

KORUNK

ALMA MATEREINK ÜNNEPLÉSE
SZÉKELYUDVARHELYEN, CSÍK-
SZEREDÁBAN ÉS SZÉKELYKE-
RESZTÚRON • HATÁRTUDOMÁ-
NYOK ÉS PEDAGÓGIA • DIÁK-
MOZGALMAK IDEOLÓGIAI HÁT-
TERE • ÉRTÉK ÉS IGAZSÁG •
AZ ŰRKUTATÁS HUMÁNUMA •
A „HOLNAP” ÉVFORDULÓJÁRA •
KRITIKUSI RESTSÉG ÉS TEKIN-
TÉLY • HUXLEY MAI SZEMMEL •
AMERIKAI HADIFOGSÁGBAN • •

1968 | 9

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Beke György
Cernea, Mihail
Cseke Gábor
Sugár Erzsébet
Szemlér Ferenc
Tóth Imre

Brassó

Apáthy Géza
Brantsch, Ingmar

Csikszereda

Antal Imre

Iasi

Eşanu, Leon

Kolozsvár

Balogh Edgár
Bartalis János
Bálint Tibor
Jancsik Pál
Jancsó Elemér
Jordáky Lajos
Kántor Lajos
Láng Gusztáv
Mikó Imre
Orbán Ferenc
Somlyai László
Szilágyi Júlia

Kovászna

Gazdáné Olosz Ella

Marosvásárhely

Török László

Nagyszalonta

Gábor Ferenc

Nagyvárad

Váró Zsuzsa

Székelykeresztúr

Farkas Jenő

Székelyudvarhely

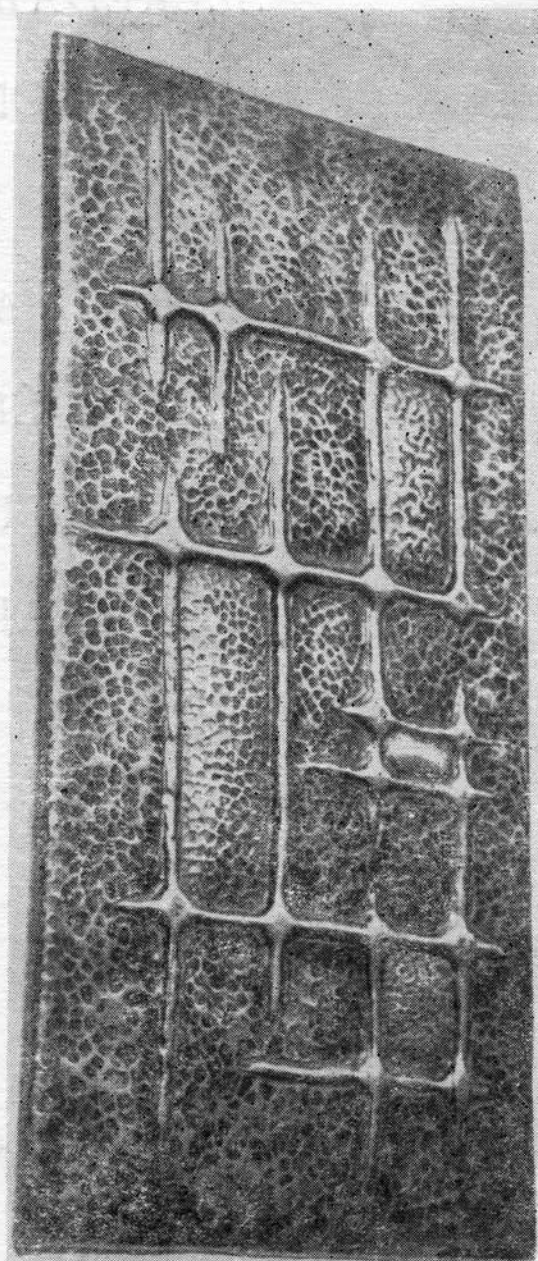
Albert Dávid
Vofkori László

Temesvár

Salló Ervin
Szekernyés János

Külföldi szerzők

Gál István
Katona Imre
Kulin György
Sükösd Mihály

Lokodi András fémdomborítása

KORUNK

havi szemle

TÓTH IMRE	Érték és igazság	1267
MIHAIL CERNEA	Szociológia és gazdasági mechanizmus	1277
SZEMLER FERENC	Udvarhelyi iskolámhoz (vers)	1283
ALBERT DÁVID	Székelyudvarhely: 375 év	1285
ANTAL IMRE	Csikszereda: 300 év	1289
FARKAS JENŐ	Székelykeresztúr: 175 év	1291
KULIN GYÖRGY	Az úrkutatás humánuma	1295
BARTALIS JÁNOS	A tiszta papiros előtt, Fehér havazásban (versek)	1302
JANCsó ELEMÉR	A Holnap évfordulójára	1304
BÁLINT TIBOR	Az ember, aki megsajnál engem (novella)	1309
INGMAR BRANTSCH	Beszéd a harmincéves háború idejéből, A tűzokádó El Greco (Jancsik Pál és Apáthy Géza versfordításai)	1315
SÜKÖSD MIHÁLY	Hexley, mai szemmel	1317

HAZAI TÜKÖR

SOMLYAI LÁSZLÓ	Széki gondok	1327
----------------	--------------	------

JEGYZETEK

K. L.	Színházak nagykorúsítása	1336
*		
* *	Spectator halálára	1337
LANG GUSZTÁV	Fénymáz és bölcsesség	1338
CSEKE GÁBOR	Öt vasárnap	1339
SZEKERNYÉS JÁNOS	A Művelődés csinosodása	1341
ORBÁN FERENC	Izgatni kezdte a fém	1342
BEKE GYÖRGY	Diákújságok	1344

NEMZETKÖZI ÉLET

JORDÁKY LAJOS	A nyugati diákmozgalmak ideológiai hát- tere	1347
A. CONSTANTINIU — LEON EȘANU	Román—lengyel szolidaritás 1939 őszén	1351

FÓRUM

SZILÁGYI JÚLIA	Kritikusi restség és tekintély	1355
SUGÁR ERZSÉBET	Irodalomkritika — kiadói szemmel	1358

DOKUMENTUMOK

BALOGH EDGÁR	Gábor Ferenc hadifogoly-visszaemlékezéseiről	1363
GÁBOR FERENC	Fehér csillagok alatt	1363

IFJÚSÁG — NEVELES

SALLÓ ERVIN	A határtudományok és a pedagógia	1378
-------------	----------------------------------	------

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS	A Nagyelefánt nyomában (Kövek)	1386
GÁL ISTVÁN	Robert Owen a magyar irodalomban	1390
VÁRÓ ZSUZSA	Népszerű matematika	1392
GAZDÁNÉ OLOSZ ELLA	Ion Țuculescu művészetéről	1393
MIKÓ IMRE	Egy nagy francia kispolgár	1396
KATONA IMRE	Gorka Géza kerámiái	1398
TÖRÖK LÁSZLÓ	Éljen az aforizma!	1402

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

VOFKORI LÁSZLÓ	A turisztika közügyi tudomány	1415
----------------	-------------------------------	------

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Ion Țuculescu munkái

Gorka Géza kerámiái, W. Barylski és Sergio Tarquinio ex libris-metszetei

Benkő Mrazek Berta, Keleti Ádám, László Ákos, Szabó Zoltán grafikái, Szécsi András Bartalis-portréja

Bene József, Buda Lőrinc festményei, Kozma István, Lokodi András ötvösmunkái

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4—5, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weiszmann Endre. Bukaresti szerkesztő Aszódy János, Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon 167—465.

Nagy Frigyes a felvilágosult értelem és a tolerancia híve volt. Hinni azonban csak az ágyúszóban hitt. A pszeudodoxográfiai* hagyomány neki tulajdonítja a következő mondást: „Előbb parancsot adok katonáimnak az ellenséges terület elfoglalására; jogtudósaim és történészeim majd találhatnak utólag érvet arra, hogy törvényesen és erkölcsösen jártam el”.

A matematika is úgy növekedett, mint egy hajdani birodalom: hűtlenül mindazon filozófiai és logikai normákkal szemben, amelyekben hitt és amelyeket hirdetett — tőle idegennek, sőt egyenesen ellenségesnek és létre is méltatlannak ítélt területek bekebelezése és asszimilálása útján. Azt az óriási, szinte kimeríthetetlen területet, amelyet a termékeny infinitezimális eljárások népesítettek be, már régen a matematikához csatolták, és már ahhoz is tartozott *de facto*, amikor az elért eredmények jogi megalapozása még teljességgel hiányzott. Nem pusztán egy elfogadható indoklás hiányáról van itten szó: a matematikai világegyetem érvényben lévő etikai parancsolatai és jogi alkotmánya — a matematikusok által egyhangúlag elfogadott filozófia — mind, egyöntetűen és kiengegyeztetetlenül ellene volt az infinitezimális matematika eljárásainak. A *Szellem* maga látszott önmagával meghasonlani. Az idő térségét hézagmentesen kitöltő formanélküli, kocsonyás amőbateste bizonytalan lomhasággal, óvatosan tapogatózva kúszik előre történelmének tehetetlenségi vonalai mentén. „Gondolatokat nyújt ki magából és visszahúzó, kinyújtja újra, hogy valamivel is előbbre jusson“,** és a szervezete által kigyöngyözött szubsztanciát értetlen csodálkozással, sőt megbotránkozással figyeli, mint egy, a saját lényétől és lényegétől idegen *valamit*, amelynek megjelenését és jelenvalóságát nem érti. Aki a jelen távlatából tekint vissza erre a kezdeti kibontakozásra, az úgy érzi, mintha egy Ismeretlen Kéz vezette volna útjaikon azokat, akik a matematikát termelik, és mintha arra kényszerítette volna őket, hogy engedelmesen kövessék az általa előírt pályát, még akkor is, ha ez ellenkeznék szándékaikkal és meggyőződésükkel, legyőzve minden lelkiismeretfurdalást és nyílt tiltakozást, szembeszegülve minden ésszerűséggel, a ráció — saját rációjuk — minden tilalmával. Az eszme erősebbnek bizonyult annál, aki létrehozta.

Az eszmék áramlását meghatározó erőter polarizált és az egymással ellentétes irányban ható vonzás állandó feszültséget tart fenn, és ennek kiszülései hozzák létre a szellem légkörének nagyszerű villámlásait.

* Pszeudodoxográfia — tévtanok leírása

** József Attila: „Most a teremtés kezdetén vagyunk...”

A tudomány történelmi növekedését egy különös *teodicea**** irányítja, belülről. Kopernikusz elmélete minden kétséget kizáróan, szigorúan hamisnak tekintendő: a bolygók mozgása a nap körül nem kör-, de még csak nem is ellipszis-pályákon megy végbe, ez ma már bizonyos. Az ún. „kopernikuszi világkép“ tehát már *hamis* volt megalkotásának pillanatában is, mivel a bolygók már akkor nem mozogtak köralakú pályákon, mint azt Kopernikusz állította. Ugyanúgy tudjuk ma már Newton mechanikájáról is, hogy szigorúan véve *hamis*: a sebességek *nem* úgy adódnak össze, mint a vektorok, — márpedig a newtoni mechanika alapaxiómája éppen ennek az ellenkezőjét állítja. És mivel a sebességek már Newton idejében nem úgy adódtak össze, mint a vektorok, a newtoni mechanika alapaxiómája már felállítása pillanatában is hamis volt.

Csak két példát idéztünk, de senki sem kételkedik benne, hogy ezek száma növelhető, hogy számos ma élő elméletről leszünk kénytelenek holnap azt állítani, hogy már születésük pillanatában hamisak voltak. De mindezekben az esetekben méltán állíthatjuk, hogy azért és csak annyi ideig vétettek fel ezek a tudomány szervezetébe, ameddig, még ha tévesen is, *logikai igazságértéket* tulajdonítottunk nekik. Miután azonban felfedezték, hogy a logikai igazságérték alaptalanul ítéltetett nekik oda, ez minden további nélkül visszavonható és az eddig tündöklő elmélet önmagától eliminálódik a tudomány szervezetéből, és a tudománytörténeti múzeumban foglalja el majd az őt megillető helyet, aszerint, hogy valaha, a tudományos életben, milyen szerepet játszott.

Hozzá kell azonban tennünk: erre csak akkor kerülhet sor, amikor már alkalmunk van a régi és hamisnak bizonyult elméletet egy nála jobb, új elmélettel helyettesíteni. Nem kétséges azonban, hogy ennek hiányában nem lett volna lehetséges a régi elméletet a leltárból törölni, még akkor sem, ha annak hamis voltáról már mindenki meg lett volna győződve. Mert egy rossz elmélet még mindig jobb, mint minden elmélet teljes hiánya. És bár meglehet, ez a kijelentés nem hangzik valami erkölcsösnek, tény azonban, hogy történelmi útján a tudomány mindig ezt az utat választotta. És nem is biztos, hogy nem ez volt egyben az erkölcsösebb út is. Utólag kétségtelenül be kell látnunk, hogy — mivel az igazság egyszerű aktussal nem hódítható meg — az abszolút igazsághoz való merev ragaszkodás a tudomány biztos és teljes halálát jelentette volna: *fiat justitia — pereat mundus*. De nemcsak erről van szó itten, hogy a merev erkölcsösséggel egy „realisztikus“ világnézetet állítsunk szembe; ezen túlmenően fel kell tételeznünk, hogy a *hamisnak*, a tudományos *rossznak* — megvan a maga jól kiszabott, de talán eddig még nem eléggé ismert és elismert szerepe — sőt talán hivatása — az *igazság*, a tudományos jó megvalósításában, amennyiben a *logikai rossz* is — mint általában a gonosz az isteni gondviselésben — úgy jelenik meg előttünk, mint „eszköz egy magasabb fokozatú jó létrehozására“ (Leibniz: *Essai de Theodicée*. Paris, 1900. 17).

*** Teodicea = istenigazoló eljárás

A természettudományoktól gyökeresen eltérően a matematika belső teodiceája éppen ellenkező irányban hatott a befolyása alatt lévő eseménytérben. Megengedhetetleneknek tartott eljárások, szigorú bizonyítások alapján hamisnak ítélt állítások, merő abszurdumnak nyilvánított fogalmak tömegével találkozunk itten, amelyek azonban minden ellenkezés dacára helyhez, sőt gyakran igen fontos pozícióhoz jutottak a tudomány épületében; minden gát és gáncs nélkül használták őket, hamiságuk teljes és világos tudatában. Ha a csillagászat és a fizika saját mentségére hozhatja fel tiszta szándékait és szubjektív ártatlanságát, úgy a matematika fölött kimondott ítéletében föltétlenül tekintetbe veendő — mint súlyosbító körülmény — a bűn előre megfontolt szándékú és folytonosan ismételt elkövetése.

Mentségére lehetne felhozni talán azt, hogy mindezek a hamis állítások, abszurd fogalmak és megengedhetetlen eljárások *utólag* kifogástalanoknak bizonyultak, és így a bűn tudatával elkövetett tett *utólag* szamaritánusi jócselekedetnek bizonyul. Igen: *utólag!* Utólag mindenre fény derül, *utólag* minden tisztázódik, de amíg az igazság elnyeri fényes rehabilitációját, keresztül kell törnie magát a könyörtelen és rosszindulatú sötét jelenen, és ha a természettudományokban az *igazság* (hibás) *tudata* tartotta életben a *hamisat* — most, a matematika esetében, azt hiszem, azt kellene elvárunk, hogy a *hamis* (akár elvétett) *tudata* megfojtsa az alig napvilágra jött, de hamisnak nyilvánított igazságot. Nem is beszélve arról — és ez az érv döntő —, hogy az igazságnak ez az *utólagos* kiderítése nagyon gyanús körülmények között történik.

A XVI. és a XIX. század eleje közötti időszakban mindenki meg volt győződve arról, hogy negatív számból nem lehet négyzetgyököt vonni, és hogy ilyesmiről beszélni *abszurdum*; hiszen például mind $+1$, mind -1 négyzete $+1$, és így *nem létezhet* olyan szám, amelynek négyzete -1 volna. Ilyesmiről beszélni merő képtelenség, és az a tétel, amely azt állítja, hogy $x^2 = -1$ (feltételezvénn ezzel, hogy egy ilyen x létezhet) — *bizonyíthatóan hamis*. Ha azonban ez hamis, akkor egy ilyen x szám jelenléte a matematikában, *megengedhetetlen* és nem egy nagy matematikus, mint például Lazare Carnot, vallotta ezt a véleményt. Most azonban azt az állítást, hogy $x^2 = -1$, egyszerűből igaznak fogadjuk el, és ezzel elfogadjuk egy ilyen x szám reális létét is. A kifejtett megbocsátó elméletből azonban az következik, hogy az $x^2 = -1$ állítás *mindig igaz is volt*, már első megfogalmazása pillanatában is, de ezt csak a XIX. század elején ismerték el és fel teljes szigorúsággal.

Nem tagadhatjuk, hogy a bajt okozó állítás valóban már első kimondása idején is *éppoly igaz* volt, mint a XIX. század elején, a kérdés csupán az, milyen alapon ismerték fel és milyen jogcímen ítélték oda az igazságértéket ennek az állításnak a XIX. század elején?

Hasonlóképpen tekintették egészen a XIX. század elejéig elfogadhatatlannak azt a tételt is, hogy a háromszögek összege kisebb, mint két derékszög — és az egyetlen igaznak és valóságosnak elismert geometriában ennek a tételnek a hamis volta szintén szigorúan bizonyítható volt. Milyen alapon adományozták ennek oda egyszerűből a logikai igazság-

értéket? Semmi esetre sem valami logikai bizonyítási eljárás alapján, hiszen mindkét állítás esetében *vagy* azok kategorikusan hamis volta bizonyítható, *vagy* pedig legjobb esetben az, hogy hamis voltuk csak akkor bizonyítható, ha bizonyos axiómákat eleve elfogadunk, de igaz voltuk még abban az esetben is, ha ezekről lemondunk, eldönthetetlen, még hogyha ezáltal hamis voltuk is bizonyíthatatlan marad. Egyszóval tehát, az igazságértéket semmi esetre sem ítéldhetjük oda ezeknek logikai bizonyítás alapján. De természetesen, még kevésbé érzéki észlelés alapján; ez a matematikában számba sem jöhet, még a legkisebb mértékben sem, és efölött tovább időzni teljesen fölösleges is.

Igen elterjedt felfogás, miszerint az idézett két állításnak odaítélt igazságérték jogalapját az a szigorú bizonyítás képezné, amely kideríti róluk, hogy a geometria, illetve az algebra „többi” axiómájától *logikailag független* kijelentések. Sajnos azonban a *logikai függetlenség* csupán *szerűsleges*, de nem elegendő feltétele is egyben az igazságérték odaítélésének. A logikai függetlenségből önmagából még korántsem következik az állítás *igaz* volta, és a függetlenség ellenére, ugyanolyan joggal tulajdoníthatjuk ugyanannak az állításnak a *hamis* logikai értéket is; ebben sem akadályozhat meg bennünket senki és semmi.

Ilyen körülmények között továbbra is állíthatjuk, hogy a kérdéses kijelentéseknek valóban csupán *utólag* ítélték oda az igazságértéket — ez tény —, de azt már nem tarthatjuk fenn, hogy ebben az utólagos időpontban igazságuk valóban *kiderült* és *bebizonyosodott* volna. Sőt, minden jel arra utal, hogy az igazságértéknek ez az utólagos odaítélése csak azért történt, hogy a menthetetlenül bűnben élő matematikát legalább a bűn *tudatától* szabadítsák meg. A cél nem szentesíti az eszközt, de egy jól hangzó elnevezés, a szó varázsereje folytán, az erény kellemes tudatával töltheti be a bűnös lelket. Világos tehát, hogy az, ami első pillanatra „az igazság napfényre kerülésének” tűnt, nem egyéb, mint egy, a matematika *erkölcsi* tudatában bekövetkezett gyökeres változás: a hosszú ideig gyakorolt bűn emelkedett itt hirtelen az erényes cselekedet rangjára.

Tudományos és nem tudományos állítások

Sajnos, nem időzhetünk itt tovább a matematikai tudományok mind kétesebbnek mutató erkölcsi taglalásánál, megelégszünk csupán annak a *tárgyi ténynek* a leszögezésével, hogy mind a természettudományokban, mind a matematikában léteznie kell egy olyan szinte természetnek nevezhető erőnek, amely életben, nevezetesen a tudományos életben meg tudja tartani mind az önmagukban hamis állításokat, amelyek hamis volta rejtve maradt, mind pedig biztosítani tudja olyan állítások fennmaradását és elfogadását, amelyek abszurd volta iránt nem mutatkozott semmi kétség, és amelyek igazsága nélkülözött és nélkülöz minden alkotmányos jogalapot. És egy dolog kétségtelen: ez az erő semmi esetre sem lehetett az Igazság.

A történelem egyik legalapvetőbb és empirikus szempontból egyik legjobban megalapozott ténye, hogy a tudomány megjelenésében, fejlődésében és kiépítésében az Igaz és a Hamis korántsem játszotta azt a döntő szelektáló szerepet, amit elvártunk volna tőlük. Az Igaz csupán

célja a tudománynak — de nem eszköze, és mivel ez a cél az *omega transzfinit* rendszámot viseli, a végesben elérhetetlen, és így gyakorlatilag az válik valóban realizálható céllá, ami elérhető.

A megismerés olyan vitális tevékenysége az embernek, mint a lélegzés vagy a táplálkozás: mindenki, míg ébren van, „megismer“, állandóan új és új ismereteket szerez a környező világról. Ezek nagy része lehet akár igaz is, mint például az, hogy a *varjak többsége fekete*, vagy hogy *X. Y. ezen és ezen a napon született*.

Sajnos, nem minden igaz állítás egyben *tudományos* is, és az, hogy egy kijelentés *abszolúte igaz*, még nem elegendő ahhoz, hogy a tudomány épületébe beépüljön. Ez természetesnek tűnne olyan állítások esetében, melyekről nem tudjuk biztosan, hogy igazak-e, vagy olyanokról, amelyekről egyenesen sejtjük, hogy hamisak. Sajnos azonban, a tudomány állandóan tartalmaz igazságérték híján levő hipotéziseket, valamint olyan állításokat, amelyek igazságértéke kétes. Így például a következő állítás: „a fény sebességénél nincsen nagyobb sebesség a természetben“ — nem tekinthető pusztán hipotézisnek, de a neki tulajdonított igazságérték sokkal kevésbé biztos alapokon nyugszik, mint a „minden hattyú fehér“ vagy valami hasonló kijelentés. Ennek ellenére pillanatnyilag a tudomány nem is mondhat le róla és semmi alapot nem látunk egyelőre arra, hogy a jövőben lemondjon róla.

A tudomány történelmileg alakuló organizmusa *nem aszerint* vesz fel magába vagy utasít el magától valamit, mintha annak dönthetetlen igaz volta „a tudomány precíz és szigorú módszereivel kétségtelen módon bebizonyosodott“ volna. Ahány lexikont nyitunk ki, annyi meghatározását találjuk a „tudomány“ szónak. De minden eltérés ellenére van ezekben egy közös vonás: mind úgy definiálja a tudományt, mint igaz állítások rendszerét: „és ez töled mind jó, és valóban szép / De ezzel még nem tettetek sokat“, hiszen ennek a definíciónak csak egyetlen baja van: ennek alapján a történelem folyamán aktuálisan létrejött egyetlen tudomány sem tudomány, és az a tudomány, amit a lexikonok olyan szabatosan definiálnak, egyáltalán nem is létezik mint konkrétum, hanem csak mint egy szóértelmezésbeli óhajítás.

A tudománynak és az igazságnak ez az azonosítása régi örökség. A görögöket megelőző korszakban az igazság egyedül isten birtokában volt, és ez az általa kiválasztott és erre a célra felszentelt szakszemélyzet közvetítésével közölte ezt a közönséges halandókkal. Óriási fordulatot jelentett már — főleg társadalmi következményei miatt —, hogy a zsidóknál immár minden halandó közvetlen kapcsolatba léphetett az istennel, és így az igazsággal is az erre a célra specializált, fizetett személyek közvetítése nélkül is. A görögöknél következik be a teljes forradalom: az igazság egyedül az ember tevékenysége folytán szerezhető meg. De miután így az igazság kihullott isten kezéből és az ember vált egyetlen birtokosává — az ember ezzel magára vállalta az igazság megszerzésével és birtoklásával járó összes, beláthatatlanul súlyos felelősséget.

Mindenekelőtt, maga az igazság iránti felelősséget: mivel az igazság nem isten ajándéka — és minden dolog mértéke és mérője az ember —, az embernek magának kell gondoskodnia annak eldöntéséről, hogy egy kijelentés igaz-e vagy hamis. És a görögök hamar rájöttek arra, hogy

könnyű az igazságot megkövetelni, de igen nehéz meggyőződni és bizonyosságot szerezni róla. Ők állították fel legelőször a *tudomány követelményét*, egy olyan tudását, ami azáltal különbözik a parlagi és felelőtlen véleménynyilvánítástól, hogy *csak az igazat*, az általánosat, a lényegeset foglalja magában. A görögök azonban teljes tudatában voltak annak, hogy ez csupán *cél*.

Felvilágosult antielőítéletek

A felvilágosodás korában azonban a helyzet kissé megváltozott: az a felfogás kerekedett felül, hogy minden, ami a tudományhoz és nem a teológiához tartozik, az magát az igazságot, a világosságot képviseli, szemben a sötétséggel és a babonával.

Gyakran igen különös viszony áll fenn egy-egy kor és ennek a magáról alkotott tudata között. Az a kor például, amely annyi máson túltett eredetiségében, azt tartotta magáról, hogy csupán a régi görögöket utánozza. Megfordítva: ritkán süllyedt mélyebb szintre az emberi gondolkodás, mint éppen abban az időben, amely szerényen a „felvilágosodás” korának tartotta magát. A babona és a régi, vallásos előítéletek elleni — kétségkívül *jogos és termékeny* — küzdelemben nagyszámú új, tudományos színezetű előítélettel — anti-előítéletekkel — ajándékozta meg az utókort. Egyike ezeknek gyakran jelent meg tudományos könyvek címlapjaként: a tudomány istennője — egy fiatal, és summás öltözete miatt láthatóan tökéletes geometriájú nőnemű génusz, nyilván a tudomány istennője — lebegve száll alá egy fénysugáron; kezében égő fáklya, amely a tudomány fényét terjeszti; az ettől megvilágosodott, eddig a tudatlanság és a babona rabságában élő emberek felemelkednek és a fény irányába tekintenek; a sötétség eloszlik, a természet titkait eltakaró lepel lehull, és a babonát és előítéleteket őrző férfiak, sánta, púpos, félvak, gonosz tekintetű hada a címlap aljába hull. Erről a felemelő képről sajnos, legalábbis mint egy tudománytörténeti állapot szimbolikus ábrázolásáról, immár le kell mondanunk, mint a szellemi korlátoltság, illetve sötétség egyik felvilágosult eszményképéről.

Tudományos érték

A tudomány életének és történetének elemi megfigyelése arra az eredményre vezet, hogy a tudomány testét alkotó elemi részek kétféle értékelésnek vannak kitéve: az egyik a *logikai érték*, amely lehet *igaz* vagy *hamis*, esetleg *hiányozhat* teljesen; a másik egyszerűen az, amit *tudományos értéknek* nevezhetnénk. A logikai érték a kérdéses kijelentésre és annak azzal a valósággal való viszonyára vonatkozik, amelyről a tétel állít valamit. Ez a *logikai érték* lényegében tehát a *gondolat és a lét* közötti viszonyra vonatkozik, és az „igaz” kifejezés azt hivatott jelezni, hogy az állítás megfelel, a „hamis” kifejezés pedig azt, hogy az állításnak az ellenkezője felel meg a valóságnak.

Éppen ezért a logikai igazságérték *nem ismer fokozatokat*. Mert valamint a lét maga, úgy az igazság sem lehet többé vagy kevésbé az, ami; valami vagy létezik, vagy nem, vagy igaz, vagy nem igaz, vagy úgy van, ahogy állítják, vagy nincs úgy. Nem lehet többé vagy kevésbé létezni,

mert akkor ugyanaz a dolog — komplementáris értékekkel, többé vagy kevésbé egyben nem-létezik. És ha valami *kisebb mértékben igaz*, akkor ugyanolyan joggal mondhatjuk róla, hogy *nagyobb mértékben hamis*.

Ezzel szemben a *tudományos érték* valóban a szó szorosabb értelmében vett *mennyiségi* jellegű kategória, és lehet *nagyobb* vagy *kisebb*, növekedhet vagy csökkenhet az idők folyamán, egyazon termék esetében is. A tudományos érték nem a tudományos állítás és a valóság közötti viszonyra vonatkozik, hanem az *állítások egymás közötti viszonyaira* és elvileg közömbös a kérdéses tétel tárgyi tartalma, illetve a valósághoz való viszonya iránt. Éppen ezért megengedi teljesen heterogén dolgok összemérését is, és egy matematikai vagy csillagászati eredmény összehasonlíthatóvá válik egy biológiai vagy szociológiai felfedezéssel. Nyilvánvaló, hogy a tudományos érték az, ami a tudományos termékek anarchikus és szétfolyó tömkelegét egyetlen élő-eleven tudománnyá összeforrasztani képes. Az emberek milliói és milliárdjai szüntelen termelnek új ismereteket, de ez *még nem* tudomány. A tudományos érték az, ami ebbe az amorf, formátlan, vegetatív burjánzásba bevisz egy szervező és szelektáló princípiumot és kiválasztja ezekből azt, aminek tudományos értéke van és beviszi a tudományba.

Ismeret-termelés és tudomány-piac

Hasonló ennek a két értéknek a szerepe és mechanizmusa az ipari termékek esetében a használati érték és érték viszonyához. A használati érték felel meg, természetesen, a logikai értéknek, mert ez arra vonatkozik, vajon a kérdéses termék *az-e*, amit a neve mutat, vagy sem; hogy *igaz-e* az, hogy az, amit mint „mindennapi kenyeret” adnak nekem, „mindennapi kenyér”-e vagy sem. De ezt a terméket, még ha valóban „mindennapi kenyér” is — én *vehetem*, anélkül, hogy *megvenném*, és *adhatják* azt nekem, anélkül, hogy *eladnák*, mert a termék még nem szükségszerűen *áru*, és a megismerés terméke sem szükségszerűen bír értékkel, tehát nem szükségszerűen *tudományos áru*, nem szükségszerűen nyilvánul meg iránta érdeklődés, nem szükségszerűen *érdekes*.

A logikai érték — akár a használati érték — igen könnyen definiálható, de nehezen realizálható. Az érték, a *tudományos érték* igen nehezen definiálható, de állandóan realizálódik, mert realizálásához nem szükséges, hogy az áru *valódi* legyen, nem szükséges, hogy a megismerési termék *igaz* legyen. *Érdekesnek* kell lennie; az kell, hogy a tudományos árupiacon *érdeklődés* nyilvánuljon meg iránta. Ez az érdeklődés itt is — bár nem mentes szubjektív fluktuációktól — történelmi és társadalmi méreteken egy önmagában véve objektív *érdekességnek*, tehát egy objektív értéknek felel meg.

A tudományos érték megjelenési formái

A tudományos élet *folklorja* már rég használ különböző szinoním kifejezéseket, amelyek mind az ismerettermék értékdimenziójára vonatkoznak és valamilyen módon azt fejezik ki. Ilyenek például a következő kifejezések: *termékenység*, *érdekesség*, *hatékonyság*, *hasznosság* (más, vagy saját területen való alkalmazhatóság). Egy-egy ismerettermék tu-

dományos értéke annál nagyobb, amennyivel több új felfedezés létrejöttét teszi lehetővé és segíti elő. Ilyen szempontból nézve a kopernikuszi vagy Newton-féle elmélet értéke óriási, és emiatt szerepeltek, és még szerepelnek a tudományban, nem pedig azért, mintha ők képviselnék az egyetlen abszolút igazságot. Hasonlóan állunk a darwini fejlődéstudománnyal is. Annál nagyobb egy termék tudományos értéke, mennél nagyobb számú régi elméletet és tényt tesz fölöslegessé, mennél nagyobb tehát az *abszorbeáló és szintetizáló* képessége. Éppen ezért gyakran egy-egy elemi axióma kimondása sokkal értékesebb tény, mint egy nehéz tétel bizonyítása, és mindenki többre becsüli Arkhimédész axiómáját a háromszög kilenc nevezetes pontjára vonatkozó tételnél.

A tudományos érték tehát történelmi és társadalmi kategória. Elvben a logikai érték eldönthető *egyetlen összehasonlító aktus* alapján, amely megmutatja, hogy valóban úgy állnak-e a dolgok a valóságban, mint ahogy az ítélet állítja, vagy nem? A tudományos érték jelenléte és mértéke azonban csak hosszas társadalmi és történelmi tevékenység alapján határozható meg, és akkor is csak közelítő értékkel. De lényegében éppen ez — az ismerettermék értéke a tudományos piacon — az, ami a kutatót elsősorban érdekli.

Rendkívül elszomorító egy száz évvel ezelőtti nagy matematikai folyóiratot végiglapozni. Ami ebben rendkívül lehangoló és elbátortalanító, az éppen az, hogy gyakorlatilag nem sikerült kifejezetten hamis tételeket vagy hibás bizonyításokat tartalmazó cikkeket találnunk. Ilyesmire a legnagyobb ritkaság és valóságos kuriózum számba megy. De hová lett akkor ez a rengeteg cikk — ha mind valami igaz tételt bizonyít? A legnagyobb részük meghalt, vagy talán meg sem született, egyszerűen azért, mert ez a személytelen tudományos piac nem találta őket érdekesnek, azért, mert nem volt tudományos értékük.

Egészen más képet mutat azonban egy száz évvel ezelőtti orvosi vagy biológiai folyóirat: ez telis-tele van a legnevetesebb állításokkal és elfogadhatatlan bizonyításokkal és érvelésekkel. Nem egy ilyen-nel fogunk azonban találkozni, amely hosszú életet élt és talán hasznos tevékenységet is fejtett ki a tudomány fejlődésében. Ezt minden kutató érzi és tudja, és nem annyira a hibától fél, ami majd eredményeit esetleg érvénytelenné tenné, mint inkább az *érdektelenségtől*, attól, hogy eredményei megrekednek egy folyóirat hasábjain és nem sikerül onnan belekerülniök a tudomány vérkeringésébe.

Ez azonban az, ami a kutató számára maga a kiszámíthatatlan *végzet*, mert az elért eredményekről lehetetlen előre megmondani, hogyan válnak majd be, hogyan fogja őket fogadni és értékelni a tudomány piaca. Itt mindenki a halhatatlanságra törekszik, márpedig halhatatlanná lenni rendkívül könnyű, csak hogy ehhez előbb meg is kell születni. És a szellem terén éppen létrejönni az, ami nehéz, sőt a legnehezebb. Mert egy tudományos felfedezés *nem akkor* jön létre, mint ahogy egy elterjedt hit tartja, amikor a benne leírt jelenséget valaki először észleli vagy észreveszi, hanem akkor, amikor a társadalom szellemi része felfigyel rá; a felfedezés akkor születik meg mint tudományos tény, mikor a tudomány felfedezi a felfedezést; akkor jön létre — amikor a szellem észreveszi, és az észrevétel az ész számára már magával a létezéssel egyenlő. Amint valami így már megszületett, a szellem magáévá tette,

és ezután rendkívül nehéz, gyakorlatilag szinte lehetetlen azt onnan kiiktatni: még ha nevét el is felejtik, a szellem humuszába beleolvadt teste éreztetni fogja mindig a hatását, és így mindörökké jelen lesz; tehát halhatatlan. Az egyszer létrejött, a szellem testébe beleolvadt terméket nem lehet megölni. A gyilkosság ezen a téren abban nyilvánul meg, hogy *megakadályozzák* valaminek a létrejöttét. A gyilkosság a szellem terén nem az élet elvétele — hanem az élet meg nem adása, és ez nem más mint az *ignorálás*, a tudomásul nem vétel. „Ignorálok önt, uram” — ez a kijelentés a tudományos élet terén a legnagyobb sértésnek számít, és jogi szempontból egyenértékű egy halálos fenyegetéssel, de legalábbis egy udvarias elhalálozási kívánság kifejezésével.

Általában azt hiszik, mintha a nem-euklideszi geometriát Gauss, Bolyai és Lobacsevszkij fedezte volna fel. Ez, természetesen, naiv tévhit. Gauss, Bolyai és Lobacsevszkij csak *megalkották* az új geometriát, de a *felfedezés* nem kis érdeme immár nem őket illeti: *felfedezni* a nem-euklideszi geometriát Beltrami, Baltzer, Felix Klein, Sophus Lie fedezték fel. Természetesen, ahhoz, hogy *felfedezzék*, ennek már előbb egzisztálnia kellett valamilyen formában. De a társadalom számára, az egyetemes szellem számára, ez a geometria csak felfedezésének aktusával *született meg*, csak azáltal jött a szellem világára és vált annak immár halhatatlan részévé. Hasonló okokból kifolyólag kell továbbra is Kolumbusz Kristófit Amerika egyetlen és első felfedezőjének tekintenünk, bár közismert dolog, hogy előtte már a vikingek, ezek előtt az eszkimók, ő előttük a föníciaiak, ezek előtt pápuák, ezek előtt a pelikánok, ezek előtt a gibbon majmok, ezek előtt a... is jártak már Amerikában. De Kolumbusz — bár azt hitte, hogy Indiába érkezett — volt az első, aki *tudta, mit* fedezett fel, és aki ennek értékét a szellem és a társadalom testébe bevezette, jelenvalóvá és hatékonnyá tette.

Az értékítélet képessége

Természetesen a dolognak megvan a másik oldala is. A kutató ál-doctorként áll szemben a tudományos piaccal, és számára ez maga a sors. De ez a piac nem működik, mint valami *csalhatatlan* isteni erő — legalábbis nem mindenütt és nem minden korban, és csak végső fokon, *sub specie aeternitatis* mondhatjuk Hegellel, hogy „die Weltgeschichte ist das Weltgericht“ (A világtörténelem világítélet).

Mert ha a piac feladata a tudományos érték megállapítása, úgy elmondhatjuk, hogy *értékelni is tudni kell*, és mondhatnám, ez sokkal nehezebb, mint a tudomány terén valami újat csinálni. Mert az érték *benne van* az ismereti termékben, függetlenül attól, hogy ezt a piacon felfedezik-e vagy sem. Könnyű zseninek lenni, mert ezzel az ember születik vagy sem, és így vagy az, vagy nem az. Semmi nem függ tőle magától ebben a tekintetben. Nagyon nehéz azonban *megérteni* a lángelmét, mert megérteni azt jelenti, hogy elfogadni, elfogadni pedig a szellem terén azt jelenti, hogy magáévá tenni, saját lényévé változtatni — *effektíve azzá válni*, és így a lángelmét megérteni azt jelenti, hogy lángelmévé kell válnia annak, aki különben nem az. A lángelmét elfogadni tehát arra kényszeríti az embert, hogy azzá váljon, ami nem, hogy olyat gondoljon, amit esze ágában sem volt soha elgondolni. Az emberek nagy

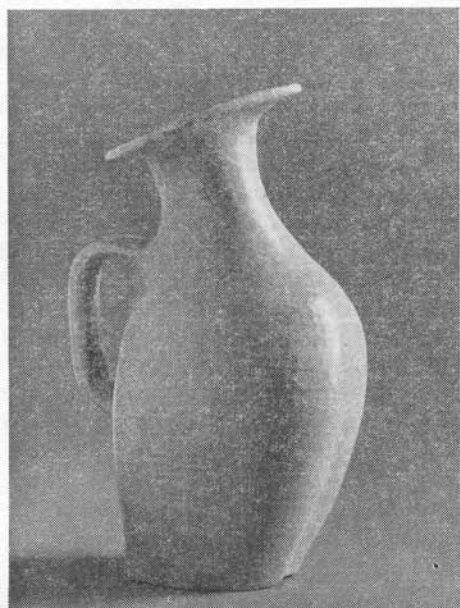
része azzal foglalkozik, mesterségszerűen, hogy a zsenialitás termékeit eljuttassa a fogyasztók széles rétegeihez, hogy így felgyűjtsa az alvó elmét és lángolóvá tegye azt, hogy a jelenbe (mert a szellem jelene a zsenialitás) emelje a még a múltban élő közönséges elmét.

A tanárok tudják, milyen nehéz feladat ez, de az ő munkájukat valamennyire megkönnyíti az a tény, hogy már szentesített eredményekkel van dolguk, és így nem reájuk hárul a feladat annak az eldöntésére, hogy a piacon felkínált új áruk halmazában melyik a drágakő, melyik a salak.

De annak, aki a *jelen termékeivel* áll szemben, azért van roppant nehéz feladata, mert egyszemélyben kell magára vállalnia annak a felelősségét, ami különben a társadalom történelmi egészére tartozik: eldönteni egy új termék tudományos értékét, felbecsülni és megbecsülni azt, tehát megérteni a benne lévő lényeges újat. És ez a képesség szintén zsenialitás dolga, sajnos, az ilyen zseni sokkal ritkább, mint az új termékeket létrehozó lángelme. A megértés, az intelligencia génusza ez. Általában az intelligenciát a zsenialitással állítják szembe; ez azonban *nem mindig* helytálló. Az intelligencia éppoly tehetség, mint a zongorajáték, és ennek is legmagasabb fokozata a zsenialitás.

A termelő lángelme jelenléte önmagában még nem elegendő a tudomány haladásának biztosítására. A terméket ahhoz, hogy a tudomány részévé válhassék, *el is kell ismerni, fel is kell ismerni* annak értékét, és meg kell adni annak méltó árát. És a tudomány számára kedvező társadalmi környezet nem az, amelyik *produkálja* a lángelmét (meg mérnem kockáztatni azt az állítást, hogy a született rendkívüli képességű egyének százalékaránya a földkerekségen mindenütt közelítőleg azonos), hanem az, amelyik *elfogadja, magához veszi* és magáévá teszi azt, az a környezet tehát, amelyik az értékítélet rendkívül bonyolult, de a szellemi élet számára létfontosságú képességét gyakorolni tudja.

A tudományos termék, az új felfedezésének igazi születési aktusa, annak a *szellem által való* elfogadása. Mindaddig csak árva magzat, és a tudományos élet azt a bizarr képet tárja elénk, amelyben az embrió azért esdekel az embereknek, hogy szüljék meg, hozzák világra azáltal, hogy figyelmet szentelnek neki, felfedezik értékét, és nem felejtik el.

Gorka Géza kerámiai

Szociológia és gazdasági mechanizmus

Társadalmunk fejlesztése sürgetően igényli, hogy a szocialista építés a társadalmi-gazdasági helyzetek világos, realista ismeretén alapuljon. A valósághoz való pragmatikus viszonyulás — amelyet az jellemez, hogy csak azt emeli ki, amit egy bizonyos szubjektivista szempontból adott pillanatban „kedvezőnek” talál, s nem vesz tudomást a „kedvezőtlen” vonatkozásokról — csak gátolja a tudományos megismerést és gyakorlatot. Jelenleg a társadalmi folyamatok megismerésére indított „offenzíva” sajátos vonása a különböző társadalomtudományok fokozódó integrálódása. Ilyen értelemben kiegészítő kapcsolatok alakulnak ki a gazdaságtudományok és a szociológiai tudományok között. E kapcsolatokat tovább kell fejleszteni.

Idevágóan feltehetjük a kérdést: vajon a politikai gazdaságtan egymagában elegendő-e a gazdasági folyamatok tanulmányozására és megértésére? Nem tudjuk, Marx valaha is ilyen határozottan megfogalmazta-e ezt a kérdést. Úgy vélem azonban, hogy *A tőkében* választ ad rá. Válasza tagadó: nem, a gazdasági jelenségek csupán „tisztá” gazdasági elemzés révén nem érthetők és nem magyarázhatók meg. Nem túlzás tehát, ha azt mondjuk, Marx nemcsak a kapitalizmus gazdaságtanát teremtette meg, hanem a szociológiáját is.

Paradoxonnak tűnik, mégis így igaz: ha az utóbbi húsz-húszöt esztendő marxista irodalmát elemezzük, nagyon sok olyan munkára bukkanunk, amelyek *A tőke* filozófiáját, különösképpen dialektikáját magyarázzák, de rendkívül kevés olyan tanulmányt találunk, amely *A tőke* szociológiáját értelmezné. Ennek talán részben az a magyarázata, hogy maga Marx nem használta a „szociológia” kifejezést. Hajlamos vagyok mégis azt hinni, hogy e viszonylagos egyoldalúság oka a rossz emlékü dogmatizmus diszkreditálta szociológia elismerése és el nem ismerése körül tapasztalt huzavonákban keresendő.

Nem marxista szociológusok és közgazdászok ma gyakran kiemelik *A tőke* óriási szociológiai-tudományos értékét. „Marx kétségtelenül szociológus — írja Raymond Áron —, de meghatározott típusú szociológus, olyan szociológus-közgazdász, akinek meggyőződése, hogy a modern társadalmat nem lehet megérteni a gazdasági rendszer működésére való hivatkozás nélkül; s nem érthető meg a gazdasági rendszer fejlődése sem, ha elhanyagoljuk a működés elméletét” (*Les étapes de la pensée sociologique*. Paris, 1967. 147).

Visszatérve az imént felvetett kérdésre, igyekszem rámutatni: a gazdasági és a szociológiai elemzés egybeötözésének szükségessége egyenesen a társadalom gazdasági élete folyamatainak és mechanizmusainak természetéből ered. A gazdasági folyamatokra gazdaságon kívüli (politikai, intézményi, lélektani és más) tényezők hatnak, befolyásolják e folyamatok oksági összefüggéseit, módosítják lefolyásukat, s kisebb-nagyobb mértékben rávilágítanak a gazdasági tevékenység bizonyos nem gazdasági vonatkozásaira. A gazdasági folyamatok társadalmi folyamatok, saját — csoport- vagy egyéni — finalitásukat követő *emberszereplőkkel*, akik

sajátságos motivációk alapján vesznek részt a gazdasági tevékenységben. Ezeknek az elemeknek megértése nélkül a gazdaságiak lényegének kifejtésekor bizonyos láncszemekről eleve le kellene mondanunk.

A gazdaságelméletnek megvan a maga *vitathatatlan autonómiája*, sajátos szerepe a megismerésben, bizonyos színvonala a valóságtól való elvonatkoztatásban. A gazdaságszociológia elősegíti a megismerést, megvilágítja a társadalmi-gazdasági folyamatokat, reflektorfényével kiemeli az árnyékból olyan zónákat, ahová a gazdaságtudomány nem hatolhat be.

A szocialista társadalmi valóság a problémák széles és még kiaknázatlan területét kínálja fel a gazdaságszociológiának. A szocialista gazdaság más törvények, más objektív és szubjektív mechanizmusok, más vezetési rendszer, a politikai és gazdasági vonatkozások összefonódásának más típusa alapján és más emberi célok jegyében működik, mint a kapitalista gazdaság. A párt vezető szerepe, a szubjektív tényező szerepe a gazdasági folyamatok vezetésében lényeges mozzanat. Makroszociális szinten terv irányította központosított gazdaságunk van, az alapvállalatok szintjén azonban oly gazdasági szervezetet találunk, amelynek szerkezete és funkcionálitása sok tekintetben eltér a tőkésvállalatokétól. A különbségeket hosszasan sorolhatnók. A lényeges azonban annak megállapítása, hogy a gazdaságszociológia ezen a sajátos területen a kapitalista rendszerétől gyökeresen különböző problematikával találja szemben magát.

Megjelenése után száz évvel olvasva *A tőkét*, úgy vélem, a szocializmus feltételei között tovább kell fejlesztenünk Marx gazdaságszociológiai munkásságát. Ez legalább két dolgot jelent: 1. igényeljük a marxista szociológiától a szocialista gazdaság szociológiai problémáinak tanulmányozását; 2. tegyük feladatává a gazdasági szakkutatásnak, hogy elemzéseibe és meditációiba iktassa be a gazdasági folyamatok bizonyos szociológiai vonatkozásait is.

Milyen módon és kiváltképpen melyik problémával kapcsolatban képes a gazdaságszociológia hozzájárulni a szocialista gazdaság gyakorlati megismeréséhez?

Hogy a kérdésre válaszolhassak, engedtessek meg, hogy mint szociológus kifejtssem véleményemet a nálunk folyó gazdaságtudományi kutatás egyes irányzatairól. Mindenekelőtt hangsúlyoznom kell, hogy maga a szociológia is eléggé lemaradt a szocializmus sajátos gazdasági folyamatainak tanulmányozásában. Így a gazdaságszociológiát joggal érhetik a közgazdászok és más tudományok képviselőinek szemrehányásai, mert nem kaptak tőle kellő segítséget. Másrészt viszont sok gazdasági munka esetében nem veszik figyelembe a szociológia jelzéseit, amelyeknek elvi jelentőségét egyébként a marxista közgazdászok elismerik. A gazdasági elemzés kedvelt modellje az, amely nem veszi tekintetbe a gazdasági jelenségek egyes fontos és reális társadalmi paramétereit. Egyes tanulmányokban a gazdasági törvények objektív jellegének tételezése egyfajta *társadalmi automatizmus*sá torzul, amely szerint — vázlatosan szólva — elegendő, hogy vannak „törvényeink”, elegendő, hogy léteznek „objektív követelmények”, s ha már vannak ilyen követelmények, ismerjük meg őket, s ezek után már csak „megvalósításukon” a sor.

Így megkapjuk a gazdasági purista — a szó negatív értelmében — elvont, elszegényített képét, amelyből hiányzanak a törvények társadalmi-gazdasági hatásmechanizmusának valóságos méretei. Ekképpen a mechanizmus eleven, égető jelenségei, nehézségei esnek ki a gazdasági elemzés látószögéből. S e jelenségek az életben egyáltalán nem szabályozódnak automatikusan, s olykor bele is ütköznek azokba a láncszemekbe, amelyeket a gazdasági modell nem vesz tekintetbe.

A szocialista gazdaságról szóló egyes munkák számomra gyakran a gazdasági elemzés szociológiátlanításának benyomását keltik. Ezekben a művekben a gazdasági mechanizmusokat és jelenségeket lesoványítva mutatják meg, s helyenként az állam gazdasági szerepére vonatkozó néhány nagyon általános és mindenre érvényes megállapítást fűznek hozzájuk. Valószínűleg a szociológia — elég sokáig elhúzódott — dogmatikus tagadása vagy lebecsülése is távoltartotta a közgazdászokat a szociológiai elemzéstől. Sokszor tapasztalhatjuk azonban, hogy a szociológiai szemlélet még jelenleg sem iktatódott be szervesen a gazdasági kutatásba, s a megismerés e két módozatát szétválasztva, párhuzamosan veszik igénybe.

Szükségtelen bizonygatni: a szocialista gazdaságot objektív törvények rendszere irányítja, s ennek ismerete kötelező. Am ez objektív törvények mechanizmusának és konkrét követelményeinek kibogozása — a sajátosságok és történelmi feltételek változó sokféleségének viszonylatában — nem könnyű, gyakorta éppenséggel nagyon nehéz. A szocializmus építése nem spontán, hanem fejtörést kívánó, tudatos célirányossággal megvalósuló folyamat. Az utóbbi két évtized történetéből, valamint a közvetlen gyakorlatból is kiviláglik, hogy a szocialista gazdaság legfontosabb vonatkozásaiban megfelel az objektív szükségletnek, de tartalmazhat — miként erre egyes kutatók rámutattak* — olyan elemeket is, amelyek egyáltalán nem, vagy csak részben felelnek meg az objektív követelménynek. Ilyen körülmények között megkülönböztetés nélkül szentesíteni mindazt, ami egy adott pillanatban létezik a gazdasági és társadalmi életben, a szocializmussal zsíraltatni minden tényleges helyzetet — beleértve a negatívakat is —, s az „objektív törvény“ rangjára emelni őket: oly súlyos ismeretelméleti tévedés, amely fékezte a marxista társadalomtudományok, köztük a szociológia fejlődését. Ez a gyakorlatban jelentős károkat okozott. Ilyen értelemben a társadalmi diszciplinák számára — amelyek rendeltetése tudományos kiindulópontokat szolgáltatni a gazdasági és társadalmi fejlődést elősegítő gyakorlati intézkedések megalapozására — a gazdasági és társadalmi megismerés együftműködésének kiszélesítése: időszerű követelmény.

Az intézmények és az ember szerepe

A szociológia szempontjából gyakran elhanyagolt, de a gazdasági elemzés tekintetében fontos két problémacsoportra hívnám fel a figyelmet. Úgy vélem, a szociológia távlatilag gyümölcsöztethetné a gazdasági élet elvárásait. A két nagy problémakör: 1. az *intézmények* szerepe a gazdasági kapcsolatok mozgásában; 2. az *ember* szerepe a gazdasági folyamatokban.

Két kulcsproblémát fogalmaztam meg; ezek nagy vonalakban jelen vannak a szocializmus bármely gazdasági mechanizmusának működésében.

Ha például a szocialista gazdaság törvényeinek hatásmechanizmusáról szóló irodalmat vizsgáljuk, meglepődünk, hogy az intézményi tényező szerepével foglalkozó elemzések hozzávetőlegesen hiányoznak. Hozzávetőleges hiányzást mondok, mert néhány ismétlődő szegényes fogalom nem tekinthető valóságos jelenlétnek. Azt hiszem ugyanis: tudományosan nem lehet hiteles a szocializmus gazdasági törvényei mechanizmusának olyan elemzése, amely „megtisztogatja“ e mechanizmust a gazdasági kapcsolatok intézményi jellegétől, s eltekint attól, hogy a reális intézményi rendszer révén tanulmányozzák, veszik tekintetbe, alakítják át gyakorlati intézkedéssé, majd pedig valósítják meg a törvények szabta követelményeket.

* Lásd D. Voinea, D. Melinte: *Necesitate și libertate în conducerea economiei* című tanulmányát. *Lupta de clasă*, 1968. 4.

Hogyan lép itt közbe gyümölcsözően és sajátos hozzájárulással a gazdaság-szociológia? Két példa tűnik számomra beszédesnek: az egyik makrotársadalmi, a másik vállalati szinten.

A szocialista gazdasági viszonylatok erőteljesen intézményesítettek. Az intézmények szerkezeti felépítése hierarchikus. A gazdasági intézkedések kidolgozása, következtetésképpen az arányok megállapítása, a konklúziók megfogalmazása — miként a különböző marxista szociológusok hangsúlyozzák — egyes intézmények és csoportok keretében megy végbe. Ezeknek mint sajátos társadalmi szerkezeteknek működése a szociológia vizsgálódási körébe tartozik. Világos azonban, hogy működésük — pozitív vagy negatív irányban — nagymértékben hathat a gazdasági folyamatokra. Így az intézmények és csoportok működési mechanizmusainak és szabályainak megértése nem lehet közömbös a gazdasági megismerés számára.

A szocialista építés gyakorlatában egyik vagy másik pillanatban kialakul az a meggyőződés, hogy bizonyos intézkedések az objektív törvények követelményeinek hatályossága miatt szükségesek. Bizonyos idő elteltével viszont megállapították, hogy az említett intézkedések éppenséggel megsértették az objektív törvények követelményeit, s ellenkező hatást váltottak ki. Ez gazdaság-szociológiai tény. Mindaddig, míg a törvények megismerése, objektív követelményeik érzékelése és megvalósítása emberi és szervezeti bonyolult gépezeten át történik, a dolgok természeténél fogva fennáll annak kockázata, hogy e hálózat nem elég operatív, nehézkés vagy elégtelenül tájékozott s nem teljesen illetékes. Számolni kell tehát azzal a veszéllyel, hogy a határozatokat csoport-, minisztériumi indítékok, intézményi célok és nem szigorú értelemben vett objektív követelmények befolyásolják.

Mindeme körülmények (és mások) a gazdasági folyamatoknak a gazdasági elemeken kívüli összefüggései közé tartoznak, a gazdasági kapcsolatok erőteljes intézményesítésével fonódnak egybe. Ilyen tényezők a tervszerűsített gazdaság természetéből erednek. A gazdasági folyamatok nem e tényezők hatókörén kívül, nem tőlük függetlenül, hanem ezek előrelendítő vagy fékező befolyása alatt valósulnak meg. S minthogy a tudományos irányított tervgazdálkodásnak őriői elődei vannak, a gazdaság-szociológia feladata tanulmányozni a kapcsolatokat a gazdaság és az intézmények, valamint a gazdasági és a gazdaságin kívüli között.

A szocialista termelők szervezett tevékenysége — más szinteken is, például a vállalat mikroszintjén vizsgálva — számos, nem kevésbé érdekes és fontos kérdés tanulmányozását igényli a gazdaság-szociológiától. Példaként említhető a termelés tudományos szervezésére indított akció, amely 1967-ben történt kísérleti bevezetése óta jó eredményeket mutathat fel. Az akció minden vállalatnál az igazgatóság és a pártbizottság tevékenységén kívül bizonyos *intézményesített* formára, külön e célból alakított szakértői közösségekre támaszkodott. De előre nem látott jelenség következett be: egy adott pillanatban sok vállalatnál félbemaradt az akció, noha rendeltetése éppen az lett volna, hogy állandó munkamódszerré váljék. Számos munkaközösség észrevétlenül felbomlott, feledésbe merült, egyes vállalatok vezetőinek figyelme elterelődött a termelés-szervezés tökéletesítéséről.

Mivel magyarázható ez a jelenség? Mi volt életképtelen e csoportok belső működésének gépezetében, szabályozásában, s mi okozta felbomlásukat? Vagy ellenkezőleg, a környező légkörtől függő, mélyen ökológiai tényezők okozták e hatékony csoportok gyors erózióját és széthullását? A gazdaságtudományok nem tesznek fel rendszeresen kérdéseket az ilyen gazdaságon kívüli, intézményi-szervezeti jelenségekkel kapcsolatban, bár ezek mélyrehatóan befolyásolják a gazdasági folyamatot. Akkor tulajdonképpen melyik tudomány tanulmányozza e csoportok műkö-

dését? Nehéz erre válaszolni, mert egyelőre gyakorlatilag egyetlen tudomány sem foglalkozik velük. Az iparszociológia azonban döntő módon hozzájárulhatna. Szociológusok és közgazdászok közreműködésével a tapasztalati és az elméleti-szintetizáló vizsgálatokat ki kell terjeszteni a gazdasági tevékenység szóban forgó szervezeti (és más) formáinak társadalmi problémáira. Hasonlóképpen tanulmányozásra várnak a vállalat — mint sajátos társadalmi szervezet — szociológiai kérdései, ugyancsak vállalati szinten az ember- és csoportközi kapcsolatok alakulásának, az információs rendszer működésének, a pártszervezetek és az új igazgató bizottságok tevékenységének szociológiai problémái.

Egy másik problémakörbe tartozik az *ember helye* a termelésben.

Véleményem szerint jelenleg a szocialista gazdaságnak szentelt számos munka nem tanulmányozza kielégítően az embert mint a gazdasági folyamat *alanyát* és *tényezőjét*.

A tudatos tényező jelentősége

Mint bármely társadalmi folyamatnak, a gazdasági folyamatnak is egyidejűleg objektív és emberi — törvényszerű és szubjektív — jellegük van. A szocialista gazdasági tevékenységben a tudatos tényező súlya nagyobb, mint a preszocialista gazdaságokban. Olykor azonban habozás tapasztalható a gazdasági törvények hatása társadalmi és lélektani vonatkozásainak tárgyalásában. E tétovázás abból a tudománytalan megfontolásból ered, hogy az említett vonatkozások elemzése a gazdasági törvények objektív jellegéről szóló tételt *gyöngítenié*. Ám a gazdasági magatartások *szubjektív* mozzanatainak vizsgálata elméleti szempontból egyáltalán nem jelenti a szocialista gazdaságot irányító objektív törvények tagadását.

Az embernek, a csoportnak a gazdasági tevékenység alanyaként történő, társadalomlélektani tanulmányozása nemcsak a fogyasztás, hanem a termelés szférájában tanúsított magatartás tekintetében is fontos megismerésekhez vezethet. Előszóval ismételjük, hogy az ember a legfőbb termelőerő. De megállapíthatjuk, hogy e termelőerő tudományos tanulmányozása a legtöbbször nem lép át a fiziológiai vagy az egyénlélektani kutatás határain. A gazdaságszociológia nálunk még csak szórványosan — vagy egyáltalán nem — foglalkozik az ember és a csoport helyének, indítékainak, motivációinak kutatásával a termelésben. A gazdaságban mint érett tudomány már rég elvetette a „homo oeconomicus“ elvont sémáját. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az élő gazdasági tényező ésszerűségével, érdekeivel és szövevényes indítékaival együtt érdektelen volna a kutatás számára. Az élő tényező a gazdasági rendszer átfogóbb megértését segíti elő. Marx nem tétovázott megvilágítani a polgárra mint egyénre, mint gazdasági tényezőre jellemző lélektani, erkölcsi, szellemi vonásokat, amelyek bizonyos gazdasági kapcsolatok nyomán alakultak ki, s ezek viszont a maguk rendjén kétségtelenül befolyásolják a gazdasági gyakorlatot. Ily módon Marx ismételten beiktatta a szociológiai és lélektani vonatkozásokat a gazdasági elemzésbe.

Mutatis mutandis, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szocializmus a *termelők új társadalmi típusát* hozza létre. E típusnak nemcsak más az objektív viszonya a termelőeszközökhöz, hanem más értékek is lelkesítik, másféle gazdasági ésszerűség jellemzi. Mint a gazdasági gyakorlat kollektív szereplője egy egész felfedezésre váró világot képvisel. A szocialista termelő típusának tanulmányozása (ez kétségtelenül a marxista szociológiára vár), ellentmondásos kialakulásának, tevékenysége normáinak elemzése véleményem szerint elengedhetetlenül szükséges a szocialista gazdasági folyamat megértéséhez.

Egy az utóbbi évtizedben létrejött határtudomány a *gazdaságlélektan* ma a gazdasági tevékenység bizonyos szubjektív vonatkozásainak vizsgálatával próbálkozik. Kutatásaiban a modern lélektan, a szociológia és a közgazdaságtan módszereit, fogalmait veszi igénybe. E módszerek egy szubjektivista koncepciótól mentes elméleti-szociológiai keretben sikeresen felhasználhatók a szocializmusban tapasztalható egyes gazdasági jelenségek és magatartásformák megértéséhez.

A gazdasági gyakorlattal szomszédos vagy ezt érintő zónák közé sorolhatók az emberek gazdasági nézetei, fogalmai, valamint gazdasági eszméi. Ezekkel a gazdaságtudományok érthetően nem foglalkoznak. A gyakorlati gazdasági tevékenység szubjektíven visszatükröződik a társadalmi tudatban, s hozzájárul (nem egyedül, de jelentős mértékben) egyfajta *gazdasági tudat* kialakulásához. A gondolkodásmódban bekövetkezett változások hatására módosul az alanyok gyakorlati gazdasági magatartása is. Más alkalommal már ismertettem a munkás- és parasztkörnyezetben, a szocialista építés feltételei között fokozatosan kialakult gazdasági gondolkodással kapcsolatos szociológiai kutatásokat. Ezért e folyamatra most nem térek ki, csupán a gazdaságiak tükrözésének bizonyos torzulásaira vonatkozó észrevételekre szeretném felhívni a figyelmet.

Gyakran szimplista módon úgy vélik, hogy a szocializmus körülményei között a gazdasági törvények minden követelménye hibátlanul tükröződik. A gazdasági gyakorlatban azonban sokszor megfigyelhetjük, hogy a vállalatok gazdasági szakemberei körében — valószínűleg nemcsak ismeretelméleti okoknál fogva, hanem bizonyos gyakorlati feltételek következtében is — a szocializmus elveinek ellentmondó gazdasági mentalitások, téves felfogások születnek, amelyek csupán látszólagosan „idomulnak” a szocialista gazdaság követelményeihez. Nem arra gondolok, amit „kapitalista csökevénynek” szoktunk nevezni, hanem egyes „sajátságos szocialista” torzulásokra. A szocialista gazdasági gondolkodás ilyen torzulása volt például a „tervszerűsített veszteségek” megengedhetőségének gondolata és a jövedelmezőség elvének lebecsülése; az okozott anyagi károkért való személyes felelősséggel kapcsolatos hamis optika (amely szerint a kárt a közösség, az állam s nem az egyén számlájára írták); a lehetőségeknél kisebb mutatók tervezése, a munkanormák szerepének téves megítélése. Nézetem szerint a szociológiai és gazdasági kutatóknak együtt kell működniük annak tisztázásában, hogy milyen társadalmi körülmények között jelentkeznek és terjednek a gazdasági gondolkodás e torzulásai és hogyan küszöbölhetők ki.

Végezetül még csak annyit jegyeznek meg, hogy a szocializmus politikai gazdaságtana mint a legáltalánosabb közgazdasági elmélet a legteljesebb elméleti kapcsolatban áll az általános szociológiával. De amilyen mértékben a gazdasági kutatás előre halad a konkrét gazdasági jelenség elemzésében, vagyis amilyen mértékben csökken az elvonatkoztatás foka, s az eleven gazdasági jelenség minél kevésbé kiszakított társadalmi-gazdasági összefüggérendszeréből, annál szorosabbá kell válnia a kapcsolatnak gazdaság és szociológia között.

Szorosabb kapcsolaton három dolgot értek. Egyrészt szükségesnek tartom a gazdasági tudományok és a szakszociológiák harmonikus együttműködésének átgondolt megszervezését a kutatásban; másrészt a jelenségek szociológiai vonatkozásainak fokozottabb integrálását magában a szakosított gazdasági elemzésben; harmadszorban azt hiszem, igény mutatkozik arra, hogy a gazdasági elemzésekben figyelmebben vegyék tekintetbe a szakszociológiák kutatási eredményeit. Így a gazdaságszociológia sikeresebben járulhat hozzá a szocialista gazdaság gyakorlatának alaposabb megismeréséhez.

ALMA MATEREINK ÜNNEPLÉSE

A modern társadalom- és történettudomány a fejlődés általános törvényeinek és jelenségeinek feltáráásával egyidejűleg nagy figyelmet szentel a rész-egységek, a mikro-társadalmak — családok, faluközösségek, intézmények, üzemek, városok, tájak — konkrét vizsgálatának. E tekintetben jelentős szerepe van az iskolának, melyek történetében nemcsak a társadalmi makrostruktúra és a környezethatás emberi viszonylatai tanulmányozhatók a kis-közösségek szociometriájában, hanem a gondolati fejlődés, a tudománytörténet fontos elemei is.

Három székelyföldi iskola alapítási évfordulója ad most alkalmat az iskolatörténet mint konkrét kutatási követelmény felvetésére. A 375. éves székelyudvarhelyi, a 300 éves csikszeredai és a 175 éves székelykeresztúri magyar liceum ünnepére mind a három helyen elkészült az alapítás, a fejlődés és a mai szocialista szint tényeit összefoglaló iskolamonográfia, s ezek szorgalmasan egybegyűjtött anyagából közlünk ismertető összefoglalásokat. Mindhárom közlemény — jeles tanárok kutató munkássága alapján — fényt derít iskolánk gazdag hagyományaira: alapítók, tanügyi férfiak, lelkes szülők és diákok százados törekvéseire, hogy a korszerű tudományművelésnek hajlékot, felszerelést biztosítsanak, s kifejlesszék a szakmai tudás, a gondolati felemelkedés általános igényét. A fejlődés az egyházi úttörőktől a polgári liberalizmuson át a korszerű szocialista pedagógiáig nemcsak az iskolák belső életműködését alakította ki, hanem mindenkor széles hatással volt az iskolában végző tanulók társadalmi szerepére s általuk az egész vidék — főleg a hagyományos Csík és Udvarhely — gazdasági, politikai és közművelődési alakulására is. Ezért hivatkoznak büszkén a monográfus tanárok iskoláik jeles tanítványaira.

Tisztelettel és szeretettel köszöntjük munkatársaink és olvasóink nevében az ünnepüket.

KORUNK

SZEMLÉR FERENC

Udvarhelyi
iskolámhoz

Ha kérdezik:
hol indultál utadnak? — ezt
az iskolát nevezd
meg itt!
— melyben lehettek gondok és hibák,
de érte vád
soha ne érje őt,
mert gyökered és törzsöd csak neki
köszönheti,
hogy megélt s egyre nőtt.

Itt áll Udvarhely dombjain, ahol
megállt a római,
s nyüzsgött páncélos ragyogó hada.
Hová a Hargita

hó-fényes ormai
és erdei alól
kivágtatott Csaba.
Hol a kemény
jelennel harcolt mindig a szegény,
s hol gyilkos gondjai között
szép forrongó mesékkal
kívánta és küzdötte a jövőt
nem a mesés, de a valódi székelly.

Lapozd föl az ósdi matrikulát,
hol a neved is évek óta áll már,
de hol káprázó szemed századokra lát
visszafelé a Sámbar
Mátyás nevével kezdődő lapig,
hogy már-már elszorult
szíved sem érzi: miben különöz
a tavasz és az ősz,
a jelen és a múlt.

Ezek az eltűnt oktatók neveltek
s nevelnek egyre még.
Szavukat máig őrzi lelked,
ha felednéd is egy s másuk nevét.
De ők adták az intést, oktatást
holt ajkukkal, ám halhatatlanul,
s bár hallottál szót annyi mást,
szíved ma is tőlük tanul.

Ősi termék, porló professzorok,
szokatlan szóval hadd köszöntselek! —
hisz a világ rég más módon forog,
s mi a naprendszernek
útvonalát kutatjuk s az atom
oszlásaival bíbelődünk,
de azért nektek mégis megadom
azt, ami jár,
mert itt tapostatok utat ti már
évszázados ösvényeken előttünk.

Nemsokára közétek lépek én
— akárhogy fojt a bú, nincs erre kétely! —
mint többi tanítványotok,
a sok
küzdő, szegény
és mégis bizakodó székelly.
S ha fölöttem a kis fűzfa kihajt,
tanítsatok ti újra majd,
hogy omló ajkamról a hang

úgy oktassa és buzdítsa a népet,
ahogy a hant
alól engem és őket int, oktat, tanít
évtizedek múltán évszázakig
egy ragyogó hang ma is: a tiétek!

Székelyudvarhely: 375 év

A székelyudvarhelyi Dr. Petru Groza Liceum ez év októberében ünnepli alapításának 375. évfordulóját. Jó alkalmat szolgáltat ez arra, hogy a mai felnőttek és diákok felé közvetítsük mindazokat az ismereteket, amelyeket ezzel a nagymúltú intézménnyel kapcsolatban számbavehetünk. Egy lelkes tanári bizottság (Varró Gizella, Papp András, Fejér Mihály, Dobos Ferenc) összeállította az ünneplő iskola rövid történetét, gazdag forrásanyag és más dokumentáció közlésével. Ebből emelem ki a következőket:

A székelyudvarhelyi Dr. Petru Groza Liceum alapítási éve 1593. Az erre vonatkozó hiteles dokumentumokat Bitay Árpád professzor 1930—1931-ben végzett kutatásai tárták fel.

A jezsuita rend 1583-tól kezdve Annuae Litterae Societatis Jesu: ad patres et fratres eiusdem Societatis címen évente helyzetjelentést adott ki az egész világon elterjedt rend házairól és misszióiról. A jelentés 1593-ra vonatkozó részében olvashatjuk: „Studiosi iam in schola catholica sub cura nostri Patris ad centum numerantur” (Veress Endre: Fontes Rerum Transylvanicarum. Budapest, 1921. V. 39). 1593-ban tehát az iskolának már mintegy száz tanulója van. Az iskola megalapítója Marosvásárhelyi Gergely jezsuita volt, Canisius kiskátéjának magyar fordítója. Az iskolában latin nyelven folyt a tanítás két és fél évszázadon át. Carillo Alfonz jelentése a jezsuiták 1593. évi erdélyi tevékenységéről az iskola jellegére is utal: „Udvarheliae a sacerdote nostro 250 ad catholicam fidem aggregati... Ibidem aperto ludo litterario facile centum adolescentuli ad nostram disciplinam se contulerunt...” A ludus litterarius és a schola kifejezéseken a középiskolai fokon álló gimnáziumi oktatást értették. Iskolánk már 1593-ban a középiskola nagy részét is magába foglalta, az elemi iskola mellett.

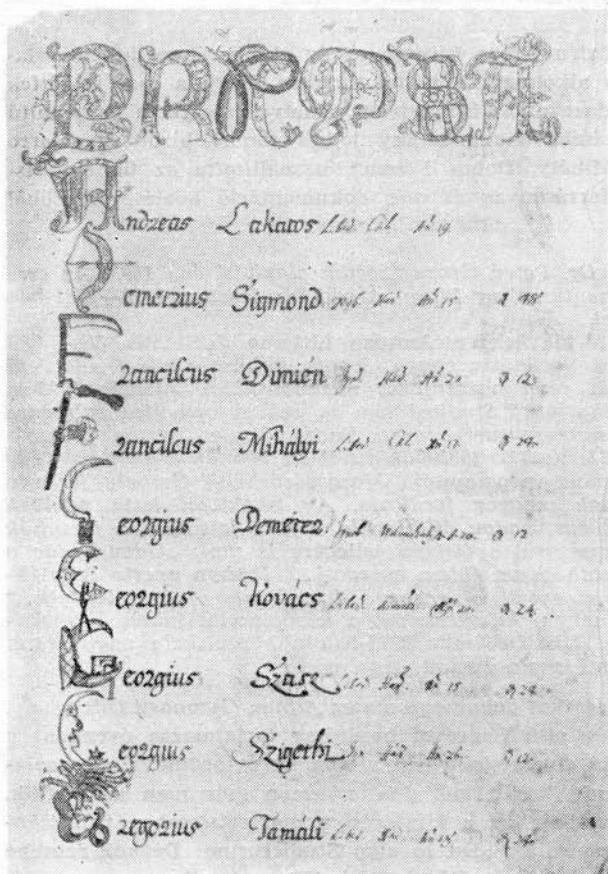
A régi gimnázium életének értékes dokumentuma az *Album Gymnasii Udvarhely*. Ez 1689-től az 1831—32-es tanév első félévével bezárólag tartalmazza évenként a tanárok és tanulók névsorát. Az elveszettnek hitt album az évfordulóval kapcsolatos előkészületek során véletlenül került elő. (Ma albumon már nem azt értjük, mint a latin szóhasználatban, amikor ezt a kifejezést a mai értelemben vett iskolai anyakönyv megjelölésére használták. „Est in albo Studiosorum: Deákok rendibe béiratott” — olvassuk az album szónál Pápai Páriz Ferenc latin—magyar szótárában.)

Az albumot 1689-ben kezdték írni, amikor a gimnázium igazgatója Szárhegyi Mihály volt, tanárai pedig Majthényi László és Adorján János. Megkapó az a gondosság és rendszeresség, mondhatnám: szeretet, amellyel évről évre, a kuruc-labanc háborúk három évét (1704—1706) kivéve, a gimnázium legjobb íráskészségű tanulói vezették az albumot. Egyes lapokon szemet gyönyörködtetőek a szépen rajzolt iniciálék, amelyek megformálásában gazdagon érvényesült az albumíró diák képzelete.

Miért értékes iskolatörténeti — mondhatjuk kortörténeti — dokumentum a székelyudvarhelyi gimnázium vaskos, könyvalakú albuma?

Elsősorban is pontos adatokat szolgáltat a tárgyalt időszakban a tanulók létszámáról. Az album tanúsága szerint a székelyudvarhelyi gimnáziumnak 1689-ben a gimnázium négy felső osztályában 73, az alsó osztályok tanulóival együtt pedig 125 diákja volt. A tanulólétszám az évek során elég nagy ingadozást mutat: a legmagasabb szintet 1743-ban (228), 1752-ben (213), 1759-ben (206) és 1767-ben (215) éri el. Más esztendőekben a létszám száz körül van.

Az album tájékoztat a gimnázium szerkezetéről is a tárgyalt időszakban. Az Erdély más városaiban (Gyulafehérváron, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt) működő

Az Album Gymnasii Udvarhelyi egyik lapja

azonos fokú és rendeltetésű iskolákhoz hasonlóan a székelyudvarhelyi gimnázium 1736-ig az elemi osztályokon kívül négy osztályt foglalt magába úgymint a: *Syntaxis-tae*, *Grammatistae*, *Principistae*, *Parvistae* osztályt. 1736-tól az osztályok száma kettővel növekszik, a szónoklati (retorikai) és költészeti (poétikai) osztállyal. 1743-ban már „fizikai” és „logikai” osztályok is működtek. 1593 és 1774 között az intézet élén a jezsuita plébános állott, akit a tanárokkal együtt maga a rendfőnök nevezett ki. Mindenik osztálynak külön tanára volt, néha egy tanárra két osztály is jutott.

Érdekes következtetésekre juthatunk, ha az album alapján a tanulók társadalmi összetételét elemezzük. Csupán két évben — egymástól távoli időszakban — végezzünk összehasonlítást a példa kedvéért. 1691-ben a Syntaxistae osztályban 13 tanulóból 1 praenobilis, 11 nobilis, 1 ignobilis. 1814-ben ugyanezen osztály 11 tanulója közül 2 praenobilis, 5 nobilis, 3 civis, 1 civis armenus. Az album megörökítette évek folyamán nyomon követhető a szabados, majd a polgári elemek számának szaporodása, ami híven tükrözi a társadalmi életben végbement átalakulásokat. A tanulók döntő többségét ugyan mindvégig a székely kiváltságosok (főnemese és nemese) fiai alkották, de előfordulnak lépten-nyomon más társadalmi helyzetű tanulók is.

Az album adatainak elemzése alapján — néhány év kivételével — megállapíthatjuk a tanulók nemzetiségét és azokat a vidékeket, sok esetben pontosan a helységeket is, ahonnan rekrutálódtak. Bár az intézmény hosszú ideig katolikus volt, falai közt nem kizárólag katolikus vallású és nemcsak székely vagy magyar nemzetiségű ifjak tanultak. A tanulók zöme a székelyekből került ki, de számos esztendőknél találunk román és szász (német) tanulókat is. Az osztálynévsorokban először 1696-ban tűnik fel román tanuló: *Nicolaus Csokany valachus udvarhelyszekiensis*, majd később 1701-ben *Andreas Bukorfi, valachus Comit. Alb.*, 1708-ban *Nicolaus Trifuy, valachus ignobilis ex Zetelaka, Ladislaus Fogarasi alias Molnár, nobilis valachus Fogarasiensis, Cristophorus Jonas nobilis valachus Fogarasiensis*, és így tovább. Mint századokon át ápolt értékes hagyományt tarthatjuk számon és mutathatjuk fel a mai nemzedékeknek a különböző nemzetiségű tanulók testvéri közösségét az oktatás és a kultúra terjesztésének e fontos intézményében.

Újra az évfordulóra elkészült rövid iskolatörténet megállapításait kivonatolom:

Az alapítási évtől kezdve egészen 1774-ig a jezsuiták tartották fenn az iskolát. A rend feloszlata után az erdélyi főkormányzók kebelében alakult *Catholica Commissio* vette át az iskola gondozását.

1809-től 1831-ig az iskola a „*Gymnasium regium*” nevet viselte. Az 1848—1849-es polgári demokratikus forradalom utáni önkényuralom első évében nem volt tanítás, azonban 1850 novemberében az iskolát újra megnyitják, és tanítási nyelve a latin helyett a magyar nyelv lesz. Ettől kezdve az iskolát fokozatosan főgimnáziummá fejlesztették, úgy, hogy 1852-ben a VII. osztályt, 1853-ban a VIII. osztályt is bevezették és az 1853—1854-es tanév végén a VIII. gimnáziumi osztályt végzett tanulók már érettségi vizsgát tettek. Ekkor az iskolának, az igazgatóval együtt, már 12 tanára volt.

A tanulók eleinte nem kaptak osztályzatot. Az osztályozás csak 1808-tól kezdődött meg, a következő érdemjegyekkel: *prima cum eminentia*, *prima cum laude*, *prima* és *secunda*. 1824-től bevezették a félévenkénti osztályozást. Az 1850—1851-es tanévtől kezdve — osztrák előírás szerint — mindenik osztályban tanították a következő tantárgyakat: hittan, latin nyelv, magyar nyelv, német nyelv, földrajz, történelem, mennyiségtan, természetrajz. Ezekhez járult a III. osztálytól kezdve a görög nyelv, a VII. osztályban a természetrajz helyét a természettan foglalja el, a VIII. osztályban a filozófia. Fakultatív tantárgyként az éneket és szabadkézi rajzot is tanították. Érdekes megemlíteni, hogy az iskola tantestülete már 1862-ben felveti a tanulók túlterhelésének problémáját. Az 1890. évi tantervben már a testnevelés is szerepel, heti 2 órás tantárgyként mind a 8 osztályban.

A különböző anyanyelvű tanulók testvériségét szolgálta az 1874-től működő önképzőkör is. Ez az 1875—1876. tanévben a magyarok, székelyek, szászok és románok jellemzésére pályamunkát írt ki, amelyre három pályamű érkezett be. Az önképzőkör rendes tagjai a VII. és VIII. osztály tanulói, rendkívüli tagjai az V. és VI. osztály tanulói voltak. A gyűlések tárgya: önálló dolgozatok vagy fordítások, azokra hozott bírálatok felolvasása, szabad előadások és szavatelok. Mindezek az önképzőkör *Ébredés* című folyóiratában is megjelentek (eddig még egyetlen példányát sem sikerült megtalálnunk).

Több, később nevéssé vált író és költő ebben az önképzőkörben kezdte meg irodalmi tevékenységét.

Az énektanítás eleinte egyházi jellegű volt. Az első többszólamú énekkart, mely világi énekeket is előadott, 1856 őszén alakították meg. A zenetanítás is megkezdődött 1872-ben: a zenekar főképp az iskolai ünnepélyeken szerepelt.

Az oktatói-nevelői munka eredményeképpen sok, a társadalom számára hasznos ember került ki az iskolából. Egyesek közülük a tudományban, mások az irodalom terén tűntek ki. Megemlítjük Baróti Szabó Dávidot, a deá-

A székelyudvarhelyi
Dr. Petru Groza
Líceum

kos irodalmi iskola megalapítóját, Orbán Balázs földrajz-néprajz tudóst, Tamási Aron és Tomcsa Sándor írókat, és itt végezte a gimnázium első két osztályát Szemlér Ferenc, a költő.

A mai iskolaépület alapkövét 1909. május 19-én rakták le, s az 1910–11-es tanévet már az új épületben nyitották meg.

Az 1948-as tanügyi reform óta liceumunk szocialista intézménnyé vált. 1953-ban létrejött az esti tagozat is, melynek tanulólétszáma az első évbeli 35-ről máig 256-ra emelkedett. Többi tanulóink száma az 1967–68-as tanévben 911, a tanerőké 51 volt.

Iskolánk 1958. január 1-e óta a „Dr. Petru Groza Liceum” nevet viseli.

Erdélyi viszonylatban a XIX. század közepétől jelennek meg a középfokú és felsőfokú iskolák évkönyvei. Így a székelyudvarhelyi gimnázium esetében is az 1857–58-as tanévtől kezdve ismeretes az akkor főgimnázium első „tudósítványa”. Történetírásunk, amely az iskolatörténet terén az utóbbi években ért el bizonyos ered-

ményeket (gondolok itt elsősorban Lucia Protopopescu munkájára: *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*. București, 1966), még adós számos iskola történetének megírásával. Véleményem szerint egy valóban alapos, tudományos munka nem képzelhető el részlettanulmányok és az egykori Erdély közép- és felsőiskolái anyakönyveinek, albumainak, tanuló-névsorainak, konskripciós jegyzőkönyveinek kiadása nélkül. Egy valóban széleskörű iskolatörténeti kutatásnak azt is követnie kell, hogy mivé lettek az egyes közép- és főiskolák végzettjei, milyen szerepet játszottak mint egyházi vagy később egyre inkább világi értelmiségiek a különböző századok gazdasági, politikai, kulturális életében.

Albert Dávid

Csikszereda: 300 év

Ezelőtt háromszáz évvel, amikor egész Erdélyt nem minden korra jellemző társadalmi és politikai zavarok kavarták fel, s élethalálharc zajlott a függetlenség megőrzéséért, Csíkban a sorozatos török-tatár betörések és pusztítások ellenére is iskolát, mégpedig középfokú iskolát alapítottak, meghazudtolva azt a régi mondást, hogy „inter arma silent musae”. Ez a tett a három évszázados történelmi távlatból is tiszteletre kötelez.

A mai csikszeredai Líceum elődje a XVII. század második felében, 1667 és 1669 közt keletkezett. Alapítói a Csíksomlyón megtelepedett ferencrendi barátok, akiket már Hunyadi János kiváltságokkal látott el 1442-ben a törökök felett aratott marosszentimrei győzelme alkalmával. Természetesen azelőtt is működtek már Csík-székben olyan egyszerűbb iskolák, amelyek az elemi oktatásnak megfelelő alapismereteket, valamint némi középfokú oktatást is nyújtottak, de a csíki ifjúság a XVII. század közepe előtt magasabb fokú tanulmányait — éppen az ilyen természetű iskola hiányában — főleg Moldva, Lengyelország és Magyarország katolikus tanintézeteiben folytatta.

Az oktatással kapcsolatos első írásos emlékünks 1630. augusztus 26-ról való, amikor Pálfi István kolozsmonostori rekvizitor öt könyvet adományoz az iskola használatára („ad usum collegii Csíksomlyoviensis”), később pedig, 1653. január 25-én II. Rákóczi György a gyulafehérvári országgyűlésen elhatározza a kolozsmonostori, udvarhelyi és somlyói templomok, klastromok és *kollégiumok* további fenntartását. Tehát már ebben az időben megindult az a folyamat, amely pár év múlva a csíksomlyói (ma csikszeredai) iskolát teljes mértékben középfokú jellegűvé fejlesztí ki. A politikai események azonban egy időre meggátolják az iskola fejlődését. Izmael budai basa, Ali basa és a krimi tatárok Kemény János fejedelem elűzésére Erdélybe törnek, s 1661 őszén már Csikszeredát és környékét dűlják. Evlia Cselebi török utazó, aki maga is tanúja volt a csíki eseményeknek, azt írja, hogy „a falvak és városok teljesen elpusztultak és elromboltattak”. A csíksomlyói zárda román származású évkönyvírója, Kájoni János és a későbbi krónikás Losteiner Leonárd fel-

jegyzi, hogy 1661. október 21-én a „pogányok“ egyszerre pusztítottak el Csíkban embert és épületet. Nyilvánvaló, hogy a betörés alkalmával az iskolát is felégették.

Az iskola újraépítéséhez Domokos Kázmér fog hozzá. Mint kiváló képzettségű szerzetes két alkalommal is megfordult Rómában, ahol a Propaganda Fideinél — a nem katolikus országokban hitterjesztést folytató gyülekezetek vatikáni szervénél — felvetette egy magasabbfokú csíki iskola létesítésének gondolatát. 1666. július 12-én a szerzetesek levelet küldenek a Propaganda Fideihez, amelyben azt kéri, hogy járuljanak hozzá a csíki és a mikházi ferencrendi iskolák fenntartásához, mert másképpen a tatárbetörés okozta nyomor miatt kénytelenek ezeket az iskolákat bezárni, noha a csíki iskolában több mint 60 tanuló van. A Propaganda Fidei meghallgatja a csíkiak kérését, annál is inkább, mert ebben az időben Erdélyben ez az egyetlen hely, ahová a reformáció nem hatolt be. Ezzel magyarázható az a tény, hogy Barberini római titkár és bibornok 1667. december 17-i levelében arról értesíti az érdekelteket, hogy hajlandók az iskola ügyét anyagiakkal is támogatni. Most már az iskola építése nagyobb ütemben indult meg, és 1669-ben, Kájoni János zárdafőnöksége idején, el is készült a középfokú iskola.

A kollégiumban nagyhírű tanerők működnek. Kájoni János nagy-műveltségű híres zenész és orgonaépítő. Nevéhez fűződik az első székelvöldi nyomda felállítása, amelyben többek között *Cantionale catholicum* címen énekeskönyvet nyomtat ki. Ebben „régie és új, deák és magyar ajtatatos egyházi énekek“ mellett népdalok (köztük román népdalok is) találhatóak. Kájoni János a középfokú oktatáshoz szükséges könyvek kinyomtatására is engedélyt kapott.

Az 1667. december 17-én Rómában keltezett levél engedélyt adott arra, hogy a „felállítandó“ iskolába világi „ludi magister“-eket is alkalmazhassanak, mert a tanítást a megnövekedő keretek között a szerzetesek már nem tudják ellátni. E célra Róma évente 30 scudit utal ki az iskola számára. Egy 1669. április 10-i levél már arról értesíti a bécsi nunciust, hogy a csíkszeredai iskolához két „ludi magister“-t alkalmaztak. A forrásokban többször említést találunk arra vonatkozólag is, hogy a leégett iskola újraépítéséhez vagy az iskola fenntartásához a környező falvak közbirto-kossága, valamint a határőri közületek is hozzájárultak.

A frissen — fából — épített iskolában 1690-ben 171, 1694-ben pedig már 200 tanuló foglalkozik a grammatika és szintaxis elsajátításával. Ebben az évben azonban újabb tatárbetörés pusztítja végig Csíkot, s az iskolát csak nagy nehézségek árán tudják fenntartani. A XVIII. század elején a grammatika és szintaxis osztály mellett retorikai és poézis-tan-széket is találunk, de olyan nagyok voltak az anyagi nehézségek, hogy a két utóbbit nemsokára be kellett szüntetni.

A nemrég megtalált, 1701-től vezetett *Protocollum perceptionis* rendszeresen feltünteti a Csíksomlyón működő iskola kiadásait. Az iskola életében kiemelkedő esemény, hogy Lukács Mihály csíksomlyói tanár 1725-ben saját költségén internátust alapítva kibővíti az intézetet. 1780 körül a csíki határőri közület új iskolát épített kőből. Ez az épület, későbbi bővítésekkel, ma is létezik. Végül az iskola, amelyet közben a ferencrendi szerzettől az erdélyi katolikus státus vett át, 1911. június 5-én beköltözik

mai modern, hatalmas épületébe, melynek létesítéséhez nagymértékben hozzájárultak a határőrvidéki közvagyonot kezelő ún. Csíki Magánjavak is.

Az eltelt háromszáz év mély nyomokat hagyott az intézet életében. Alig múltak el a tatárbetörések borzalmai, amikor az iskolának újabb nehézségekkel kellett megküzdenie. A határőrvidéki autonómiának a Habsburg-uralom részéről való erőszakos megszüntetése és a császári hadseregbe való besorolások miatt az iskola sokáig szenved az osztrák abszolutizmus zaklatásaitól. Az 1764-i madéfalvi mézszárlás után a tanulók nagy részét is fegyverbe parancsolják, s később az iskolába is csak katonai engedéllyel lehet beiratkozni. A tanulók létszáma egyre apad, az egykor 300—400-as létszámmal működő iskolának az 1780-as években már csak 11, 14 vagy 15 tanulója van. Az iskoláztatás helyzetét az is súlyosbítja, hogy az osztrák abszolutizmus egy ideig kötelezővé teszi a német nyelvű oktatást.

Az 1848-as polgári demokratikus forradalom az iskolában is éreztette hatását. A tanulók darabokra törik az önkényuralmat jelképező kétéfű sast, a nagyobbak pedig beállnak a forradalmi csapatokba. Az iskola egykori tanítványa, Gábor Áron, legendás hírű tettekkal tesz tanúságot a Habsburg-önkényuralom és a hűbériség ellen vívott harcban. Az iskolát 1849-ben megszállja az osztrák katonaság s a tanítás csak 1851-ben kezdődik újra.

A két világháború között a marxi—lenini eszmék, az RKP szava az iskolában is visszhangra talált. Az iskola volt diákja, majd később tanára — Bányai László egyetemi tanár — itt kapcsolódik be először a kommunisták szellemi tevékenységébe, amiért az 1930-as években börtön és az állásától való megfosztás lett az osztályrésze. A csíkszeredai gimnázium neveltje volt több jelesünk közt György Lajos bibliográfus és irodalomtörténész, Nagy Imre festőművész, Pataki József történész és Fodor Sándor író.

Szocialista államunk ma messzemenő anyagi és szellemi támogatásban részesíti az iskolát. Csupán az elmúlt két évben az intézet több mint két és félmillió lejt kapott az oktató-nevelői munka korszerűsítésére és anyagi feltételeinek megjavítására. Ma iskolánkban több mint kétezer román és magyar tanuló sajátítja el anyanyelvén a tudományok alapismerteteit, 72 tanerő irányításával. A román és magyar tanulók együtt tanulnak és szórakoznak testvériségben és barátságban.

Antal Imre

Székelvkeresztúr: 175 év

A Székelvudvarhelytől alig 25 kilométerre eső Nagyküküllőparti kisvárosban mindenki a szeretett Alma Mater 175. évfordulójának megünneplésére készül. S ahogy közeledik az ünnepségek időpontja, 1968. november 17-e, úgy nő az érdeklődés az iskola története iránt.

Ezt az iskolát közel két évszázaddal ezelőtt, minden külső segítség nélkül maga a nép — a feudális társadalmi viszonyok között addig példátlan összefogással és

lelkesedéssel — filléreiből építette fel. És ahogyan indult az alapítás, úgy történt az iskola fejlesztése és megtartása is. Valahányszor az iskola régi és új történész-tanárai e küzdelemről írnak, mindig a lelkesedés tűzébe mártják tollukat (Sándor János: *A székelykeresztúri Unitárius Gimnázium történelme*, 1896; Gálfalvi Samu: *140 év*, 1934; Péter Lajos: *150 év emléke*, 1944 és a mai nemzedéket képviselő történész, Ütő László tanár kutatásai). Valóban, már az iskolaalapítás hősi elszántságot és kitartást követelt mindazoktól, akik szembe mertek szállni az Erdély területén is kiméretlenül gyarmatosító Habsburg-hatalommal. A merész feladatot Erdély szabadelvű egyháza, az unitárius egyház vállalta. A középiskola felállítását sürgető nép kívánságát tolmácsolja már 1712-ben a homoródszentmártoni Bíró Sámuel, amikor egy Keresztúron létesítendő középiskola felállítását kéri. Érthető, hogy törekvésükben sem császári pártfogásra, sem földbirtokos-patronsokra nem számíhattak, s így csak hosszú idő múlva, 1793 júliusában szavazza meg a homoródalmási unitárius zsinat, hogy „Székelykeresztúron egy olyan középiskola állítassék, amelyben az ifjúság csak a retorikáig taníttathassék.”

Az első építkezés küzdelmes korszakában (1793—1804) Szabó Sámuel, az iskola első igazgatója faluról falura járva gyűjti a nép filléreit és toborozza az iskola-építők egyre növekvő táborát. Erről tanúskodik a levéltárakban megőrzött ujjongó beszámoló; „Bizony, sír örömben a nép, látván mostan minden remény-sége felett való folyamatját a gymnásium építésének.” Végül is felépiült az iskola fából és vesszőből 12 szobával. A tanulás iránt érdeklődők száma és az igények azonban mihamar megkövetelték, hogy újabb, erősebb és nagyobb épületet emeljenek.

Az újabb építkezési korszak (1805—1842) már szélesebb rétegeket mozgat meg. Koronka József igazgató és lelkes társai felhívására a más felekezetűek is segítséget nyújtanak. A fában bővelkedő katolikus felvidék gerendát szállít, a mészégető Almás, Keményfalva, Abásfalva meszet készít, a kőben bővelkedő református Küllőmente követ termel, Nyárad-völgye gabonát és más termékeket gyűjt, s a gidres-gödörös utakon a legnagyobb munkaidőben is özőnlenek a nehéz szekerek Keresztúr felé, s amikor az apró lovak csengői elhallgatnak, s a hozott anyag helyére kerül, a fuvarosgazda az építő kalákások között vállvetve dolgozik a csoportokra osztott tanulókkal. A nép asszonyai felváltva főznek a munkásoknak. Így épült fel kőből és téglából a 18 szobás új iskolaépület.

Az építő lendületet az 1848—49-es események utáni Bach-korszak sem tudja megsemmisíteni, legfeljebb késlelteti. Az építés harmadik szakaszának (1857—1876) sem volt más alapja, mint a nép áldozatkészsége. A társadalmi nyomor, az egyre szűkösebb kenyér azonban akadályozza a népet iskolaépítése nagy művének befejezésében. Ezért volt kénytelen 1875-ben Kovács János tanár az unitáriusok Fretwel János nevű angol hitrokonához folyamodni, aki az angol és amerikai unitáriusoktól 200 font sterlinget gyűjtött össze az építkezés befejezésére. Ez a segítség annak a tiszteletnek és rokonszenynek köszönhető, amelyet Kriza János püspök, a *Vadrózsák* szerzője érdemelt ki az angol és amerikai unitáriusoknál.

Ez a kívülről jött segítség is ösztönözte az iskola barátait, hogy nagyobb összegű alapítványokkal támogassák a továbbfejlődést. 1876-ban Orbán Balázs — akiről később az iskolát is elnevezték — 500 forintos alapítványt tesz a következő indokolással: „Mi, a szegény, kopár, hegyek között élő, az ország szívéből távoleső székelyek, mint minden, úgy a nevelés terén is háttérbe szorultunk, itt is, mint egyebekben, az önségélyre vagyunk utalva; azért én csekély alapítványomat egy székely tanodához, szülőföldemnek egy olyan tanintézetéhez küldöm, amelyben na-

gyon sok szegény tanuló van... Ez a székelykeresztúri unitárius gimnázium, mely egy sűrű népességű vidék egyedüli iskoláját képezi, s amelyben leginkább a szegény falusi nép fiai küzdenek az önfenntartás és a kiképeztetés nyomorával." Kiemelhetjük még az iskola pártfogói sorából Berde Mózsát, aki 50 jó erkölcsű, szegény jótanuló részére ajánl fel naponta 3 egészséges cipőt (a „Berde-cipő” a mai napig is él a diákság emlékezetében). Kuncz Elek tankerületi főigazgató (Kuncz Atadár édesapja) látta meg és hangoztatta jelentéseiben a keresztúri iskola fontos szerepét, s nagyban hozzájárult az intézet kifejlesztéséhez, az államsegély szerződészerű biztosításához, majd az új épület számára építési államsegély elnyeréséhez. Sokat segített abban is, hogy az 1904-ig csak ötosztályos, 1904 után hat-, majd hétéosztályos iskola 1914-ben nyolcosztályos főgimnáziummá alakuljon át.

Az iskolaépítés utolsó szakaszának (1907—1914) Pap Mózes igazgató a vezetője. A nép áldozatkészsége, kalákás munkalendülete s a tanulók százainak munkakedve 1913 tavaszától 1914 őszéig felépíti az új iskolát, tágas osztálytermekkel, tanári, igazgatói és egyéb hivatali helyiségekkel és szertárakkal. Az 1916-ban tornateremmel kibővített emeletes épület impozáns megjelenésével és „szanatóriumi” tisztaságával mai napig irigylésre méltónak tűnik a látogatók előtt.

Később, amikor az államsegély megszűnik, a tömegek áldozatkészsége ismét megemeltette az iskolát: a társadalmi gyűjtés eredménye 2 120 520 lej volt.

Gálfalvi Samu igazgató így ír az iskola hagyományos légköréről: „Az iskola szellemét minden időben a legtisztább liberalizmus irányította. Sem faji, sem felekezeti tendenciával nem akart nyomást gyakorolni a tanítványok seregére, sem pedig azon különbséget nem érezte soha növendékeivel.” Erről tanúskodhatnak azok a nem unitárius és nem magyar nemzetiségű vendiákok, akik valaha is az intézet egyszerű falai közé jöttek az ismeretek megszerzése végett.

Az iskola egyik kezdeményezése volt a második világháború alatt a „Gyámzülöi közösség” megszervezése. Székelykeresztúr és környékének munkás, földműves, kisiparos, napszámos, kereskedő és értelmiségi rétegeiből sokan önként megajánlott pénzösszegeiket havonként eljuttatták az iskolához, hogy a tehetséggutató eredményeképpen az iskolához kerülő falusi tanulók ellátását fedezzék. Ez a közösség 1947-ig működött, támogatásával végezte el az iskolát többek között Szabó Gyula író, Borbáth Károly kolozsvári történész és Kibédi Elek volt tanfelügyelő, jelenleg iskolánk tanára. A falusi tehetségek taníttatását 1948-ban az államosítással az állam vette át és ösztöndíjakkal biztosította.

Az iskola levetkőzte a felekezeti jelleget, de megmaradt a hagyományos népi jelleg.

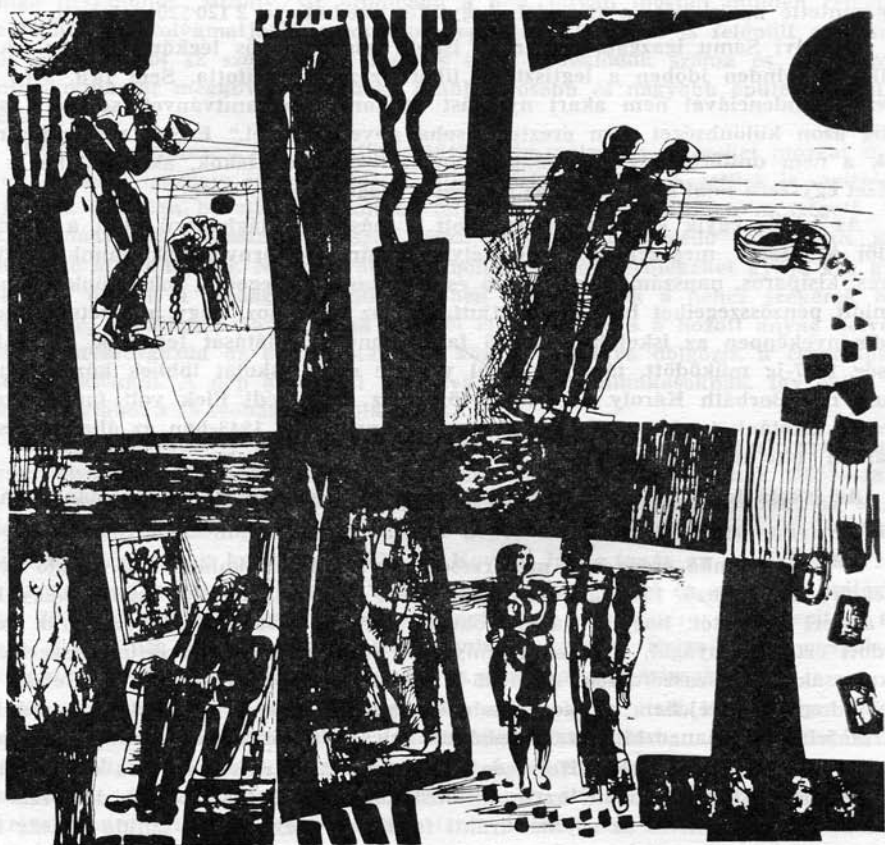
A közös munka erényének megőrzése és gyakorlása iskolánk mai tanuló nemzedékeire is jellemző. 1944. augusztus 23-a után az iskola tanulói segítik Nagy Lajos akkori igazgatót, hogy a háború okozta károkat jóvátégyék, a szertárak szétbontott értékes anyagát, számtalan könyvtári könyvet és a konviktus felszerelését felkutassák és visszaszerezzék. Az 1945-öt követő években a nevelés megfelelő útjainak keresése idejében, amikor akadnak olyanok, akik a tanulást és a munkát pusztá jelszavak hangoztatásával próbálták felcserélni, ismét az ifjúság legjobbjai sietnek az iskola segítségére. Helyesen értelmezve a marxista nevelés célkitűzéseit s az ősi iskola hagyományait, az internátusi közösségi élet szabályait dolgozzák ki: a munka, a fegyelem és az egymás iránti felelősség jegyében. A tanuló ifjúság hazafias munkája tette lehetővé Útő Edit igazgatónő (175 év alatt az iskola egyetlen női igazgatója), majd Barabás Vilmos jelenlegi igazgató „Építsük, szépítsük isko-

lánkat!“-programját: évekig tartó szorgalmas, kitartó munkával a tanárok személyes közreműködésével szép nagy parkot telepítettek.

Szocialista államunk gondoskodása bentlakásunkat legutóbb modern felszereléssel látta el. Az ajándékokat ifjúságunk — hagyományainkhoz hiven — most sem fogadja ölbetett kézzel, mert a legutóbbi két évben egy új modern iskolai sportpálya felépítéséhez több mint 100 000 lej értékű társadalmi munkával járult hozzá, méltóképpen készülve az iskolaalapítás 175. évfordulójára.

Iskolánk régi nevelési vezérével, a „Musis et virtutibus“ (a nép egyszerű nyelven: „Egy véka tudomány mellé egy köből erkölcs“) ma is időszerű.

Farkas Jenő

László Ákos: Hétköznapiak

A gondolkodó ember arra a megállapításra jut, hogy minden zűrzavara, tapogatózásai és ellentmondásai ellenére az emberiség történetének legérdekesebb, legizgalmasabb és sok vonatkozásban legszebb szízdát éljük.

Szellemi életünk ellentmondásainak nagy csoportját tükrözték az évek óta tartó viták a két kultúráról, arról a szemléletről, mely humán jellegét illetően különbséget tesz az irodalmi-művészeti és a természettudományos kultúra között. Ez az írás a természettudomány oldaláról tesz kísérletet annak megmutatására, hogy az emberi kultúra kettéválasztása értelmetlen dolog. Lakóhelyünk és a földön kívüli világ, vagyis a föld és ég, az ember és a világ, az egyén és a társadalom viszonyának megítélésében a szív és az értelem vágyai és törekvései, a ma felelőssége a jövőndő íránt éppen úgy témája a Föld élenjáró természettudósainak, mint íróinak, művészeinek, közgazdászainak vagy politikusainak.

Minden elfogultság nélkül azt is mondhatjuk, hogy sok vonatkozásban éppen a természettudósok vállalják a kezdeményező szerepet. Az én szakmám, a csillagászat, szerencsés abból a szempontból, hogy problémái sok ponton érintkeznek az ember közvetlen érdekével. Feladatom most az, hogy az űrkutatás humán háttéréről és jövőt formáló szerepéről szóljak.

Tudnunk kell, hogy manapság a kontinensek közötti hír- és képszolgálat egyre inkább a Föld körül keringő híradástechnikai mesterséges holdak segítségével történik, amelyeket az űrkutatás igényei hívtak életre. A múlt században hetek, hónapok teltek el, amíg egy távoli esemény híre hozzánk eljutott, ma a fény sebességével érkezik meg. Tudomást szerezhettünk mindenről, sokszor az esemény pillanatában, ami a Földön történik. Ennek az a következménye, hogy a ma embere, az egész emberiség egyszerre éli át a ma történelmét. Akarva-akaratlanul is fülünkbe jutnak a hírek és állásfoglalásra kényszerülünk. De nemcsak mi, hanem azok is, akik az eseményeket szervezik és irányítják. Az űrkutatás eszközei visszahatnak az emberi együttélésre, s ez a hatás a Föld egészére kiterjedő híradástechnikai mesterséges hold-hálózattal a jövőben tovább bővül.

Űrkutatás és technikai újdonságok

Érdemes felvetnünk a kérdést: mi az összefüggés a híradástechnika mai fejlettsége és az űrkutatás között?

A világtérbe küldött kutatóeszközök akkor teljesítik jól feladatukat, ha az ott szerzett információkat lejuttatják a Földre. Minden kg feljuttatásához 50—100-szor nagyobb indítórakétára van szükség. Érthető volt tehát a törekvés, hogy minél kisebb helyre minél többféle rendeltetésű műszert zsúfoljanak bele. Ezt a célt a miniatürizálás és az üzembiztonság

fokozásával érték el. Ki gondol ma már arra, hogy azért van zsebrádió és zsebtélevízió, mert a miniatürizálást nagymértékben az úrkutatási törekvések sürgették?

Nem szeretnék már most belemenni a vitába: mi haszna az úrkutatásnak, mi indokolja a milliárdos kiadásokat, amikor annyi sok földi probléma megoldatlan. Éhező milliók, analfabétizmus, betegségek, gyermekotthonok, kórházak igénye — tisztában vagyok velük, és mégsem vitázom. Akit ez az írás nem győz meg arról, hogy a kérdés ilyen felvetése értelmetlen, annak úgysem lehet megnyugtató választ adni.

Hozzásegíthet a megértéshez már most egy konkrét adat. Az tény, hogy az úrkutatásra a nagyhatalmak milliárdokat költenek, de ezekből az áldozatokból születő új technikai felfedezéseknek mintegy kétharmada itt marad a Földön azokban a technikai újdonságokban, amelyek mindennapi életünket szolgálják. Szinte már lehetetlen is szétválasztani, hogy az automata gépsorokban, a számítógépekben, a közlekedést irányító automátákban hol tartanánk az úrkutatás felkészülésének 15 éve nélkül.

Az egyik nemzetközi úrkutatási konferencián komoly formában merült fel annak terve, hogy százmilliós népcsoportok számára az oktatást szinkron mesterséges holdakkal oldják meg. A legkitűnőbb pedagógusok tarthatnák ezeket az előadásokat és előnye lenne az is, hogy meg lehetne őrizni a nyelv tisztaságát a tájszólásoktól. Több száz milliós népek esetében az egy főre eső oktatási költség a számítások szerint nem haladná meg az egy dollárt. Bizonyos, hogy az úrkutatás eszközei nagy perspektívákat nyitnak az egységes oktatás számára.

Rengeteg költséget emészt a nagy területeket érintő, egész kontinenseken olvasott napilapok szállítása. Felmerült annak terve, hogy a megjelenő lapok első példányát televíziós úton leadják, s annak alapján a helyszínen nyomják az újságot. Ezáltal roppant nagy szállítási költséget lehetne megtakarítani és a lap továbbítása, megjelenése is időmegtakarítást jelentene.

A jövő perspektívája között szerepel a Hold mint híradástechnikai és tv-közvetítő központ. A Hold felénk fordított felének középpontjából a Föld mindig a zenitben látható. A világadásra szánt információkat rendkívül keskeny nyalábba sűrítve igen gazdaságosan lehetne eljuttatni a holdbeli állomásra s az ott felállított erősítő központ két fokos térszögben sugározva beborítaná Földünknek a Hold felé néző egész félgömbjét.

A másik, mindennapi életünket közvetlenül érintő terület az időjárás előrejelzése, amiben a meteorológiai mesterséges holdak máris felmérhető hasznot hoztak. Már most több meteorológiai mesterséges hold kering a Föld körül és tízezerszámra készítik a felvételeket a Föld felhőzetéről, annak eloszlásáról, vonulásáról, valamint a pusztító tájfunok, tornádók és ciklonok fészkeiről. E felvételek alapján a fenyegetett területeket előre riasztják, s máris sok emberéletet és anyagi javat mentettek meg az elmúlt évek folyamán. A legfőbb eredmény az, hogy a meteorológiai előrejelzés ott, ahol a meteorológiai mesterséges holdak felvételeit venni tudják, mintegy 20%-kal biztonságosabb lett. Ki tudná felmérni, mit jelent pénzben kifejezve az, ha a mezőgazdaság kényes időszakaiban csak 4—5 napra is megbízható előrejelzést kapunk? Amerikában milliárd dol-

lárokkal jelzik azt a hasznót, amit a meteorológiai mesterséges holdak már ma eredményeznek.

Fantáziánk is kevés elmondani, mi mindenben szolgálhatják a mesterséges égitestek mindennapi életünket. Bizonyos, hogy nemsokára megvalósulnak a földkörüli őrszolgálatot teljesítő holdak. Az infravörös érzékelők az erdőtüzek jelzésére alkalmasak s felmérhetetlen haszonnal jár, ha a lakott településektől távoli erdőrengetegekben kiütött tüzet idejekorán jelzik. Ellenőrizni lehet a jéghegyek vonulását, és azt is tervezik, hogy bajbajutott hajók, repülők és expedíciók segélykérő SOS-jelzéseit segítségükkel továbbítsák.

Remény van arra, hogy a mesterséges holdak mozgásában mutatkozó gyorsulásokból és lassulásokból következtetni tudnak a röppálya alatti területek kerge alatt rejtőző érc- és olajtelepekre.

Azért szoltam először ezekről a tényekről és lehetőségekről, mert bennük közvetlenül nyilvánul meg az űrkutatás humán-jellege. A továbbiak megértése több figyelmet érdemel, de kitűnik, hogy azokban is az ember áll a középpontban.

A napkutatás és energiagazdálkodásunk

Célszerű először azokról a mesterséges holdakról szólni, amelyek a Nap kutatását végzik. A Napot azért kell a légkör fölötti térségből vizsgálni, mert a Nap sokféle sugárzásának tetemes részét elnyeli a légkör.

De mi lehet a Nap kutatásában humán-tartalom?

Nemcsak az, hogy az egész földi életet a Nap sugárzásának köszönhetjük, hanem az is, hogy a hagyományos energiahordozók: a szén, az olaj s a földgáz a Nap energiájának akkumulátorai. Közvetlenül érint bennünket az, hogy a Nap felszínén sokféle változás zajlik le, néha robbanásszerű jelenségek, amelyek hatásaikkal eléri a Földet, s nemcsak az időjárás alakulására, de szervezetünk működésére is befolyással vannak.

S a Nap nemcsak hőt és fényt ad a Földnek, kibocsát olyan sugárzásokat is, amelyek a légkör védelme nélkül megölnék az életet. A Napból a parányi elemi részek gazdag áradata zúdul állandóan a Földre, ezt napszélnek nevezzük. Ez váltja ki a sarkifényt, a mágneses viharokat, a rádióelhalkulásokat és befolyásolja a légkör állapotát. A heves napkitörések pedig másfajta anyagi záporral járnak. Ezek néha olyan erősek, hogy a légkörön kívül tartózkodó űrhajóst halálos dózis érheti. A Nap jobb ismerete tehát a földi jelenségek jobb megértéséhez segít bennünket. Ez már valóban az űrkutatás és jövőnk kapcsolatát fejezi ki.

A napkutatás távlatai azonban ennél is nagyobbak.

Korunk egyik legnagyobb problémáját a hagyományos energiahordozók véges mennyisége jelenti. A Nap hozta létre őket, de az elhasznált mennyiségek újraképződéséhez százmillió évek szükségesek. Milyen világ lenne itt a Földön, ha elfogyna a szén és az olaj? Milyen világ vár utódainkra, ha ez bekövetkezik? A mai tempójú fogyasztás mellett is csupán évszázadokról van szó. Az elmaradt országok iparosodása és a század végére megduplázódó emberiség igényei fokozott mértékben emésztik fel a készleteket. „Majd az atomenergia” — mondhatjuk ma

még joggal. Igen, de a hasadó anyagok mennyisége is véges, annyi van belőlük, amennyit a Föld kialakulása idején kérégebe zárt. Csak annyival gazdálkodhatunk, amennyit a természettől készen kaptunk.

Az űrkutatásnak ebben a tekintetben is van igérete.

A Nap belsejében hidrogén alakul át héliummá, és ez az energiatermelő folyamat sokezerszeresen több energiát ad, mint a szén elégetése. (Ebben az energiatermelő folyamatban a víz alkotóeleme, a hidrogén a tüzelőszer — vizünk pedig bőven van!) Ez az energiatermelő folyamat elteti a Napot mintegy hatmilliárd év óta, s hidrogénkészlete még hatmilliárd évre biztosítja a Nap mai szintű sugárzását. Elmélet vagy valóság, hogy a Nap belsejében ez a fúziós folyamat megy végbe? A hidrogénbomba borzasztó pusztítóereje azt igazolja, hogy valóság, és megalkotói éppen a Napban lejátszódó folyamatot utánózták benne.

Egy különbség mégis van — az, hogy a Napban lassú ez a folyamat, a hidrogénbombában viszont robbanásszerű. Lényeg az, hogy a folyamatot ismerjük. A nagyszerű az, hogy a Nap sugárzásában benne vannak azok a fizikai üzenetek is, amelyek a Nap belsejében lefolyó jelenségek hírnökei. Azért kell tehát napkutató mesterséges holdakat kijuttatni a térbe, hogy ezeket a titkos üzeneteket felfogjuk és megfejtsük. Ha ez sikerül — és reméljük, hogy a század végéig sikerül —, akkor az űrkutatásra áldozott milliárdok milliószorosan térülnek meg az emberiség javára.

A kutatásnak ebben az ágában mutatkozik meg a ma emberének fokozott felelőssége a jövő iránt. Végeredményben a mi generációnk használja fel a hagyományos energiahordozók túlnyomó részét, és ez utódainkkal szemben sokra kötelez. Az egyre szaporodó emberiségnek több lakás, több élelem és több energia kell. A több ember ellátásához át kell formálni a Föld arculatát: termővé kell tenni a hatalmas sivatagokat, át kell rendezni a Föld vízgazdálkodását, s ehhez új folyammedreket kell ásni — amihez ma nincs elég energiánk. Amíg kevés ember élt a Földön, megkereste a számára kedvező helyeket, a jövőben azonban a zord területeket is alkalmassá kell tenni az ember számára.

A Nap kutatása mint űrkutatási feladat újabb jó példa arra, hogy a ma még tisztán tudományosnak látszó kutatások mily módon szolgálják az ember jólétét.

Büszkék vagyunk elért tudásunkra, de őszintén meg kell vallanunk, hogy sok mindent nem ismerünk még. Sok lehetőséget kínál még a Föld is az ismeretszerzésre, de ma már tisztán látjuk, hogy a Föld által nyújtható ismeretek nagyon is korlátozottak. Rengeteg új felfedezés született abból, hogy az anyag viselkedését szélsőséges fizikai körülmények között vizsgáltuk. Ezek segítettek hozzá bennünket egyetemesebb törvények felismeréséhez. De a földön még mesterségesen sem tudjuk azokat a szélsőséges fizikai körülményeket előállítani, amelyek a Kozmoszban otthonosak. Így például a laboratóriumi magas vákuum anyagsűrűsége még mindig billiószorosa nagyobb a csillagok terének sűrűségénél. Mi néhány ezer fokok hőmérsékletig kutatjuk az anyag viselkedését, a Nap belsejében pedig tízmillió fokot meghaladó hőmérséklet uralkodik, s vannak csillagok, ahol milliárd fokok hőmérsékleten alakulnak ki a magasabb rendszámú elemek. Új fizikánk kezdetén Galilei, Kepler és New-

ton az égitestek mozgásából lesték el a mechanika alaptörvényeit. Az anyag alkotóelemeinek megismeréséhez a világtérből érkező kozmikus sugárzás segített bennünket. Az űrkutatás igazi értelmét az adja, hogy ezúton olyan ismeretekhez jutunk, amelyekre a Föld felszíne nem ad lehetőséget. Ha valamikor jelszóvá lett, hogy „navigare necesse est” — akkor most ugyanígy elmondhatjuk a jövő építésének felelősségével, hogy „astronavigare necesse est” (űrhajózni szükséges).

Alapos indokaink vannak tehát kutató eszközöket juttatni a földön-kívüli térségbe, s azt is elfogadhatjuk most már, hogy a Hold sok új lehetőséget kínál a Föld jobb szolgálatára, de adósok vagyunk még a válasszal erre a kérdésre: mi az értelme elmenni a szomszédos bolygókra?

Találkozás más világok élőlényeivel

A felsoroltakon kívül van még valami, ami leginkább húsunkba vág: saját életünk, egészségünk. Ez az, amiért a legnagyobb áldozatokra is készek vagyunk, ha valami baj van az egészségünkkel. Márpedig van éppen elég baj, és a modern kor a szív- és idegrendszeri betegségek fokozódásával csak tetézi ezt. Vannak, akik úgy vélik, hogy majd a modern sebészet megold mindent. A hibás szerveket kicserélik, s megy minden rendben tovább. Igen, így volna, ha ilyen egyszerű volna a dolog. De féltő, hogy azoknak van igazuk, akik szerint, ha fáj a szívünk, a vesénk vagy akár a fejünk, nemcsak a szív, a vese vagy a fej, hanem az egész szervezet beteg.

A modern biológia és orvostudomány törekvése az, hogy az egész szervezet működését tegye egészségesebbé. Ez az a pont, ahol több biológiai ismeretre van szükségünk annál, mint amennyit a Föld egész gazdag élővilága szolgáltathat. A mi ismert élővilágunk közös jellemzője, hogy valamennyi élőfajta a szénből, hidrogénből, oxigénből, nitrogénből s más elemekből felépülő fehérjéken alapul. Úgy sejtjük, hogy a földi életforma a Kozmoszban előfordulható életformáknak csupán egyik megjelenési formája. Ha pedig ez így van, akkor ennek az életformának tanulmányozásából legfeljebb a fehérje-alapú élet törvényeit ismerhetjük meg.

Mi soha nem mehettünk volna ki a Kozmoszba, ha csupán a Földön előforduló jelenségekből levonható törvényekre bíztuk volna magunkat. Szükségünk volt olyan egyetemes érvényű törvények ismeretére, amelyek a Földön kívül is érvényesek. A biológiában is arra lenne szükségünk, hogy magának az életnek egyetemes törvényeit felismerjük — olyan törvényeket, amelyek egyaránt érvényesek a fehérje-alapú életre és az életnek más formáira is. Ez segíthetne talán hozzá bennünket, hogy sok ma még nyitott kérdésre is választ adhassunk. Szeretnők tudni, hogyan szerveződik életté a szervetlen anyag. Szeretnők ismerni a teljes skálát, valamennyi lépcsőfokát, ami a szervezett molekuláktól a karbidokon, aminosavakon, nukleinsavakon, koacervátumokon át a vírusig s az egysejtűig vezet.

Azt mondjuk, hogy a Föld körülményei az élet számára a legalkalmasabbak. Bizonyos ez? És ahol mások a fizikai viszonyok? Ott nem lehetséges élet? Vagy milyen lehet az a másfajta élet?

Nem csupán elméleti kérdések ezek. Nagyon is valószínű, hogy az élet kozmikus jelenség, és legalapvetőbb törvényeit úgy ismerhetjük meg, ha más égitesteken a földtől különböző életformákat is találunk. A másfajta életet összevetve a földivel megtalálhatjuk azokat a jellemzőket, amelyek az egymástól eltérő életformákban közösek, és ezek segíthetnének hozzá az élet egyetemes törvényeinek felismeréséhez.

Az űrkutatás adhat választ arra a kérdésre is, amely már akkor gyökeret vert az emberben, amikor először tekintett értelmes kérdéssel az égbolt felé: élnek-e a Földön kívül is értelmes lények?

A földi élet a százmilliárd csillagot számláló Tejútrendszer egyik szerény csillagának, a Napnak a környezetében alakult ki. Vágyódásunk és értelmünk egyaránt hihetetlennek tartja, hogy mi lennénk az egyetlen technikai civilizációval rendelkező lények. A sokmilliárd nap-típusú csillag között egyedül a Nap szülte meg az életet? De hiszen vannak csillagok, amelyek korábban keletkeztek. Ha azok környezetében is élet van, hol tarthatnak a fejlődésben? Ha annak a másik csillagnak a környezetében milliárd évvel előbb alakult ki a bolygórendszer s született meg az élet, lehet, hogy lakói a világ ismeretében is messze előttünk járnak.

Mi lenne a haszna olyan lényekkel találkozni, akik már millió évekkel előttünk járnak?

Amikor a nemes indulatoktól vezérelt felfedező követ pattintgató vagy gyűjtögető törzsekre bukkan, könnyen utat talál a megértéshez. Évezredek kultúráját és technikáját adhatja át a XX. század modern embere azoknak, akiket magához akar emelni. Talán ilyen eredményekkel járna egy ilyen találkozás is, ahol a XX. század technikai kultúráját képviselő ember töltené be a követ pattintgató, gyűjtögető lények szerepét.

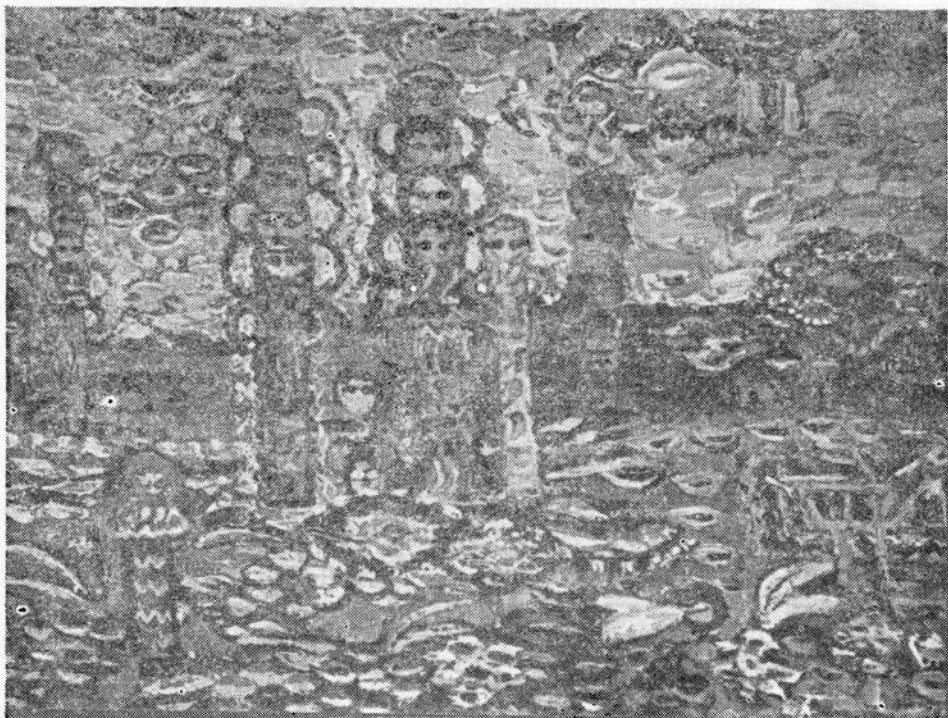
Fantázia ez? Nem. Hiszen ma már sokirányú tevékenység folyik ebben az irányban. Nem úgy, ahogyan a fantasztikus írók elképzelik, hanem sokkal megalapozottabban. Nemcsak műszerek készültek az élet kutatására, űrszondákat is küldünk az elérhető távolságokra, s ezenkívül hatalmas rádiótávcsövek kutatják az eget, rendszeres jelzésekre lesve. Komoly tudósok fáradoznak már ma azon, hogy a kozmikus érintkezés nyelvét kidolgozzák, s valami olyan egyetemes érintkezési nyelven törik a fejüket, amelyet meg kell érteni minden lénynek, aki értelemmel rendelkezik.

*

Jövendőt kereső törekvéseink teljességéhez bizonyára sokkal több fantáziára volna szükség, mint ahogyan azt vázolni tudtam. De hiszen csak rajongója és szerény tolmácsolója vagyok. Fantáziám is szegény ahhoz, hogy a lelkesítő távlatokat a maguk tevékenységre serkentő erejével tolmácsolhassam. Csak sejtem, hogy a mindennap szürkeségein túl milyen nagyszerű dolgok világában élünk, és egyetlen vágyam, hogy magam is kortárs lehessek.

Talán hiányolhatják, hogy az emberi szellem legközvetlenebbül humán jellegű megnyilvánulásairól, az irodalomról és művészetéről nem szóltam. Azoknak talán nincsen érintkezési felülete az űrkutatással? Az

a véleményem, hogy sokkal mélyebb a kapcsolat, semmint azt tükrözödni látjuk. A művészet célja végeredményben az emberábrázolás. Vannak örök emberi megnyilvánulások, a művészet örök témája marad a szerelem, élet, halál és barátság. De modernnek azt a művészetet érzem, amely a ma emberét ábrázolja, azt a mai embert, akiben a kor legjellemzőbb vonásai tükröződnek gondban, örömben és előretekintésben. Annyival nagyobb, annyival gazdagabb lett a ma embere, hogy kitágult horizontját, tenniakarásának belső indulatait, felelősségét a máért és a holnapért, örömet, gondjait és álmait a természettudós egymagában nem tudja megfogalmazni. Lelkesítő megjelenítésébe új szint a művész vihet, az a modern művész, aki a térben és időben kitágult ember ábrázolására tud vállalkozni.

Ion Ţuculescu: Naplemente

BARTALIS JÁNOS

A
tisztá
papiros
előtt

*Elillant a könnyűség. Egyszerre nehezzé,
bonyolulttá vált minden. Mintha őserdőben járnék.
Az ismert utak elvesztődtek. Merre menjek?*

*Előttem a tiszta papiros és nem merem az első
sort leírni. Mit írjak? Hogy kezdjem el?
Ezerféleképpen kezdhetném, de nem tudom, melyik
a helyes? Melyik a jobb?*

*Topogok egyhelyben. Csupa csapda, buktató
minden szó.*

*A nap mindjárt lezuhan a hegyek mögé,
és zuhan, zuhan és este lesz mindjárt — sötét.
És én itt állok az őserdő közepén — tétován.
Nézek magam elé. Se út, se nyom, se ösvény.*

Mintha ketrecbe volnék bezárva.

*Ki kellene törni a ketrecből. Neki kellene
vágni az őserdőnek, a liánokkal beszegett útnak
és menni a kígyók és mérges pókok között,
és menni a kövek és a szakadékok halálmeredélyei
között, és menni az üvöltő sakálok és leopárdok között,
menni,
menni,
az éjben.*

*Ó, le kellene írni az első szót a tiszta papirosra!
Ó, le kellene ütni az első hangot a zongorán!*

Fehér havazásban

Hull, hull a hó, szállnak szüntelenül a puha pelyhek.
Mikor fog elállni ez a fehér havazás?
A kertben elfedtem a rózsatöveket, a dália gyökereket
a pincébe raktároztam, csak a bokorrózsák szárai ingnak
a szélben — velük úgysem bír a tél.

Hull, hull a hó, száll a fehér pernye vállamra-fejemre.
Hova álljak e fehér havazás elől? Melyik kapualjba,
melyik eresz alá, hogy el ne érjen?

A pelárgóniákat bevittem a meleg szobába, a kerti
székeket és asztalokat a tornácra felfordítottam,
a földet a kicsi kertben felástam, a szerszámokat
behordtam a puha fásszínbe, rendben van minden,
tavasszal jöhetnek a régi helyükre,
kezdődhet a nóta újra.

Fejemet lassan lepi a dér.
Ifjú, virgonc szánnal hiába szaladok völgyön-hegyen át.
Fejem hiába bugyolálom meleg hósapkába-sálba. Hiába
húzok kezemre kesztyűt, lábamra sítakancsot,
hiába kiáltom vig kacarászással világgó:
hahó, hahó! ...

Hull, hull a hó ... száll, száll a fehér pernye
szakadatlan —

Halántékom lassan bemeszeli egy kéz.

Lokodi András fémdomborítása

Hat évtizeddel ezelőtt, 1908-ban jelent meg Nagyváradon *A Holnap* című antológia, amely maga köré tömörítette a korabeli Magyarország társadalmi és irodalmi megújulásáért küzdő modern magyar írókat: Ady Endrét, Juhász Gyulát, Babits Mihályt, Balázs Bélát, Dutka Ákost, Emőd Tamást és Miklós Jutkát. *A Holnap*ból két kötet látott napvilágot. Az első kötetben Antal Sándor, a másodikban Kollányi Boldizsár foglalt harcosan állást bevezető tanulmányában a forradalmian új magyar irodalom mellett. Ugyanebben az esztendőben indult meg a *Nyugat* folyóirat is, *A Holnap* programját és írói körét kiszélesítve.

A Holnap megjelenése új fejezetet nyitott abban a harcban, amelyet Ady Endre, a forradalom „viharmadara” indított társadalmunk gyökeres, demokratikus átalakításáért, az együttélő népek testvériségéért és a magyar irodalom forradalmi megújulásáért. Ez az irodalmi háború a magyar irodalom legszenvedélyesebb, a reakciós és haladó erőket egyaránt felkavaró és állásfoglalásra késztető harca volt, s egyúttal előkészítője is az eljövendő forradalmaknak. Amikor az antológia Nagyváradon megjelent, Ady mögött állott már a költészetét is előkészítő nagyváradi és párizsi forradalmi publicisztikája, már napvilágot láttak az *Új versek* és *Vér és arany* kötetei. A magyar költészet egén új, minden elődjénél fényesebb csillag jelent meg, s világirodalmi jelentőségét, forradalmi humanizmusát minden év, minden nagy történeti esemény: háborúk és forradalmak viharai egyre jobban igazolják. De hat évtizeddel ezelőtt Ady költészetének igazi mélységeit még csak a minden újért lelkesedő modern írók és értelmiségiek szűk táborá ismerte fel. A körösparti Párizs, Nagyvárad érdeme, hogy itt találja meg először azt a baráti kört, mely publicisztikája s később költészete kibontakozását elősegíti.

Ady és Nagyvárad szinte elválaszthatatlanul egybefonódott, fogalomná vált irodalomtörténetírásunkban. Az egykori kortársak, sőt maga Ady sem látta azonban nagyváradi éveinek igazi jelentőségét. Fehér Dezső szerint Ady csak 1917-ben gondolt válogatott publicisztikai írásai kiadására és „heteken át nagy gonddal és önkritikával olvasta át, válogatta ki és revideálta régi újságcikkeit.” (*Ha hív az acélhegyű ördög*. Nagyvárad, 1927. 4.) Ady Endre nem érte meg cikkgyűjteménye megjelenését, sőt az összegyűjtött kézirat is elveszett. Az 1917-ben felvetett tervet végül is Fehér Dezső valósította meg. Ő ismerte fel először Ady váradi újságíró éveinek jelentőségét, és mutatott rá — a kortársi szubjektív visszaemlékezésekkel szemben — az alig ismert és elfelejtett Ady-újságcikkek forradalmi tartalmára.

Fehér Dezső úttörő munkája óta fél évszázad telt el, számtalan tanulmány, adatközlés bővítette ki az általa összegyűjtött anyagot, s végül az elmúlt években — 1955 és 1968 között — napvilágot látott hét hatalmas kötetben Ady prózai írásainak kritikai kiadása is. Ma már egyre világosabban látjuk, mit köszönhet Ady Nagyváradnak, de azt is tudjuk, hogy az Értől az Óceánig vívó úton a körösparti Párizs csak egyik fontos állomása volt a költőseni világirodalmi csúcsok felé törő útjának. A marxista irodalomtörténetírás és filológia a közíró Ady munkásságát sokoldalúan tárta fel, rámutatva arra az alapvető tételre, hogy a nagy költő forradalmi publicisztikája nagy tudatossággal készíti elő költészetét. Révai József méltán nevezi publicisztikája alapján Adyt magyar Leninnek, Bóka László pedig ezek-

kel a szavakkal fejezi be monográfiája első kötetét: „1903-ban megírja Ady a »Vizió a lápon«-t, »A könnyek asszonyá«-t s ezzel irodalmunknak s a világirodalomnak új korszaka kezdődik“ (*Ady Endre élete és művei*, Budapest, 1955. 316).

Ady Endre és Nagyvárad viszonyát is úgy kell néznünk, mint minden nagy és korszakot formáló zseni viszonyát környezete élményadó anyagához. Az epigont és a középszert megmagyarázza és determinálja a környezete, a zseni a környezete élményanyagából új világot teremt, s a maga teremtetten világ fényével, sajátos szépségével ragyogtatja be életútja állomásait: Érmindszentet, Zilahot, Nagyváradot, Párizst és egész Európát. Az utókor Ady szemével látta és látja Nagyváradot és Párizst is, de ez a világ új és egyedülálló, senki által nem utánozható való és álomvilág. Mit kapott mégis Ady Endre Váradtól fiatal éveiben, s milyen érzelmi, emberi kapcsolatok kötik haláláig a körösparti Párizshoz?

A századforduló Nagyvárada nemcsak fejlődő modern város, de tükrözi kiscsiben az ország összes alapvető ellentéteit és megoldásra váró problémáit: leszámolást a püspökök és mágánások uralmával, a nemzetiségi problémákat, az elnyomott és kizsákmányolt munkásság és parasztság forradalmi törekvéseit, a haladó polgárság szembefordulását mindennel, ami régi, elavult és pusztulásra ítélt. A századfordulótól a világháborúig terjedő másfél évtizedben alkalma van Adynak megismerni és baráti kapcsolatot szőni az állandóan vagy átmenetileg Nagyváradon élő radikális értelmiség vezetőivel: írőkkel, újságírókkal, közéleti harcosokkal. Közzülük kiemelhetjük Somló Bódogot, Várady Zsigmondot, Juhász Gyulát, Nagy Endrét, Emőd Tamást, Balázs Bélát, Bíró Lajost, Fehér Dezsőt, Szabó Dezsőt, Dési Gézát, Lengyel Gézát s kívülük még a modern irodalmi ízlésért, a radikális polgári szemlélet érvényesítéséért, a társadalmi átalakulásért harcoló, ma már alig ismert újságírók, színészek, orvosok és értelmiségiek széles táborát, Ady szűkebb és tágabb baráti és ismeretségi körét, hol harcos világnézete és forradalmi költészete hamar visszhangra talált. Nagyváradon ismeri meg Iosif Vulcant, s ott bemutatott színművéről ő ír bírálatot a *Nagyvárad Lapok*ba. A korszak nagy román íróival való közvetlen kapcsolatteremtés ihlete is váradí élményeiből fakad, s vezet el később Emil Isac-kal és Octavian Gogával való megismerkedéséhez, *A magyar jakobinus dala* forradalmi összefogást hirdető programjához. Váradról nyílik kapu nemcsak Párizs, de Erdély felé is, a Váradon élesen, de mégis provinciális viszonyok között jelentkező problémák, ellentétek felismerése viszi tovább a társadalmi, a nemzeti s azon túl az emberiség nagy kérdéseinek meglátásához. Ezt kapta Váradtól Ady, de amit onnan magával visz és visszaad élményadó városának, az már nemcsak eszmeileg és művészileg százszorososan több, hanem egész nemzetéhez és az emberiséghez szól.

1908-ban költőfejedelem már, aki büszkén írhatta: „Ne félj hajóm, rajtad a Holnap hőse...“

Az Adyt követők táborából, az „új horizontok“ felé haladókban alakul ki a Holnap Társaság, a nagy költő szelleme az elindulás fő ihletője. Bár gazdag irodalom alakult ki *A Holnapra* vonatkozólag, mégsem állíthatjuk ma sem, hogy keletkezésének pontos körülményeit a filológia teljes mértékben feltárta volna. A kutatást elsősorban a Holnap-mozgalom résztvevőinek és közvetlen kortársainak visszaemlékezései nehezítik meg. Dutka Ákos, Hatvany Lajos, Juhász Gyula — hogy csak néhányat említek a visszaemlékezők közül — elsősorban a Holnap-mozgalom keletkezésének légkörét, hangulati elemeit örökölték meg. Juhász Gyula szép versében emlékezik vissza Váradra:

Várad; hol Ady Endre arca
 Ragyogott éjszakák homályán
 S új versek csengő könnyű harca
 Vágott rendet a régi gárdán
 S a kávéházi zürbe, zajba
 Tárogatónk zendült, kiáltván:
 Hogy akik itt sírnak, loholnak
 Mind váteszeid, tarka Holnap!

Ugyancsak Juhász Gyula írja a Holnap Társaság megalakításának körülményeiről: „Ebben az időben sokszor szó esett a vidéki sajtóban a magyar irodalom decentralizációjáról és a körösparti Párizs — ahogy akkor Váradot elnevezték — mindenképpen a legalkalmasabbnak látszott erre a feladatra. Így történt, hogy a kávéházi beszélgetések során elhatároztuk egy antológia kiadását.” (Kispéter András: *Juhász Gyula*. Budapest, 1956. 75). A Holnappal kapcsolatban mind a visszaemlékezések, mind a legújabb kutatások beszélnek folyóiratról, antológiáról, társaságról és mozgalomról. Az egymásnak e tekintetben ellentmondó visszaemlékezések nem tévednek lényegében, mert a baráti beszélgetések során kezdetben még nem tisztázódott, hogy az új írói csoportosulás folyóiratot indít vagy antológiát ad ki. Végül is a hónapokig tartó megbeszélések és levelezések nyomán antológia kiadását határozzák el. Így jelenik meg 1908 szeptemberében *A Holnap* első kötete, majd a következő évben a második. A Holnap Társaság viszont nem jogi formákat betartó irodalmi tömörülés lett, hanem annak a kötetlen formák között megalakult baráti körnek a neve, amely az új írói törekvések diadalra juttatása végett jött létre. A Holnap Társaság természetesen irodalmi mozgalmat is jelöl, mert tagjai a legkülönbözőbb terveket szőtték, s részben meg is valósították a modern magyar irodalom széleskörű népszerűsítése érdekében.

A keletkezés körülményeire hadd idézzük Dutka Ákos visszaemlékezését:

Megint itt van a küszöbön a Kölcsény, meg a Kazinczy kora. Halljuk már, halljuk Ady verseiben az új magyar ígéket, az új szóösszevonásokat, ami még idegen a bugris füleknek, de mi már esküszünk, hogy ez a holnap, a forrongó jövőendő szava. Vasárnap délelőttökön beülünk az Emke-kávéház belső szegletébe. Elénk rakjuk a világ minden tájáról befutott képes újságokat: a londoni Graphic-tól a párizsi Sourir-ig. És nézegetjük Gauguin tahiti-i képeit. Blériot új repülőgépmoდეlleit. Juhász már verssorokat firkál az egyik Gauguin-kép alá: Táncolj, Noa Noa! Már ott jár Tahitiban, már szétfoszlik körülünk a váradi kávéház. Eltűnik a város s túl a Körösön az elsüllyedt Atlantisz hangjait halljuk. Mennyi szép minden, mennyi szent minden s mind a másé, dadogjuk könnyesen Ady versét s tovább nézegetjük a Cyrano és a Chantéclair párizsi díszleteit. Egy ilyen révedező, álmodó vasárnap délelőttön pattan ki a gondolat köztünk, hogy bezzeg nekünk nincs egy ilyen szép képes-újságunk —, de még egy igazi újhangú folyóiratunk sem.

— Csináljunk egyet — szólalt meg Antal Sándor, nekem érettségiző iskolatársam, Juhásznak egyetemi kollégája.

— Mégpedig itt, Váradon — vetettem közbe én —, távol a pesti klikkektől.

— A Sonnenfeld-nyomda meg is csinálná, különbül, mint Pesten — folytatta Antal Sándor.

— Tudjátok-e, milyen nagyszerű lenne egy újhangú folyóirat — szólalt meg Juhász —, hiszen vagyunk már százan is, akik kinőttünk a Héttől, az Új Időkből, meg az öreg Vasárnapi Újságból. Számolni kezdte:

— Itt van Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Oláh Gábor, Balázs Béla s az egész egyetemi Komjáthy Társaság. Higgyétek el, szívesen jönnének velünk, ha csinálnánk itt valamit, Váradon.

— Hát akkor csinálunk — kiáltottuk egyszerre Antal Sándorral.

— Meg kell beszélni Sonnenfeldékkel. Ők úgyis versenyeznek a gyomai Kner-nyomdával — tette hozzá Antal Sándor.

— Várjatok — mondta Juhász —, előbb tudnunk kell, kikre számíthatunk, majd én írok egyetemi fiúknak.

Ettől a vasárnaptól kezdve nem aludt ki az álmodott váradi folyóirat terve. Folyton erről beszélünk, bár senki sem tudta közülünk, ki és hogyan fedezné a költségeket. Antal Sándor ugyan számítgatott: hány példányt lehetne elhelyezni s mennyi hirdetésre számíthatnánk. Juhász pedig komolyan levelezett. Az első választ Kosztolányi Dezsőtől kaptuk. Ő fölényes, parnasszusi hangon elutasította a kalandos, diákos vidéki tervet. Nemsokára Oláh Gábor is írt. Ő a debreceni Bokréára hivatkozott és szerinte minden újfajta irodalmi szervezkedés csak Debrecenből indulhat. A kitérő levelek nem kedvetlenítettek el bennünket. Sőt Antal Sándor, aki már megjárta Svédországot és megírta a *Trondhjemi herceg* című regényét, nekivadult és váltig verte az asztalt. (Dutka Ákos: *A „Holnap” városa*. Budapest, 1955. 149—151.)

Hatvany Lajos is több ízben ír A Holnapról, számunkra ezúttal legjellemzőbb 1908-ban írt bírálata az antológiáról. Hatvany cikke a Pesti Napló 1908. szeptember 23-iki számában jelent meg, és tükrözi azt a hatást, amit rá és a modern magyar irodalomért rajongókra a kötet megjelenése gyakorolt:

Igaza van Antal Sándornak, ki *A Holnap* hét költőjének összegyűjtötte verseit. A magyar irodalomtörténetnek új fejezete kezdődik. Vannak emberek, kik — ha a szemük összevillant — első látásra megértik, és vannak emberek, kik az egymásra először vetett tekintetükben kölcsönösen ismerik félre és gyűlölik meg egymást, kiket a fiatal szemek fényes összevillanása felbőszít. Mit jelent ez? A szavak ismét csatasorban állnak, mint egykor Kazinczy korában, mint Petőfi és Arany idejében. Itt szakadások, különválások, alakulások vannak, itt forrong valami — ne féljünk a szótól —, itt a forradalom!“ (Hatvany Lajos: *Ady*. Budapest, 1959. I. 34.)

A Holnap keletkezését és hatását tükröző gazdag kortársirodalom és a későbbi visszaemlékezések nyomán bontakozott ki, már a húszas években, az említett kérdéssel foglalkozó Ady-filológia. Földessy Gyula és Dóczy Jenő alapvető tanulmányai és adatközlései már ekkor sok pontos tényanyagot örökítettek meg, és részben meg is magyaráztak. Földessy Gyula *Adalékok az Ady és A Holnap körüli vitához* és Dóczy Jenő *Ady, a holnaposok és a szocialisták* című tanulmányai (*Ady-Múzeum*. I. Budapest, 1924.) elsősorban *A Holnap* körüli gazdag hírlapi anyagot közlik részben vagy egészben, s az antológia körüli vitákat ismertetik. A későbbi Ady-filológia Földessy és Dóczy anyagát kiegészítette, főleg *A Holnap* keletkezési körülményeire vonatkozó levelezés kiadásával. E levelezés alapján azonban csak részben tisztázódtak *A Holnap* keletkezésére, címére, mozgalmi vonatkozásaira, belső ellentéteire vonatkozó problémák. A közölt levelekből tudjuk, hogy Ady 1908. február 27-én ment Váradra megbeszélni az induló új írócsoportosulás programját. Március végén már kértek tőle verseket, és májusban 4 új versét el is küldi az antológia számára. 1908 májusában a kötet anyaga készen van, de eleinte a *Hét magyarok* címre gondoltak. Később *A Holnap* címet fogadta el a kötet szerkesztősége, valószínűleg — a legendás és anekdotikus visszaemlékezések közléseivel ellentétben — nem Ady közvetlen biztatására, hanem az Adynál és a modern magyar irodalomban oly gyakran szereplő „holnap“-versekre gondolva. 1908-ban jelent meg Adynak *A Holnap elébe* című verse, de előző kötetekben gyakori a Holnapra való szimbolikus hivatkozás. A tervezett folyóirat helyett így született meg *A Holnap* antológia és ugyancsak 1908-ban indul meg *A Holnap* mozgalmával egyidőben a modern magyar irodalom legjelentősebb folyóirata, a *Nyugat*.

A *Holnap* első kötete 4 új és 35 már megjelent Ady-verset közölt. Az 1908 szeptember elején megjelenő antológia egyúttal a holnaposok mozgalmának kezdetét is jelzi. 1908. szeptember 27-én tartotta a *Holnap* körüli írócsoport Nagyváradon első irodalmi ünnepségét. A Vajda János emlékére szentelt ünnepre írta Ady Endre *Egy néhai költő* című versét, majd beszédében Apáczai Csere, Kazinczy, Petőfi és Vajda emlékét, európaiságát állította szembe az uralkodó osztályok kultúra-ellenességével. Az 1909-ben megjelent második *Holnap* kötet is csak költőket tömörített maga köré.

Az antológia körül kitörő harc lényegében folytatása a haladó és reakciós erők között folyó irodalmi, világnézeti vitáknak. Találóaan írja ekkor Ady Endre *Irodalmi háborgás és szocializmus* című cikkében hogy „Az új, elátkozott (ráadásul nem is politikai programmal dolgozó) magyar irodalom: valószínű előfutárja Magyarország megkésétt, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának”. A *Holnap* mozgalma, élén Ady Endrével, szellemi előkészítője is volt az időszerű társadalmi átalakulásoknak, s egyúttal hídepítője az együttélő népek haladó írói közeledésének. A *Holnap* és a *Nyugat* indulásának évében jelennek meg a legelső jelentős Ady-fordítások románul, szerbül és szlovákul. S ugyancsak nem véletlen, hogy 1908 után egyre sűrűsödnek a világháború kitöréséig mind román, mind magyar részről a közeledési kísérletek.

A holnaposok és elsősorban Ady költészete segíti elő 1918 után a romániai magyar irodalom kibontakozását, sajátos céljai felismerését mind eszmei, mind művészi vonatkozásban. A holnaposok és Ady szellemi öröksége így él és hat tovább a két háború közötti romániai magyar irodalom folyóirataiban, a nagyváradi *Tavaszi és Aurora*, az aradi *Génius*, a kolozsvári *Napkelet*, *Erdélyi Helikon* és *Korunk*, a marosvásárhelyi *Zord Idő* írói körében, a román és magyar írók testvériségét hirdető akcióiban, fordításokban, visszaemlékezésekben és az újarcú fiatal nemzedék minden haladó mozgalmában. Ezt az örökséget őrizzük kegyelettel és adjuk tovább élő örökségként a mai fiataloknak. „Ifjú szívekben s mindig tovább” — ezt hirdette Ady Endre, ezt vallották az egykori holnaposok. Szocializmust építő hazánk boldogságát, testvériségünket Ady és a holnaposok hitével, páratlanul gazdag művészetével és humanizmusával szolgáljuk.

A *Holnap* szerzői (korabeli linóleummetszetek)

Az ember, aki megsajnál engem

*Tekintetek reám, álmélkodjatok el,
s tegyétek kezeteket szátokra ...*

JÓB KÖNYVE

Egy ember járta a várost, árnyéka, mint vörös sáv, váratlanul vetődött az előszobák ablakára; csengetett, majd anélkül, hogy lábat törölne, mormogva köszönt, belépett, megkereste a könyvespolcot, s hosszú ujjai gyorsan s valahogy mégis fáradt-élvetegen turkáltak a kötetek között: ez Rimbaud? ... S az ott? ... Balzac? ... Hogy?! ... Gorkijt is olvas?! ... Córesz, saláta az egész!

Megfordult, s leporolta kezét, mint aki tisztátalan dologgal járt, utána megkérdezte:

— Nincs valami unikumja? Akkor viszontlátásra!

De az ajtóból még visszafordult:

— És ne felejtse el, hogy mindennek a vége ez!

Lefelé mutatott a földbe, s élvezettel nevetett.

Az emberek féltek tőle. Sárt, riadalmat hagyott maga után. Akit meglátogatott, egész napra elvesztette munkakedvét, s attól tartott, hogy az idegen visszatér. Kávé mellett róla beszéltek: honnan szabadulhatott ide? Hiszen ez egy barbár! Micsoda?! A világirodalom a kisujjába van. Esetleg dilis. Hogyhogy dilis? Béleltebb bármelyik egyetemi professzornál! — vitatták, s ki-ki, miután meghallotta az első csengetést, össze-rezzent.

Lévi Áron pedig ment a maga útján. Magas alakja hátból kissé megrokkant, s nekidőlt a levegőnek, hullámos kalapjáról arcára csurgott a fény felöltőjét murokszínű sál élénkítette; hunyorogva lépdelt, messzevirító ínnyel, mintha örökké hófúvásban vergődne előre.

A templom mögött, egy keskeny utcában üzletet vezetett, amely fölött óriási vekker függött. Ötör fellökte a redőnyt, és kinyitott. Sűrű ketyegés hallatszott, mintha távollétéért az órák apró, ingerült kiáltásokkal fogadnák. Sóhajtott, kiteregette a napilapot, s megnézte az időjárást.

Mikor megérkezett, csak egy kis útításka volt nála, s az első napokat a gőzfürdőben töltötte. Sokáig, nagyon sokáig mosakodott. Szinte dühösen dörzsölgette magát, mintha réteges mocsoktól akarna megszabadulni, majd pokrócba göngyölközött, végighevert a gyékényágyon, s lehunyta szemét.

Beszélték, hogy itt született. Üzlete is volt — valami antikvárium egy kapu alatt. Később a háború elsodorta a munkaszolgálatosokkal, s bár azóta városról városra vándorol, ezt az állomást elkerülte volna, ha

valami homályos ösztön nem veszi rá, hogy visszatérjen bűnei egykori színhelyére.

Fürdőzés után peracetet majszott, vizet kortyolt rá, s elindult körülnézni. Legelőször a temetőt kereste fel. Megtapogatta a fejfákat, lehajolt a kereszthez és továbbment. Egy hasáb alakú mészkőbe három kisgyerek neve volt bevésve, aki bombázáskor halt meg, ezerkilencszáznegyvennégy július másodikán.

A háború, igen! ... — mormogta Lévi, de nem érzett semmit. Sőt, csodálkozott, hogy régen a hervadt koszorúk szagától is úgy összeszorult a szíve. Hiszen amióta megjárta a kálváriát Ukrajnától Felsőrákosig, a halál más illatokon üzent neki: hullákat földeltek el, aknát kutattak, ásták a lövészárkot ...

Amint visszafelé ballagott a temetőből, az egykori Central kávéháznál ismerős emlék rezzent meg benne. Eszébe jutott, hogy a háború előtt sokszor üldögélt az utcai teraszon, ahova hat-nyolc asztalt tettek ki, s míg zárva tartotta az antikváriumot, elszívott egy Havannát, s megivott egy csésze törököt.

És látta a huzatos, pinceszagú kapurést is, melyben könyvállványok meredeztek, polcaikon komor és feszesen csukódó, vagy zilált és egérágta kötetekkel: az Ős-Faust és Huxley, Wells és Colette, Balzac és Margaret Mitchel ...

Leült az asztalhoz, kezébe vett egy regényt. Néha, mint a testetlen árnyék, úgy sötétlett előtte a vásárló diák s a kispolgár alakja, de őt közömbösen hagyta. Ha éppen elmerült, s valami könyvet kértek, meg rázta a fejét, intett, s tovább olvasott, csakhogy ne kelljen fölállnia a székről.

Miért is üzte volna magát? Egy csésze dupla, egy jóízú szivar, a reggeli szórakozások a Búza utcában, ahol délelőttönként egyedül lehetett a lányokkal, anélkül, hogy restelkednie kellene valaki előtt is — mindez kielégítette őt, s többre nem is vágyott: élt, élvezte az életet, elégedett volt.

Örökké délelőtt osont be a bordélyba, ahol pajzán célzással *matiné embernek* nevezték: most is látta a vedlett, zöldes kaput, s a szűk udvart; a homályon néha átfelhérlett egy-egy nő mell, csupasz lábszár — csábító reklámai az üzletnek; esténként vörösés fényben álldogáltak a lányok, mint az üvegketrecek egzotikus hullói, s ha felbukkant előtte ez a kép, igyekezett elhessenteni magától, s leizzadva tért vissza a fürdőbe.

Már törzsvendég volt itt. Mindig száraz kötényt kapott, és sikerült elérnie, hogy gumiszandálját is felhúzhassa; mert amióta mezítláb belelépett egy német katona agyvelejébe, képtelen volt végigtapicskálni a nyákos, meleg cementen ...

Lemosta testét, tátozva üldögélt a gőzkamrában, végül plédet borított magára, és végighevert a gyékénypriccsen. Egyedül a fürdőben volt biztonságérzete: úgy képzelte, hogy a forró víz s a szappan megóvjá a környező veszedelmektől ...

Néha arcok vonultak előtte, sápadt, borostás arcok, ahogy mosolyogva a lapátnyélre hajolnak. Emlékezett ezekre a pillanatokra: a munkaszolgálatos, mihelyt szusszanásnyi időhöz jutott, képzeletben rögtön

főzni kezdett. Járai, a gyógyszerész hatszáz ételreceptet állított össze egy hangjegy-füzetben...

Látott oszló hullákat, barnára száradt koponyákat, beszívta tifuszosok veritékszagát, amely tompán alattomosan ütötte meg, akár egy el-suttogott vész hír; de legiszonyúbb a költő halála volt, azé a szemüveges fiúé, aki a *Föltámadást* szorongatta a hóna alatt, s úgy menetelt velük, míg egy reggel hanyatt esett, s az ég kékje megdermedt a szemében, mielőtt szólni tudott volna...

Feküdt, pihent. Távolról hozzászivárgott a zuhanyozók sercegése, mintha nagy bádoglemezen húst sütnének. Csak így lebegve tudott élni, gondolkodni, és a pihenés időtlennek tűnt ezen a gyékényágyon — könnyű átmenetnek a halálba.

Emlékei azonban résen voltak; jött Felsőrákos, jött a szabadulás napja: ő valami kövön ült, feltámasztott állal, körülötte szürkesség. Nem ölelt át senkit, nem csókolózott össze senkivel: az ég is szürke volt és nyirkos, mintha káposztáshordóban kuporogna az ember. Csak ült, hova is igyekezett volna?

Őt nem várta senki...

S ahelyett, hogy örülni vagy sírni tudott volna, mindig ugyanaz a kép jelent meg előtte: a Búza utca, a szűk, betonozott udvarokkal, s a homályból a lányok nyújtogatták felé ujjukat; a lányok, hervadt kis kombinékban, másnapos-lehasználtan: nini, a matiné ember! Hát miért nem jössz be, hozzánk, kisapám?!

Nem bírt tovább feküdni. Ledobta a plédet, átszuszogott az előcsarnokon a fenyőfa szekrényekhez, magára kapkodta ruháját, és felkötötte a murokszínű sálát.

Szaladt, mint Káin, át a keskeny utcákon. Zaklatott képzelete ismét veszélyt gyanított. Lám, a deportálás napjaiban még bölcsnek érezte magát, amiért független maradt, s nem téphettek el mellőle asszonyt, gyermeket; de később voltak pillanatai, mikor feltűnt előtte egy kisfiú arca, látta feleségét is, az ő elképzelt feleségét, s pénteken meggyújtott nekik két szál gyertyát...

Amint a lángok fölegyenyesedtek, köztük izzani kezdett a látomás: az asszony, ovális arcával, kicsiny szájával, ahogy bal kezét a gyerek vállán pihenteti; a kisfiú fehér inget visel, s haja oldalra van fésülve.

Á, marhaság, marhaság... Úgyis elégették volna őket... Így pedig... Szintén hamuvá lettek... Csak más sír utánuk... Más!... Hát nem örült helyzet?!... Ő még a száját sem táthatja ki... még azt sem kiált-hatja: megöltétek az álmaimat!

Mert rest volt szeretni is; gyáva volt ahhoz, hogy valakit magáénak vállaljon; s most azt se tudja honnan, fölbukkannak ezek a késői képek... Igazán különös!... De hát vajon az-e a bűnösebb, aki kést emel a családokra, vagy akiben még a vágy is elszunnyad, hogy létrehozzon valamilyen örömet?!

Ki tudja ezt eldönteni?

Lehajolt, havat markolt fel, szétdörzsölte a halántékán, és rohant tovább.

Húsz éve így megy ez, Lévi! És miért? Miért csak téged üt, tapos az isten?! Lám, mások öltek, sefteltek, megtollasodtak, de úgy vélték,

hogy gyarlóságaik elperzselődtek a háború tüzénél, s a régi család, önzés nem vádolhatja őket, míg neked épp e kavarodásban borult föl a gyomrod önmagad rútságai láttán!

Hát igazság ez, Lévi Áron?! . . .

A belvárosban, ahol bizonytalan tömegeikkel egymásra torlódtak a házak, oly erős szorongás gyötörte, hogy elhallgatott benne a panasz. Itt sejtette valahol a bordélytanya egykori színhelyét, a zshivaj és a komor tűzfalak mögött. Kissé előre dőlt, megigazította murokszínű sálját, s cipőjének betétje úgy mozgott hátul, akár egy ideges nyeldekölő.

Az üzletbe sietett. Odaállt a pulthoz, nézte a forgalmat. Megfigyelte, hogy a tömeg, mintha a tereken nyomás nehezedne rá, a mellékutcákba tódul be, s szinte szétfeszíti a falakat. Nézte a tovaimbolygó szőke és vörös parókákat, hallgatta a ricsajgást. Nyüzsögnek! — gondolta. — Éjjel-nappal nyüzsögnek! És nincs bennük büntudat. Sem félelem. Sem megbánás. Rendben a számlájuk. De mennyire, hogy rendben, ohohohó!

Ezt hiszik a farizeusok. És aki állatot ölt? És aki titokban a szertőjéhez szökik? És akinek öt-tízezre hiányzik a könyvelésnél? Nem számít, ugye? Ej, Lévi, Lévi! Bölcsőbbek ezek tenálad, ezerszer is bölcsőbbek!

Várta a vevőket. Először egy sovány, csesztonsapokás férfi lépett be süveghajú feleségével — új házások lehettek, s ébresztőórát akartak vásárolni; az asszony megkérdezte, van-e megbízható vekker, de az eladó nem válaszolt rögtön. Rátenyerelt az üveglapra, szembehajolt velük, s azt mondta:

— EGYEDŰL A HALÁL PONTOS!

S mivel a házaspár meglepődve kifelé hátrált az üzletből, még utánuk kiáltotta:

— MINDEN ÓRA LEJÁR, KÉREM!

— NINCS GARANCIA SEMMIRE!

Zárás után a Laktóba ment, ahol tiszta abroszok voltak és a levegőt nem szennyezte dohányfüst. Vajas krumplit evett, adott harminc bani borravalót, s felállt.

Ilyenkor kezdődött megszokott körútja, melyen beszerezte a legfrissebb könyveket, folyóiratokat. Ment sáros cipővel, követelőzően, hogy aztán zavart, félelmet hagyjon maga után; ment zaklatni, felbolygatni az embereket.

Hazafelé ismét a belvárosban vágott át a piactérhez; ott átkerült a jobboldalra, a Malomárok mellé, ahol télen nem járt senki, és hűségeesen kitarzott a meszelt korlátnál, amíg elért a magas, szürke épület elé.

Föllépdelt a második emeletre, s miközben körbement a teraszon, hogy a konyhafelől közelítse meg lakását, unott pillantást vetett a mélyben egy porolóra meg a diófára, amely alacsonyról ágazott el, mintha kicsiny, zömöki virágvázába volna beállítva.

Lévi szobája orvosi rendelőnek tűnt. A ruhásszekrényen ott virított a vöröskereszt, a műszeres polcon félkilós tasak hevert *Fényképek* jelzéssel, mellette egy angol-héber imakönyv, s kissé odébb cipőkanál; de fehér volt az asztal s az ágy is. A háború óta örökké ilyen holmikra igyekezett szert tenni, hogy a gőzfürdő hatását ne rontsa le sötét környezet...

Az ágy szélére ült, sokáig bámulta a padlót, s néha különös gondolatai támadtak; például rájött, hogy többféle idő létezik; ezek párhuzamosan haladnak egymással, némelyik gyorsabban, némelyik lassabban. Mert ugyan ki állíthatja, hogy egy perc ugyanannyit rombol a fiatalok húsában, mint mondjuk benne?!

Ha az ajtó előtt épp akkor surrant el a társbérelő diák pizsamába bújtatott, hosszú alakja, az öreg kidugta a fejét, és aggódva utána hajolt:

— Mondja, Macskási úr: a maga véleménye szerint ezer százalék, hogy a halál után nincs semmi?! ...

Utána lassan, elgondolkozva vetközni kezdett, hogy reggel hatkor már ott lehessen a gőzfürdőben ...

*

Ígyen rajzolgattam különöc ismerősöm arcképét, hallomásból, fáradtsággal ellesett titkokból, s még inkább képzeletből; de egyszerű tanulmány nál nem tartottam többre a kísérletet, s már félre is tettem valamelyik fiókba, mikor egy déli napon csengettek, s az előszoba ablakára rávetődött a vörös árnyék.

„Jöjjön uram, jöjjön! Hiába szöszmötöl, a halálnak úgyis ajtót kell majd nyitnia!”

Lévi Áron lépett be. Arca vörösre volt párolva, akár a lóhús, türelmetlenül szipogott, s előttem indult befelé. Szorongva, rossz sejtelmekkel követtem. A szobában rögtön a könyvespolchoz ment, és keresgélni kezdett:

— No lám, Thomas Mann... Aragon... Shakespeare, Milton... A Thais... Salambo... Ilyen bővlikat gyűjt?!

Nem tudtam, mit szóljak. Csak néztem őt. Viharkabátja előbbre rázódott a vállán, mintha fázósan állna, ajka fölcúszott inyeről. Kissé ingerült lettem:

— Melyiket tartja bővlinak?

Ő azonban legyintett:

— Mindet olvastam már! ... Holt kövek ezek, kérem! ... Az idő lassan elkoptatja majd őket!

Körbement, megtapogatta a kályhát, ideges és gyanakvó pillantást vetett a festményekre:

— Beteg emberek írták... Nem volt bennük elég erő... Különben a háború... a gázkamra... Mit gondol: mindez előfordulhatott volna?! ... Higgye el, hogy nem!

Csend volt, csupán az ő indulatos szuszogása hallatszott; aztán oda-jött, s megállt előttem:

— Tessék, itt vagyok én: ki ösmeri a sorsomat?... Pedig én is át-estem egy-két dolgon...

Megint a könyvespolchoz ment:

— Könnyű színes körmöcskékkel megkaparászni a papirost, és a lélekment ember szerepében tetszelegni — szuszogta szinte dühös turkálás közben. — De íme jön egy ember, aki megtagadta istenét... aki függ, mint szellem a vizek felett... és azt kérdi: miben kapaszkodjam meg?!... Miben?! ... Miben?! ...

Főlegyen esedett; vörös volt.

— Hinni kell! — mondtam.

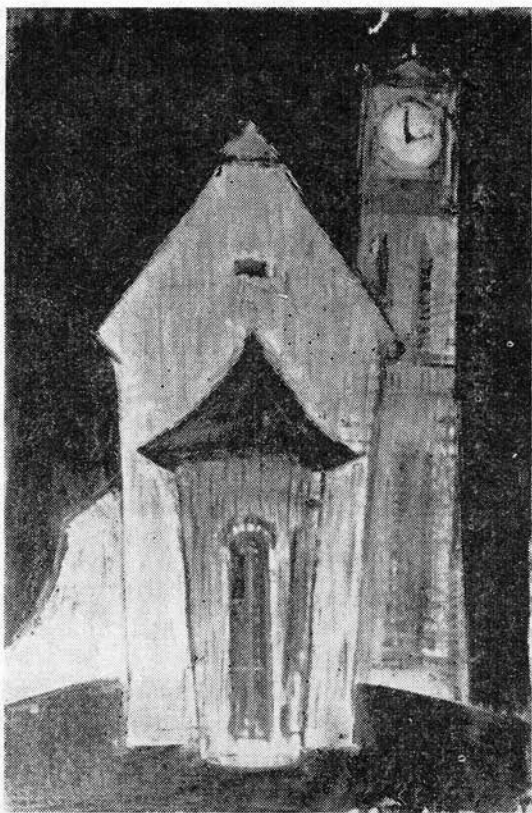
— Hinni a... betegeknek?!

— Az egészség néha buta és józan! — védekeztem. — Nincs lírája, csak bőföge; nincs álma, csak horkolása, és nincs szerelme, csak érzékisége; ha így vesszük...

Lévi lehajtotta a fejét; szomorúan elmosolyodott. Utána benyúlt a zsebébe, s fényképköteget vett elő:

— Tessék, itt a kezemben a bizonyíték: már ötven külföldi íróról tudom, hogy bolond volt!

Miután elment, még sokáig álltam kábultan és megdöbbenve a kályha mellett; de csak később vettem észre, hogy a fényképem eltűnt megszokott helyéről: a toalett-tükörről...

Buda Lőrinc: Torony

INGMAR BRANTSCH

A fiatal brassói német költőre már külföldön is felfigyeltek: a stuttgarti Junge Akademie költői díjával és a müncheni Junge Akademie 4. ülészakának költői oklevelével tüntették ki ebben az évben.

Beszéd a harmincéves háború idejéből

*Az mulatságos volt,
inkább hálóköntös az ablakba,
semmint egy pohos.
Tisztelt igricek,
arra akarlak benneteket figyelmeztetni,
hogy a játékidő leteltével a vendégjog
lejár, és jobb,
ha nem várjátok meg a személyeteknek szóló tapsot.
Aztán meg szokjatok le
a széles, bárgyú vigyorról,
ezekben az időkben
az átszellemültségre kevés az alkalom.
Az egyik
csupa sültkrumpliból csinált mac inak kabátot.
Egy napig
kolbásznyakkendővel hordta.
Megkapta ezért
az eredetiség Nobel-díját.*

*A reménység kövei
a sivatag kenyere.*

Jancsik Pál fordítása

A tűzokádó El Greco

A tűzokádó El Greco
felgyújtja tengerek tükörképét.
A mennyegző: egyfajta égés.
Falakat nyit meg, s ha aztán
néhány széket helyreraknak és egy ablaküveget,
már minden rendben.
A Dél-Korea hűvöséből kedden
megérkező Hans Peter
felöltötte védőzubbonyát és eliszkolt.
Még csak az hiányzott, egy hangyaboly
fejéről, s egy üzemeltetett helikopter
puha, soha-zöld légsavarokkal,
amelyek önmagukba csukódtak:
ez törökök idején is így volt látható.
Mi azon az estén lakunk,
ahol ő őszinte, ostoba
mosollyal átment az utcákon.
Néhány megmaradt hajaszála
úgy villogott, mint egy szétmorzsolt hazugság-háló,
amire a cukrásznak sincs szüksége már.

Apáthy Géza fordítása

Sergio Tarquinio metszete

1.

Hatvankilenc évet élt, negyvenhárom kötetet írt, verset, novellát, drámát, útirajzot, biográfiát, leginkább regényt és esszét. Halálhíre, 1963-ban, nem keltett irodalmi megrendülést, mint nagy nemzedéktársaié. Hát még élt? — kérdezte a nekrológ felett a szűrósnyelvű kortárs, a diadalmas túlélő, Bertrand Russell. Elfeledték, nemcsak nálunk, odahaza, az angolszász világban is, ahol élete végéig szinte évenként jelent meg új kötete. Népszerűsége lassan, fokozatosan kopott meg, világszerte; úgy rémlik, errefelé is már csak szektájának előregedett maradéka lappang. Holott nálunk igazán divatos író volt Aldous Leonard Huxley. Néhány középeurópai fővárosban a két háború között talán többen olvasták, mint saját hazájában (ott fénykorában is többre becsültek egy harmadlagos Galsworthy-tanítványt). Abszolút írója volt olyan köröknek is, amelyek népszerűségét nem valószínű, hogy igényelte volna Huxley. Leginkább azok szerették, akikről írt.

Kikről írt?

Korai regényeire visszagondolva, egyetlen nagy akváriumra emlékezhetünk, s az üvegfal mögötti nyálkás tenyésztetre. Áltudósok, sarlatán próféták, pávián-méltóságú aggok, széplelkű libák, komplexusaikat pátyolgató démonok, szalon-misztikusok komisz és mulatságos nyüzsgésére. Ez a homunkulusz-gárda osztódással szaporodott, mint az ázalagok, öt-hat regényre is telt belőlük: az akvárium állott vize mozdulatlan, a bestiárium időnként cserélődik a lefolyón. Az író közönyös játékmesterként a háttérben állt, kesztyűs kézzel, enyhén undorodva fickándoztatta figuráit. Mutatványából karzat és páholy egyképpen részesült. A karzat a fauna biológiai hemzsegését élvezte, különös tekintettel a párosodás ravaszdi aktusaira, a páholy a szkeptikus iróniát tapsolta meg, az elméikedések és a párbeszédék intellektuális anyagát kivonatolta.

Ezek a korai Huxley-regények az első világháború utáni évtized frivol és felületes cinizmusának jellegzetes termékei. Írójuk alig akart többet, mint émelységét kiszellőztetni. Mire azonban a *Nyár a kastélyban-t* (*Crome Yellow*), *A szerelem útjait* (*Those Barren Leaves*), a *Légnadrág és társait* (*Antic Hay*), a *Két vagy három Gráciát* (*Two or Three Graces*) magyarra fordították, Huxley már túllépett fiatalsága kopár tagadásán, és fogódzót keresett a megbillent pillérek között. Nehezen talált, túl sokat engedett ki a keze közül. A tagadó összegezést a *Szép új világ* (*Brave New World*) teremtette meg 1932-ben, a fordulat regényét *A vak Sámson* (*Eyeless in Ghaza*) 1936-ban. Attól kezdve a középeurópai Huxley-rajongók egyre többet lapozhattak, hogy elvont párbeszédék és tanulmánytárgult fejtegetések sivatagában a hajdani mulatságok oázisaira bukkanjanak. S ahogy Huxley egyre következetesebben dolgozta bele magát új magatartásába, úgy hallgatott el benne a szépiró. A halála előtti másfél évtizedben mindössze három regényfélét alkotott. A *Majom és lényeg* (*Ape and Essence*) és a *Sziget* (*Island*) a jövőt-fürkésző *Szép új világ* utópikus utódai, *A lángész és az istennő* (*The Genius and The Goddess*) a szépiró utolsó felsőhajtása. A regényíró Huxley-ben mindig az entellektüel dolgozott, akinek fedezéke a könyvtár, erénye a portréfestés, élménytartaléka a külföldi utazgatás. A források kiapadtak, új eret találni nem maradt

alkalom. Mióta ifjúkori környezete, a klubok-szalonok értelmiségi állatsereglete elsüllyedt az időben, s a hajdani nihilista helyet adott az ígéhirdetőnek: Huxley, az esszéista, aki fiatalságában is árnyként kísért a prózaíró, eltüntette ikertestvérét, és egyedül maradt a porondon.

Igy él — így élhet — Huxley abban, aki tíz-tizenöt éve olvasta utoljára regényeit. Másfél évtized alatt nagyot változott a világirodalom, s vele ízlésünk; félős, hogy Huxley regény-alakzata nehezen állta az időt. Amúgyis most került kényes időszakába: a félmúlt a legkedvezőtlenebb lakhelye egy írónak és műveinek. Túl közel vagyunk hozzá, hogy az irodalomtörténet végleges értékrendjében lássuk, már távolodóban, hogy a romlás-avulás első jegyeire figyeljünk.

Mit módosít, módosít-e az emlékezés impresszionista hangulatképén Huxley regénysorozatának mai olvasása? Mai irodalomképünk — szerényebben: ízlésünk — miként ítéli meg Huxley regénystruktúráját?

2.

Csupa-ész tehetségéhez, koraérettségéhez és dolgát tudó szorgalmához illően korán kezdett el regényt írni. Huszonhét éves volt, amikor a *Nyár a kastélyban* megjelent, alig harmincnégy, amikor *A végzet bábjátéka* (a *Point Counter Point* máig ezen az idétlenül palifogós magyar címen ismerős) berekeszti első korszakát.

A fiatal Huxley öt regényét művelt, okos és kiábrándult író írta. Jelzőit a regényközeg fedi fel, nem a külső életrajz.

Művelt. Ha strukturalista szövegelemzéssel kigyűjtenénk a Huxley-művek információs anyagát, már e korai regények is terjedelmes tankönyv-sorral versenyezhetnének. Az elbűvölően széleskörű ismeretmennyiség az író változatos tanulmányait, agyának kivételes befogadókészségét példázza, s a regényvilágban kettősen tárul fel. Műveltséganyagukat párbeszédben közlik a művelt vagy álművelt (félművelt, sznob-művelt) regényfigurák, kivételes tudását harmadik személyű közvetítésben, leírásban, példázatban, asszociációs hivatkozásként ontja a regényíró.

Mi az okosság a regényben, ki az okos regényíró? A fiatal Huxley tudatát még nem világproblémák foglalkoztatják, csak egy földrajzi, társadalmi környezet fogalmi hitelességének, egy antropológiai réteg, embercsoport magatartástüneteinek eszes rögzítése. A fiatal Huxley úgy okos, hogy szellemes. Mindenről elmés hasonlat vagy történet jut eszébe, fölényesen hasonlítja a konkrétet az elvonthoz (s nem megfordítva, mint embertársai zöme), aforizmákkal és paradoxonokkal tölti ki a regényvilág eseménymenetét is, a figurák jellemdimenzióit is.

Hogy miből ábrándult ki, részletezés nélkül is nyilvánvaló. Az első világháború után a diadalmasan indult XX. századból, a modern világnak becézett kép telenségéből, a technikai civilizáció győztes automatasaiból, a közjük szorult idegenségből, az emberi csonkaságok állapotából. Huxley már pályája kezdetén úgy látja, az emberi személyiség önműködő részletekre zsugorodott. Képtelen arra a harmonikus magatartásra, az életvitel felszabadult sokágúságára, amely a görögkor, a reneszánsz, vagy a — Huxley-nek legkedvesebb — XVIII. század lakójának megadatott. S mert feltételei elvesztek, az ember szálnalmas és boldogtalan. Kettőt tehet. Elismeri boldogtalanságát, és nyomorultul készül a halálra, vagy letagadja a világot, letagadja önmagát, folyamatosan hazudik, szerepet játszik, ál-egyéniséget, hamis, de beidegzett magatartásfajta növeszt őszinte csonkasága helyén.

Huxley — a maga módján — fontos társadalmi törvényszerűséget fedezett fel és gondolt végig, más íróknál, kultúrfilozófusoknál könyörtelenebbül: az újkor egyre fokozódó munkamegosztását a termelés és a fogyasztás világában. Az egyes

ember életfolyamata, alkotása, élvezete, köztevékenysége, magánléte mind körülhatároltabb területre szűkül, az ember mind kevésbé képes átlátni a személyiségén túli összefüggéseket. Az ember törpe lett, de — ostoba-őszintén vagy álnok csavarintással — még mindig óriásnak képzei magát.

És van egy emberi képződmény, a legtörpébb mind között, de a leginkább kedveli az óriásként tetszelgést. Az entellektüel, s fattya, az ál-entellektüel. Huxley regényvilágának egyedüli, kimeríthetetlen alanya és tárgya. E regényvilág fogyatékosága azonban, hogy a XX. század valódi és képzelt bajait egyedül az értelmiség magatartásformáiban megjeleníteni legalábbis szegényes. A modern munkamegosztás tüneteiről, a termékbőség áldásairól és az atomizálódás átkairól nagy regényt mintázni képtelenség, ha az író kirekeszti azokat a színtereket, foglalkozásokat, életmódokat és viselkedésformákat, amelyek a munkamegosztást nyomatékosabban példázzák, mint a Huxley-regények könyvtárszobája és társalgója, a kacskaeszü entellektüelek írógató, festegető, aforizmákat fecsegő figura-világa.

A regényanyag a regénystruktúrát is megszabja. Miből áll össze a fiatal Huxley regénysorozata? Három rétegből. A személyiség testi-lelki-értelmi ficamait hideg gúnnyal érzékeltető portrévázlatokból, szellemes-ironikus arcképfestésből. E figura-sokaság önmegszólalásából, mulatságosan sekélyes, torzultságait kivetítő párbeszédekből. És harmadszor, mindenk felett, a regényíró kívülről tudatából. Okos tudatából, amely hol a közbeszótt elmélkedések harmadik személyű előadásával, hol a regényalakok önmozgását megakasztó, párbeszédüket méltató kísérszöveggel irányítja, mozgatja, alakítja a regény menetét, az író fensőbbiségét, bábu-irányító fölényét és érdektelenségét jelezve.

A *Légnadrág és társai* meg a többiek ma is mulatságos olvasmányok. De mai regényképzetünknek idegen ez az írói kívülállás, a mindentudó szerző és a közömbös regényanyag merev elkülönülése. A regényírói tudat kívülről alakítja világát — mert érdemtelennek találja egyé válni vele —, az esszé meg az aforizma okos szintjén találja azt, ami egy sokszólamú regény eleven világa lehetne.

3.

A sokszólamú regény, a „nagyregény“ is megszületett, viszonylag korán, 1928-ban: A *végzet bábjátéka*. Nemcsak Huxley első korszakát zárja; a teljes életmű legjelentékenyebb regénye.

Szerzője sokat markolt, sokat is fogott. Mérhetetlenül többet a korai művek játékos futamainál. Huxley olyan regényt kívánt alkotni, amely őrzi a XIX. századi angolszász realizmus hagyományait (leginkább a Thackeray-regények tipológiáját), de amelyben a modern próza, Joyce, Proust, Gide eredménye is ott munkál. Megint az értelmiség vonul fel — más osztályról-rétegről, más életformáról Huxley-nek sosem volt, nincs, nem is lesz élményanyaga —, de az angol intelligencia ezúttal nem szerepjátszó művész-csimbókok, önmagukba révült holdkörösök, valódi és ál-kretének személyiségében jelentkezik, hanem sokágú és átgondoltan érvényes magatartásváltozatokban. S nemcsak a regényanyag gazdag, a szerkezet is hibátlan. A figurák sokaságát bonyolultan tudatos szerelmi, politikai, gondolkodásbeli kapcsolatok fűzik össze és távolítják el. Mint egy forgalmas pályaudvar zsúfolt, de hibátlan váltórendszerét, úgy irányítja Huxley szereplői szövvényes sorsát. A regénynek van önéletrajzi rezonőrje (egy író), eszményt sejtető ideálalakja (egy író-festő), zsákutcát jelző kettős figura-szélsősége (egy prefasiszta és egy prekommunista). Van párbeszéd, belső monológ, leírás, regénybe ékelt esszék sora, sőt a regényen belül születő regény (miként Gide pár évvel korábban kelt *Pénzhamisítók*ében).

Nagyigényű, anyagdús, némiképp vértelen, de ezzel együtt jelentős regény. Benne Huxley — még inkább negatív — hitvallása, a „rothadt húszas évek“ (the rotten twenties) végén, az akkori kultúrpezzsimizmus futó jelszavainál hitelesebben. Korcs világ ez, alagútba ért, s napfényt már nem érdemlő világ. Társadalmi mozgalmak, politikai pártok nem menthetik meg többé, az ember maga is rommá lett, céljaiban, eszközeiben, életmódjában, szokásaiban, hanyatló sejtjeiben.

Huxley negatív világlátásának, az itt — szerencsére — csak csíraállapotban jelentkező üdvtannak méltatását halasszuk későbbre. A *végzet bábjátéka* egyebek között azért rangos regény, mert módszertana szakít a regényíró mindenhatóságának gyakorlatával. Mintha belátná Huxley a modern elbeszéléstechnika első tanítómesterének, Henry Jamesnek igazát: a regényben az ábrázolt dolgoknak és személyeknek kell megszólalniuk, az író maradjon néma. Kár, hogy ezt a tanácsot csak elvileg, érezhetően önmaga hajlamai ellenére fogadhatta meg. A *point of view*, a sokszempontúság követelményeit hideg tudatossággal alkalmazza ugyan, de önmaga esze, számítása mindegyre figuráinak valós dimenziói főié kerekedik. A *végzet bábjátéka* sem mentes testvérei, a korábbi és későbbi Huxley-regények szervi fogyatékosságától. Az író nem képes maradéktalanul kilépni teremtményei erőteréből, nem bízik eleven életükben, helyettük is magyaráz, bizonyít, mozog, beszél, cselekszik: a regényvilág Huxley esszévilágával érintkezik.

Kényszerválasztás lehet, hogy a harmincas évektől Huxley többször kísérletezik egy tanulmányyszerűbb próza-formával. Anyagát nem a jelen valóságélményéből kényszerül meríteni, hanem szabadon kalandozhat az ellenőrizhetetlenség birodalmában, ahol az intellektuális lelemény nem nyűg, hanem korlátlan úr. Három utópiája közül a *Szép új világ* maradt a leginkább eleven, a század mulatóságos és keserű anti-látomásainak egyikeként. Ellenutópia, mert Morus Tamás hajdani művével és származékaival szemben nem azt fürkészi, milyen ígéretes, hanem azt, milyen reménytelen lesz a jövő. Az agyontechnizált, túlszervezett államban a termelés teljes társadalmasítása következik be, a hagyományos osztályok eltűnnek, de a társadalom szerkezete szigorú értékhierarchia szerinti piramis marad, csúcán a totális állam fejével. Nem mondhatni, hogy a szörny-államból, amelyet Huxley leginkább az akkori USA motívumait abszurdizálva rajzolt fel, semmit sem valósított meg a történelem. Harmincöt év alatt a fejlett ipari társadalmak struktúrája, az államkapitalista központosítás sokat beváltott Huxley jóslatából, s a személyi kultusz korszakának ismeretében a *Szép új világ* ide vonatkozó célzásait sem lehet pusztá rágalomnak bélyegezni.

Huxley mai olvasóját történetfilozófiailag nem is a szellemes és ijesztő részletek zavarják, hanem a statikus konstrukció. Huxley már akkor, a harmincas évek elején elszántan lehunnya félszemét, s csak azt hajlandó befogadni a világ eseménymenetéből, ami elvont tételeit példázza. Bizonygathatnánk, hogy a termékbőség, a túlgépesítés és a túlszervezettség ma nem végveszély, hanem eljövendő ígéret a föld nagyobbik felén, hogy a világ nem a Huxley-jósolta monolit modellbe látszik torkollni, hanem nagyon is sokarcúan alakul. A *Szép új világra* annyi tartozik, hogy elérte az utópiák esztétikai balsorsa: állóképpé merevedett, csak részletei elevenek. Szuggesztív leleményei és emlékezetes versikéi bekerültek a világirodalom fogalomtárába, a jóslásos társadalomkép azonban elavult, ha gorombán, módosult, ha árnyaltan óhajtunk fogalmazni.

Tragikomikus világ a XX. századé? Az is, bizonyára, ha sokfelől nézzük. De Huxley csak egyfelől nézi, és mindig ugyanazt látja, a jelenben is, a jövőből is. A most születő próféta kihívóbban példázza ezt a tanulságot.

Előbb azonban ritkuló regényeit kell bejárnunk. Lankasztó utazás, jelentsük be előre. A *Szép új világ* óta Huxley regénytermése egyre fáradtabb és fárasztóbb. Minél kategorikusabban céltudatos, annál erőteljesebb.

A *vak Sámson* valaha rangos regénynek számított, mára megrendítette az idő. Nemcsak a filozófiáját, a módszerét is. A filozófiát, Huxley most születő nézetrendszerét fogalmi tisztasággal az *Ends and Means* ekkor írt esszéiben kísérhetjük nyomon. De hittanából a prózaíró is részt vállalt, A *vak Sámson* Huxley első tétel-regénye. Példatára és neveltetési mintája a személyiségnek, amely le kell hogy vesse külső, hivatalos, társadalmi, ideológiai rétegeit. Le kell számolnia a külső világ alakításának, a kinti cselekvésnek illúzióival. S ha elfordult a külvilág árnyjátékától, mi a dolga? Hogy önmaga belső csendjére hallgasson, rejtett lényegére figyeljen. Önmagát jobbjítsa, nemesítse, önmagával és önmagában mutasson példát. Ez a tanítás a klasszikus buddhizmus tételeit a modern Zen-tanokkal keveri (talán A *vak Sámson* az első könyv, amelyben a magyar olvasó a Zen-buddhizmus fogalmával találkozott), más keleti filozófiákkal is beoltja, Gandhi gyakorlatát, a kései Tolsztoj erkölcsstanát is eredményesnek ítéli. A világ oly veszendő, jobbítására a szervezett kísérletek oly szánandóak, hogy csupán az egyéni öntökeletesítés útja járható.

E világtépet és erkölcsant hosszan véleményezhetnénk, példázhatnánk, hogy Huxley választását nem látszik igazolni az idő. A Zen-buddhizmus azóta meghódította ugyan a nyugati értelmiség némely rétegeit, mégis peremfilozófia maradt. A klasszikus racionalizmus modern változatai — tudományban, ideológiában, a köznap gondolkodásban — világszerte tartják hadállásaikat, anyagtalannak, ezért használhatatlannak ítélve a misztikus tanokat. Huxley kedvvel és gyakran idéz egy Kierkegaard-paradoxont: „Korunk tragikomikus: tragikus, mert a pusztulás felé megy, komikus, mert még mindig megvan.” Ennek jegyében ítéli meg a XX. század modern valóságát, egyképpen utasítva el mindenfajta, liberális, szocialista, nacionalista, teista világnézetet és gyakorlatot. Csak épp az aforizma ironiába oldott tárgyi dialektikáját hajlamos feledni. Hogy ez az ellentétektől szabdalt világ mégiscsak fennmaradt, van, létezik, újjáalakul, módosítja magát, új meg új jelenségeket növeszt, s nemigen kívánczik a befeléfordulás, a bezárkózás elvontan logikus állapotát választani, kultúrpeszsimista bölcselők javaslatára.

A regényíró Huxley-nek — tárgyunknál maradva — rosszat tett az új és következetes ideológia. Tankönyvvé, tételrendszerre merevítette regényeit. A *vak Sámson*, az *És múltak az évek* (*After Many a Summer*), az *És megáll az idő* (*Time Must Have a Stop*) unalmasak, mert siváran elvontak, mihelyt a gonddal megácsolt szerkezet közegéből feltör az ideológia, és megfakítja a regényanyagot. A *vak Sámson* változtatott időrendű szerkesztése, az angol értelmiség félszázados tablója, szerelem és politika fanyar viszonylatrendszer talán nem kevesebb A *végzet bábjátéka* állományánál. De a regényt megrontja az író eltökélt bizonyítási szándéka, a tétel, amelynek eredményeként az utolsó oldalakon a politikai gyűlésre készülő és verésre számító hős ernyedetlenül gyakorolja a tükör előtt a nem-visszaütés önmegtartóztatását. Ez a tétel az utolsó regényekben — főként az *És megáll az időben* — olyan misztikus gomolygást bocsájt maga köré, amelynek külsődleges homálya felszívja a regényvilágot.

A második Huxley, a játékos kételyen túlnőtt, komor és rendíthetetlen igehirdető regényeit — úgy sejtjük — két okból falt fel az idő. Bizonyítási anyagát és bizonyítandó tételét mindig egynemű közegen, az egyedül ismert entellektüelvilágon kísérletezte ki az író. Ez a szűkösség az egyoldalúságában is fontos elmé-

leti tételt — a modern munkamegosztás következménysorát — ábrázolhatatlanná szegényítette. Huxley alig-alig kísérli meg, hogy elvi téziseit eleven regényvilág közegében jelenítse meg. Az általa elgondolt ígéret-világot, a szemlélődő önjobbitás világát soha, sehol nem látjuk megszületni. Mert ehhez az emberi kapcsolatok hús-vér érzékeltetése, öntörvényű regényfigurák sokasága kellene, s ilyen regényt írni Huxley nem tudott vagy nem akart — az eredmény felől egyre megy.

Innen következik e regényvilág porlandóságának másik, nyomósabb oka is. A szervetlen esszéizálás. Szervetlen, mert nem a regény belső struktúrájából ered, nem a cselekmény, környezet, személyiség, személyiségközi kapcsolat kelti életre, hanem a regényvilág fölött, a regényvilágon kívül álló szerző esze. Az effajta intellektualizmus a harmincas évek regényképének nagy kísértője volt, felfedezése, diadala, de buktatója is. Huxley sorsában kedvelt kortársai, Gide, Virginia Woolf, J. C. Powys regénystruktúrái is osztozni látszanak. Hogy az esszéizálódott regény mire képes, leginkább Thomas Mann bizonyította, főként a *Doktor Faustus* megoldásaival. Talán még ő sem, ott sem mindenütt. Huxley — kit valaha szokás volt Mannhoz mérni — mai szemmel inkább ellenpélda: a regényvilágba szervesedni nem tudó, a cselekmény fordulói, a jellemek dimenziói kívül rekedt esszébetétek okos, de menthetetlenül külsődleges példatárával.

Egyetlen egyszer, utolsó művében kísérte meg Huxley, ha nem is regénnyé eleveníteni, de utópikus életképpé vizionálni azt, ami tudatát szüntelenül foglalkoztatta. Harmadik utópiája lett a *Sziget*. Álom arról, hogy az Indiai-óceán egy távoli szigetén, kítűnő éghajlati feltételek között, célirányosan közel a keleti filozófiák tapasztalati őshonához, kivirágzik egy mintaközösség. Kísérleti társadalom eszmény-modellje a varázsszigeten: nincs háború, nincs gyarmatosítás, megszületik a külső és belső szabadság. A közösség dolgozik, tisztító elmékedésekbe mélyed, testét edzi (hogy a lelki révület túlsága a fizikumot se satnyítsa el), tudományosan kikísérletezett, zárlatmentes nemi életet él, csoportkonfliktusait (a családi nézeteltérésektől az alá- és mellérendeltségi viszonyok ütközéséig) pszichodramával és biokémiai tesztekkel vezeti le.

Illő iróniánkat mérsékelni. Huxley utópiájában olyan államszervezési, társadalomirányítási és csoporthumanizálási kérdések rajzanak, amelyek a mai világ mindkét rendszerének közös gondjai. Kár, hogy a *Sziget* művészileg elvont és tetszőleges ábra. A regény kötelezettségeit elhárító közlésforma a *bárhol-bármikor-bármikkel* esetleges közegében. Sehol semmi nyoma, hogy ez az eszményi sziget miként alakult — alakulhat — ki korunk szövevényéből. Huxley valóságérzékét egyetlen fanyar motívum jelzi. A sziget mintaközösségét egy szomszédos, szupernacionalista, fasizoid diktátor fenyegeti s hódítja meg alkalmasint. A realizmus Huxley-szabású diadalaként.

Az utópia szerencsés műfaja lett az életművét záró Huxley-nek, hogy a regényszerzőnél gátlástalanabban ismerhesse el az esszé győzelmét szépírói anyagán. A *Sziget*ben regényábrázolás és esszéfogalmazás végérvényesen egybeolvad. Lehetőséget adva áttérni Huxley másik tartományára: esszéire.

5.

Nemrég elhalt írók műveiben is eltemetni, hajdani kedvencünket pörére vetköztetni nem gyönyörűség, csak kényszerű kötelesség. Könnyebb lesz arról a Huxley-ről szólni, aki nálunkfelé sohasem volt népszerű (alig ismerték), holott a regényíróval mindig egy úton járt, s amannál inkább anyanyelvén beszélt.

Ütikönyveivel és történelmi életrajzaival együtt Huxley húsznál több esszé-kötetet írt, ezeknek legjava egybegyűjtve is napvilágot látott. Aki az *Összegyűjtött esszék* hatalmas kötetébe bárhol beleolvas, azt legelőször alighanem téma és anyag sokrétűsége ragadja meg. Az esszé nálunk még mindig eléggé félreértett műfaj, igazi jelentéstartalmával nemigen vagyunk tisztában; a köztudat főként az irodalmi tanulmány „lazább”, „szubjektívebb” (azaz tudománytalanabb) mostoha-öccsét dicséri vagy dorgálja benne. Holott az esszé nem egészen tanulmány, megkülönböztető jegye nem a szubjektivitás, szándéka éppen nem a tudománnyal versenyezni, s csak az esszéíró képességén áll, hogy irodalmon túl még miről szóljon. Huxley esetében például az esszé filozófia, zene, orvostudomány, pszichológia, válástörténet, közgazdaságtan és sok egyéb hangvezetője.

Kísérlet új enciklopédiára? A tudomány igénye felől nézve természetesen nem. A nagyigényű esszéista lehetőségeit, a műfaj teherbírását Huxley módszere-műhelye példásan szemlélteti. A jó esszéista lehetőleg minél több szaktudomány eredményeinek ismerője, disszertációk, monográfiák, egyéb zártkörű dolgozatok egzakt anyagának el- és befogadója. Célja nem egyetlen új téglával gyarapítani a tudomány épületét. Célja saját gondolkodói épületét aládúcolni a megtapogatott téglákkal. A tudomány tehát nem cél, hanem eszköz. A jó esszéista a szaktudományok szükségképpen elvontságait fordítaná le emberközeli nyelvre, képleteket antropomorfizál, törvényeket elevenít körüljárhatókká.

Aldous Huxley mármost azokhoz a bizonyára legjelentékenyebb esszéistákhoz tartozik, akik legalább annyira filozófusok (a szó montaigne-i, baconi értelmében), mint amennyire írók. Ahhoz a nemzetfeletti csoportozathoz számítható, amelynek tagja például Sartre vagy Németh László. Akiknek esszéterméséből az elméleti meggyőzés igénye sugárzik, akik kidolgozott gondolati tételekre variálják a gádzagon sokszínű anyagot. Legyen ez az „ideológiai mag” a legeltérőbb, öltözzék a legkülönfélébb magatartások stílusába (Németh Lászlónál egy prófétikus pedagógia pátoszába, Sartre-nél egy országhatárokon túltekinteni szándékozó filozófiai-politikai morál szikárságába): itt minden *egy* tengely körül forog, az esszék különnemű anyagát a gondolati azonosság rántja össze, a szerteindázó műveket az elkötelezett magatartás emeli esetlegességük fölé.

Ügynevezett elegáns esszét könnyű köteteken át írni. A magyar irodalomban Márai a példa, életképes gondolat híján miként silányul az igényes műfaj újságírók csevegéssé, papagáj-verbalisztikává. A jelentős esszéisták termékenysége azért megragadó, mert látni a feszített agymunkát: újabb és újabb anyagon bizonyítani az egyszer megtalált gondolat igazát. Jó esszét olvasni ezért mindig tanulságos. Aki nem találkozik az ideológusi koncepcióval, még kamatoztathatja a kitergetett anyagot; a szó legjobb értelmében vett ismeretterjesztésben részesül.

Az esszéíró Huxley elsőszámú ihletője a lexikon. Aki tanulmányaiba mélyed, az *Encyclopaedia Britannica* élvezetesen megírt kivonatát tudhatja magáénak. Szerzőnk tudása lenyűgöző, ismeretanyagának nem látni párját a jelenkori esszéisták sorában. Műveltsége azért szép, mert szerény és természetes, otromba visszakerődzéstől mentes. Könyvtára és emlékezete egymást mülja felül: jezsuita emlékiratok, közgazdaságtani képletek, taoista szentkönyvek, Mozart-opusok, biokémiai jegyzőkönyvek, viktoriánus regények ugyanazzal a természetes mozdulattal nyílnak ki az idézésre alkalmas helyeken. Ezt a műveltséget a szokatlanul erős természettudományos ihletés teszi tanulságossá a „humán” olvasónak. Huxley, tudjuk, nagynevű tudós-családból származott, nagyapja Darwin harcostársaként ismeretes, bátyja világhírű biológus. Az esszéíró első jelentkezésétől otthonosan moz-

gott az orvostudomány, antropológia, biológia, lélektan tájain, s nemcsak az adatokat tudta magáénak, a látásmódot is.

A fiatal Huxley még felelőtlenül gazdálkodott a természettudomány ajándékaival. Ha első ihletője a lexikon volt, a második az emberi test ama pontja, amelyet ironikus irodalmisággal *secret part*, titkos rész néven emleget minduntalan, s amely az agynál jóval lentebb található. Otthonossága a fiziológiában a fiatal Huxley társadalmi-történelmi szkepticizmusát támasztotta meg tudománnyal, s a fölényesen sziporkázó gondolat a gátlástalan relativizmus kikötőjében pihent meg. E korai esszék mentsége, hogy műveltséganyagukon túl szerfelett szórakoztatóak: mentesek például a szakfreudisták vasfejű dogmatizmusától. De aki egymás után olvassa a hagyományos angol sznobságról, Wordsworth természet-istenéről, Montaigne-ről, tunéziai oázisokról, az irodalom közhelyeiről, a húszas évek női szépségisményéről meg a többiről szóló eszmefuttatásokat, egyre felszínesebbnek érzi ezt a relativista tojástartót, egyre olcsóbbnak az ironikus rakétázásból kibontható gondolatokat. A fiatal Huxley fiziologo-centrikus világképe pár mondatban összefoglalható. Az ember organizmusának rabja; történelem nincs, amit a tudósok utólag annak képzelnek, az egyes ember biológiailag determinált báb-mozdulatainak összjátéka csupán; a tudomány, művészet, vallás, politika retorikája alól mindig előbujócskázik a személyes érdek (szebb szóval: létfenntartás) lólába; szerelem, párvalasztás, anyaság, barátság, közösségi tömörülés, államigazgatás a *pythecantropus* változatlan génjeinek munkája újkori diszletek között...

„A külső világ csakis intellektuálisan érdekkel, gyakorlatilag soha” — írta első korszakának programadó esszéjében, az 1927-es *Do What You Will*-ben (*Tégy, amit akarsz*) Huxley. „Megértésre törekszem, nem cselekvésre, ha pedig mégis cselekednem kell, sajnálom a rápazarolt időt egy olyan világban, amelyet intellektuálisan szándékszom csupán megérteni.” Ez időben Huxley emberi szava csak az előkelő és kényelmes iróniaburkot olykor megrepesztő kétségbeesés: hogy ez a világ olyan, amilyen, hogy méltatlan az értelmes cselekvés perceire.

Huxley esszéinek csekélyebb és mulandóbb része született ebben a korszakban. Jókor érezte meg, hogy játékosan paradox világképét, racionalizmussal álcázott biológiai irracionalizmusát szükségképpen higitják a mind gyakoribb variációk. A harmincas évek elkomoruló légkörében az esszéista is átlátta az igazságot, hogy tagadni könnyebb ugyan, de „a nem-akarásból, úgy látszik, lelkiileg megélni nem lehet”. A fiziológus eltűnik, az enciklopédista a filozófus-próféta alá rendeli magát.

6.

Soha hajlékonyabb, előzékenyebb profétát! — gondolhatja, aki időrendben kíséri az érett esszéista következetes útját. Jóideig észre sem venni a változást. A hang őrzi a régi iróniát, a stílus a fogalmi tisztaságot. Az esszéista Huxley — a regényíróval előnyös ellentétben — az igeihirdetők nyaktörő vállalkozását kockáztatja meg: maga sorakoztatja fel az ellenérveket, előzékenyen a mérleg mindkét serpenyőjében elhelyezi a súlyokat, igéi teherbírását először ő ellenőrzi. Ez az önmagával szembeni tárgyilagosság messze esik a korábbi tanulmányok relativizmusától. Az utolsó negyedszázad Huxley-esszéi a hatalmas műveltségi apparátussal foganatosított vizsgálat után lemondanak egy világról, egy életformáról, és megtalálni vélik az állapotot, amelyben az író szerint egyedül lehet és érdemes élni.

A természettudós hátrafordul, és a kezdetektől méri fel a történelmet. A biológus az etnológussal és a vallástörténésszel társul, hogy kromoszómaiban megha-

tározott egyéni sorsok helyett történelmi korszakokat ítélhessen meg. Ezekben az esszéekben Huxley a primitív népek mitológiájának kitűnő ismerője; ez az alapréteg, innen közelít a középkori misztika, a reneszánsz természetfilozófia felé. Akit idáig hiányolhattunk, az újkorhoz érve csatlakozik. A politikai esszéekben színre lép a Marxot és Keynest ismerő közgazdász, a XIX. század közepétől a történetfilozófus is. Az egyes esszék rögtönzésnek tetsző művelődéstörténeti fejtegetései alól pedig kidolgozott ideológus-koncepció rajzolódik elő. Álcátlanabbul, hitelesebben és ellenőrizhetőbben, mint a kései regényekben.

Eszerint a világ az embernek nem méltó lakhelye többé. A XX. századi kapitalizmus, a tömegtermelés, a tőkekoncentráció, a tömegkommunikációs szerkezetek uralma csavarrá sorvasztotta a személyiséget. A szabadság illúziója is elveszett; az állami és hivatali központosítás börtönében az egyén élete nem több a dobozba zárt légy szorongásánál, menekvés kísérlete szánalmas zümmögés az áttörhetetlen falakon. Az egyén társadalmi hatásköre az atomizáltság kaptáraiban semmivé foszlott, magánélete a hangyátársadalom önfenntartásának vegetatív szintjére zsugorodott. A polgári demokrácia, a hajdani és a mai liberalizmus: parlamentáris jelvényekkel hadonászó maskarádé a láthatatlan gazdasági törvények szorításában.

Mint írásművek, ezek a nagyszabású esszék talán azért olyan megkapóak, mert — végre, végre! — okosságukon érezni a megszenvedett élmény hitelét. Nem törekednek erőnek erejével rendszerre. A szaktudomány személytelen fogalmazása helyett az ítéletet az esszéíró hangja hitelesíti, amely annál komorabb, minél józartabban ironizál. Az esszék címéül szolgáló portré, műalkotás, történelmi esemény csak alkalom: egy barokk sírkő, egy Goya-festmény, egy indiai utazás, George Fox, a kvéker misztikus-forradalmár arcképe, Viktória királynő börtönrendeletei. Huxley módszere a következetes és tudatos asszociáció. Bejelenti írása tárgyát, tájat fest, arcképet-magatartást rajzol, műelemzésbe kezd, de a megfelelő helyen hirtelen elvonatkoztat, az egyedi élmény hídján általános tanulságokhoz érkezik, melyeknek absztrakcióit érzékletesen színezik a kapcsolódó kultúrtörténeti bizonyítékok. Aztán visszatér oda, ahonnan elindult, s befejezi a Goya-festmény esztétikai méltatását, a viktoriánus börtönök haláleseteinek statisztikáját. Erénye továbbá, hogy — bár sokszor ír első személyben — én-kitöréseit szerényen visszafogja. Az újkori esszé bánatos eltévelyedése, ha a szerző pamfletnek nézi a műfajt, s az értekezést magánbeszámolóvá, védő- és vádbeszéddé alacsonyítja. Sérelmeinek taglalásával, családi körülményei részletezésével, ellenfelei ócsárlásával, a süket világ visszhangtalanságának panaszlásával Huxley sosem terheli az olvasót.

Esszé-termésében az adott világ megtagadása a magával ragadó. Amikor a próféta kitekintőt keres, leginkább a vállalkozás következetessége érdemel figyelmet, az „és mégis, mégis...” abszurd hősiessége, huxleyánus hangszerelésben. Itt az ideje — a regényíró esetében csak széljegyzetelhattunk —, hogy Huxley végérvényes világképével szemben szerény ellenvetéseket tegyünk. A század eszmeköréin végigtekintve, Huxley nemcsak a polgári demokráciát utasítja el: a marxi szocializmus alakzatait is. A gonosz történelem ábráját mítikussá abszolutizálja, s menedékkül, mint mondtuk, egyetlen keskeny csapást ajánl: a *satyagraha*, az erőszak nélküli evolúció útját, az erkölcsi öntökeletesítés gyakorlatát. Esszéiben filozófiailag dolgozta ki a prózájában anyagtalanul megjelenő eszmerendszert, a középkori misztikusok, Jacob Boehme és Eckhart mester gondolatait elegyítette a keleti filozófiákkal és a modern biokémia mesterségesen felidézhető kábítószert-látomásai-val, amint arra *Heaven and Hell* és *The Doors of Perception* című jelentékeny esszéi utalnak. A szabaduláshoz vezető út: a misztikus egyesülés a „végső való-

sággal“, az esendő egyéniség egybeolvadása a személytelen egésszel, azonosulása a mindenséggel.

Az elméleti ellenérveket a végére hagyva, ezen a ponton tapasztalati akadály gátolja meg követni a prófétává emelkedett esszéistát. Huxley bizonyára az eddig élt legracionálisabb misztikusok egyike, de — valahány misztikushoz hasonlóan — egyetlen, nem érdektelen kérdést homályban hagy. Végül is mit értsünk az *unio mysticán*, mit jelent az egybeolvadás a „végső valósággal“? „Az emberiség végső célja a belső világosság időtlen örökkévalósága“ — hangzik Huxley válasza. Ezek azonban szavak: megfoghatatlan, bár tagadhatatlanul szép szavak. S amikor — ritkán — gyakorlati tanácsra kerül sor, elámulunk a *Sziget* utópia-közegebe fagyaszott álmai párján. Remetei félrevonulás, vegetarianizmus, vágyaink okos megfékezése, felebarátaink önzetlen szeretete: ha lecsupaszítjuk a mondatokat, enciklopédistánk a szektaalapító prédikátor ötdolláros szószékéről váltja meg az univerzumot.

Huxley prófétai út-találása az esszéíró életművében járulékos elem. Filozófiája párává foszlik, s nem változtat élményünkön: aki Huxley utolsó évtizedeinek esszéit olvassa, mérhetetlen szomorúságot érez a ragyogó sorok között. Egy gazdasági rendszer, társadalmi berendezkedés, kulturális életforma lélekkharangját kongatja a tanulmányíró, s nem konok dogmákat nyilatkoztat ki, hanem leleteket hoz, érvel, bizonyít, ironikusan és szomorúan.

Nagy kérdés: igaza volt-e? Igaza lesz-e?

7.

„Lehet, hogy Huxley korát megelőzve már a nyugati kultúra utolsó állomására érkezett el“ — írta huszonöt éve Szerb Antal. Igaza volt és tévedett. Huxley valóban előre futott, kozmikus kultúrpesszimizmusát azóta sem múlták felül. De a nyugati kultúra (meg a keleti) azóta is idegenkedik a megjövendőlt végállomástól.

Atompusztulás, amilyent a *Majom és lényegben* vizionált Huxley, megeshet, bármikor. De tény, hogy máig elmaradt, s hogy továbbra is elmarad, tán több okkal remélhetjük, mint Huxley, regénye írásakor. A fejlett ipari társadalom nem cáfolt rá a Huxley-től megsejtett gazdasági, lélektani, kulturális alakzatokra. De létrehozta ellenmérgeit is, tudományban, művészetben, a köznapi életben. Regény, szociológia, politikai elmélet és gyakorlat azóta sem látszik a Huxley ajánlotta utat választani.

Ez persze nem feltétlen bizonyíték egy ideológus világképe ellen. De jelzi, hogy Huxley fekete-fehér logikájú kérdéseit és válaszait a történelmi valóság elvontnak ítélte, nem óhajtotta kiteljesíteni. Inkább az engedményes megegyezéshez vonzódott.

Mi marad meg Huxley-ből? Az utókor folyamat, determinációja az ítélkezőt is megítéli. Lehet, hogy mai véleményünket a holnapi utókor visszájára fordítja. Elképzelhető, hogy Huxley-t igazolja az idő. Történetfilozófiai jóslatát is, regényformáját is.

Ma nem így sejtjük.

Úgy sejtjük, fennmarad *A végzet bábjátéka*. A *Szép új világ* híres jelenetei, közmondássá lett bölcselmei. Az esszéíró válogatott gyűjteményei. És megmarad a jelenség. Az emberiség jövőjét kutató, de az emberiséggel csak elvont elméletek képletén át kapcsolatot tartó magányos értelmiségi századközépi dokumentuma.

Széki gondok

Július közepén érkeztem Székre. Még arattak. Kombájnok. Meg emberek is. De kevesen. Hol vannak a többiek?

Hosszú egy falu! Dimbes-dombos a főutcája. Két oldalán végig szép, erős házak, közülük meglepően sok beillene városi villanegyedbe is. Bekíváncsiskodom a kerítések mögé. Fiatal anyák, gyerekek, öregek. Véletlenül se látok köztük rosszul tápláltat, még csak rosszul öltöztöt sem. De hol vannak a fiatalabb rendű férfiak?

Azt már tudom, hogy a Forrószegen járok, s a főutca a Csipkeszeg alatt a Felszegre visz... Hogy állították össze útiterveiket a falujárók, szociográfusok? Legfőbb iránytűjük nyilván lelkiismeretük lehetett. Az aztán szinte mindig elvitte őket azokra a vidékekre, amelyek „sajátos” problémáit az egész nép megoldásra váró problémáiként tárhatták a közvélemény elé. A régi társadalom egyet sem oldott meg. Ránk maradt mind. Mégis ma már Szék életét is abból az alapállásból tanulmányozhatjuk, hogy a jellegzetesen falusi nyomorral kapcsolatos legégetőbb problémák felszámolódtak.

A Csipkeszeg fölött szép teraszosan kiképzett szőlőhegyet találok. Új ültetés, a tőkék még csak ezután fordulnak termőre. A táj ismerősnek tűnik, Zselykre emlékeztet. Csakhogy az ottani hegyek még sziklásabbak, az oldalak még girhesebbek. De amikor néhány évvel ezelőtt ott jártam, már sok millióval lehetett mérni a közös vagyon gyarapodását, a családokét pedig — többek között — még az évente elfogyasztott hús kilóival is. S akkor még nem fordult termőre kilencezer új ültetésű gyümölcsfájuk. De oda is tették vállukat-kezüket, dolgoztak eleget, míg a földtől kicsikarhatták a jómódjukat.

Lejjebb kukoricatábla. Szép. Nem ártott meg neki a nagy szárazság. Agyagos a széki föld, nem fizet túl sokat, de nem is nagyon kényes. A kukoricatábla emlékeket idéz fel; gondolataim már messze járnak Szatmárban, Erdődön... Néhány évvel ezelőtt, hogy ott jártam, egy ijedt kis mérnöklányt neveztek ki a gazdasághoz. Mit fog ő itt csinálni? Az elnök vigasztalta. Hozzon egy köblös föld egy szeker málét, aztán nem lesz semmi baj. Vagyis egy hektár tizenkét mázsza csöves kukoricát. Micsoda? Ottjártamkor már elérték a negyvenhárom mázsás átlagot hektáronként. Persze a fejlett agrotechnikával. Ám próbáljon elérni ilyen eredményt akármilyen mérnök, ha a tagság nincs mellette szívvel-lélekkel.

De nem szeretem, hogy így emlékezzetek. Abba is hagyom. Minden további hasonlítás inkább eltakarná, mint megvilágítaná Szék sajátosságait. Az ember végül is nem látná magukat a problémákat. Főként a megoldatlanokat. Márpedig azok is a mieink.

Néhány adat

A legrégebbi okirat, amelyben Szék nevével találkozunk, 1291-es keletű. Ám valószínű, hogy 1822-ben bedöngölt sóaknáit még a rómaiak tárták fel. Történetében a sóbánya nyilvánvalóan nagy szerepet játszott. A középkorban szabad királyi városi rangra emelkedett, 1818—1828 között az akkori Doboka megye székhelye is volt, de 1884-től már csak nagyközség.

Ma is az. Lakosainak száma az 1966-os népszámlálás szerint 4218. Ebből román 355, magyar 3863. Az összlétszám ellenére — minthogy az összeírásakor a jelenlevők száma 3982, az ideiglenesen távollevőké pedig 286 volt — Szék 4000-nél kevesebb lakosú községnek számít, aminek bizonyos bürokratikus meggondolások folytán, mint később megtudtam, messzemenő következményei vannak. Erről még szólunk.

Demográfiai szempontból érdekes, hogy Széken több a férfi, mint a nő; ez mindig is így volt (1966-ban férfi 2125, nő 2080; 1900-ban férfi 1750, nő 1629; 1787-ben férfi 1434, nő 1295). Egy 1903-ban megjelent monográfia írója, Kádár József szerint: „A székiek nemzedékről nemzedékre egymásközt házasednek, ami területi izoláltságuk s intézményeik zártágából folyik...” Ma sem találunk itt, hacsak kivételképpen nem, olyan házaspárt, amelynek mindkét tagja ne széki volna. Mindez azt is bizonyítja, hogy a kirajzók többsége férfi.

A fiatal házások a szülői házban, de sok esetben külön háztartásban kezdik életüket. Ezért: a családok száma 1472, de a lakóházaké 1296, a háztartásoké 1376. Ebben az értelemben értékelendő az is, hogy a néptanács csupán az év első felében 45 lakóház építésére, bővítésére, tatarozására adott ki engedélyt. Sok új ház már városias villatípusú.

A munkaképes lakosság száma 2200. Ebből 1967-ben a közös gazdaságban állandó jelleggel dolgozott 1263 fő, a sürgős időnymunkákban részt vett további 871 fő. Vagyis részben vagy egészben a közös gazdaságban keresték meg kenyerüket 1634-en. A további 586-ból csak kevés az otthon maradó férfi és asszony. A többiek a városokban s az építőtelepeken vállalnak munkát. Nem tudtam pontosan megállapítani, hogy hányan. A helyi milícia parancsnokától, Bárbosu Kálmántól azt a felvilágosítást kaptam, hogy hétfőnként, illetőleg minden második hétfőn hajnalban összesen 55 vállalat teherautója, mikrobusza, dzsipje viszi el innen a munkásokat, és szombatonként, illetőleg minden második szombaton hozzák őket haza. Úgy gondolja, hogy az ingázók száma mindenesetre 400-on felül lehet. Mások szerint számuk meghaladja az 500-at, amit az a tény valószínűsít, hogy ebben az évben július közepéig már csak 1115-en vettek részt a közös gazdaság munkájában. Igaz, akkor a betakarítási munkálatok zöme még hátra volt.

A lakosság mai életszínvonalát össze sem lehet hasonlítani a régivel. A fogyasztási szövetkezetek négy vegyeskereskedés-jellegű üzlete, egy könnyű- és papíráruval foglalkozó boltja, egy italmérőse, egy cukrászdája, egy-egy cipész, szabó és fodrász, valamint két bádogos műhelye van. (Ezenkívül 6 asztalos és 1 szabó kisiparos van bejegyezve.) A szövetkezet alaptőkéje 755 ezer lej, és évente 652 ezer lej bankkölcsönt vesz igénybe. Az elmúlt évben a szamosújvári központtól valamivel több mint 7 millió lej értékű árut kaptak, ebből 6 856 000 lej értékűt adtak el. Ez év első felében a bevásárlás értéke 3 406 000 lej, az eladott áruké pedig 3 382 000 lej volt. Ez azt jelenti, hogy — az évi átlagot véve alapul — egy család általában évente 4700 lejt költ csupán az itt kapható fogyasztási cikkekre. (A bútorra és más lakberendezési tárgyakra fordított összegek ebben nem szerepelnek, minthogy ezek itt nem kaphatók.)

A régen oly sok család életének alapjait felemészítő uzorakamat ma már ismeretlen fogalomnak számít. Az 179 533 lej alaptőkével rendelkező hitelszövetkezet a múlt évben 109 igénylőnek 233 000, ez év első felében 49 igénylőnek 112 000 lej értékben folyósított kölcsönt minimális kamatra.

Az általános életszínvonal tényezői között említjük meg, hogy a házak többségébe már bevezették a villanyvilágítást; főzésre is sok háztartásban villanyáramot használnak. Az esti utcai közvilágítás kielégítő.

Postahivatala, telefonszolgálat a kifogástalan. A községet Szamosújvárral naponta háromszor közlekedő autóbuszjárat köti össze. Az autóbusz menetrendszerűen közlekedik, és a 15 kilométeres utat 30 perc alatt teszi meg. Az út nagyon rossz állapotban van.

Nyolcosztályos magyar (483 tanuló) és négyosztályos román nyelvű (28 tanuló) iskolája öt épületben működik. A szintén kétnyelvű óvodát külön épületben helyezték el.

Művelődési otthonában hetenként többször vetítenek filmet. Itt helyezték el a község 8300 kötetet számláló könyvtárát is.

Az egészségügyi ellátást orvosi rendelő, ótágyas szülőotthon és gyógyszerár, illetőleg egy orvos, három egészségügyi segédszemélyzet és egy gyógyszerész biztosítja. A fiatal orvosnő, Ilonka Horváth Róza adatai szerint a nyilvántartott betegek közül: 23-an gyomorfekélyben, 45-en magas vérnyomással kapcsolatos ba-

jokban, 30-an szívbetegségben, 40-en nagymérvű neurózisban, 21-en reumatikus bántalmakban, 48-an még mindig tüdőbajban szenvednek: ez utóbbiak közül 11 aktív tbc-s. Talán nem tévedek, ha ezt azzal a ténnyel hozom kapcsolatba, hogy — mint később megállapítottam — az ingázók ételle hétszámra hidegérelem, csak esténként főznek maguknak egy kis krumplilevest, de ezt sem mindig, és nagyon nélkülözik otthonukat. De természetesen egészen pontosan, esetről esetre menően megállapítani az összefüggést nem lehetett. Az orvosnő szerint az általa megvizsgált betegek nagy többsége vérszegény és sokan szenvednek kisebb mérvű neurózisban. Feltételezi, hogy ennek legfőbb oka az ivóvíz minőségében keresendő. Csak nemrég nevezték ki a faluba. Fontos feladatának tekinti, hogy az ivóvíz, a vérszegénység és a még nem kóros jellegű neurózis esetleges kapcsolatait, összefüggéseit tanulmányozza. A felelőtlenül kötött rokon-házasságok tragikus következményeivel

Bene József: „Székelyek”

is itt találkozom először: a nyilvántartásban a gyermek-betegek között 17 születési hibából származó gyöngelméjűségi, 2 epilepsziás és 12 szívreumás-eset szerepel. Csak nemrég két orvos dolgozott a községben. A néphatalom 12 gyermek és 10 felnőtt beteget befogadó fektetőt is létesített. A második orvosi állást, sajnos megszüntették, a betegfektetőt bezárták, bár mindkettőre rendkívül nagy szükség volna és a betegfektetőnek sem az épülete, sem felszerelése nem kívánna újabb kiadásokat.

Az összképbe, gondolom, beletartozik az is, hogy a közös gazdaság 496 személynek biztosít nyugdíjat. Ez aránylag kicsi, de nem is lehet nagyobb, míg az aktív munkaerőt képviselők csupán valamivel több mint kétszer annyian lesznek, mint a nyugdíjasok.

A néptanács elnökével és titkárával, Sükösd Istvánnal és Meier Teodorral a távolabbi és legközelebbi községfejlesztési tervekről beszélgetve ütköztem először

az említett 4000-es létszámkeretbe, mint amolyan bűvös számba. Nem csupán arról van szó, hogy a néptanácshoz a feltétlenül szükségesnél kevesebb tisztviselőt neveztek ki, bár a községi ügyintézés ezt is megsínyli. De közvetve vagy közvetlenül befolyásolja a második orvosi állás és a betegfektető visszanyerését, a tűzifával és a fogyasztási cikkekkel történő ellátást, sőt úgy látszik azt is, hogy... hol s milyen minőségű lisztet örölhetnek búzájukból a székiek. Az erdészeti hivatal értetlensége folytán már a múlt évben sem lehetett kielégíteni a község tűzifa-szükségletét. Most az is felvetődik, hogy egy ilyen kategóriájú községnek lehet-e önálló fogyasztási szövetkezete? Az öröltetési problémához hasonlóval még soha sehol sem találkoztam. A szamosújvári Someşul vállalat, amely a malmokat az államosítás után átvette, mind a két széki malomból kiszerezeltette a szitákat meg a gypjufésűt, és azokat más községek malmaiba szereltette be. Miért? Csak. Nem tartoztak vele elszámolni. Azóta a székieknek negyven kilométerre kell járniuk öröltetni, ha megfelelő kenyérliszthoz akarnak jutni. A gypjújukat is talán csak Kolozsváron tudják fésültetni. Az elmúlt tizennégy év alatt, aki csak itt járt Kolozsvárról vagy Bukarestből hivatalosan vagy félhivatalosan, mindenki megígérte, hogy ezt a helyzetet orvosolni fogják. Most attól félnek, hogy ez is a bűvös 4000-es számba fog ütközni.

Egyébként éppen ottjártamkor kezdtek meg egy nyolc tantermes iskola építését. A költségeket — 330 000 lej — a község 1967—68—69-es költségvetéséből fedezik. Az államtól 120 000 lejes építkezési kölcsönt kapnak. Ezért az ivóvíz-ellátás problémája, a vízvezeték-hálózat létesítése majd csak 1970-ben kerülhet napirendre. A nagyon rossz állapotban lévő községi utak, utcák rendbehozása a közös gazdaság megerősödésével, az ingázó nagylétszámú munkaerő otthoni elhelyezkedésével áll érthető kapcsolatban. (Bár az iskolaépítést mindenki örömmel üdvözi, gondolom, ha a fiatal, lelkes orvosnő hamarabb jön a faluba, elsőbbséget harcolhatott volna ki az ivóvíz-probléma megoldásának. Látva, hogy vendéglátó gazdaim is két kilométert tettek meg minden ivóvízért, és annak minősége is kérdéses, úgy érzem, szívesen mögéje sorakoztam volna harcában. Mit érne az, ha a most épülő iskolába már jó ivóvizet lehetne bevezetni).

Ismerkedések

A Forrószegen laktam. Egy téli meghívás alapján Szabó F. Istvánék láttak vendégül. Lakóházukat három szoba-konyhára bővítette, alakította a szülői gondoskodás, hogy így — míg az új ház elkészül — helye legyen a fiatal házaspár fiúknak, menyűknek, két unokájuknak, és itt lakik, bár szintén ideiglenesen, tanítónő lányuk is a kisfiával. A meghívást e tanítónő útján kaptam. A család két férfitagjával majd csak szombaton ismerkedem meg; mindketten a városba járnak dolgozni. Lakásuk hangulatának egyaránt meghatározója a széki varrottas párnákkal mennyezetig rakott ágy meg a rekamié; az ügyes kis könyvespolc és rádió meg az előnyomás után kivarrt sok talmi kép. A konyhában mosógépet találok, az ebéd-rezson fő. De népviseletükhöz ragaszkodnak. Széken csak az értelmiség jár városi ruhában.

Háziaszonyom rokonszenves típusa a széki asszonynak. Megérezni benne a csöndes türelmet, de a heves vitakészséget is. Alakján-arcán ma is meglátszik, hogy szép lány lehetett. Volt úgy — mesélte —, hogy férjével együtt 700 munkaegységet is teljesítettek évenként. A fia is a gazdaságban dolgozott; fogatos volt. Mégis mindketten városi munkások lettek. A „miért”-ről nem esik szó; hadd mondják el ők szombaton meg vasárnap. Amikor a közösbe léptek, a forrószegieknél külön gazdaságuk volt. Vigh Istvánt választották elnöküknek, és ő értett a gazdasághoz is, meg a pénzeléshez is. Akkor — a különféle terményeken kívül — 4,50 lej kaptak készpénzben munkaegységként. Jó volt. Gondolták is, ha már a kezdet ilyen, ezután milyen lesz! De ezt ne jegyezzem, Vigh István a sógora, majd azt mondják, azért pártolja. Pedig az igazság az, hogy a múlt évben csak 2,25 lej jutott munkaegységként. Ebben az évben — mint sok más asszony — csak részes munkát vállalt: 10 ár cukorrépát, 60 ár kukoricát, 5 ár dohányt és 2 ár zöldséget dolgozott meg. S hát a háztáji kertet is. Arra már se idejéből, se erejéből nem futotta, hogy „normázni” is járjon...

Tamás Margit is a Forrószegen lakik; 55 éves özvegyasszony. De nagyon jó erőben van. 1966-ban 380 munkaegységet teljesített, s tavaly csak azért 267-et, mert a házat építette. Ez az új ház a boldogsága. Régen — magyarázta — akármennyit

dolgozott, új házra nem jutott. Ha csak egy kicsivel több pénzt is adnának munka-egységenként, dehogyis mennének el innen az emberek! Például az ő fia is elvégezte a csombordi mezőgazdasági szakiskolát, de nem tudta itthon tartani. Az ilyen fiúnak pénz kell, el is ment Gyéresre raktárosnak, ott többet keres. A nagyobbik fia kántorkodással keres egy kis pénzt, a termelőszövetkezetben is dolgozik, elég jól megvan. Hanem a veje aztán nagyon ügyes ember! (Soós P. Győrgyéről másoknak is ez a véleménye. Feleségével együtt sokat dolgozik, de szép zöldséget, murkot termel, azt viszi a piacra, és ügyesen pénzelt. Sokadmagával a központban örökölt egy házat, az örökösöket kifizette, a házat újjáépítette, bevezette a villanyt, istállót is épített, tehenet tart, borjat nevel, azt is eladásra. El is hiszem, hogy semmiféle városba járó munkással nem cserélne.) Kérdeztem Tamás Margitot, mit gondol, ha kicsiben ilyen jól lehet pénzélni, nagyban vajon nem lehetne-e még jobban? Nem válaszolt. Gyanakodva méregetett, hogy én mibe akarom őt beugratni. Ő azt nem tudja, neki egyik elnökkel sem volt baja, ő csak egy szegény özvegyasszony, amikor néptanácsi képviselőnek választották is, ő megmondta, hogy nem odavaló; hagyjak neki békét az ilyen kérdésekkel. Színészkedik, gyáváskodik, de a végén mégis őszintén vall: ha olyan emberek volnának a vezetőségben, mint Vigh István...

Mintegy harminc beszélgetésemet jegyeztem fel, azok közül válogattam ide a községre vagy annak egy szélesebb rétegére jellemzőket, mégis alig tudok szabadulni attól az önvádtól, hogy bizonyos fokig eklektikusan válogattam, sokmindent a véletlenre bíztam. Egy emberhez azonban egészen biztos, nem magamtól jutottam el. Vigh Istvánhoz úgyszólván az egész falu küldött. Akivel csak szóba elegyedtem, tekintélyes emberek, de olyanok is, akiknek a nevét se jegyeztem fel — egyszerű asszonyok és férfiak, hűséges szövetkezetiak és a falutól már elidegenedett emberek, néptanácsi elnök és milíciaparancsnok, iskolaigazgató és mérnök, párttitkár, a gazdaság jelenlegi és volt elnöke — egy adott pillanatban, bizonyos helyzetek és problémák mérlegelése során őt emlegette, rá hivatkozott. Ki ez az ember? Kerestem a lakásán, nem volt otthon. Valamilyen ügyben Kolozsvárra kellett utaznia. Majd csak harmadnap találkozhattam vele.

Ennyit tudtam Székéről, amikor legfontosabb személyével — persze jogi személyével —, a közös gazdasággal ismerkedni kezdtem.

Lássuk az adatokat. Ma a község határa 4000 hektár. Ebből a háztáji 735 hektárt foglal el. A közös megművelésben lévő hektárok így oszlanak meg: szántó 2313, legelő 433, kaszáló 447, szőlő 25, gyümölcsös 34. Ez utóbbi kettő új telepítés; a régi, nagykiterjedésű szőlőültetvények és gyümölcsösök a múlt században kipusztultak.

A közös gazdaság állatállománya — 823 szarvasmarha, 462 sertés, 1815 juh, 25 ló, 12 csikó — első pillantásra is: eltartani sok, trágyázáshoz kevés. Tekintetbe véve a tagság otthoni állatállományát is (801 szarvasmarha, 1479 sertés, 2797 juh), a trágyázás szempontjából mintegy 2500 számos állatra számíthatnak. Ez 300 hektár természetes trágyázásához elegendő, holott évente 460 hektárt kellene megtrágyáznuk. 171 tonna műtrágyát használtak fel; ebből 78 tonna foszfor-, 93 tonna nitrogén-tartalmú.

Bár a földek között csak kevés az igazán jó minőségű, és a legelők is elég gyengék, ez a vagyonállag — a munkaképes emberek számát tekintve — ha nem is túl nagy, de nem is kicsi. Ha a gazdaságot kellőképpen vezetik, és a tagság erőteljesen bekapcsolódik a munkába, jelentős eredményeket lehet elérni. A munkaegység tavalyi értéke azonban azt bizonyítja, hogy ezek a feltételek nem voltak meg. A gazdaság az elmúlt évben egy munkaegységért fizetett 2,25 lejt, továbbá 1,30 kg búzát, 1,50 kg kukoricát (csöves), 0,80 kg burgonyát és 0,023 kg cukrot. Ezzel szemben a csupán egy esztendeig létezett, és az átlagosnál nem jobb földekkel rendelkező forrászegi gazdaság az 1962—63-as gazdasági év eredményeként egy munkanapért 4,50 lejt, továbbá 1,85 kg búzát, 4,5 kg kukoricát (csöves) és 1 kg burgonyát adott a tagoknak. Holott a gazdaságok összevonása ezen a téren is vitathatatlanul fejlődéssel kellett volna hogy járjon. Az első években azzal is járt, kiváltképp az agrotechnikai eredmények szempontjából. Például a búzánál:

	1964	1965	1966	1967
Őszi búza kg	870	1270	1338	965

Ha hozzáértő szem elé ilyen statisztikai adatok kerülnek, szinte maga előtt látja az agrotechnikai intézkedések egész sorát; a mérnök erőfeszítéseit, hogy minél töb-

bet csikarjon ki az agyagos földből. De mi az oka a súlyos visszaesésnek? Ez a gazdaság rövid történetében gyökerezik; ennek ismerete nélkül sem megérteni, sem kiküszöbölni nem lehet.

Az első társulást 1954-ben 14 család alakította, akikhez 1958-ig további 18 család csatlakozik, majd 1959-ben már a társulásban találjuk az egész falut. De akkor már kezdik a közösré való áttérés szervezését. Így 1960-ban két közös gazdaság alakult: az egyik a Csipkeszegen (elnök: Filep P. Mihály), a másik a Felszegen, amelyhez sok forrőszegi is csatlakozott (elnök: Tasnádi György). A forrőszegiek többsége majd csak 1962-ben határozza el magát, és elnökül a felszegiek egyik brigádosát, Vigh Istvánt kívánták.

Tudni akartam, hogy miért?

Csak azért, mert mint brigádos csöndes szavú, megfontolt, de szigorú, pártatlan és feltétlenül becsületes embernek bizonyult. Később, elnök korában győződtek meg róla, hogy kitűnő szervező és eszes-gondos gazda is. Hogy csinálta? Elég egyszerű eszközei voltak. Ahogy érett a sárgarépa, zöldség, küldte be a piacra, de a piacot országos méretekben figyelte; csak Bukarestben 3,5 vagon zöldségfélélt értékesített. Egyszer Kolozsváron jártában látta, hogy milyen kelendősége van a fiatal kukoricának. Másnap már indultak is a szekerek; vitték a teljes máját a városba. Szerzett pénzt fuvarozással is. A juhokat korán berregtette-bárányoztatta; a fiatal bárányért így több pénzt lehetett kapni, és a tejhozam is emelkedett. Egy éjszaka átnézte a tagság munkalapjait: 280 olyan munkanapot talált, amelyet tévedésből vagy pusztán „baráti alapon” jegyeztek be a brigádosok. Mindet törölte. Az akkori ellenőrző bizottsági elnök feladata teljesítése közben túl nagyot húzott az üvegből. Öt munkanap levonásával büntette. Volt egy kis berzenkedés, de a büntetés maradt, s azóta a legjobb barátok...

A három gazdaságot 1964 tavaszán egyesítették. Az elnök Filep P. Mihály lett; Tasnádit és Vighet alelnökké választották. De az „új” elnök nem tűrt beleszólást vagy pláne ellentmondást; a két alelnököt rövidesen menesztették. A közgyűlésen ezt azzal indokolták, hogy takarékoskodni kell a munkaegységekkel. (Erre még visszatérek).

Jött az elvtárs a rajontól...

Maradt Filep P. Mihály. Erről az emberről senkitől egy jó szót nem hallottam. Csak az iskola igazgatója, Zólyomi Gyula védte azzal, hogy művelődni vágyó ember volt, de szerinte is tragikus figura. Egy eszes könyvelő, Soós P. Márton is úgy jellemezte, hogy bár eleinte írni, olvasni, számolni sem tudott, és a gazdasághoz sem értett, eszes embernek tűnt, még csipkeszegi elnök korában hallgatott a vezetőkre, lehetett vele dolgozni. De amint az egyesített gazdaság elnöke lett, már senkinek sem volt szava előtte, végül még a mérnöknel is képzetebbnnek gondolta magát.

Ahány tényezőjét a gazdasági fejlődésnek kutatgatom, a hibák és mulasztások tömkelegével találkozom. Legtöbbjének keletkezési módját majd csak Vigh Istvántól tudom meg. De azt például, hogy a Csukás tó és másik két tavuk mentén ringó nád feldolgozásából előirányzott 200 000 lej bevételből semmi sem folyt be, pénzügyi tervükből is láthatom. A szomszédos Szekulaja gazdasága ezt az összeget évről évre realizálja. A széki gazdaság vezetői pedig ugyancsak évről évre hagyták, hogy a kincset érő nád lábón rothadjon el. Az itt termő sás egy részéért Tacsról sem restek idejönni az emberek. A többi ott rohad el. Odáig jutottak, hogy a jellegzetes széki szalmakalapot évek óta a kackói gazdaságban készítik — széki kalaposok. Készítményeikkel jelentősen hozzájárultak az ottani gazdaság fellendüléséhez. Széken erre se gondoltak. A kerámiai cikkekben rejlő lehetőségek elmulasztásáról már nem is beszélek. Inkább Soós P. Márton könyvelőnek azt a véleményét írom ide, hogy — bár sok kitűnő kerékgyártójuk van — szegényszemre más közös gazdaság készítette szekereket vásárolnak, holott ők is gyárthatnának nemcsak maguknak, hanem másoknak is... Olyan községben, ahol a lakosság jövedelmét évszázadok óta nagymértékben a háziipar egészítette ki — a közös gazdaságnak egyetlen mellékgazdasága sincs.

Mellékgazdaság? Még azt sem lehetett elérni, hogy a ki tudja milyen régi „kossarazási” módszert a trágyázásnál bevezessék. Hogy tűrték? Hát kérem, jött az elvtárs a rajontól...

Egyszer aztán azért kellett jönnie, mert előállott az a súlyos helyzet, amelyet a búza-termésátlagról szóló statisztikai adataink csak részben tükröznek. Filep P. Mihály nem engedélyezte a pillangósok elvetéséhez szükséges vetőmag bevásárlását. A mérnök, Juhos István maga is széki, földjüket úgy ismeri, mint a tenyerét. De hiába vitázott és magyarázta, hogy ennek milyen következményei lesznek. Az elnök ez esetben is megmakacsolta magát. Ő azt jobban tudja, mi szükséges és mi nem; takarékoskodni kell, és kész. Aztán a takarmányhiány miatt a jószágállomány úgy leromlott, hogy egy részét — 160 szarvasmarhát! — ki kellett selejtezni. A pillangósok hiányában legyöngült, agyagos, amúgysem kellő mértékben trágyázott föld pedig 1967-ben közel 30 százalékkal kisebb búza-termésátlagot adott, mint az előző évben.

Filep P. Mihályt végre leváltották.

Nyilvánvaló, hogy már akkor át kellett volna szervezni az egész gazdaságot, hogy végre felszabaduljanak azok az erők, amelyek fejlődését biztosíthatnák. Ehelyett megelégedtek egy elnökcserével. Sükösd István jó volt brigádosnak, tanultabb ember is, de hiányoznak belőle a nehéz örökség felszámolásához szükséges képességek. Az ideiglenes jellegű „majd meglátjuk“-os intézkedés folytán — a fejlődés szempontjából — ismét elveszett másfél esztendő. Végre ez év elején, az egyesülés után „menesztett“ két alelnök közül az egyik: Tasnádi György lett az elnök. A gyökeresebb átszervezést azonban ezúttal is elhalasztották. Ennek ellenére, mint tapasztaltam, a tagok döntő többsége minden téren megbízik benne. Ezt Soós P. Márton könyvelő így fejezte ki: még Vigh István is kijelentette, hogy támogatni fogja.

Negyednap végre megismerkedtem Vigh Istvánnal. Negyvenhat éves, magas, csontos, kicsit horpadt mellű ember. Sovány arcán, tekintetében a higgadt emberek nyugalma. Háztájának szép, okos elrendezése arra vall, hogy a maga portáján is ügyes gazda. Higgyem el, ő soha olyan jól és nyugodtan nem élt, mint amióta egyszerű szövetkezeti tag. Miből? Hát a feleségével együtt rendszeresen dolgozik a gazdaságban, és pénzelni is van miből: a háztájiban hús, juha, kocája, malacai. De nem is fogja azt még egyszer mondhatni senki, mint „menesztésekor“, hogy az ő kemény munkájáért járó munkaegységeket a „közösség érdekében“ meg kell takarítani! S talán azt szégyelli a legjobban, hogy konfliktusa Fileppel éppen munkaegységnyben kezdődött. Átnézte a tagság munkalapját (ahogy elnöksége idején a kisebb gazdaságban is tette), és hol 10, hol 20, hol meg 30 „ajándék“-munkaegységet látott bejegyezve. Mutatta Filepnek: ezt nem szabad túrni! Ő meg: „Ehhez neked semmi közöd, menj az istállóba, az a te gondod!“ Vagy a forrászegei paszuly esete! Az ottani brigádos magasabb munkaegység biztosítását kérte a paszuly kapálásához, karózásához, mert ezt elég nehéz helyre ültették, bajos volt a megmunkálása. Micoda? Hallani se akart róla. Hogy aztán harmadnap megjelenjenek az ő csipkezegei emberei: háromszoros munkaegységet adott nekik. De már a leszedése nem volt jó üzlet: ott is hagyták, a juhok legelték le az egészet.

Abban az évben, amikor Vigh Istvánékat „takarékosági“ okból „menesztették“, 78 000 munkaegységgel haladták túl a ráfordítási előirányzatot! Hát persze, hogy csak kevés jutott a realisan megdolgozott munkanapokra... Érett a murek, zöltség. Mondta az elnöknek, vigyék a piacra. Ő meg: „Nem lehet, szerződve van!“ Kiszámitotta neki, hogy mintegy három vagonnal lesz több, mint amennyit szerződtek, ha nem sietnek, a nyakukon marad. Akkor sem! Végül is a vállalat csak a szerződött mennyiséget vette át, a többi — két és fél vagon — rájuk rohadott. Ezután rákapott volna a piacolásra. De hogy? Hiába ellenkeztek, valami túl fiatal, ehettelen zöldborsót küldött be a városba. Persze visszahozták, a kutyának se kellett, kárba vészett mind. Később: most jó a zöldborsónk, most kell piacra vinni. Azt már nem! Neki elég volt egyszer leégni... A földeken kupacokba rakva találta a drága műtrágyát, de hiába szolt, úgy is maradt, nem szórták szét; elmállott, kárba vészett... A forrászegei gazdaság idején az árokmenti kaszálókat — minthogy ezeket normálni nehéz vagy éppen lehetetlen — a tagok között elárverezték. Ebből is vagy 25 000 lejt vettek be. De Filep erről sem akart hallani; ez is mind kárba vészett. Nagyon szép sarjú is volt 1965–66-ban. Az emberek kérték résziben. Nem adta. Hiába magyarázták neki, hogy közönségi munkával nem bírják lekaszálni. Akkor sem! De miért? Csak. Odaveszett a drága takarmány. El lehet képzelni, hogy ez is mit váltott ki az emberekből...

Higgyem el, az emberek végül már nézni se bírták, ami itt végbement. Százával hagyták el a gazdaságot, beálltak városi munkásnak, de nem jókedvűkből; csak

kevesen akarnak ott is maradni. Aztán: csak egy szénaosztáskor, de más termények osztásánál is mi ment itt végbe! Még az ellenőrző bizottság elnökét is tetten érték; lopott. (Erről később Filep P. Mihály: „Én mondtam neki, hogy ne lopjon! Azt válaszolta, ne avatkozzam az ellenőrző bizottság munkájába; ő egy-két év alatt megszívja magát, aztán lesz, ami lesz.” „És erre maga?” — faggattam Filepet. Vállat vont. Hallgatott. Majd arra kért, beszéljek az emberekkel, róla rosszat senki sem fog mondani. Kérdezzem meg a legtekintélyesebb embert, Vigh Istvánt, ő majd mindent elmond. A legjobb alelnöke volt; fájlalta is, amikor elmozdították. Ezt csak mint tényt írtam ide. Lélekelemzéshez nem jutott időm.)

Nem sokkal „menesztése” után jött is az elvtárs a rajontól, és kérte Vighet, le-

Bene József: Szék

gyen brigádos. Azt válaszolta, hogy: nem! S azóta is emellett maradt. A napokban ismét felkérte a vezetőség, vegyen át egy brigádot. Azt mondta: ingyen szívesen. De munkaegységért: nem. Hát így támogatja Tasnádit? Kérem, Tasnádi csak egy ember. S Juhos István, a mérnök? Bólintott. Az kettő. Bár volt idő, hogy a mérnökre is haragudott, mert Filepet támogatta. (Erről másnap Juhos: „Igaza van. Mint mondani szokás, az ember olykor akaratlan is az ördög előtt viszi a lámpást”). De már a „három”-ig nem jutott el... Csak később értettem meg, hogy így fejezte ki nézetét a gyökeres átszervezés szükségességét illetően. Hanem akkor még vitatkoztam. Mit gondol, ma már, hogy változott a helyzet, nem kötelessége-e neki is, hogy a gazdaság újjáteremtésében részt vegyen? Hogy lehet másként itthon tartani a sok ingázásra szorult embert? S felolvastam neki füzetemből a község egészségügyi helyzetére vonatkozó jegyzeteimet. Láttam, ez hatott rá. Hallgatott, gondolkodott. Végül mégis azt mondta: ő mindig minden áldozatra hajlandó, de azt, hogy még egyszer hiába örlödjön, gyötörje magát, ne kívánja tőle senki... Úgy vélem, az elnök és a mérnök számíthat mégis Vigh Istvánra.

A következő napon szállásadóimnál bekövetkezett az egész héten várt esemény: hazajött a család két férfi-tagja. Az apa 55, a fiú 27 éves; nem túl ma-

gas, sovány, inas emberek. Mire megismerkedem velük, már szinte mindent tudok róluk. Az apának csak egy sóhaját jegyzem ide: múlt évben Aranyosgyéresen dolgozott, és ott azt mondta egy szövetkezeti, neki a gyárban 1200 lejes állást ajánlottak, de ennyiért sem hagyja ott a gazdaságot; ha a széki gazdaságban nem ennyit, csak a jelenleginél egy kicsivel többet lehetne keresni! A fiú Beszterce környékén hallott ehhez hasonlót, és bizony ő is sóhajtott egyet. Egyelőre azonban nem szándékszik hazajönni. Ő is, akárcsak apja, 70 lejt keres naponta, igaz, ebből még levonják az adót. De csak a két gyerek után kapott pótlék, s amit pihenő szabadságra kap, összesen évente szinte 3400 lej. Hogy mondana le erről? (Különös kettősség: házat azért Széken épít, jövőre lesz beköltözhető állapotban, és eszében sincs, hogy innen végleg elköltözzön. Valósággal életformájává vált az ideigle-
nesség.)

Az embernek akaratlanul is arra kell gondolnia, hogy az ajtónkon kopogtat a városi és falusi bérek közötti viszony rendezésének problémája.

Este Vigh István felesége társaságában visszaadta a vizitet. Kérdéssel fogadom. Vajon jó úton járunk mi, hogy itthon akarjuk tartani az embereket? A városban és az építőtelepeken is szükség van a jó munkaerőre. Azt mondta, forrászegi elnök korában már találkozott ezzel a kérdéssel. Egy csoport elkérezkedett egy kis pénzt keresni. Elengedte őket. De a kitűzött időpontra mind egy szálal visszajött. Elégedettek voltak, s itthon is úgy dolgoztak, hogy jobban se kell. Ha jól szervezik meg a gazdaságot, ezt „nagyban” is meg lehet csinálni. A társadalom — vélekedtem — drágán dolgoztatja az ingázókat. Nemcsak a munkabért fizeti ki, hanem közben az is rámegy, ami ezek távollétében itt veszendő lesz... Beszélgettünk, vitáztunk (én heveskedtem; igazán tanulhatnék én is ettől a higgadt embertől), szép, meghitt este volt...

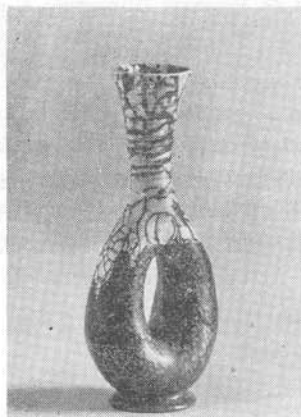
A mérnökkel is, az elnökkel is a gazdaság jövő terveiről beszélgettem... A beruházási kölcsönből valamivel több, mint egymillió lej még törlesztetlen; múlt évben 227 000, ez évben 171 000 lej a törlesztés. Újabb beruházásokra, egyelőre nemigen gondolhatnak... Vagyis a mérnök agrotechnikai, az elnök szervezési problémákban gondolkodik. S ez így van rendjén. De ki fog törődni a pénzügyi, gazdasági problémákkal? Az elnök megsúgta, hogy szeretnék Vigh Istvánt alelnökként maguk mellé venni; ezen fáradoznak, ezt készítik elő. Ha ez csak elnöki titok, én is megőriztem volna.

Lapozgatok jegyzeteim között. Sallai Mihály borjűnevelési módszere... A sertéshízlalás kifizetődősége... Az iskola problémái; 15 százalék a kitűnő tanuló, de 3 százalékon meglátszanak a rokonházasság nyomai... A művelődési otthon, a könyvtár gondjai, eredményei... A bicskázási esetek eltűnése... Mindez füzetemben maradt. A rendelkezéseimre álló helyet igyekeztem a legfontosabb problémáknak fenntartani. Gondolom, mindenekelőtt ezeket kell megoldani. Egy részüket maguknak a székieknek. Másokat az illetékes szerveknek, hatóságoknak. Remélem, a szükséges segítséget meg is fogják kapni.

Ez annál is inkább kíváncsi, mert a széki gondok: az ingázás, a termelőszövetkezeti vezetési problémái a modern szociológia optikájában túlmutatnak a helyi kereteken, s általánosabb érvényű rendezést sürgetnek.

Somlyai László

Gorka Géza kerámiaja

Színházak nagykorúsítása

Az intézmények más törvényeknek engedelmeskednek, mint az emberek: olykor nagyobb a biológiai ellenállóképességük; nemzedékek energiáját raktározzák el magukba, hogy azzal is a később jövőket szolgálják, de ugyanakkor — éppen a hagyomány kötelező parancsát felmutatva — újabb, még felelősebb szolgálattételre mozgósítják a kortársat. E sajátos dialektika folytán ünnepelhettük nemrég mi, húsz-harminc, negyven és ötven, hatvan-hetven évesek mint személyes ünnepünket a kolozsvári magyar színház 175. évfordulóját, egyszerre érezve magunkat nagyon öregnek és nagyon fiatalnak.

Mi hát a 175-höz viszonyítva a húsz vagy tizenöt? Kevés, legyintheznék — ha az a húsz vagy tizenöt év, amellyel most a sepsiszentgyörgyi, a szatmári és a temesvári magyar színészek egy pillanatra elgondolkoztatnak, nem volna kiszakíthatatlan része életünknek, és nem csupán a múlt jogán, hanem saját álmaink, küszködésünk, hibáink, felismeréseink közvetlenségével. Mert amikor a Sepsiszentgyörgyre, Szatmárra, Temesvárra küldendő köszöntőt fogalmazzuk, a szocialista Romániában gyarapodó magyar színházkultúrát becsüljük meg, az egész romániai szellemi életnek azt a rendkívül fontos területét, amely az anyanyelv pótolhatatlan bensőségességével hirdeti az emberség korparancsát, a szülőföld mindenekfölötti szeretetét, a szocialista eszmék nemzetköziségét.

Az ünnepeltek mindezt nagyon is konkrét valóságként — lelkesedéssel készített műsortervek, kitünően vagy kevésbé jól sikerült bemutatók, sűrű vidéki kiszállások izgalmával — élték meg, bár nyilván tudatában voltak hívátásuk magasztosságának már az indulás óráiban. Azóta egyesek közülük — és nem titok, hogy itt főképpen a szatmáriakra gondolunk — a romániai magyar színjátszás élvonalába küzdötték fel magukat, sőt (kitüntetések, díjak bizonyítják) nem egyszer az egész ország figyelmét magukra vonták. Az egykori, romantikus körülmények között színházat alapító évfolyam, még fiatalabbakkal felfrissülve, országos (és nem megyei!) színvonalú művészeti intézményként vált nagykorúvá. Helytálltak az általános rokonszenvből fakadó dicséretnek idején, művészi produkciókkal tudtak válaszolni a kétkedőknek az első lelkesült múltán — a huszonegyedik esztendőben sem akarjuk kevesebbel beérni: a megnövekedett feladatok-gondok új sikerek forrásává váljanak. Ugyanezt várjuk Temesvárról, ahol az ígéretes művészi erők lassabban érnek együttesé.

Sepsiszentgyörgy színházi nagykorúsodása ma van napirenden. Ha — függetlenül a területi beosztástól — sokáig ezt tekintettük legvidékibb színházunknak, a józanabb szentgyörgyiek sem haragudhattak meg. De ma, Kovászna megye székhelyén, valami új van születőben; erről győz meg a Megyei Tükör

*minden héten, s ezzel biztattak a legutóbbi színpadi bemutatók; ezek után hi-
szünk a sepsiszentgyörgyi terveknek, bizunk a „pincészház” sikerében is —
és a „vidéki” jelzõt igyekszünk végképp elfelejteni. Fiatal költők, fiatal újság-
írók, fiatal színészek, akik meghallgatják a tapasztaltabbak tanácsait, együtt
nagy dolgokra vállalkozhatnak. Talán innen is várhatjuk a romániai magyar
drámairodalom gazdagodását, fokozatos felnövekedését a többi műfajhoz és a
lehetőségekhez, amelyek itt-ott már művekben mutatkoznak.*

*Ez az egymásratalálás, irodalom és színház ölelkezése lesz aztán az igazi
ünnep; úgy érezzük, legfiatalabb szintársulataink is tudják ezt, kísérleteik a
szakmában és kísérleteik az eredeti drámák színpadra állításában közelebb
hozzák majd ezt az ünnepet.*

K. L.

Spectator halálára

„Hídvérő” — ezt a szép jelzõt érdemelte ki magának a két világháború
között, amikor mint a Magyar Párt belső ellenzékének, a demokratizálást
követelő reformcsoportoknak a szószólója románok és magyarok kölcsönös
megértését, testvéri békéjét sürgette. Krenner Miklóst, a dévai, majd aradi
történelemtanárt éppen úgy fel kell még fedeznünk, mint ahogyan gazdag
újságírói munkássága is feldolgozásra vár. „Spectator” — ezt a szígnót ő
választotta magának, s valóban: a zajló események bölcs megfigyelője és meg-
ítélője volt.

Ha most, halála hírére, honi magyar irodalmunk folytonosságában akar-
nók helyét kijelölni, Sámi László nemesen öszinte 48-as liberalizmusának és
Petelei István tiszta közigazgatásért küzdő publicisztikájának újjászületésére
hivatkozhatnánk: a kolozsvári Ellenzék és Független Újság Spectator-cikkei a
romániai magyarság gondolati sorsproblémájává emelték fel a mindennapok
közügyeit, s a humánus erejével kerestek és adtak választ. „Földi dolgok, de
égi illatuk van” — vallotta egyszer azokról az elvekről, melyekért állandó
sajtóperek és elítéltetések ellenére is egyéniségének erkölcsi súlyával szállt sik-
ra. Kortársa és harcos kartársa Kós Károlynak és Szentimrei Jenőnek, s élet-
művét a magatartás-publicisztika minden következetességével Kacsó Sándor
viszi tovább.

Nagyon tisztes korban, 93 betöltött esztendővel, szállott sírba Budapes-
ten. A magyarországi sajtó „a magyar újságírók doyenje” számára kijáró meg-
becsüléssel búcsúztatta, s megemlíti szerepét az antifasiszta-antihitlerista ellen-
állásban is. Hozzátesszük: amikor Józsa Béla kezdeményezésére 1943-ban Ko-
lozsvárt a pángermán törekvésekkel szemben kelet-európai összefogást sür-
gető zsebkönyv jelent meg 48-as *Erdély* címmel, a bevezető cikket Krenner
Miklós írta. A legvésezebb időkben is hitte és vallotta, hogy jövődönk leg-
főbb lehetősége „a meg nem valósult 1848 teljes végrehajtása marad továbbra
is”. Eszményi transzilvanizmusának legszentebb hagyományaihoz maradt hű
akkor is, amikor „öskeresztény” létére tüntetően felvette a sárga csillagot. Tar-
tozás nélkül ment el, mi annál többel tartozunk neki.

KORUNK

Fénymáz és bölcsesség

Barátom kezében, mikor ajtót nyitott, cipőkefe volt. Ami azért lepett meg, mert bennem a csöngetéshez az évek során barátomnak egy állandó megjelenés formája társult; ahogy reneszánsz festményeken Szent György mindig sárkányt öl, és a Madonna mindig bambinót dajkál, barátom is kivétel nélkül kezében könyvvel nyit ajtót; mutatósítja a lapok közt, önkéntelenül jelezve, hogy a becsöngető külvilágot csak futó vendégnek tekintő, s minden pillanatban kész visszavonulni könyveinek szelleméhez egyedül méltó társaságába. Barátom rangjára kényes értelmiségi, semmiképpen sem illett hozzá az előszobában a kisszék, fénymáz, rongyok és cipők csendélete.

— Nézd — mondta barátom, aki úgy látszik érezte, hogy egy sárkány nélküli Szent György legalábbis magyarázattal tartozik nézőjének —, csakugyan fölöslegesnek tartom az efféle időtöltést, és van is, aki elvégezze helyettem. De rájöttem valamire: aki hagyja, hogy kiszolgálják, az kiszolgáltatja magát. Én a betűn kívül semmihez sem értek, engem tehát mindenki kiszolgál, ami annyit jelent, hogy mindenkinek ki vagyok szolgáltatva; a mézsáros jóindulatán múlik, hogy milyen húst eszem, s a zöltségárusén, hogy milyen gyümölcsöt; más vasalja az ingemet és más takarítja a cipőmet, s ha levetem őket magamról, hogy beálljak a zuhany alá meztelen testtel, amelyet — megbocsás a sikamlósságért! — ugyancsak más nemzett és szült, olyankor elfog egy pillanatra riadalom, hogy magasabb értelemben nem is létezem, hogy csak groteszk család vagyok, mint Hoffmann Olimpia-babája, s hogy halálig e végzetes szélhámosság cinkosaként kell élnem, vasalt ingben és fényes cipőben, elhitetve a világgal és önmagammal, hogy én — én vagyok, miközben érzem, hogy a név, amelyet viselek, „csak áruvédjegy, mint bármelyik mosóporé“, ahogy egy nagy költő mondja.

Kifulladásztotta az indulat. — Hát ezért takarítom a cipőm — mondta végül barátom kicsit bizonytalanul. — Hogy legalább ebben magam szolgáljam ki magamat. Lehet, hogy megpróbálok vasalni is, és a napokban megtanulom a porszívó kezelését. Modern remete leszek, aki saját kezének köszönheti összkomfortját.

Hallgattam ezt a pánikot, melyet izgalmában is választékos barátom riadalomnak nevezett, s azt sem mondhatom, hogy meglepett. „Villanyhuzalok, víz- és gázcsövek / orozzák el függetlenségemet“ — panaszkolta nyilvánosan költő-ismerősöm ugyanerről a kiszolgáltatásról és kiszolgáltatottságról, amely „fénynyel áraszt, fürdet és melegít, / s redukálja bennem az emberit“. Ez a divatos szóval „elidegenedés“-nek titulált értelmiségi betegség lényegében atavizmus. Az embert körülményei kényszerítették emberré válni, s e körülmények hatására nemcsak mindent-evővé, hanem mindent-tevővé is lett; példátlan megmaradását annak köszönhetette, hogy kilépett a természet munkamegosztásából, s feladatait nemcsak képességeihez, hanem akaratahoz is mérte. Az ember idegeiben ott él képességeinek korlátlanúsága — amely mindennap megszegyenül lehetőségeinek korlátai előtt. Ettől a szeggyentől menekül barátom a kefe és fénymáz biztonságához — ami szintén nincs hiájával a történelmi példáknak. Az ilyen ön- és világmegváltó eszmék ugyanis mindig előszeretettel kapcsolódtak a lábbelihez. Régi korok szerzetese fapapucsot húzott, mielőtt kilépett volna a földi hiúságok rabságából, vérbeli tolsztojánus a jóságot és lelki egyszerűséget csak børsaruban tudta elképzelni, s boldogult ifjúkoromban mi

is a pantallóhoz viselt disznóbőr bakancsban tiportuk lábbal a piperkőc kispolgáriságot. Hogy ezek az eszmék legtöbbször már a boka szintjén, hogy úgy mondjam, szárnyukat szegik, abban nemcsak az emberi természet állhatatlansága a ludas. A barátom riadalmát kiváltó atavizmus nyilván sokkal mélyebb gyökerű annál, semhogy egy kis fénymázzal gyógyítható lenne. A fénymáz — a feltalálása óta felhalmozott társadalmi tapasztalat szerint — különben sem oldja meg a cipőben megtestesülő problémákat, legfeljebb eltakarja őket. Feledést ad, nem célt és utat.

A feledés viszont nem szabadság, és a narkotikum a cselekvés megölője. A gyengeség, a kiszolgáltatottság szülte riadalom nyilván a legrégebb idők emberében is ott élt, legfeljebb akkor kardfogú tigristől, barlangi medvétől és a szomszéd dorongjától rettegett — s nyilván voltak akkor is barlanglakók, akik az elrejtőzés és a növényevés vélt biztonságát választották. Az élet fenntartása azonban nem az ő érdemük, hanem azoké, akik vállalták a fenevadak szomszédságát, a szüntelen fenyegetettségben keresve a biztonságot. „Csak annak jár a szabadság s az élet, / ki értük minden nap víni kész” — írta Goethe, s ezt az igazságot az ember már barlanglakó korában gyakorolta.

Barátomnak persze mindebből semmit sem mondtam. Gondolataim magánhasználatra készült feltevések csupán, s még ha igazak is, bódítószert ellen — legyen az fénymáz, alkohol vagy detektívregény — észérvekkel nem sokra megy az ember. A szó, sajnos, nem gyógyszer, legfeljebb a lelki higiénia eszköze, mely védi az egészséget a fertőzéstől. Gyógyszert különben sem ajánlhattam volna neki: ebben mindenki magának orvosa. Talán csak annyit: a szolgálatban van a szabadság. Aki — bármilyen szűk körben — úgy él, hogy többet adjon a világnak, mint amennyit kap tőle, az nyugodtan hordhatja másoktól tisztított cipőjét, másoktól vasalt ingét másoktól nyert testén: megfizetett érték. Belátom, ez utóbbi ige nem túlságosan költői és emelkedett, a cselekvés azonban a tárgyilagossággal kezdődik.

Láng Gusztáv

Öt vasárnap

Felkértek több ízben, telefonon is sürgettek: írnék magunkról, Ifjún munkás-matinéinkről valami meggondolkoztatót, komoly összefoglalót. Elég sokáig ingadoztam, szabadkoztam, nem akarva másokra tukmálni nekünk oly kedves emlékeinket, melyeket ha felidéznek, tettenérne a vád: na, ez is úgy fecseg, mint a vénemberek.

Kissé keserű szájjal, de mégis ráálltam, ráállok. S míg azon morfondírozok magamban, miért kell azt nekünk megírni, miért nem akadt öt lelkes-visszhangú vasárnapunk mérlegelésére higgadt pártatlan emberi szemmel ítélő kritikus, hiszen a mi véleményünk nyilvánvaló, nem is lehet más: az Ifjún munkás-matinékre szükség van (ez bizonyítandó, továbbra is rendezünk találkozókat — jobban, módszeresebben) — tehát miközben ilyen gondolatokat forgatok magamban, egyre inkább barátkozom a helyzettel. Ezt a jegyzetet meg kell írni, mindegy, hogy kinek, de visszavonhatatlan, letagadhatatlan öt vasárnapunk, úgy érzem, értékelésre vár.

Ha néhol szubjektív is leszek, emlékeinknek tulajdonítható. A matinéről nem lehet embereket mellőzve beszélni. Különböző városokban jelentkező hangosújságunk nemcsak a szerkesztőség belső energiáit szabadította fel, hanem azokét az embereket is, akiket szervezés közben és előadás közben magunk mellé állítottunk minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, s akik kissé szomorú módon időnként túl is licitálták szerkesztőségünk lelkesedését. Furcsának tűnik, de mégsem az. Mind az öt esetben úgy csapódott mellénk az illető városka fiatal értelmiségi rétege, mint erős mágneshez a vasdarab. Lehetőséget láttak, kinyújtott jobbunkat elfogadva, kiélni magukból, felhozni bensőjükből mindazt, amit a provincia helyenkénti szűkkeblűsége, löszeműveges fórumai mármár sikeresen kioltottak. És mikor ezek az emberek színpadra léptek, vagy a kulisszák mögött láthatatlan, de sóvárgásukat kielégítő kulimunkát végeztek, a provincia csodálkozva nyitotta rájuk néző-szemét: hát ilyenek is élnek közöttünk? Bizisten, nem is tudtuk...

Az ötlet... Itt bizony, minden fintorgást vállalva is, Matekovics János kolégámról kell szólnom, aki úgy hordozta végig remek elképzelését a szerkesztőségben, hogy mi többiek csak csodálkoztunk, hitetlenkedtünk. Őszintén bevallom, többen is arra gondoltunk: nem nekünk való játék, kicsi fiúk vagyunk mi ehhez. Am roppant energiája, sziporkázó ötletgazdagsága végül is legyőzött, beadtuk a derekunkat, s egyszercsak azon vettük észre magunkat — öt perc múlva felhúzzák a függőnyt a marosvásárhelyi színinövendékek stúdiószínpadán.

Azóta már az ötödiken is túl vagyunk. Nem egészen másfél év alatt öt rendkívüli vasárnapot szerveztünk magunknak, s ezzel együtt Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Nagyvárad, Csíkszereda és Szatmár ifjúságának.

Mért csináljuk? Mert nem tudjuk abbahagyni. De félre a tréfával: ~~nem~~ mondunk le a matinékről, mert olvasóink kéri, könyörgik tőlünk. S valahányszor felhangzik műsorunk közben a taps, már biztosan lehet tudni — nem X-nek vagy Y-nak szól, hanem az oldott, helyenként spontán, a közönséget szervesen magába olvasztó szórakozási formának, a remek vasárnap délelőttieknek, melyek ugyan mindig elhúzódnak, átlépik a vasárnapi ebéd idejét, de az igazságnak tartozom azzal, hogy sokszor bizony kifütyölték konferanšiánkat, mikor bejelentette, hogy a műsornak vége.

A műsorról... Témás keretet adtunk mindenik rendezvénynek. Szerelem, barátság, szenvedély, őszinteség, fiatalság, emberség. Nagy, bombasztikus szavak, igaz? Pedig csak a pakolást jelentik — a hálót, melybe az izléskülönbségeknek megfelelő, konkrétan komoly (komor) vagy könnyed (oldottan vidám) „ajándékokat” elhelyeztük. Így következtek egymás után tartalmas, esszéeknek beillő, nagy tekintélyű pedagógus- vagy írószemélyiségeink közvetlen hangú vezércikkei, majd vetített képes ankétriport, hogy azt is felváltja a kurta életszeletekben felmutatott viselkedési-csokor, melyet végignézve a közönségnek kellett eldöntenie, melyik volt szerinte a helyes eljárás; majd fiatal írók és költők léptek pódiumra, az illető környék szülöttei és (ki tudja?) leendő büszkeségei, s egy-egy drámai jelenet, nagyszerű műveltségi verseny, kezdő könyvzeneénekesek vetélkedője váltogatta egymást.

Az általános, a bevált, és többször is felhasznált műsorpontokon túl néhány olyan kezdeményezés is fűződik matinéinkhoz, melyek jelentőségét talán ma még nemigen vették észre az arra illetékesek: a sepsiszentgyörgyi hobbi-kiállítás, a nagyvárad, de különösképpen a csíkszeredai képzőművészeti sereg-

szemle (ez utóbbin magas színvonalon képviselte magát az Ifjűmunkás fiatal, képzőművész munkatársi gárdája) és a szatmári fotokiállítás, melyen nem egy valóban tehetséges, eddig jobbra ismeretlen hazai fotográfus tűnt föl.

A mellveregetés, azt hiszem, fölösleges, és nem is túlságosan ildomos. Csak egyet sajnállok, de azt mérhetetlenül: hogy ez a jelenségre letekintő, hasonlító-értékelő cikk ugyancsak „saját” műhelyben született. Nem is zárom egyébbel, csak felpanaszoló komoly, nagyhatósugarú lapjainknak és irodalmi fórumainknak, hogy bár az invitáció (ne értsenek rajta aranycirádás meghívókártyát, bár talán ez lehetett a félreértések gyökere) nem maradt el, Páskándi Géza első színpadi jelentkezése (a szatmári malinén mutatták be a helyi színház tagjai a Külső zajokat) sem vonzotta őket — pedig állítom, hogy a ritka szenzációk egyike volt. Véleményemmel nem vagyok egyedül, tanú rá az a sok-száz főnyi fiatal közönség, mely nyíltszíni, majd szűnni nem akaró vastappsal jutalmazta kísérletünket. Mai irodalmunk átütő sikere volt ez, dicséret érte a közönségnek.

A titok? — adjunk a közönségnek valódi értékeket.

Cseke Gábor

A Művelődés csinosodása

Különös az újságok, folyóiratok élete. Amennyiben hasonlít, annyiban különbözik is az emberekétől. Mert egy újság születhet egyenesen öregén. Igaz, az ilyesmi ritkán fordul elő. Amelyik egészségesen, jó csillagzat alatt, s világos gondolkodású szerkesztők bábáskodása mellett látja meg a napvilágot, hetek alatt értelemes, egyéni hangú felnőtté érhet, akinek minden szavára, mondatára oda kell figyelni. Akad viszont olyan lap is, amely egész életére zöldfülű, mutálohangu, zavaros kamasz marad. S a lapok, akárcsak a népmesék hősei, csodálatos módon megfiatalodhatnak, egyszerre megváltozott külsővel, gondolatokkal, törekvésekkel léphetnek az olvasók elé. A „csodák” titka általában mindig a körülményekben s emberekben keresendő. Csodát írtunk, mert, mikor újjászületésről beszélünk, nem bravúros kozmetikai műtetre vagy gerovitális kezelésre gondolunk, hanem igazi átlényegülésre, gyökeres szellemi fel-frissülésre, újszerű, bátor gondolatokra.

A Művelődés, a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság magyar nyelvű folyóirata, legújabb hat számát lapozgatom. A megcsinosodott hasábkokon a lap egykori fénykorának biztató jegyeit vélem felcsillanni. Eltűntek az elmúlt esztendőök során szerzett bántó, az olvasókból legjobb esetekben csak részvétet és sajnálkozást kiváltó szerkesztési ficamok, sértő eltorzulások, kismúltak a korai öregség ráncai, megszűnni látszik az ötlettelenség, a problémaszegénység lidércnyomása.

Régi nevén, de megújult arculattal és tartással mutatkozott be ebben az esztendőben a Művelődés. A megjelent számok azt bizonyítják, hogy valóban vállalni és teljesíteni akarja a küldetést, amellyel annak idején létrehozták, amelyet sajátos profilja az új feltételek között ténylegesen megkövetel; a hazai magyar műkedvelő-mozgalom istápolása, szellemi irányítása és vezetése, a művészeti irányítók konkrét és hathatós megsegítése jó műsordarabok, színművek, összeállítások, versek, kórusművek közlésével, a műkedvelés haladó hagyomá-

nyának ébrentartása, anyanyelvünk művelése, műemlékeink, népszokásaink széleskörű megismertetése és védelme. Széles front ez, de most, hogy a szerkesztőség kezdi kibontakoztatni erejét, egyre jobban át tudja fogni, és ki tudja tölteni azt.

Már több szakaszon figyelemre méltó eredmények dicsérik a helyesebb taktikai elképzeléseket, a harcolni tudást. Elég csak tallózni az 1968-as év eddig megjelent számaiban, hogy a mondottak igazáról meggyőződünk. Endre Károly verseinek összeállítását (a februári számban jelent meg) bemutathatja bármelyik irodalmi színpad. A májusi számban minden színjátszó örömeére közölték Tamási Aron meseszép legendáját, az Enekes madárt, amelyet aztán a következő számban nagyon hasznos jegyzet követett a darab rendezési problémájáról. S hisszük azt, hogy a Tamási-darab csak a kezdetet jelentette a magyar irodalom klasszikusai, a két világháború közötti hazai írók legjobb egy- és többfelvonásos darabjainak újraközlésében, újrafelfedezésében. Ezek mellett olyan mélyenszántó cikkek bizonyítanak a Művelődés megújhodása mellett, mint Balogh Edgár írása az élő irodalomról, Jordáky Lajos tanulmánya a társadalomkutatásról és a közművelődés kapcsolatáról. Konsza Samu írása az apácai kakaslövés szokásáról, Könczei Ádámnak az igazi népdalok színpadra segítéseért kardoskodó közlései, Csire Józsefnek A vezénylés műhelytitkaiból cím alatt indított vezénylés-módszertani sorozata... Lényeges megállapítani, hogy az említettek nem elszigetelt anyagok. Új a lap egész szelleme. Ötletesek a riportok, valódi problémákat taglalnak az elemző cikkek, olvasmányosak a beszámolók. Igaz, itt-ott még kísértenek a szépségrontó szeplők, a nehezen kinőhető sablonok, de azok is, reméljük, kikezelhetők, eltüntethetők.

A Művelődés — mikor a műkedvelőmozgalom irányítói, vezetői és sorakatonái figyelmébe ajánljuk, főleg azt szeretnők hangsúlyozni — nem a régi; örvendetes fellendülését, vonzóvá csinosodását mindannyiunknak illik tudomásul venni. Olyan lap lett, amely jóbarátként, ismerősként szól az emberhez. Ércesedő hangjára pedig most már nemcsak oda kell, de oda is érdemes figyelni.

Szekernyés János

Izgatni kezdte a fém

Sohasem hittem, hogy ilyen nehéz lesz írni egy emberről, akit húsz éve, eszmélkedésünk óta barátomnak tartok. Gyermekek között — s felnőtt korban is — a rokonszenv mozdulatokból, apró történekekből szövődik, s ahogyan erősödik a barátság, úgy mosódnak el az emlékek, amelyek két embert összehoztak. Most már jóideje csak a nagyobb dolgok számítanak közöttünk; hogy minden találkozáskor van mit mondanunk egymásnak!

Már elfelejtettük, hogy mitől lettünk barátok, csak azt tudjuk, hogy miért maradtunk azok.

Lokodi Andrással egymás mellett jártuk végig az ifjúkort, és annak semmi jelentősége sincs, hogy az én utam szerkesztőségbe vezetett, az övé a Babeş-Bolyai Egyetem műszakjára. A lényeg az marad, hogy együtt olvastuk végig a szerkesztői üzeneteket. S természetesen ezek mind egyformák voltak: „Tehetségesnek tartjuk, de mondanivalója még nem eléggé érett, keressen fel máskor is írásaival.”

Bandiban több volt a szerénység, ő abbahagyta...

Nem hülyézte le a szerkesztőt, nem lett belőle megnemértett zseni, letette a plajbászt, és hozzáfogott festeni... Ezt sem csinálta rosszabbul, mint a vers- és novellairást.

Vagy a lakásrendezést (mert közben lakrészt vett, abba zeneszekerényt készített. Nem is a barkácsolt magnetofon és lemezjátszó a lényeges, hanem az, hogy minden szakismeret nélkül maga faragta, fényezte azt a szekrényt, s hasonló vonalút még nem láttam!).

Sosem tanult esztétikát, ösztönember.

A szó legnemesebb értelmében. Számomra az sem lényeges, hogy most éppen fémot domborít, hamutartókat készít az asztalára, falidíszeket, tálakat és vázákat, hanem az, ahogyan ezt csinálja. (Tulajdonképpen Lokodi András ötvösmunkáiról kellett volna írnom; tegyék meg azt a szakemberek, én csak a barátja vagyok.) Ugyanúgy csinálja, ahogyan eddig mindent. Beleszámítva a továbblépést is, amely az évekkal, a sokasodó tapasztalattal, a termékeny tehetséggel jár.

Mondom, én ugyanúgy olvastam a verseit, novelláit, néztem a képeit, ahogyan az ötvösmunkáit. Húsz éve mind többen beszélünk emberi dolgainkról, keressük a lényegét. S közben valamilyen formába próbáljuk önteni gondolatainkat. Ő a nyugtalanabb, a többieket kereső és találó.

Most éppen fémot domborít.

Egyszer csak izgatni kezdte a fém. Gyűjtögette a pléhdarabokat, szabad óráiban kalapálgatni kezdett, s nem azt mondta, hogy foglalkoztatja egy téma, amelyet csak a fémbe lehet beleverni. Hanem csodálkozott: mi mindent lehet csinálni a fémből!

Nem nevettem, amikor ide ült s ott görbült. Tudtam, egyszer csak ott fog a fém domborodni, ahol ő akarja. Így volt ez eddig is. Aztán nyugtalanították a színek is. A fémek színei. Napokon át ült képzőművész barátunk műtermében, lapozgatta a szakfolyóiratokat, nézte a domborítások reprodukcióit, hogy lássa, mások hogyan csinálják. S ő másképpen csinálta. Egy időben olyan volt a lakása, mint egy vegyi laboratórium: patinázási eljárásokat dolgozott ki. Réznek, vasnak, krómnak.

Amikor kirakott elének néhány ötvösmunkát, s le akartuk fényképezni, megijedt: ezek nem kész munkák, még tökéletesíteni kell, ő különben is a saját falára készítette...

Mondtuk, hogy semmi sem tökéletes.

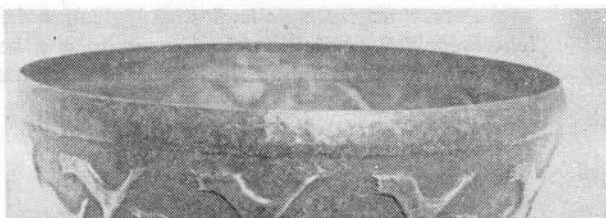
Csak hát az ember mindig arra törekszik. Az ilyen ember. S ettől megyen előre a világ!

Tulajdonképpen az sem lényeges, hogy András most éppen fémot domborít, s az sem, hogy meddig. A keresés örök és emberi. Egyszer csak valamit találnia kell kinek-kinek! Az, hogy Lokodi András keres, nem rendhagyó, csak nagyszerű.

És hogy nem műkedvelői szinten!

Számomra ez a lényeges.

Orbán Ferenc

Diákújságok

Íróvá, újságíróvá senki sem formálható, ha hiányzik belőle az ösztönös tehetség, viszont az is igaz, hogy ezt a tehetséget ki kell bontani gátlásokból, szorongásokból, s utat kell számára idejében biztosítani. A közlési vágy — amit Móricz Zsigmond az egyszerű falusi embereknel is megfigyelt, gondolkunk az életét mesélő Joó Györgyre — különösen nagy erővel tör fel a diákokból. Találkozásuk az irodalommal felserkenti, bátorítja, megnyilatkozáshoz segíti tehetségüket, éppen ezért fontos, hogy kedvező alkalom álljon rendelkezésükre, hogy már az iskolapadból közölhessenek.

Régi diákújságot nézegetek, a temesvári Gaudeamust, ez indította el bennem a gondolatsort. Milyen izgatott mohóság csap ki minden sorából, az írás meghódításának, sőt, a világ meghódításának vágya. Igaz, az idő is felfokozott iramú és világtörténelmi lélegzetű volt: 1946. 1947... A lap minden cikke csupa hevület, szenvedély, őszinteség, nagyos komolykodás és naiv gyerekség. A ma is eleven, élvezetes esszé Illyés Gyuláról egy kolozsvári tanítóképzős írása követte, aki egyenesen társadalmi védelmet kért a kezdő írók számára a kritikusok ellen. De hát nem ezek a végletes példák voltak a jellemzőek, hanem a diákszerzők komolyan vett hivatásérzete. Könyveinek, írásainak (tehát stílusának) ismeretében, visszatekintőleg, nem nehéz felismernünk az újság sok névtelen vagy álnévvel szignált írásán is a Bodor Pál keznyomát. Ő volt a szerkesztője, mozgatója-szervezője az egész újságnak. Mellette (névsor rendjében) Deák Tamás, Márki Zoltán, Szász János, Petru Vintilă neve tűnik fel rendszeresen. Márki már akkor verset írt. Szász János szintén, Deák Tamás esszéit. Ami azt igazolja, hogy diákfejjel is kicsit mostani önmaguk voltak. A szatmári diákok egyik újságját abban az időben (megint csak névsorban) Baróti Pál, Panek Zoltán és Szilágyi Dezső írta és szerkesztette. Májig sem lettek hűtlenek a diákéletükben vállalt mesterségükhöz. A sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban csupán faliújságot szerkesztgettünk, ide írta első cikkeit Domokos Géza, Veress Dániel s jó néhányan mások. Felért az egy nyomtatott diákújsággal, írásait napokig vitatták...

Éppen ezért úgy lapozom át a mostanság újra feléledt iskolai újságokat, mint jövőd írók, publicisták, fokrörnyűjtők első jelentkezését. Okos lépés volt az Oktatásiügyi Minisztériumtól, hogy engedélyezte, sőt ösztönzi az iskolai újságok kiadását. Sorra jelennek meg a nyomtatott, sokszorosított, géppel vagy éppen kézzel írt diákújságok. Ezek a lapok sok mindenben különböznek a húsz esztendővel ezelőtt megjelent elődeiktől. Közös vonásuk, hogy a tanárok óvó védőszárnyai alatt adják ki őket. A lapok szerkesztő bizottságaiban gyakran több a tanár, mint a diák. Így aztán megmosolyogni való gyerekségeket, naivságokat nem találunk bennük, a diákok kiforratlan egyéniségét, kamaszos nagyképűségét hiába keressük. Higgadt írások, jól fésült versek, iskolás dolgozatok azonban bőven vannak. Nagyon sok a vers, de mintha a mai diákok nem lennének szerelmesek, és a modern verselést sem ismernék. A fiatalosabb ifjak, őszintén szólva, számomra mindenképpen rokonszenvesebbek lennének.

Persze az ilyen jellegű diákújságok másféle, cseppet sem lebecsülendő lehetőségekkel rendelkeznek. Hasznosan segíthetik elő magát az iskolai oktatást, ismereteket adhatnak és adnak is át, versenyeket, pályázatokat hirdetnek

meg, a szülőföld szeretetére nevelnek, helyi és nemzeti hagyományokat tartanak ébren.

Ezek a mai diákok minden eddigieknél inkább érdeklődnek a reáliák iránt. A besztercei Zări senine a vegyészet köréből közölt értékes dolgozatot egy tizedikes tollából, A Dimitrie Bolintineanu nevét viselő fővárosi liceum diákjai lapjukban saját készítésű matematikai feladványokat közölnek. Szinte valamennyi diákújságban találni ilyen matematikai vagy geometriai példákat, a suceavaiak még tréfás algebrai feladatokat is kifundáltak, ami mindenekelőtt alapos algebrai ismereteiket bizonyítja.

Irodalmi próbálkozás — a sűrűn előforduló műfordításokon kívül is — mindegyik diáklapban bőven akad; milyen diákújság is volna az, írói dicsőségre vágyó fiatalok versei, prózája nélkül? Ám sok köztük a szürke rímpróba, semmitmondás, átélés nélkül való frázisismételgetés, kevés az őszinte érzelmi kitárulkozás. Ma este felfedeztem a csillagokat — üzeni versének címében egy sucevai diák. A lélek, az érzelmek, a fiatalos álmodozás bátor felfedezésének itt a helye, ezekben az újságokban. Hiszen csak az ilyen őszinteség varázslatában maradhat meg kapcsolatuk az irodalommal, ha nem is lesz belőlük író. A tanár-szerkesztők erre vigyázzanak hát, vagyis az iskolai tollforgatók egyéniségének megőrzésére és fejlesztésére. Néha az az érzésem, eleve kiosztják a versek témáit, hogy semmilyen fontos kérdés ne maradjon ki. Mire vezethet ez? Csupán a fiatalok egyéniségének egybemosódásához. A diákújság ne egy országos napilap tematikai változatosságát utánozza, legyen csak bátran egyoldalú: a diákok kísérletező újságja.

Az a terület, ahol a tanár-szerkesztők számára valóban lehetőség kínálkozik a diák-munkatársak irányítására, az az iskolai hagyományok ápolása és a folklór-gyűjtés. Ebben is összebeszéltek a szerkesztők, egymással versengenek, hogy ki közöl több frissen gyűjtött népmesét, népdalt, csujogatót. Legtöbb iskolában régi hagyományt folytatnak ezzel. Iskolájuk múltjának jeles eredményeihez a mai diákok majdnem mindenütt nagy alázattal és tanulásra nyitott szívvel-szemmel nyúlnak vissza. Nem egy újságban pedig tanárok idézik fel az iskola történetének fontos időszakait, kiváló tanárok alakját.

Eddig minden példánál említhettem volna a sepsiszentgyörgyi 1-es Liceum diákjainak gépelt újságját, a havonta megjelenő Gyökereket is. De a végére hagytam, külön szeretnék szólni róla. A többi diákújság minden vonása megtalálható rajta. Verseket közöl diákszerzőktől, fordításokat, népköltési gyűjtéseket, a jó tanulókat fényképekkel népszerűsíti (de a dolgozatfüzetekben tallózva helyet biztosít a diákhumornak is), az idős, nyugdíjas tanárokról meleg szavakkal emlékezik meg, a száztíz esztendős iskola hagyományait gondosan számon tartja. S mindezt a legmagasabbra állított mérce szerint. Ha vers, legyen vers, vallják, s fejlett ízléssel válogatnak. A fordítások a világ-irodalom égboltját rajzolják fel az öreg szentgyörgyi iskola fölé: Utó Judit Heinétől, Benedek Éva Jack Londontól, Persenariu Mária német, Lepedus József, Barcsa Márton, László Csaba angol klasszikusoktól fordít igen sűrűn magyarra, Micu Georgeta, Vrabie Florica és mások pedig angoltól, franciából román anyanyelvükre. A jövőző prózaírók sem hagyják magukat; olvasom például, hogy az egyik iskolai irodalmi esten a diákszerzők sok-sok verse között az egyik tizedikes, Rácz János regényrészletet olvasott fel. Hogy ez a legtöbb tapasztalatot igénylő műfaj a prózában, majd megtanulja Rácz János, így, látatlanban csupán a bátorságához szeretnék gratulálni.

A folklór gyűjtésének nagy hagyománya van ebben az iskolában. Konsza

Samu harminc esztendei munkával, a mikós diákok segítségével állította össze a Háromszéki magyar népköltészet vaskos kötetének anyagát, amivel Kriza János, Benedek Elek, Ösz János mellé írta be nevét az irodalom történetébe. És a nyugdíjas Kónsza Samu a mai diákok szívében is ott él, nyolcvanadik születésnapján a Gyökörek különszámot jelentetett meg diákok, tanárok és vendiákok írásaiból. Mert ide állandóan írnak a vendiákok is, s a diáklap szerkesztői is számon tartják, hogy az iskola egykori diákjai közül ki mire vitte. Ez a meghitt kapcsolat az iskola tegnapi és mai diákjai között Sepsiszentgyörgyön hagyományos: nemrégiben képzőművészeti kiállítást rendeztek az egykori növendékek mai neves festők, szobrászok műveiből, s most készülnek megalapítani házi irodalmi múzeumukat. Amiben megvan a maga része az iskola tevékeny igazgatójának, Albert Ernőnek és a folyóiratokból kritikusként is ismert irodalomtanárának, Berde Zoltánnak. Ők, a szentgyörgyi tanárok nem írják ki nevüket a diáklap élére, hadd pótoljam ezt itt.

A kolozsvári 7-es számú Líceum — a Brassai Sámuel emlékét őrző híres középiskola — diáklapja, a Fiatal szívvel, nagy irodalomtörténeti előd, a reformkori Remény című „irodalmi zsebkönyv” nyomába lépett (vajon miért nem vette át ezt a címet?), s nemrég megjelent 2. számának tanúsága szerint, nem utolsósorban az iskola nagy hagyományainak megfelelően, nemcsak irodalmi zsongékkal, kísérletekkel jelentkezik, hanem cikket közöl a XI. osztályos Horváth László tollából az elektronmikroszkopról, az ugyancsak XI. osztályos Papp László matematikátörténeti életrajzot ismertet, s a X. osztályos Kerekes László matematikai logikai feladatokat tűz ki a diákolvasók számára. Íme: új diáklapjaink hasábjairól nemcsak jövőendő szépíróink startolnak, hanem tudományos szakíróink, publicistáink is.

Ady Endre jut eszembe mindig, ha diákok irodalmi próbálkozásaira gondolok, s a költő vallomása, hogy mit jelentett neki akkor a biztató publikálás. Előlegezzük ezeknek a mai fiataloknak is a legnagyobb bizalmat, írók, születhetnek ezeknek az újságoknak a hasábjain — de mindenképpen teljesebb, műveltebb, igazabb emberek válnak általa. És engedjük őket fiatalosabb ifjaknak lenni, kedves tanár-szerkesztő barátaink

Beke György

A nyugati diákmozgalmak ideológiai háttere

Újralapozom a világlapok múlt havi számain és nagytekintélyű folyóiratok vastkos köteteket kitevő évfolyamait. A New Yorkban megjelenő *Newsweek* címlapján közli a Columbia-egyetem tiltakozó diákjainak felvonulását. „Emberi fejlődést és szabadságot, nem háborús célokat szolgáló kutatást” — olvasom a New York-i diákok egyik jelszavát. A londoni *Encounter* neves társadalomtudósokat szólaltat meg a francia, német, olasz, angol, amerikai és spanyol diákság „lázadásainak” ckairól. A *The Times* a madridi egyetemi diákság szabadság-követeléseiről ír, s a *Le Monde* a májusi-júniusi események idején naponta 8—10 oldalt szentelt a „forradalmi” lázadásnak. Az egzisztencialista J.-P. Sartre folyóirata (*Les Temps Modernes*) ugyanolyan mélyen elemzi a mozgalmak hátterét, mint a humanista katolicizmus szocializmussal rokonszenvező szemléje (*Esprit*) vagy a kommunisták és vallásos keresztények közötti dialógust szolgáló bécsi *Neues Forum*.

Cikkek, nyilatkozatok, hivatalos közlemények, tanulmányok és szociológiai könyvek foglalkoznak az ifjúság mozgalmával, s a legkülönbözőbb világnézetű társadalomkutatók egyetértének abban, hogy nem izolált megmozdulásokról, nemcsak szakmai-gazdasági követelésekről van szó, hanem a régi társadalmi rendszerekkel szembekerült s valamilyen új szocialista társadalmi rendszert kereső ifjúság „lázadásáról”, sőt egyesek szerint „forradalmáról”. A nyugtalanságnak nyilván vannak objektív okai, amelynek elemzése nélkül meg sem lehet érteni az eseményeket, de azt az ideológiai sokszínűséget sem, amely egyelőre inkább ideológiai zűrzavarban, mint kikristályosodott elvi felfogásokban vagy gondolatokban jelentkezik. A kérdés fontosságát és érdekességét még az is aláhúzza, hogy bár a mozgalmakban a diákság tömege, vagyis a fiatal nemzedék vesz részt, támogatói mögött az értelmiség jelentős rétegei állanak.

A mozgalmak eredetének és fejlődésük okainak vizsgálatakor az új ipari forradalomnak, a tudományos-műszaki forradalomnak gyakorlati megjelenési formáiból és hatásából kell kiindulnunk. Nyilván éppen az értelmiségre nem maradhatott hatástalan az atomenergia felhasználása s az elektronikai korszakba való belépés, amelynek előjelei máris mutatkoznak azokban a mélyreható változásokban, amelyek például a fizikai és szellemi munka kapcsolatát egészen új viszonylatokra építik, s alapvetően módosítják a társadalmi mobilitást is. Az iparilag fejlett országok népességének strukturális átalakulása meggyorsul az automatizálás, az atomenergia, az űrközlekedés gyakorlati alkalmazásai, a számítógépek és az elektronika következtében. Mindezek hatását nyilvánvalóan fokozottan érzik a most felnövő nemzedékek, mert nevelésük és kiképzésük megköveteli az új tudományos-műszaki forradalom valóságához és gyakorlatához való alkalmazkodást. Ennek folytán kaphatnak a korszerű kérdések látszólag nemzedéki vetületet.

A főiskolai diákság jelentősége rendkívüli módon megnövekedett, a tudományos-műszaki forradalom ugyanis magasképzettségű káderek óriási tömegben való kiképzését teszi szükségessé. A gőzgépen alapuló első ipari forradalom szükségessé tette az általános elemi iskolai oktatást, az elektromosság és futószalaggal

kombinált motorkorszak pedig a középisko'át, az elektronikai korszak már a technikai vagy közgazdaság-társadalomtudományi főiskolai végzettséget követeli meg.

Az Amerikai Egyesült Államokban a Gazdasági Fejlődés Nemzeti Tanácsának elnöke, Edward F. Denison 1964-ben állította fel azt a tételt, hogy a gazdasági fejlődés és expanzió tényezői közül a legfontosabbak: a közművelődés és a technológiai újítások. Azóta a fejlődés igazolta Denison tételét. A termelékenységi rendkívüli módon emelkedett éppen a jól képzett munkaerők növekedésének eredményeként. A tőkés országokban mind nagyobb a főiskolát végzettek száma. Ime néhány érdekes adat a diákmozgalmak mai objektív hátterének megértéséhez: az Amerikai Egyesült Államokban a 20—24 éves lakosságnak 4%-a járt főiskolára 1900-ban, 1966-ban pedig 44%-a, vagyis 5,5 millió, 1967-ben pedig több mint 6 millió. Kanadában 1955-ben 80 000, 1965-ben már 200 000 volt a diák. Franciaországban az 1957. évi 170 000-ről 1967-ben 600 000-re emelkedett a főiskolások száma. Az arány lényegesen kisebb a többi országban, de Németországban és Olaszországban meghaladja a 300 000-et s Angliában is a 200 000-et.

Az egyetemi diákok tehát számszerűleg is jelentős tömeget alkotnak. De éppen nagy számuk miatt túlnyomó részük egyáltalán nem számíthat arra, hogy önállóan keresse meg kenyerét s lényegében fizetési alkalmazottként kell elhelyezkednie a társadalomban. Ez nyilván nagymértékben hozzájárul radikalizálódásukhoz, ami nemcsak szakszervezkedésükben nyilvánul meg, hanem politikai érdeklődésükben és ideológiai átalakulásukban is.

*

A diákság köreiben a nyugtalanságok az Amerikai Egyesült Államokban kezdődtek. Egyidőben az *Új baloldal* („New Left”) megjelenésével a legjobb egyetemeken kezdődtek meg a tüntetések. Még ma sem lehet össz-északamerikai megmozdulásokról beszélni, mégis New Yorktól Kaliforniáig hatalmas diáktömegek mozduhtak meg a vietnami háború ellen, a faji egyenlőség és a még mindig nem elég tisztán megfogalmazott új demokrácia mellett. Norman Mailernek és barátainak gondolkodásában az *Új baloldal* ideológiája a marxista és anarchista filozófia keveréke. A nyugtalanság mögött nyilván döntő szerepet játszik az emberben és anyagban mérhetetlen áldozatokat követelő militarista politika, amely nemcsak késlelteti, hanem az utóbbi években lehetetlenné tette a harcot a szegénység ellen és a „jóléti” társadalom megvalósítását.

Európában 1967-ben először Nyugat-Berlinben és Hamburgban kezdődtek meg a „diáklázadások”, majd áterjedtek Frankfurt, München, Mannheim, Heidelberg, Tübingia egyetemeire is. A Rudi Dutschke vezette — a Szociáldemokrata Pártból kizárt — Német Szocialista Diákszövetség hívei a marxizmus és anarchizmus szintézisét próbálják megteremteni, tagadják a polgári társadalmat, de ellenzik a keletnémet rendszert is, gyűlölik a liberálisokat és reformistákat, s egy általuk megfogalmazott „felvilágosult” marxizmust követelnek.

Az amerikai, német, olasz, spanyol és más diákmozgalmak anarchista módszereikkel igen kellemetlen politikai helyzetet teremtettek kormányaiknak, lényegében azonban elszigeteltek maradtak. A franciaországi diákmegmozdulások viszont megtalálták a kapcsolatot a munkásosztályhoz, s a részben spontán akciók hatalmas megmozdulássá nőttek. Előre kell bocsátanunk, hogy a franciaországi gazdasági fejlődés sokkal egyenetlenebb, mint a fejlettebb tőkés országoké. Igaz ugyan, hogy a nagyipari fejlődés rohamos volt, az atomipar fejlesztése azonban mindent felemésztett, s az inflációs tendencia a dolgozó tömegeket sújtotta. A tekintélyuralom és a paternalista politika növelte az elégedetlenséget. A felgyülemlett elégedetlenség kirobbanásához csak a szikra hiányzott. A szikra pedig az egyetemi reform szükségessége körül pattant ki. A „Március 22-i mozgalom” még csak az egyetemi reformot követeli, s bár már ekkor élénk agitációt fejtenek ki különféle ultraradikális ideológiai szekták, befolyásuk csak Nanterre fakultásaira terjed ki. Az egész diákság szolidaritását lényegében a rendőri brutalitások elleni tiltakozás váltotta ki. A diákság és a munkásság egymásra találva vitte tovább a harcot.

A francia tudósok és írók a „lelkiismeret” forradalmáról beszélnek. A nemzet „minden intellektuális szektora” megmozdult a szabadság mellett s a „spontán demokrácia” ezernyi csatornán át frissítette fel a társadalmat. „Néhány nap alatt — írja az *Esprit* — a demokrácia nem maradt formá, hanem gyakorlattá vált.”

Párizs nem fordult szembe a diákok lázadásával, s minden társadalmi kategória előállt általános demokratikus és specifikus gazdasági követelésével.

Nem az események a fontosak számunkra, hanem az értékelés és a tanulságok. A marxista táboron belül ugyanúgy, mint az egzisztencialisták és haladó katolikusok táborában, sokan úgy vélik, hogy „lázaadás” és „felkelés” zajlott le, mások ezt „forradalom”-nak minősítik. Annyi kétségtelen, hogy a mozgalom fővonala a kapitalista rend, a fogyasztói társadalom ellen irányult, s az új rendet a parlamentarizmus helyett a közvetlen demokrácia, a tömegek választotta tanácsok uralmára akarta építeni. Egy olyan szocialista társadalomról beszéltek, amelyet a szocialista pártok helyett a forradalmi csoportok vezetnek. Kulturális forradalmat hirdettek meg a „mandarinok” ellen, s ideáljaikat az új hősi kultusz megteremtésében, Che Guevarában vélték felfedezni.

A francia kommunisták tagadják, hogy forradalmi helyzet lett volna Franciaországban. G. Marchais egyenesen provokátornak nevezte a diákság vezérét, az anarchista-marxista Daniel Cohn-Bendit-et. Roger Garaudy sem hisz a forradalmi helyzetben, de Aragon-nal és sok kommunista íróval együtt a mozgalmak mellett foglalt állást. Jean-Paul Sartre és egzisztencialista barátai pedig azt állapítják meg, hogy a májusi barikád-lázadás a Fidel-Castro-féle felkelés típusához hasonlított, s az események bebizonyították, hogy „a szocialista forradalom nem lehetetlen a nyugat-európai országokban”.

A mozgalmakban nyilván pozitívan értékelendő a harci lendület, a szervezés demokratikus módja, az új kormányzat követelése, a fogyasztói társadalom kemény bírálata, az egyetemi reformra való törekvés, a munkásság ellenőrzésének joga az üzemekben. De vajon ugyanilyen egyöntetűen fogadhatjuk-e el az egyes csoportok ideológiai álláspontját? Vajon Herbert Marcuse, Cohn-Bendit, Jacques Sauvageot vagy Alan Geismar felfogását valóban el lehet-e fogadni új forradalmi ideológiának? Pierre Mendès-France szerint a nagy megmozdulás vereségének oka azokban a súlyos ellentétekben keresendő, amelyek „a diákok és a munkásosztály egy része, a tradicionális baloldal emberei és az új baloldal fiataljai között törték ki” (*L'Express*, 1968. június 19).

Daniel Cohn-Bendit, akit a gaulle-ista *Combat* a „francia Danton”-nak, a kommunista *l'Humanité* viszont „álforradalmár”-nak nevezett, önmagát a *Der Spiegel*-nek adott nyilatkozatában így jellemezte: „Én anarchista marxista vagyok. Számomra Marx alapvető analízise a kapitalista társadalomról helyes. De azokat a szervezeti formákat, amelyeket a kommunista mozgalom adott, teljesen elvetem...” (1968. május 27). A *Le Nouvel Observateur*-nek adott nyilatkozatban „az egyetem átpolitizálását” tartja azonnali célkitűzésüknek, mert az része a kapitalizmus elleni harcnak. „A diákoknak vissza kell utasítaniuk, hogy a munkásosztály kizsákmányolásának jövő kérdéire váljának.” A *Neues Forum* egy cikkét közli *Ahogy politikázzunk* címen, amelyben Cohn-Bendit megismétli tételét: „Mi most az egyetemből politikai erődöt akarunk csinálni.” A cselekvést hirdeti meg mindenekelőtt, mert „az akció maga a mozgósítás eszköze és ösztönző további akciókra”. Az elméleti elemzéssel szerinte lehet várni, s az majd csak a mozgalom második fázisában kezdődik.

Cohn-Bendit meghirdeti a „diákhatalom” követelményét, egyelőre „csak az egyetemen belül s nem az egész társadalomban”. Az egyetemen azonban azonnal gyakorolni kell „az ideológia kritikáját”, mert a főiskolákon uralkodó ideológia az osztálykonfliktusok elhomályosítására s a kapitalizmus szolgálatára nevel „egyoldalú” embereket. „A kritika csak akkor válik hatásossá, ha a kizsákmányoltak forradalmi harcba viszik át” — hirdeti, de mennyivel frissebb a fiatalok mozgalma, ha nincs elméletileg kidolgozott és megalapozott programja? Cohn-Bendit szerint bizonyos munkáspártok „reformista érdekképviselőté” sülyedtek, s a kommunisták a parlamentarizmus elfogadásával maguk is „polgári párttá” változtak, s éppen ezért „kétfelé vívjuk a harcot, de Gaulle és a Kommunista Párt ellen: mindkettő ugyanis hatalmát védi és félti: az első az államban, a második a munkásosztályon belül”. A mozgalom egy másik vezetője, Jacques Sauvageot is leszögezi, hogy a nyugati társadalom építménye recseg-ropog. Egyik tanulmányában, miután megállapítja, hogy a mai filozófus a „fogyasztói” és „technokrata” társadalom gyermeke. azt kívánja, hogy ezzel a társadalommal szemben „a filozófia maga is legyen terrorista: nem mint a terrorizmus filozófiája, hanem mint a terrorizmus aktív politikájával szövetkezett terrorista filozófia”.

Mindezekkel szemben le kell szögeznünk, hogy az egyes szociológusok által „poszt-indusztrializmus”-nak nevezett korszakban elavulhatnak ugyan a konzer-válódó, megcsontosodó és öregedő felfogások, de nem az élő, újra és újra megújuló, az új tudományos-műszaki forradalom fejlődési vonalát és perspektíváját felismerő, a természetet és társadalmat, az elméletet és gyakorlatot, a léteit és tudatát szer-ves egységben vizsgáló és felismerő marxizmus. Nem vonható kétségbe Nanterre-ben és a világ minden részén a fiatalok nemes célkitűzése, nagyotakarása és igaz útkeresésének jogossága, de amit Cohn-Bendit, Sauvageot vagy Dutschke hirdet, az még akkor is téves, ha kiállanak mellette az egzisztencializmus és az „új bal-oldal” emberei. Különben forradalmi útkeresésükben is sok még a zavar. Anar-chisták, de alig érdeklik az anarchizmus régi teoretikusai, trockisták, de Trockijból legfeljebb csak a „permanens forradalom” elmélete érdekes számukra (ezt alakít-ják át a „permanens provokáció” elméletévé), példaképet keresnek, s azt olyan világból veszik, amelyben még lehet a dzsungelben vagy a hegyek között fegyve-res partizánharckokat viselni. S ha van, akire valamit adnak, az már nem Sartre vagy Camus, mint még tíz évvel ezelőtt is, hanem Herbert Marcuse, aki „a marxizmus nevében” igyekszik új ideológiát adni mindazoknak, akik magának az ideológiának az ellenségeiként léptek fel az Odeon-színházban, a Sorbonne előadótermeiben és Párizs barikádjain.

Egy kerekasztal-konferencián Luigi Longo, az Olasz Kommunista Párt főtít-kára, igen jól fogalmazta meg az ifjúság körében születő újnak a vajúdásait: „Csep-pet sem aggaszt, hogy e nagylétszámú és lelkes új erők öntudatra ébredésében bizonytalanságok, zavarok, ellentmondások, kritikus pontok jelentkeznek, olykor velünk szemben is.” Ehhez egyik spanyol kommunista ezeket fűzte: „Nem célszerű az ifjúsági körökben tapasztalható egyes antikommunista állásfoglalásokat egy vo-nalba helyezni a burzsoázia antikommunizmusával.” A burzsoázia antikommuniz-musa ugyanis minden körülmények között a tőkés társadalmat védi, az ifjúság pedig, ha bírálja is a kommunista mozgalmak egyes negatív megnyilvánulásait, alapjában véve a kapitalizmus megszüntetését s valamilyen szocialista társadalom kialakítását kívánja.

A marxista szociológiának szembe kell néznie azokkal a társadalmi és ide-ológiai jelenségekkel, amelyek a tudományos-műszaki forradalom kísérő jelen-ségeiként és következményeiként jelentkeznek, Ortega I. Gasset, Spengler, Hui-zinga s a két világháború közötti korszak haladó polgári filozófusai a tömegek lá-zadásától, a mindennapi emberek brutális fellépésétől és uralmától féltették az emberiséget, s a nyugati civilizáció hanyatlását és pusztulását jelezték. A mai helyzet nem igazolja ezeket a filozófusokat. Új civilizáció születésénél babásko-dunk, talán anélkül, hogy tudatosan felfognók ennek világtörténeti jelentőségét. A tömegek lázadása pedig valóban bekövetkezett, ez azonban nem a „vezetésre hivatott elit” elleni támadásokban nyilvánul meg, hanem lassan és fokozatosan az egész emberiség értelmiségivé válásának vágyában és törekvésében. Az új érte-lmiséggé növekvő diákság milliói valóban jelentős forradalmi elemet képviselnek, s a fogyasztói társadalmat mindenki jóléti társadalmává szeretnék átalakítani. Nemcsak a kommunisták és szocialisták, hanem a polgári értelmiségből származó fiatalok és a katolikus ifjúság is a forradalom felé fejlődik. Jobb és „parlamenten kívüli” közvetlen demokráciát akarnak, a cselekvés teljes autonómiáját követelik, pártjaik konzervativizmusa ellen lázadoznak, ellenzik a „mandarinok” vezető sze-repét.

Az ifjúság politikai érdeklődésének fokozódása egészséges tünet. A szociológiai fakultások szaporodnak, a szociológiai hallgatók száma az utóbbi tíz év alatt átlag ötszörösére, sőt tízszeresére nőtt az azelőttinek. A politikai érdeklődés növekedésére jeilemző, hogy Franciaországban ebben az évben a legnagyobb példányszámban fogyó könyvek első ízben nem a szépirodalom, hanem a politikai irodalom köré-ből kerültek ki. A politikai érdeklődést fokozzák a mind intenzívebb dialógusok marxisták és vallásos keresztények között. Az ideológiai vitákat, amelyeket Cohn-Bendit és Jacques Sauvageot feleslegesnek tart, a dialógusokon bonyolítják le. Nemrég Bécsben került sor a Paulus-társaság diákszekciójának vitájára marxisták és vallásos keresztények részvételével. Az eszmecsere három probléma körül zajlott:

1. Milyen demokratikus-strukturális reformokra van szükség a nyugati világ-ban a meglevő társadalom forradalmi megváltoztatására?

2. Mit jelent a demokratizálódás a szocialista országokban a forradalom vi-szonylatában?

3. Mit jelent a reform vagy forradalom a „harmadik” világban?

A kérdések ideológiai taglalása arra engedett következtetni, hogy a kapitalista rend megváltoztatása tekintetében vannak érintkezési pontok. Egyik madridi katolikus szociológus, González-Ruiz az emberiség forradalmi szellemének hordozóját látja az ifjúságban, amely egy időben akarja végrehajtani a „morális, politikai és szexuális felkelést”. A fiatal lázadók az új embertípus képviselői, nem hisznek a régi rendszerek értékében, s fel akarnak szabadulni a régi ideológiák alól, beleértve a vallási előítéleteket is. „A diákok ösztönszerűleg érzik, hogy most az ő feladatuk kézbevenni a forradalmi tiltakozás fáklyáját.” Az új kialakítása teszi szükségessé az együttműködést marxisták és vallásos keresztények között „González-Ruiz véleménye szerint.

A marxizmus maga is a felfrissülés és megújulás szakaszába került. Előtérbe jut az a felfogás, hogy „Marx a szabadság ideológusa” s a demokratikus szocialista fejlődés jegyében újul meg az ideológiai tevékenység is. A megújulás útját azonban, legalábbis a fejlett országokban, nem Herbert Marcuse filozófiájában, Che Guevara partizántaktikájában, Cohn-Bendit barikádjaiban, a mai trockisták és anarchisták kultúrát romboló forrongásában kell látnunk, hanem a dialógusok folytatásában, a marxista ideológia korszerűsítésében, a szociológiai kutatások kiterjesztésében s a szociológiai közgondolkodás elősegítésében. A termelési és munkafolyamatok még személytelenebbé válnak, mint a klasszikus gépkorszakban s ez nyilván nem az individualizmusnak kedvez. Az elektronikai-ipari korszak ellentmondásai azonban szükségszerűen a kapitalizmus felszámolásához vezetnek, s annak megszűnésével bizonyára véget ér az elidegenülésnek az a formája, amelyet éppen a kapitalizmus alakított ki.

A franciaországi diákfelkelésnek van még egy tanulsága. Annak ellenére, hogy a munkásság és az értelmiség kiállása nagyszerű akciókban nyilvánult meg, a kispolgárság jelentős tömegei megijedtek a barikádoktól, s a választásokon a baloldali erők egymillióval kevesebb szavazatot kaptak az azelőtti választásokhoz viszonyítva. A tömegek azonban mégis a kommunista és szocialista pártok mögött maradtak, s nem követték azt a tucatnyi anarcho-marxista, trockista, neotrockista, forradalmi-kommunista, anarcho-kommunista, che guevarista szektát, amelynek tagjai zavaros ideológiáikkal vagy ideológia-néküliségükkel tartós eredményeket nem tudnak elérni. Sokan nyilván azt a tanulságot is levonják majd, hogy szükséges a helyzet szociológiai felmérése, szükséges az ideológiai tisztázódás és szükségesek azok a disputák és dialógusok, amelyek türelmetlenség nélkül és egymás becsületesebb felfogásainak tiszteltében tartásával igyekeznek továbbfejleszteni az új szocialista társadalom elméleti alapjait.

Jordáky Lajos

Román—lengyel szolidaritás 1939 őszén

1939. szeptember 1-én a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, ki-
robbantva a második világháborút.

A romániai kormányzat ebben az időben a szélsőjobboldali csoportok szándékai ellenére olyan külpolitikát folytatott, amelynek célja elkerülni az ország bevonását a világkonfliktusba, megőrizni önállóságát és területi egységét. 1939. szeptember 6-án a Koronatanács kimondta Románia semlegességét, beleegyezett abba, hogy hazánk területén át Lengyelország számára hadianyagot szállítsanak és ugyanakkor felszólított a háború sújtotta lengyel nép megsegítésére. Grigore Gafencu külügyminiszter a londoni, berlini, római és párizsi román követségekhez intézett táviratában leszögezi: „Politikánk a szeptember 6-i cotroceni-i Tanács meghatározta vonalat követi... A semlegesség szigorú tiszteletben tartása lehetővé teszi, hogy megadjunk Lengyelországnak az emberség és a barátság diktálta minden támogatást... A lengyel határon, ahol egyre több menekült gyülekezik, sikerült rendfenn-

tartó és segélynyújtó szolgálatot szerveznünk, amely megengedi a gyermekek, nők és sebesültek, valamint a politikai menekültek határátlépését. A Vöröskereszt foglalkozik a gyermekek elhelyezésével és ellátásával, míg a politikai menekültek számára, akik az országban szándékoznak maradni, Moldvában jelöltek ki lakhelyet. A semlegesség szabályainak megfelelően a katonai szerelvényeket természetesen feltartóztatjuk, s az idegen csapatokat, amelyek ezidáig még nem tűntek fel a határon, ha be akarnának hatolni az országba, lefegyverezzük és internáljuk. Ugyancsak a semlegesség szabályai értelmében megengedtük a hadviselő államok felé vagy azokból az áru- és a polgári személyszállítást az országon keresztül.“

A lengyel népet támogató külpolitikájához hű Románia, noha őt magát is a hitleri agresszió veszélye fenyegette, az adott helyzet megkövetelte intézkedéseket foganatosított. Így szeptember elején megindult a Lengyelországnak szánt angol-francia hadianyag szállítása Románián keresztül. A román kormány menedéket adott a lengyel kormánynak és a hadsereg nagy részének, lehetővé tette a Lengyel Bank aranykészlete egy részének (hetven tonna arany) az átszállítását; október 10-én pedig biztosította három tonna lengyel arany elraktározását, melyet optimális feltételek között őrzött meg, és 1947. szeptember 17-én visszaszolgáltatót Lengyelország kormánynak.

A hitlerista német birodalom minden eszközt felhasznált arra, hogy rábírja Romániát a Lengyelországgal szemben folytatott politikájának megváltoztatására. De ellenállásba ütközött. Így amikor Németország bukaresti diplomáciai képviselője, Wilhelm Fabricius felkérte a román kormányt, hogy állítsa le a konstancai kikötőben található gyújtóbombákkal teli ládák továbbszállítását Lengyelországba, Armand Călinescu így válaszolt: „Megvizsgáltuk a kérdést jogi szempontból, s úgy vélem, előre kell bocsátanom a későbbi viták elkerülése végett, hogy a nemzetközi jog értelmében egy semleges ország nem utasíthatja vissza a fegyverszállítást... Különben a fegyverszállítás megakadályozása már nem semlegességet, hanem részrehajlást és egy ország bekerítését jelentené.“ 1939. szeptember 8-án a bukaresti német követség jegyzékét intézett a román kormánynak, melyben megállapítja, hogy a német kormány „nem osztja ezt az álláspontot“, felfogása szerint a semleges államoknak a hágai konvencióban megfogalmazott jogai és kötelezettségei másképp értelmezendők. „Így abban a helyzetben, amikor Lengyelország felé minden út el van vágva, Románia lehetőséget nyújtana a hadianyagok szállítására Lengyelországba, területe a Németország elleni hadműveletek bázisává válnék, ezzel a helyzettel pedig a német kormány semmiképpen nem békülhetne meg.“

A fasiszta agresszióval rokonszenvező hazai reakciós körök sajtóhadjáratot indítottak Romániának Lengyelország iránt tanúsított magatartása ellen, igyekeztek azt kompromittálni. Erre utal a szófiai román követségnek a külügyminisztériumhoz intézett 1939. szeptember 29-i távirata, amely szerint „Rosszakarató körök itt (Bulgáriában) és valószínűleg más országokban is olyan híreket terjesztenek, amelyek szerint a lengyel menekülteket Romániában rossz bánásmódban részesítenék és vagyonuktól megfosztanák“.

A hitleristák, akikben nagyfokú elégedetlenséget keltett az a tény, hogy Románia minden nyomás ellenére továbbra is ellenük szegül, 1939. szeptember 21-én megszervezték Armand Călinescu miniszterelnök meggyilkolását, a Vaszárda egyik terrorista csoportját használva eszközü. A német fasiszták közvetlen részvétele a miniszterelnök meggyilkolásában az idegen diplomáciai és kormánykörök előtt is világossá vált. Az athéni francia nagykövet aggodalmát fejezte ki a gyilkosság miatt román kollégája előtt, és megállapította: „A középpontban idegen befolyás áll, talán egy náci akcióról van szó.“ A belgrádi nagykövet Pál herceg jugoszláv régensnél tett látogatásáról szóló beszámolójában megjegyzi, hogy a herceg „sajnálkozását fejezte ki Călinescu miniszterelnök elvesztése miatt, és felháborodásának is hangot adott. Megmagyaráztam — folytatja a nagykövet — a büntetett bosszúálló jellegét s azt a tényt, hogy az országban kiváltott hatása ellentéte volt annak, amire a merénylők számítottak“. Ebben a nehéz helyzetben a román nép, amely a leghatározottabban szemben állt a fasiszmussal és az agresszióval, még határozottabban nyilvánította ki együttérzését és rokonszenvét a lengyel nép iránt.

„A német invázió elől Romániába menekült lengyel csapatokat és a polgári lakosságot népünk meleg fogadtatásban és támogatásban részesítette“ — állapítja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP megalakulásának 45. évfordulóján mondott beszédében.

A lengyel menekültek áradata szeptember második felében indult meg, de már a hónap első felében a romániai közigazgatási hatóságok, elsősorban a moldvai városok és falvak lakossága, felkészültek a menekülők befogadására. A megyefőnökök jelentették, hogy biztosították a menekültek élelmezését, az iskolákban, diákotthonokban étkezdéket rendeztek be. A határátlépési pontokon egészségügyi csoportokat szerveztek; az egészségügyi minisztérium fürdő-vagonokat küldött a zsúfoltabb helyekre. A megyei és községi egészségügyi szervek utasítást kaptak, hogy biztosítsák az orvosi felügyeletet a különböző helységekből megtelepedettek számára a menekülés egész időtartama alatt. A lengyel polgári és katonai járművek üzemanyag-ellátása végett benzinkutakat állítottak fel Botoșani, Fălticeni, Hirleu, Roman, Piatra Neamț, Tîrgu Neamț, Tîrgu Frumos és más helységekből. A hatóságok sofőröket küldtek ki, akik a román területen segítettek a lengyel gépkocsik fáradt vezetőinek. A vasút biztosította a lengyel menekültek nagy tömegeinek szállítását, külön vonatokat vagy vagonokat bocsátva rendelkezésükre.

Azt, hogy a hazánk földjére lépő lengyel menekülteket milyen meleg barátsággal és testvéri együttérzéssel fogadta a lakosság, sok más példa mellett szemléletesen bizonyítja, hogy Botoșani városában néhány óra leforgása alatt háromszáz szobát írtettek ki, s emellett az iskolák épületeit is szállásnak szándékoztak berendezni. Ilyen módon ez a kb. 30 000 lakosú város kész volt körülbelül 3000 polgári menekült befogadására. Hasonló volt a helyzet más településekben és megyékben is. Így 1939 októberének közepén Iași megyében 800, Baia megyében 272, Botoșani megyében 727, Bákó megyében 543, Roman megyében 578, Vaslui megyében 308 menekültet szállásoltak el. Moldva lakossága együttérzését nyilvánította a hatóságoknak azzal a felhívásával, amely kimondotta: „...kötelesek vagyunk, az emberiség elemi érzése kötelez arra, hogy befogadjuk, jóindulattal segítünk őket a reménytelenség és nélkülözés e nehéz perceiben..., hogy a valamennyi hozzánk menekült lengyel a legteljesebb mértékben elégedett legyen.” Szeptemberben a jegyzőségeknek továbbított rendelet megállapítja, hogy azoknak a helységeknak a közigazgatási szervei, ahova menekültek érkeztek, intézkedni fognak az ellátásról, a megérkezés idejére és az első napokban, de a polgári lakosság közvetlen segítségére van szükség. Ezért felkéri a lakosságot, fogadják be, élelmezzék a menekülteket, vagy pénzzel és élelemmel segítik őket.

Megalakultak a lengyel menekülteket támogató bizottságok a helyi hatóságok, a Vöröskereszt, a különböző társadalmi egyesületek, valamint a lakosság képviselőiből. Ezek a tömegek széles körű támogatásával megszervezték a menekültek befogadását, biztosították élelmezésüket, ruhákat osztottak szét. Jelentős pénzszerzést gyűjtöttek, csupán a volt Suceava megyében több mint 200 aláírási ívet töltöttek ki. A kórházak ápolásba vették a beteg menekülteket. Levéltári dokumentumok bizonyítják, hogy nagyszámú lengyel sebesült részéült kezelésben a román kórházakban. Mindez arról tanúskodik, hogy a lengyel menekültek befogadása gondosan előkészített akció volt, és sikerét elsősorban a román nép széles körű részvétele szavatolta.

Az ország területére lépők nagy tömege, megtelepedésük s huzamosabb itt-tartózkodásuk perspektívája szükségessé tette bizonyos jogi rendszer kidolgozását és olyan intézkedések hozatalát, amelyek a legkedvezőbb létfeltételeket biztosítják a menekült lengyel állampolgárok számára. Három kategóriába sorolták őket: *a lengyel kormány tagjai*, akikről közvetlenül a román kormány gondoskodott; *a lengyel katonai menekültek*, akikről a hadügyminisztérium és a területi román katonai szervek gondoskodtak; az egyre nagyobb csoportokban érkező *polgári menekültek*. A menekülteket szabad polgároknak tekintették, akik elhagyhatták az országot, bármilyen rendeltetési helyre távozhattak, nem álltak a hatóságok külön ellenőrzése alatt, csupán ami a rendőri szabályok tiszteletben tartását illeti.

Sok menekült felhasználta a román külügyminisztérium biztosította könnyítéseket, és tovább ment valamelyik, a háborútól még nem érintett országba. Sokan azonban az országban maradtak, s a háború végéig élvezték a román nép vendégszeretetét. Az állam lehetőséget nyújtott számukra, hogy megtelepedjenek Havasalföld és Olténia városaiban és falvaiban. A Moldvából és Dobruzsából eltávozó menekülteket a megyei hatóságok útlevelel és élelemmel látták el, s intézkedtek, hogy a legkedvezőbb feltételek között érkezzenek meg új lakóhelyükre. A belügyminisztérium a megyei szervekhez intézett körlevelében hangsúlyozza, hogy minden lengyel menekülttel egyformán emberségesen kell bánni, és bármilyen hatósági visszaélést vagy szabálytalanságot szigorúan kell büntetni. A menekültek gyermekei anyanyelvükön

tanulhattak a Ploiești-ben, Bukarestben és az ország más városaiban létesített lengyel iskolákban, s a lengyel főiskolások számára is biztosították a továbbtanulás anyagi feltételeit. A lengyel állampolgároknak nyújtott segítség állandóságát mutatja, hogy 1939. október 15-től napi 100 lej állami pótlékra jogosult minden felnőtt menekült és 50 lej napi pótlékra minden gyermek. A román közigazgatási szervek kötelesek voltak idejében kifizetni a megszabott pótlékot. A belügyminisztérium 1939. októberében kibocsátott, a megyefőnökökhöz intézett egyik körlevelében a következőket olvashatjuk: „...szíveskedjenek a lehető legmegfelelőbben és legsürgősebben intézkedni, hogy a menekültek járandóságait a legrövidebb idő alatt kifizethessék.”

A lengyel kormány tagjai és a hadsereg kötelékéhez tartozó menekültek más-fajta támogatást élveztek; ezt a román kormány külön utasításai alapján állapították meg.

Mint hogy a lengyel lakosság megsegítését hatósági rendeletek szabályozták, szükségessé vált, hogy a menekültek képviselőit is bevonják a román állam részéről rendelkezésükre bocsátott pénzösszeg felhasználásának megtervezésébe. Erre október folyamán sor is került.

A lengyel polgári menekülteket támogató akciók országos egybehangolására a belügyminisztérium keretében egy különleges szolgálat létesült, amely később átalakult a lengyel menekültek nyilvántartásának és megsegítésének főfelügyelőségévé. A román állam több helységben pénzbevéltő központot létesített. Annak megakadályozására, hogy az üzérkedők kihasználják a menekültek anyagi nehézségeit, az állam előbb megtiltotta, majd szabályozta a lengyel gépjárművek és más vagyon-tárgyak adásvételét. A megyefőnökségek mellett vegyes bizottságokat létesítettek az ilyen vásárlások lebonyolítására. A közigazgatási szervek rendeletileg léptek fel az élelmiszerek, a különböző közszükségleti cikkek árdrágítása ellen, a lakbéreket is törvény szabta meg.

A történelmük egyik legnehezebb időszakában kapott támogatás őszinte hálával töltötte el a lengyel menekülteket a román nép és állam iránt. Sokan kifejezését is adták ennek az érzésnek, méltatván a baráti fogadtatást; a lengyel hivatalos közegek ugyancsak elismerésüket fejezték ki. Így 1939 szeptemberében Lengyelország bukaresti nagykövete, Roger Raczyński gróf meleg köszönetet mondott a román kormánynak a „Németország kirobbantotta háború idején Lengyelország iránt tanúsított magatartásáért. Romániának ez a magatartása — hangsúlyozta a nagykövet — nem marad hatás nélkül a két ország kapcsolatainak jövőbeni fejlődésére”. Az egykori lengyel menekültek ma is emlékeznek arra a szeretetre, amellyel Románia lakossága körülvette őket. A varsói *Stolica* című hetilap 1963-ban így írt: „...nagy számú lengyel katonaságnak román területre történő bevonulása az utóbbi háború történetének érdekes epizódja, amely egyben bőséges bizonyítékát nyújtja a román nép bátorságának, együttérzésének és segítőkészségének.” A lengyel menekülteknek nyújtott támogatás a román s a lengyel nép évszázados együttműködésének meggyőző bizonyítéka. „A román–lengyel barátságnak — állapítja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs — régi hagyományai vannak az együttműködés és testvéri támogatás terén, a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, a szocializmus ügyéért vívott harcban.”

A jelen írás a szerzők szerény hozzájárulása kíván lenni a román és a lengyel nép gazdag harci hagyományai egy mozzanatának megismertetéséhez.

A. Constantiniu — Leon Eșanu

Kritikusi restség és tekintély

A kritika a legönteltebb szellemi tevékenység. Valaki hivatottnak érzi magát arra, hogy mások munkája fölött ítélkezzék — ez a valaki a kritikus. *Hivatása hallatlan szerényletlenségének tudatában lehet csak a kritikus kellőképpen alázatos az irodalom iránt: ellenkező esetben nem serkentője, hasznos, sőt nélkülözhetetlen segítőtársa az alkotónak (alkotó lévén ő maga is), hanem kártékony elősdiye.*

A kritikus ítélkezik, felmagasztal, oktat, adott esetben még fenyít is. Ki hatalmazta fel erre? — kérdik sokan, nem is alaptalanul. Honnan meríti jogát, bátorságát? — kérdi önmagától, legőszintébb pillanataiban, íróasztalánál ülve. Van-e egyéniségének elég ereje, izlésének kellő biztossága, műveltségének mélysége, jellemének megvesztegethetetlensége, hogy méltó lehessen a feladatra, melyet Gaál Gábor 1920-ban (vagyis huszonzét évesen) így fogalmazott meg: „A kritika bírói szék és mint minden bírói szék — etikai magaslat, mely az abszolút idea törvényeinek szellemén emelkedik. A valódi kritikus mindig kiküldöttje vagy küldöttje, angyalsza valamely filozófiának — az igazi, az egyetlen filozófiának.“

Meritheti tehát a kritikus pusztán az idea tekintélyéből a magáét? Nyilván nem. Nagy eszmékre, „az igazi, az egyetlen filozófiára“ hivatkozva is lehet tévesen balogul vagy egyenesen igazságtalanul ítélkezni. Ha gyatra az ítélőképesség, ha silány a jellem, véleményének kellő nyomatékú érvényt szerzendő, a kritikus intézményekkel téveszti össze magát, valamiféle érték- és mértékHITELESÍTŐ hivatallal, mellyel nem lehet vitatkozni. A rossz kritikust arról ismerni meg, hogy — nincs. Nézetei megfoghatatlan kinyilatkoztatások, szempontjai felszívódnak a magasabb Szempontban.

Szándékosan festettem le ily sötét színekkel azt a mindenkor és mindenhol fellelhető kritikus-típust — én inkább álkritikusnak nevezném —, akinek a kezén a kritika könnyen válhat az irodalmi élet manipulációjának eszközévé. Ha ugyanis a műbírálatot nevezzük az irodalom önismeretének, nem lehet közömbös kérdés az önismeret önismerete. Legszemélyesebb meggyőződésem, hogy az adekvát önismeret kialakításában olykor a volt vagy még meglévő hibák számbavétele termékenyebb lehet az eredmények regisztrálásánál. Joggal a szememre vethetik, hogy az álkritikusnak az a típusa, akiről szólottam, ma már nem játszik számottevő szerepet. Új szerepet játszik — felelhetem erre. Hangsúlyozom: szerepet, a szó legközmédiásabb jelentésében. Új ájer pezseg, s az álkritikus legfeltűnőbb tulajdonsága, hogy konzervatív-merevet és lelkendező-újítót, dogmatikust és nonkonformistát egyforma könnyedséggel tud megjátszani. Ma már helyesli azt, amit tegnap még mélt-

tatlankodva elutasított. Csakhogy öt-tíz-tizenöt év előtti — mára tévesnek, károsnak bizonyult — ítéletei mintegy megmerevedve őriznek hamis hierarchiákat. Sokáig nyoma marad az irodalmi köztudatban s egyik-másik író önértékelésében annak, hogy talmi portékát vagy semmitmondó közepszerűséget feldicsőítettek vagy elsüllyesztettek, az irodalomból kiiktattak vagy oda be se engedtek maradandó értékeket, „átdolgoztattak“ olyan műveket, melyek nem közigazgatási napiparancsokhoz, hanem a történelmi mozgás röffel nem mérhető lépteihez igazodtak.

Igazságtalan lenne, megbocsáthatatlan, ha mindazért, ami jóvátehetetlen, s azért is, ami jóvátehető, néhány kritikust tennénk felelőssé. Épp ez a nagy tanulság: a kritikus ne akarjon pápa lenni, se diktátor, se vátesz, még kevésbé végrehajtó közeg. Maradjon hatáskörén belül, ám ott aztán teljesítse hivatását. Látszólag ez a legegyszerűbb. Valójában ez a legnehezebb.

Miért? A szellemi önállótlanágnak, a készen átvett és gépiesen alkalmazott nézeteknek van egy roppant kényelmes vonatkozása: megkímélnék a gondolkodástól, felmentenek a személyes meggyőződés felelősségétől. Miért kellene Hegel *Esztétikájával* birkóznom, ha mindazt, amit tudnom kell, megkapom egy brosúrában vagy akár egy vezércikkben? Miért tanulnék nyelveket, amikor megfelelően kommentált összefoglalások tálcán kínálják: mit kell erről vagy amarról a külföldi irodalmi jelenségről, szerzőről gondolnom? Mire való ismernem a verstant s a stilisztikát, ha a költeményről elég megállapítanom, hogy „formája“ szép, „tartalma“ meg jó, illetve formalista és eretnek? Miért kétkedjem és minek keresném a bizonyosságot, mivégre próbálnék a műből magából következtetni az író értékére, ha legelső botlása elmarasztalásakor, ha még oly ünnepelt volt is addig, tüstént ki kell mutatnom, milyen tehetségtelen?

Hogy nemcsak ez volt — való igaz. Hogy ma már ez nincs — rendben van. De ilyen előzmények után nyilvánvaló, hogy nem a „kritikai front“ sokat emlegetett „megerősítése“ van soron (hányadszor!), vagyis — ugyancsak hadászati nyelven szólva — újabb stratégia és újabb taktikák kimódolása, a „kritika fegyverének“ újfenti kipucolása!

Parancsot adni vagy kapni — végtelenül leegyszerűsíti a dolgokat. Kizár minden vitát, elejét veszi a különvéleménynek — és megfojtja a szellemi életet. Engedelmes hivatalnokokká, tulajdonság nélküli emberekké degradálja azokat, akiknek lételeme, társadalmi funkciója a gondolkodás, nézeteik állandó felülvizsgálása, szembesítése más nézetekkel és elsősorban a valósággal — márpedig az irodalom is alakuló, dinamikus része a valóságnak, nem pedig passzív tükrözője.

Abban ma már mindenki egyetért, hogy a tekintély=teljesítmény. A teljesítmény esztétikai elemzése mutatja meg aztán nem csupán a mű értékét, de a kritikus rátermettségét, kompetenciáját is. A szilárd világnézet nem azonos az elméleti megmerevedéssel, még kevésbé hangzatos frázisok, új tudományágak (szociológia, kibernetika), kutatási módszerek (strukturizmus) szakszótárából kiragadott tetszetős megfogalmazásokkal. Ez a „megoldása“ az új jelenségek számbavételének éppoly kényelmes és szintoly terméketlen, mintha lezárt irodalmi korszakok kiértékelt fogalmai és elfogadott (vagy elutasított) normái felől közelítené meg valaki azt, ami már Más, ami — tagadva vagy igazolva a felbukkanását megelőző igazságokat — mindenképpen különbözik tőlük.

Erre a kritikai restségre számtalan a példa. Lássunk egyet-kettőt. Volt kritikus, nem is egy, aki úgy tíz éve, a „Szabad-e a szabad vers?“ viták idején József Attilára hivatkozva kérdőjelezte meg Szilágyi Domokos nemzedékének verseszté-

tikáját. Megfeledeztek arról, hogy alig negyed századdal előttük járó s magukat ugyancsak marxistának nevező ítések egy része magát József Attilát utasította ki a szocialista költészetből. Vagy: megjelenik egy beat-antológia, s nosza, hajbakapnak költők, kritikusok, szociológusok. Ez eddig rendjén is lenne, hisz ahol mindenki egyet gondol, ott valójában senki nem gondolkozik. De, pillantsunk ismét vissza, a múltba: Lukács György pályájának — például — éppen nem a csúcsa egykori szembenállása Brechttel. Ma már Brecht elfoglalta az őt megillető helyet, s mint sérthetetlen s felülmúlhatatlan klasszikussal, vele kölintják föbe az újabb „felháborító” irodalmi jövevényeket (jelen esetben a beatekről van szó), akik a polgárpukkasztásnak igazán nem brechti útján indultak el...

Más: a beat-vita felszínre hozott egy olyan előítéletsszövevényt is, melyet a legkevésebb Brecht helyeselt volna. Osztályuk e deklaszált, pontosabban, nonkonformizmusból önként és tüntetőleg deklaszálódott elemei nyilván nem hajlandók alávetni magukat egy olyan társadalom erkölcsi normáinak, melyet szőröstül-bőröstül elvetnek. Attól, hogy a piszkot kevésbé érzik undorítónak, mint a képmutatást, a csavargást fölébe helyezik a jól fésült beilleszkedésnek abba a társadalomba, mely kirekeszti a négereket, halomra gyilkolja a vietnamiakat — attól lehetnek még nagyon jó és nagyon rossz írók. Villon legalábbis csavargó volt, valószínűleg útonálló is, kétségtelen, hogy embert ölt, nem szólva arról, hogy szívesebben időzött bizonyos negyedek bizonyos házaiban; Platon, Oscar Wilde, Verlaine, Proust, Gide nemi élete kevéssé különbözött egyik-másik beatnik szerelmi szokásaitól; Cervantes, Defoe, Beaumarchais, Dosztojevszkij — csak taláломra néhány a sok közül — megjárták a börtönt; Ady verbajos volt és alkoholista, Byron vérfertőzést követelt el féltestvérével... Talán ennyi is elég az emlékezet felfrissítésére: az irodalom nem kizárólag tisztos családapák műve. Vagy talán kétféle mércével mérünk? A holtaknak kegyelettel tartozunk, az élőknek tárgyilagossággal sem? A beatek problémája nem a mi problémánk. Annyiban azért az *Üvöltés* című antológia kritikai életünk elevenébe vágott, amennyiben bebizonyította: tudományos, objektív vizsgálat nélkül egyetlen hazai vagy külföldi irodalmi jelenség sem értelmezhető.

A kritikusai egyéniség iskolája nyilvánvalóan a vita. Folyóirataink szerkesztői, úgy látszik, felismerték ezt az átmenetileg elhanyagolt alapigazságot. Egyre sűrűbben foglalkozik ugyanabban a lapban két vagy több cikkíró is ugyanazzal a könyvvel. Az *Utunk* vállalta az úttörést ebben a hallatlanul termékeny eszmecsere-sorozatban. Hasábjain ketten is írtak, mégpedig polémikusan, Bálint Tibor *Önkéntes rózsák Sodomában* című kisregényéből; két Forrás-kötetet (Kocsis István: *Egyenlelek és Kenéz Ferenc: Fekete hanglemmez*) méltatott egyazon vagy egymást követő két számban több szerző is (Veress Zoltán, Baróti Pál, K. Jakab Antal). Ugyanabban az *Utunkban* azonban olykor csak szép, de a kritikai elemzést nem helyettesíthető lírai vallomásokat olvasunk egy-egy új könyvről — például, időrendben, Létay Lajos és Bajor Andor kötetéről Lászlóffy Aladár, illetve Király László tollából. Leszámlítva Földes László *Korunk*-beli tanulmányát Papp Ferenc eddig megtett útjáról, évek óta nem olvastam a fős, átfogó vizsgálatát a középnemzedék vagy az idősebb írógárda valamely tagja eddigi termésének. A felfedezés bátorságánál nem alábbvaló egy-egy pályaforduló alkalmát megragadó összegezés vagy akár egyik-másik pályát megkérdőjelező mítoszrombolás kritikusai bátorsága.

Az általános szellemi pezsgés, amelyben élünk, fokozott nyomatékkaal kényszerít írókat, kritikusokat annak a felmérésére, ki mit végzett el s hogyan; mi a tennivalója. Ennek érdekében azonban az sem hagyható figyelmen kívül: milyen mulasztásokat

kell behoznunk, mik voltak e mulasztások személyes vagy általános okai, mi szükséges a további mulasztások elkerüléséhez.

Lehet, sok túlzás, indulat vegyül még a számonkérésekbe. De a túlzás is hasznosabb a véleménytelen lapuláznál, a szellemi renyheségnél.

A kritikuskak — e szerénytelen hivatás szerény elhivatottjának — egyről nem szabad elfeledkeznie: csak az irodalmat szolgálhatja, csak önmagát képviselheti.

Szilágyi Júlia

Irodalomkritika — kiadói szemmel

1.

Sosem hittem volna, hogy folyóirataink és a központi magyar sajtó egy teljes évfolyamának irodalomkritikája milyen izgalmas olvasmány. Annak bizonyult, noha rendszeresen figyelemmel kísérem a megjelenő bírálatokat, mert így, egy csokorba kötve, különös meglepetéseket tartogatnak és tanulságos következtetésekre ösztönöznek. Ami a következtetéseket illeti, előre megmondom — egyoldalú leszek. Erre utaltam a címben is: az utóbbi év irodalombírálatát, mint az egyik kiadó szerkesztője vettem szemügyre. Így aztán, többek között, látókörmön kívül esik az irodalombírálat első számú feladata: az eredeti, új művek értékelése (kivétele a Forrás-sorozat). Nem tartozik témámhoz, miután az utóbbi időben nem jelentek meg olyan könyvek, amelyek kiadhatóságát a kritika megkérdőjelezte volna, és eltekinthetek ettől azért is, mert szerencsére túlléptük azt a korszakot, amikor a kiadó, illetve a könyvszerkesztő „messzemenő segítséget nyújtott” a szerzőnek, vagy mikor a szerző esetleges botlásait vagy stílustalanságát a szerkesztő rovására írták. Az új művekért a szerző aratja a babért, vagy pedig ő tartja a hátát. A könyvszerkesztőre viszont annál nagyobb felelősség hárul a sorozatok, a sorozat-kötetek gondozásában. Észrevételeimet is ezzel kezdem, mégpedig a sikeres és elismerésben részesülő Romániai Magyar Írók-sorozattal.

Az utóbbi időben sokat beszélünk a romániai magyar irodalomtörténetről. Az Előre 1966. augusztus 4-iki számában megjelent „távolsági kerekasztal”-a a romániai magyar irodalomtörténetírásról sokoldalúan vetette fel ezt a kérdést. A kiadókkal kapcsolatban Sóni Pál megjegyezte, hogy a Romániai Magyar Írók sorozata munkára serkenti az irodalomtörténészeket is. Valóban így van. 1961-től 1967. december 31-ig 19 szerző 34 kötete és egy antológia jelent meg a sorozatban, 19 tanulmánnyal. De folyóiratainkban ezidáig nem láttunk olyan szintetizáló próbálkozást, amely az irodalomtörténetírás szemszögéből venné bonckés alá, mondjuk, külön a prózai, külön a verskötetek tanulmányait, vagy korszakos elrendezésben végezne igényesebb áttekintést. Nem lenne érdektelen például a bevezetők egymástól eltérő jellegét is megvizsgálni. A sorozat elindításakor napvilágot látott első három tanulmány (Kacsó Sándor: *Asztalos István*, Sóni Pál: *Nagy István*, Abafáy Gusztáv: *Kovács György*) lényegében irodalomtörténeti felmérés: ez is volt a kiadó eredeti elképzelése, amelyet azonban nem tudott következetesen érvényesíteni minden kötet, illetve írói életmű esetében. Irodalomtörténeti tanulmányok, esszék, vázlatok, portrék váltakoztak a sorozat kötetinek bevezetőjeként. Irodalomkritikánk nem nyilvánított véleményt arról sem, vajon melyik forma a legcélszerűbb egy hasonló sorozat esetében?

De fellelphetünk-e ilyen igényekkel, amikor irodalomkritikánk az 1967-ben napvilágot látott nyolc, mindmegannyi jelentős RMI-kötettel nem is foglalkozott érdemben.* Ritka kivételtől eltekintve, a sorozat kötetéről szinte sémaszerűen

* *Adataim 1968. március 30-ig terjednek, az ezután megjelent bírálatokat cik-kem nem vette, illetve nem vehette figyelembe.*

emlékeznek meg: üdvözlík a kiadót a kötet megjelenése alkalmából, amelyet „régén várunk“, és amellyel a kiadó „régí adósságot törleszt“, ismertetik a könyvet, ami természetesen igen fontos — de körülbelül ennyire korlátozódik a „bírálat“.

1967-es könyvkiadásunk egyik kiemelkedő eseménye, Salamon Ernő eddigi legjelentősebb és legteljesebb gyűjteményes kötete sem váltotta ki a méltán igényelhető visszhangot. Igaz, Csehi Gyula az *Előrében* szeretettel és elismeréssel üdvözlí, az *Igaz Szóban* Izsák József tanulmányt közöl *Salamon Ernő eszményei* címen, de maga a kötet valahogy „elsüllyedt“ a költő születésnapj évfordulójának ünnepségeiben. Markovits Rodion második kötetéről, amely kevésbé ismert regényét, a *Sánta farsangot*, és mondhatni ismeretlen elbeszéléseit tartalmazza, március végéig meg sem emlékezett a kritika.

A kötetek, mint tudjuk, előszóval jelennek meg (sajnálatos kivétel a Salamon Ernő-kötet). Szinte magam előtt látom egyes irodalomkritikusainkat és -történészeinket, amint azon törík a fejüket, hogyan lehetne semmire sem kötelező megállapításokkal elintézni a bevezető tanulmányokat. Ha ez nem sikerül, akkor esetleg meg sem említik, vagy ha éppen megemlítik, csak mint könyvészeti adatot, mert — vigasztalhatják magukat — ők nem a bevezetőről, hanem a műről írnak. Lehet, hogy a valóságban ez nem éppen így történik, de az eredmény mégiscsak az, hogy rendszeresen megkerülík a tanulmányok elmélyültebb elemzését. Egy olyan kötet példájával szeretnék élni, amelyről minden lapban megemlékeztek: Berde Mária két kisregényéről. A bevezetőt Jancsó Elemér írta. Baróti Pál (*Utunk*, 1967. 23.) nem tesz említést a bevezetőről, és ugyanígy jár el Molnár Szabolcs is a *Korunkban* (1967. 7.) Izsák József pedig a következő mondattal intézi el: „Jancsó Elemér írt az írói munkásságát objektíven értékelő, filológiai megalapozottságú előszót, mintegy biztatásként és ösztönzésként a teljes életmű elmélyültebb, elemző vizsgálatára.“

Nagyobb visszhangot a *Korunk* költészetének két bevezetője (szerzők: Méliusz József és Szász János) váltott ki, bár a komoly felmérés ez esetben is elmaradt. Voltak, akik általánosságokkal intézték el a két tanulmányt, voltak, akik vitakoztak egyes megállapításaival, de inkább a sorok közül kellett kiolvasni az ellenvéleményt, mások pedig nem az adott kötethez kapcsolódó aspektusokat érintették, s így — akarva-akaratlanul — a figyelem elterelődött a tanulmányok központi, lényegi kérdéseiről.

Az irodalombírálat közömbös maradt a talán kisebb jelentőségű dráma-sorozattal szemben is. Igaza van Gyöngyösi Gábornak, amikor azt írja, hogy „a drámák sorozata, különös módon, nem hívta még fel úgy magára az értékelő figyelmet, mint mondjuk a Horizont vagy a Forrás.“ Ezek a közkedveltségnek örvendő, szép kiállítású könyvecskék 1960 óta jelennek meg rendszeresen, azonban, magával a sorozattal a szaksajtó nem foglalkozott.

Vajon a legolvasottabb (Horizont) és az elsőkönyveseknek jogosan kijáró figyelmet felkeltő (Forrás) sorozat milyen mértékben vonta magára a kritika érdeklődését? A Horizont még kialakulóban, erjedésben lévő kollekció, s tekintettel átfogó, széles világirodalmi jellegére, el is fog telni bizonyos idő, amíg a kritika összefoglalhatja az eredményeket és rámutathat a hézagokra. A Forrás-köteteket irodalmi sajtónk, dicséretére legyen mondvá, soha el nem hanyagolta. Sőt: nincs az a vidéki napilap sem, amely ne foglalkozna a Forrás-kötetekkel. A Forrás különben az Irodalmi Könyvkiadó egyetlen magyar nyelvű sorozata, amely két újságnál is ankét tárgya volt (*Előre* és *Ifjúmunkás*), és mindkettő lényegében a Forrás-kötetek gyorsabb ütemű kiadását szorgalmazta. Ehhez kapcsolódik az Ifjúági Kiadónál megjelent *Vitorla-ének* című kötet kerekasztal-vitája az *Ifjúmunkás* szervezésében. Hasznosak ezek az ankétok, többre is szükség lenne, mert a szinte elkerülhetetlen túlzások mellett mindig leszűrődnek elvi és gyakorlati következtetések is.

De visszatérve az irodalombírálatra: nem telik el év, hogy a román irodalmi vagy napisajtóban a *Luceafărul* testvér-kollekcióról egy-két átfogó, elemző cikk ne jelenjék meg. Ilyen íráások hiányoznak a hazai magyar sajtóból, irodalomkritikánk, bár kétségtelenül sokat foglalkozik a fiatalokkal, nem törekszik a sorozat szintetizáló, átfogó elemzésére. De, mint láttuk, a Forrás nem kivétel. Az utóbbi évben a román központi sajtóban (a vidéki irodalmi folyóiratokat nem is említem) a *Luceafărul*-kollekción kívül, többek között a Criterion, Poesis, Legszebb versek,

Román írók, Biblioteca pentru toți, s az irodalomtörténeti monográfiák sorozatát is elemezték. Elhangzottak vitatható vagy egyszerűen nem helytálló vélemények — de az érdeklődés kétségtelen, és jogosan merül fel bennem a kérdés: magyar sajtónknak nincs semmi mondanivalója a kiadói elképzelésekhez és gyakorlathoz?

Eddig az Irodalmi Könyvkiadó magyar kollekcióit említettem (azt sem mind-egykét), az Ifjúsági Kiadó is nem kisebb fontosságú sorozatokkal jelentkezik évek óta, de az irodalomkritika ezekkel is elég mostohán bánik. Szerencsés kivétel a Tanulók Könyvtára, amely iránt nem lankad az érdeklődés. Induláskor foglalkozott a kritika a Legszebb Versek sorozatával, de most, amikor már mérleget lehetne készíteni, hallgat.

Az Irodalmi és Ifjúsági Kiadó magyar nyelvű sorozataiban megjelenő kötetek nem lebecsülendő hányada fordítás. A műfordítás, illetve műfordítási bírálat kérdése sokkal tágabb, túlmegy a sorozatok „ügykörén”, és elsőrendű fontossága nem szorul bizonyításra. Vonatkozik ez elsősorban a románból való fordításokra. Folyóiratainak egy év alatt egyetlen egy nagyobb lélegzetű elemzést közöltek prózafordításokról: az 1966-ban magyar nyelven megjelent háromkötetes Sadoveanu-válogatásról írt Dávid Gyula (*Utunk*, 1967. 16). A szerző érdekes statisztikát is közöl műfordítás-bírálatunkról: szerinte az utóbbi húsz-egynéhány évben megjelent összesen 42 Sadoveanu-kiadásról szóló cikkek, ismertetések, bírálatok legnagyobb része még a fordító nevével sem tesz említést, s alig egy-két kivétellel a többi is legfeljebb néhány soros általánosságra vagy jelentéktelen észrevételre szorítkozik. Ez a megállapítás lényegében a próza-fordítás terén általános érvényű. S noha még mindig sok a közepszerű fordítás, az irodalmi sajtó hallgat erről. A versfordításoknál valamivel jobb a helyzet, hisz itt, volens-nolens, a kritikusoknak ki kell térniük a fordítások minőségére, bár néha sikerül bebizonyítaniuk, hogy ezt is el lehet kerülni. A két-nyelvű József Attila-válogatásra, illetve Mihai Beniuc fordítására kritikánk azonnal felelt; aztán olvashattuk Lőrinczi László színvonalas elemzését Călinescu legszebb verseinek fordításáról. Jól fogadta a kritika — és megérdemelten — Kiss Jenő *Kaleidoszkópját*. Történetesen éppen erről a kötetéről szóló egyik cikkel példázhatom a kritikátlan kritika bűjőcskájának esetét. Érthetetlen, hogy ha egy felmondásban elejtünk egy bírálatot, miért mindjárt bocsánatot is kérni? Az egyik kritikus, kiemelve Kiss Jenő és kötetének érdemeit, felrója a szövegűség helyenként túlzott tiszteletét. De azonnal hozzá is teszi: „Valójában csak a szörszállhasogató okvetetlenkedés talál Kiss Jenő fordításaiban még ilyen bocsánatos botlásokat is.” Az olvasó végül mit higgyen: hogy Kiss Jenő helyenként a kelleténél hűségesebb az eredeti vershez, vagy pedig azt, hogy a kritikus — saját bevallása szerint — egyszerűen okvetetlenkedik?

Ez év március végéig sem az *Utunk*, sem a *Korunk*, sem az *Igaz Szó* nem írt az *Építő Amfionról*. Pedig nem lenne érdektelen megalapozott véleményt olvasni arról, hogy a derékhad és a fiatal nemzedék költői és műfordítói miként érzékelik, hogyan ültetik át magyarba román költő társaik verseit. Az utóbbi évek legnagyobb műfordítói teljesítménye Eminescu összes verseinek 1967-ben magyarul megjelent kötete. És mégsem akadt senki, aki a fordítások elbírálására vállalkozott volna. Gelu Păteanu az *Előreben* felveti a fordítás kérdéseit, de természetesen egy kis cikk keretében nem igényelhető a műfordítások elemzése. Oláh Tibor az *Utunkban* (1967. 26.) felvázolja Eminescu útját a magyar olvasóhoz. Igaz, ilyen jellegű összefoglaló is szükséges, de nem pótolja az átültetés kérdéseinek szakszerű vizsgálatát.

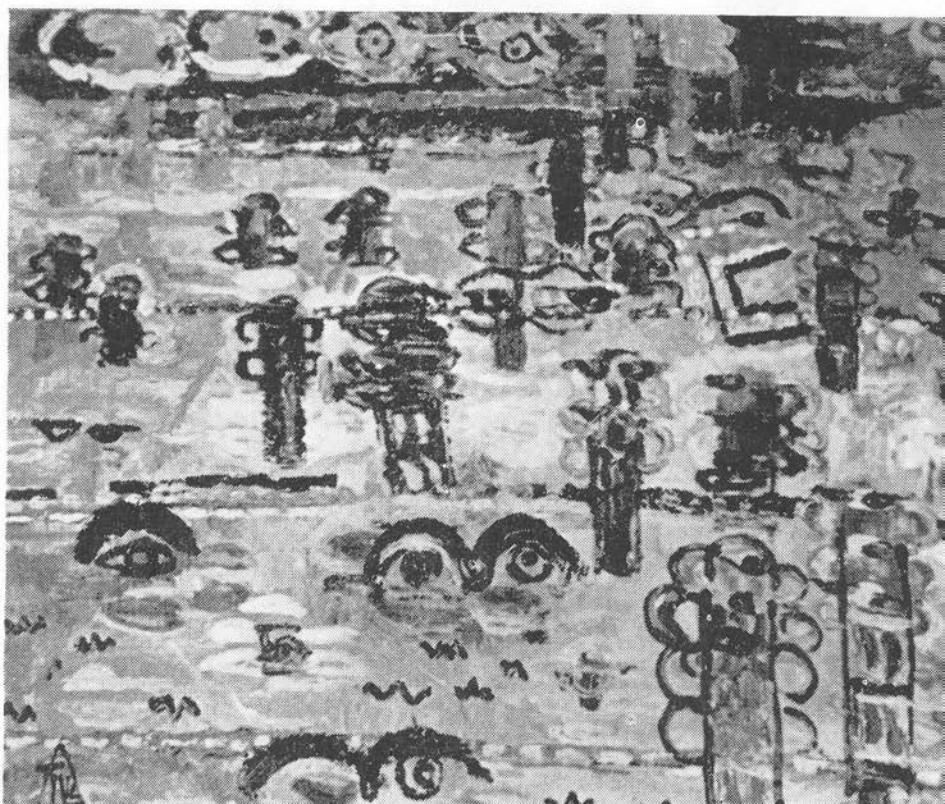
A kiadó, a múlthoz viszonyítva, igyekszik több olyan kiadványt megjelentetni, amely hazai magyar fordítóink tolmácsolásában közvetíti olvasóinknak nemcsak a román, de a világirodalom termését is. Műfordítói hagyományaink köteleznek, és nem szabadna elhallgatnunk, hogy a művészi minőség tekintetében sok esetben lemaradunk. Új műfordítói gárdát is kell nevelnünk, ösztönöznünk kell a fiatal írókat és költőket az idegen nyelvek tanulására és a fordítói munkára. Égető szükségünk van az egyenes beszédű műfordítói bírálatra. A szigorú, elvszerű kritika pontosan a fordítások, elsősorban a prózai fordítások esetében gyors és kézzelfogható eredményekhez segíthetne hozzá: megkönnyítené a kiadó munkáját is, a fordítók szelektálását. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi szűk, prakticista szempont — de nem az.

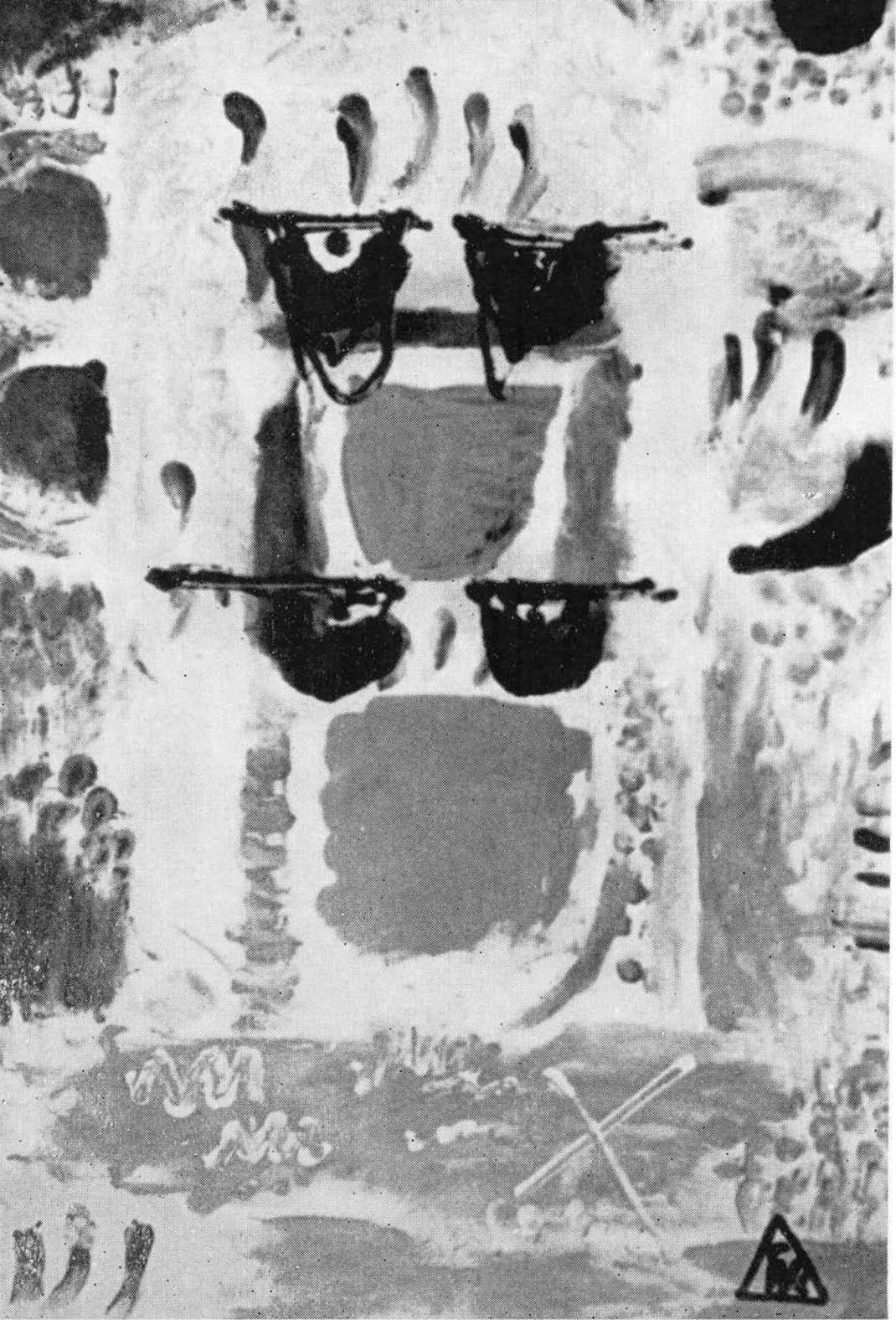
Az elhallgatással, a langyos, semmitmondó, formális bírálattal kritikásaink a közepszerűséget támogatják. Pedig a kritika sokat tehetne avégett, hogy a fordítás, bármilyen nyelvből történjék is, ne „kenyér munkának”, hanem annak minősüljön, ami a valóságban: alkotásnak.

Ion Țuculescu műveiből:

1. Önarckép

2. Ősök között

3. Hóember

Kántor Lajos a kritika hatósugarával kapcsolatban teszi fel a kérdést: „Ki számára íródik az irodalombírálat? Az alkotóknak nem... A többi kritikuskoknak? Ehhez nem szükséges a többezres példányszámú nyilvánosság. Az olvasóközönségnek? Valóban, tapasztalhatjuk nap mint nap: a nagyon »levágott« könyvek a kritika megjelenése után percek alatt elfognak.“ Kántor megelégedezik rólunk, szegény könyvszerkesztőkről, a kritikuskok hűséges olvasóiról. De hát ezért nem érheti szemrehányás, hisz számunk oly csekély. Nem is ezért idézem, és véleményével sem kívánok vitázni. Csupán megjegyzem, hogy amennyiben a kritika által „levágott“ könyvek azonnal elfognak, ez önmagában véve minden kétséget kizáróan bizonyítja: a könyvvásárló közönség olvassa az irodalombírálatot...

Kántor Lajos eszmefuttatása mégis megérlelte bennem a kérdést: mennyiben járul hozzá sajtónk az olvasóközönség szélesítéséhez? Az olvasók számának növelése, úgy érzem, jelen pillanatban nem annyira a folyóiratok, mint a napilapok feladata, mert a *Korunk*, *Igaz Szó*, *Utunk* olvasói feltehetően egyben rendszeres könyvvásárlók is, és feltehetően, zömükben, meg tudják maguknak választani olvasmányaikat. De hogyan férközzünk azokhoz, akik nem olvassák irodalmi, kulturális folyóiratainkat? Az *Előőrén* kívül, amely rendszeresen közöl irodalomkritikát, hét vidéki magyar napilapunk van, s négy budapesti és három vidéki hetilapunk. Új könyvvásárlók és olvasók megnyerése szempontjából óriási feladat hárul ezekre a lapokra. Persze a könyvpropagandának rengeteg az összetevője, a legváltozatosabb lehetőségek kínálkoznak e téren és jól tudom, hogy e tekintetben le vagyunk maradva, elsősorban a könyvterjesztő, de a kiadó is. Most csupán az egyik, véleményem szerint, nagyon fontos tényezőről szeretnék beszélni.

A vidéki napi- és hetilapok körülményei és lehetőségei nagyjából hasonlóak, mégis egyesek sokat tesznek a szépirodalom propagálásáért, mások viszont majdnem semmit. A marosvásárhelyi *Vörös Zászlót* említhetem meg a legpozitívabb példaként. Erre azt lehetne mondani, hogy Vásárhelyen inkább akad, aki írjon, mint mondjuk Aradon. Azonban Kolozsvárt is találni kritikuskokat, mégis az *Igazságban* a könyvbírálat, a könyvismertetés fehér holló. Megnéztem a két „újszülöttet“: a *Hargitát* és a *Megyei Tükört*. A *Hargita* irigylésre méltó írógárdát szervezett magának, ami olvasóközönsége kulturális és irodalmi ízlésének kialakítása szempontjából méhetetlen jelentőségű, de a könyvismertetések terén a hetente megjelenő *Megyei Tükör* többet nyújt. A pozitív példák bizonyítják, hogy ott, ahol megvan az érdeklődés és az ügyszeretet, a vidéki sajtó is tud színvonalas könyvismertetést közölni, és jó könyvpropagandát végezni.

A vidéki sajtótól tulajdonképpen nem az irodalomkritikát igényelném. Mert például kit igazít el egy olyan bírálat, mint amilyen a temesvári *Szabad Szóban* (1968. január 25) jelent meg Kádár János *Fénycsikok nyomában* című könyvéről: „Kádár, aki költőként indult, jelen prózai írásában is megmaradt költőnek, de talán éppen azért, hogy a lehető legtöbbet mutassa magából — úgy tűnik — helyenként feleslegesen, öncélúan költőieskedik. Ő ezáltal is zálogát kívánja adni tehetségének. Vargabetűi, írói »ujjgyakorlatai« valóban segítenek felismerni zálogának értékét, egyszóval írói rátermettségét jelzik — ezért el is fogadhatjuk... Remélhetjük viszont, hogy Kádár János záloga arra is biztosíték: ezt követő új írásai maradéktalanul pótolják hiányosságait, messzebbmenően kiteljesítik írói hitvallásának eddigi kimondott igazságait és szépségeit.“ Nem illyenszerű kritikusi „ujjgyakorlatokra“ van szükség!

Nagyobb lélegzetű írások — nagyon helyesen — főként a helybeli szerzők új könyveiről jelennek meg. És ilyenkor az illető könyv beharangozására a lapszerkesztők változatos formákat keresnek, és nemegyszer találnak is. A temesvári *Szabad Szó* Markovits Rodion *Sánta farsangjának* megjelenése alkalmából meginterjúvolta az író özevegét. A nagyváradi *Fáklya* bár általában elég gyéren foglalkozik szépirodalmi művekkel, 1968 első hónapjaiban nagyon megpendült, amikor több váradi írónak a kötete jelent meg. Például kis hír lát napvilágot *Elsőkötetes* címmel, melyben jelzik Domokos Eszter és Kocsis István Forrás-kötetét, két hét múlva interjút közöl a lap: *Megkérdeztük az elsőkötetéseket...* Sikerült Nemlaha György két „előzetese“ Simon Magda és Robotos Imre kötetéről. (A nagy futószalagon-ból később részleteket is közöl a lap.) Nemlaha György megtalálja a hangot, amely-

lyel felkeltheti az olvasók figyelmét. Többek között például megjegyzi, hogy Robotos Imre kisregénye, a *Szárnybontás* (az ugyancsak nagyváradi) Fux Pál fedőlapjával jelenik meg hiteles példányszámban, hogy a két nap alatt elkapkodott Simon Magda-könyv után újabb siker ígérkezik.

Ilyen vagy ehhez hasonló kezdeményezéseket szívesen látnánk a marosvásárhelyi, kolozsvári, sőt bukaresti lapokban is, hiszen ezekben a városokban több alkalom adódik helyi szerzők köteteiről írni. És miért ne lehetne ezt a jó példát követni olyan városokban is, ahol nincsenek írók vagy kevesen vannak? Miért ne közzölhetne időnként az aradi, szatmári, bányai vagy brassói lap interjúkat, előzetes „színeseket” bukaresti, kolozsvári vagy marosvásárhelyi íróktól vagy könyveikről? És nem lehetne a lapok szerkesztőségének művelődési rovata az az erjesztő, amely itt-ott megmozgatná a helybeli könyvterjesztő szerveket?

Véleményem szerint a *figyelmet felhívó könyvismertetés* a könyvpropaganda egyik nagyon fontos eszköze. Ez nem azonos a reklámmal, nem kritikátlan szövegekre gondolok, mert aki könyvről ír, még ha egész röviden is, mondja ki véleményét. Úgyes például a temesvári *Szabad Szó*-beli kis montázs Szöcs Kálmán *Csendes kiáltvány* című kötetéről: fedőlap-fénykép, rövid ismertető és mutatóban egy vers a kötetből. De ugyancsak a *Szabad Szóban* (1968. március 3.) a „Művelődési élet”-oldalon nincs egy könyvismertetés sem (sajnos, ez más újságoknál is gyakori jelenség, például az *Igazságnál*), viszont egy nagy fénykép ékeskedik az oldalon: „A könyvesboltban” — amelyben telt könyvespolcokat és kedves kiszolgálókat látunk. Helyében legalább két fedőlap-fényképpel ellátott könyvrecenzió fért volna el, és biztos vagyok, hogy ez utóbbi több embert csalogatott volna a könyvkereskedésbe, mint a semmitmondó fénykép.

A vidéki lapoknak elsősorban (természetesen nem kizárólag) olyanszerű könyvismertetésekre volna szükségük, mint folyóirataink recenziói. Például a *Korunk*-beli „Téka” (pár mondatnál bővítetebb kiadásban), az *Utunk*-beli „Új könyvek”, de mindenekelőtt az *Igaz Szó* „Új könyvek”-rovata. Milyen élvezettel olvastam ez utóbbit, mégpedig szakmányban, egy teljes évfolyamot. Bár mindegyik egyetlen tollból származik, mégsem ismétli önmagát: Veress Dániel színesen, érdekesen prezentál minden könyvet, távolról sem reklámszerűen, bár természetesen nem a bírálatra helyezi a súlyt, de azért kiolvasható a véleménye. Mindig eltalálja a megfelelő hangot. Haşdeu *Răzvan* és *Vidra* című drámakötetének ismertetését például azzal indítja, hogy Hunfalvy Pál azért tanult meg románul, hogy Haşdeu műveit eredetiben olvashassa. Azért tértem ki ilyen részletesen az *Igaz Szó* rovatára, mert illyenszerű, kevés helyet igénylő, rövid, színvonalas, ötletes könyvismertetőkkel, úgy érzem, a vidéki lapok nagyon sokat tehetnének a könyvpropaganda, tehát az olvasók számának növelése végett.

Jól tudom, a kiadónak is mozgékonyabbnak kellene lennie a lapok informálása terén. Történt is részünkről egy-két kezdeményezés, és remélhetőleg nem marad folytatás nélkül. Mint ahogy azt is jól tudom, hogy cikkem a könyvkritikát és -propagandát lényegében egyetlen vonatkozásban próbálta elemezni. De abban a reményben írtam meg, hogy esetleg akadnak, akik folytatják, és a kérdést más oldalról is megvilágítják.

Sugár Erzsébet

W. Barylski ex-librise

GÁBOR FERENC HADIFOGOLY-VISSZAEMLEKEZÉSEIRŐL

Gaál Gábor régi Korunkja kultuszt teremtett a valóságirodalomnak, a dokumentációnak, nem győzve eleget ajánlani írók és olvasók figyelmébe a tények, a társadalmi zajlás, az emberi mindennapok ismeretét. Egy nagyon egyszerű, de annál érdekesebb emlékirat olvastára úgy gondoljuk, ma is érdemes tanulmányt merítenünk a hétköznapiak kisemberi vallomásaiból.

Gábor Ferenc, a szalontai munkásíró, lejegyezte amerikai fogságbaesésének és közel egyéves lágeréletének történetét, s őszinteségével ugyanolyan élményünké teszi a maga sorsának németországi és franciaországi változatait, mint amilyen feltűnő volt nemrég Bajkó Elek múlt századbeli székely diák és Lengyelhonba vezényelt huszár önéletírása egy részletének közreadása az Előre irodalmi mellékletében. A közlő Árvay József „a nevezetes erdélyi emlékirat-irodalom érdekes kései terméke”-ként köszöntötte ezt a sepsiszentgyörgyi múzeumban talált paraszti memoárt, s mi most kiegészítjük az irodalomtörténeti besorolást Gábor Ferenc kubikos és szabósegéd háborús viszonyosságainak felelevenítésével. Bátorság a szökésben és szorongó megbűvés a viharban, gyermeketeg jószág és felhőrgő, tompa káromkodás, a megalázkodás és a nyiladozó osztálytudat érzései örvénylenek itt, megrázó folytatásaként mindannak, ami híres emlékirat-irodalmunk századokon át visszatérő keserve volt.

A gazdag lágerirodalom ezt a motívumot még nem kapta fel: a fasiszta hadsereg kiskatonájának szenvedését urinak bűnéért, méghozzá a nyugati civilizáció „fehér csillagai” alatt. Asztalos István a maga ismert hadinaplójában csak Budapest ostromáig követte az elsodródás tragikomédiáját, a szalontai fiú azonban a Maginot-vonalig jut el, ott valahol rohad társaival a fogolytábor sarában, s jut munkaszolgálatosként egy amerikai tiszti kaszinó konyhájába, szolgál a hadibordélyban és eszik kedvére, amíg balsorsa vissza nem löki a szögesdrótok éhezői közé. Hogy egykori sanyargatóinak végül nem is csikket, hanem egész cigarettát ajándékoz? Ebből csak egy nem érthető félre: az emberség, mely ott is feltör, ahol akár el is maradhatna, s ironiájának fölényével valójában új erkölcsöt sugároz.

Balogh Edgár

Fehér csillagok alatt

Két műút hosszú, szürke sávja között széles tisztás nyújtózott egészen a falu aljáig. A tisztás közepén, keskeny árokban meg-megcsillámlott a lassan vonuló vízcsik. A műutak oldalán, szelíd lankáson, szép, gondozott erdő terjeszkedett, számmakra ismeretlen szélességben.

A fák kibomló lombja között benyilazta sugarait a kelő nap. Szinte megsimogatta borostás arcom.

„Reggel van! És mi még élünk!” — tértem észhez. Ötször huszonnégy óra talponlét után az első éjszaka, amikor magunkra hagyva rendelkezhattünk az éjszakával.

Megpróbáltam kiegyenesíteni elgémberedett tagjaimat, de mint akit a görcs húz, csak kinlódtam és a fogam úgy vacogott, mintha golyák kelepelték volna valahol az erdő felett. Nem egy, hanem tíz, húsz, vagy az isten tudja mennyi.

Dermedten néztem a maréknyi kunkorgóra, amin átvacogtam az éjszakát. Nem sok kényelmet adott, meleget még kevesebbet, de a pusztá földnél jobb volt, mert így a köpenyem teljes egészében magamra terithettem. A kunkorgót egy másik, élelmesebb katona szerezthette, én úgy, készen kaptam, csak rá kellett feküdni. Idétlen mozdulatok, járási gyakorlat után tagjaimba visszatért a vérkeringés.

Körülkémlelőztem. Csend. Kinéztem a tisztásra, a kis árok ezüstcsíkja párába burkolózott. Békésen, szeliden, akárcsak tegnap este a lölvöldözések után. Bajtársaim még aludtak a pusztá, felázott földön, mindenik a maga lövészgödre mellett. Aludtak, kivese az életből, mit sem törődve a halál útjával, amit már némelyikünk öt év óta jár, és eddig szerencsével.

Mintha béke lett volna az egész világon, úgy tűnt az öt napos ágyú- és akna-tűz, repülőtámadások után. Csend, csend, csend.

1945. április 1. Vasárnap. Húsvét.

Milyen isteni tréfa lenne megszabadulni ép bőrrel ebből a háborúból. Hazamenni, aratni, kapálni, kubikolni — szeretni! Igen, szeretni, nem ölni és megöletetni. Ölni és nem leselkedni egymásra, mint a vércse, vérsomjasan.

Ötször huszonnégy óra talponlét... egy örökkévalóság. Az eddig is elcsigázott, kicéhezett szervezettel, napi négy német száraz keksszel, nappal tüzelőállás, éjjel visszavonulás...

Barczi főtörzsmester szavai csengenek még ma is a fülembbe, amint a marburgi laktanya ebédlőtermében eldörgi, nem csekély öngúnnyal és iróniával a századunk rendezte kis műsoron: „Bajtársak! A szovjet front hétszáz kilométeres szélességben tör előre, de mi győzünk!”

Hallom Németh Gyula zászlóst belefulladni Gyóni Géza „Csak egy éjszákára...” kezdetű gyönyörű versébe. A szövegét tőlem kérte el. Négy szakaszt makogott el belőle, azt is össze-vissza. És inkább ordította, mint szavalta. Hogy elmondtam volna én, az én hat elemimmel! De ő zászlós volt. Én baka.

Eszembe jut a jóképű kis hadapród, amikor géppuska-lövészeten tizenöt golyóból tizenhárom találatom volt és megkérdezte: „Gábor örvézető! Hol leszünk mi húsvétkor, ha így lövünk?” Félig tréfásan, félig komolyan válaszoltam, minden céltatlanság nélkül: „Fogságban!”

De ne rohanjunk annyira, mert egyelőre csak ünnep első napja van és itt vagyunk Wiltheim alatt, az erdőszélén, valahol Németországban, és hallgatózom a csendbe, amikor az erdő szélén elvakkantja magát egy aknavető.

Kerékgyártóék alusznak tovább. Alszik az én rajom is. Nesztelen megyek egyik lövészgödörtől a másikig...

Német szakaszparancsnok is olyan, mint egy hulla. Felköltöm, mert újabb vakkantás rezdül végig az erdőn. Ő tapasztalt frontkatona, eljutott egész Sztalingrádig — és vissza... Épp tegnap mesélte, azaz mutogatva magyarázta: ötször sebesült és még csak huszonhárom éves. Nem hazudik. Arca csupa forradás, karján ott a nagy sebhely. Még tegnap csillogott a szemében valami kis bizalom, de most olyan már, mintha szapulóból rángatták volna ki. Az ő foga is elkezd pattogni. Az aknarobbanások mind sűrűbben ismétlődnek, most már bele-bele vegyül egy-egy nehézüzerszerű löveg dőreje is.

A fiúk egymás után kelnek fel. Mind vacog, mind didereg.

Egyelőre megnyugtató, hogy átlónek fölöttünk.

A túlsó műuton fehér, ötágú csillaggal jelzett dzsipek és teherautók sikliknak. Olyan hat-hétszáz méternyire lehetnek. Mennek, mennek zavartalanul, lassan, tempósan, mintha csak sétatúton volnának. A dzsipekben 5–6 fegyveres katona áll. Sisakban. Egészben jól lehet látni őket. Amerikaiak.

Figyelem a vonulásukat, a két német rajparancsnok valami harapnivaló után szaglász. Ők otthon vannak...

Az őrház felől, ahol tegnap felrobbantották a műutat, egy szürkészöld esőköpenyes ember tart felénk a tisztáson. Ráérősen lépeget, mint valami földtu-

lajdonos. Civilnek látszik. Felgyúrt simléderű köcsögsapka van a fején, két kezét hanyagul lóbálja.

Tizennégyen vagyunk a két rajban. De egyikünknek sem jut eszébe megállítani. Ő jön, jön, mint akinek nincs félteni valója, mintha csak a saját legelőjén ballagna munkába. Nem siet, hadd száradjon fel a harmat.

Kerégyártóval egymás mellett ülünk egy kidöntött farönkön. Az idegen egyenesen felénk tart. Mintha nem is fronton volnánk, engedjük, hogy átjöjjön a műúton, fel a martra, egészen hozzánk az erdő széléig, a lövészgödörök mellett a rönkig, ahol ülünk.

Ki tudja kiszámítani az emberi gondolkozást? Ki tudná előre megmondani, egyes sorsdöntő pillanatban mikor cselekszik az ember jól és mikor rosszul? Ki adott bátorságot annak az embernek, hogy nyíltan, félelem nélkül az állásunkig merészkedjen, mikor kezünkben ott van a biztos halált hordozó automata-puska?

És milyen áramlatok működtek mibennünk, hogy tizennégyünk közül egynek sem jutott eszébe megállítani félúton az őrháznál vagy az erdőszélén.

Nem, nem jutott eszébe egyikünknek sem. Az idegen pedig odajön, megböki köcsögsapkájának feltűrt simléderét, derűs arccal végignézi bennünket és leül mellem a farönkre. S mintha csak közénk tartozna, elkezd magyarázni valamit az ő nyelvén, amelyből egy szót sem értünk.

— Mi magyarok vagyunk — mutatok öltözékünkre és a sapkarózsámra.

— Italiani — mosolyog az idegen.

— Ungarn, Ungarn — mondom neki németül.

Nem érti, mert megfogja rajtam a köpenyt és kezével integet, hogy mi ez?

— Budapest — próbálom rávezetni a kilétünkre.

Leint. Felemeli hüvelykujját és mosolyogva mondja:

— Ein Monat — mutat a puskára, hogy a térdünkön ketté kell törni, mert a háború „fertig“.

Értem. Egy hónap még és nincs szükség a puskára: vége! Vége a puskanak, vége a háborúnak!

Hangosan kacag és kezét fog velem meg Kerégyártóval, aztán megindul vissza azon az ösvényen, amelyiken hozzánk jött. Arra, ahol a fehércsillagos gépkocsik poroszkáltak Wiltheim felé.

Értetlenül néztünk egymásra. Ő pedig lépeget a legelőn a túlsó műút felé... Még el sem ért az árokig, amikor a két német visszajött. Mindjárt magyarázzuk nekik, hogy ki volt itt.

— Hej krucifix — káromkodott a Kerégyártó cugszfürerje és mutatja, hogy le kellett volna löni.

— Te mit csinálsz, ha holnap elfognak? — magyarázom neki, és mutatok a vége-hossza-nincs gépkocsikaravánra...

Mellének tartja géppisztolyát és mondja, hogy inkább öngyilkos lesz, mint fogoly.

Főitartom a két kezem, hogy én inkább megadom magam.

— Schwein! — köpött egyet, és úgy nézett rám, annyi gyűlölettel, hogy ha számára is nem olyan reménytelen lett volna a helyzet, elbúcsúztatott volna a földi élettől... Egyelőre nem volt szükség, hogy mi fenekedjünk egymás életére, mert mindegyre erősödött az agyú- és aknatűz, ami közös veszélyt jelentett, és a nehéz fegyverek bömbölésébe mindjárt-mindjárt belekotkodácsoltsunk egy-egy géppuska.

Nemsokára pedig az amerikai kis pusokák, géppisztolyok sipogása is hallatszott, mintha kis csirkék keresnék az anyjukat. De úgy látszik, velünk nem vesződtek.

Egy hete voltunk tűzvonalban és még egyet sem lőttünk. Most két napja, hogy itt didergünk e vegyesfajú erdőben, ahol a kutya sem törődik velünk. Tegnapelőtt kaptunk egy-egy csajka burist, azóta kivesszük a tartalék májkonzervet, meg-nézegetjük a kis fényes dobozt és visszatesszük a málhába. Parancs nélkül nem merjük megenni, mert kikötéssel és főbelövással fenyegetnek.

Tíz óra körül a tisztás közepén futó árok két oldalán hosszú német csatározlop vánszorog Wiltheim felé. Nem bántja őket senki, ők sem kellemetlenkednek, pedig a túlsó félúton egyre vonul az amerikai gépkocsi-oszlop, velünk párhuzamosan.

Nem értem ezt a békés hadiállapotot a két erdő között. Miért nem lönek a németek a gépkocsi-oszlopokra, s azok órájuk? Nyugodtan beérnék egymást, és miért nem bántanak bennünket? Miért nem kapunk parancsot a harcra? Nem, mintha olyan nagy kedvem volna verekedni, de ez nem háború. És ha nem harcolunk, mi a francnak kínoznak bennünket azzal az örökös visszavonulással és meddő tüzelő-állással. Ám jobb így. Most már azt szeretném tudni, mi van a többiekkel. Benn maradtak a faluban, olyan két kilométerre tőlünk. Mindegy. Várunk!

Tizenkét óra körül repülőrajok húznak el felettünk. Gyorsbombázók. Hármával repülnek: négy részben. Amint elzúgnak a fejünk felett, néhány másodperc múlva meg-megremeg a föld. Csak ebből sejtem, hogy a falut bombázzák.

Mikor a repülők leszórták terhüket és eltűntek, az én német rajparancsnokom odajön és lenyújt két befőttesüveget a gödörbe. Osszam szét, mutogatja.

— A másik raj kapott? — próbálom megértetni vele. Integet a fejével, hogy igen.

Almakompót volt.

Szétosztom. Orvosságnak is kevés, mégis úgy érzem, miután megettem, hogy erősebb vagyok és éhesebb.

Négy óraker befut a kerékpáros német hírvívő.

— Azonnal visszavonulni, mert félóra múlva a falu el lesz foglalva... — azzal kerékpárját az árokba dobja és indul is vissza, gyalog, zavart sietséggel, de már nem az úton, hanem az erdőben.

— Itt kéne maradni, — sügöm Kerékgyártó Ferinek.

Nem válaszol. Gondolkodásra nincs idő.

Visszavonultunk...

Körülöttünk rendszertelen fegyverropogás. Kis puskák, gépfegyverek, kézigrántók. A lövöldözöket sehol sem látni, mégis fél az ember. Fél, de megy...

A falu szélén egy honvéd fekszik a töltés árkában, ő már befejezte a háborút. Köpenyével takarták le, hogy ne süsse arcát a tavaszi nap. Valami odakényyszerít, hogy megnézzem, ki az. Mellélepek, felhajtom rajta a köpenyt: Papp Jóska az, a kedves, okos fiú, aki Nádasdon ki mert állani a századparancsnok elé és megkérte: „Büntessen meg főhadnagy úr bennünket, ahogyan akar, de a markotányost ne vegye el tőlünk!” Huszonegyezésért rótták ránk századparancsnokunk a büntetést. „Megkapjátok — mosolygott —, de jaj nektek, ha még egyszer huszonegyezésen kaplak benneteket!”

Jóska nem mosolyog soha többet. Kulacsa kettészakítva lóg ki széttépett kenyérzsákjából, aiatta vastag tócsában piroslott a megalvadt vére, itt Wiltheimben, ezer kilométerre hazájától, hogy ne vigyen sírjára virágot soha senki.

Meghaladva a falut, L-alakú erdő szélén vándoroltunk a keveset járt csapáson. Ott már hozzánk csatlakozott a mi századparancsnokunk a német századparancsnokkal. Együtt mentünk a kocsúton beszélgetve, mintha csak Radványban iettünk volna irtani. Mentünk, nem látolva a veszélyt, amely már egy hét óta körülöttünk dübörgött. Beszélgettünk az isten tudja miről, s az erdő hallgatózott és visszhangozta a dübörgéseket, az aknák csattanását, a gépfegyverek ropogását. De mi nem vettük figyelembe intését, mentünk belefeledkezve a bizonytalanságba. Egyszer csak két akna csapódik mellénk, alig negyven-ötven méter távolságra.

Lám, mennyire nem volt értelme annak az embertelenségig szigorú kiképzésnek, amelyet végigszenvetdettünk tíz-tizenöt korosztály fiataljaival-időseivel, mert sem nekünk, sem a két tiszt úrnak nem jutott eszébe, hogy ne a nyílt terepen menjünk, hanem húzódjunk be az erdő szélére, s ne legyünk szabad célpont. Alig haladtunk ötven métert, kaptunk olyan aknatüzet, hogy száz oktatói beszédnél, gyakorlatnál többet tanult belőle, aki átvészelte.

Az erdő szögletében várt ránk a század. Főhadnagyunk felállott egy kupacra és amit már öt délután elmondott, most újra megismételte:

— Bajtársak! Megint be vagyunk kerítve. Harmincezer páncélos vett bennünket körül. Még itt, ezen a csapáson, kijuthatunk a gyűrűből... Bajtársak! Mi nem adjuk fel a harcot, kitörünk!

— A nehézség törjön ki benneteket — motyogta Kiss Sanyi, a csonkaujjú, aki vel sokat csiborgotam a Marburg környéki falvakban élelemért. Persze engedély nélkül.

Ezzel be is fejeződött a szónoklat, mert az aknavető ismét megtaláltak bennünket...

Kerékgyártó Feri mellett állott. Csontos arcán a csüggedtség és az elszántság rajzai, összenéztünk.

— Jössz? ... intek neki.

— Megyek ...

Már régóta tervezgettük a szökést.

Gyorsan csatlakozott hozzánk Kiss Sanyi, Tóth Berti, Horváth Józsi és Földvári Jani. Egy egész raj.

Levágódtunk a századtól jobbra.

— Fiúk! Csőre a puskát! — adom ki az első „parancsot”.

Pusztai Gyurka, aki Margittára való, nekidől egy fának. Az ő nehéz beszedével akadozva mondta:

— Gá-gá-bor! Ne hagyj itt!

Ott hagytam. De ma is úgy érzem, hogy tartozom neki. Tartozom egy keserű vallomással, hogy nem volt sem lelki, sem fizikai erőm magammal hozni.

Hol vagytok, jó fiúk, igazi jó bajtársak? Merre sodort el benneteket a felháborult élet? Vajon ti emlékeztek-e még rám? Most már — mert akkor nem is sejtettétek, hogy mivel játsztok — tudjátok-e, milyen kockázatos lépés volt, amit tettünk? „Fiúk, csőre a puskát!” — tudjátok, hogy ez mit jelentett? Most már én is tudom, de akkor nem tudtam. Mit ért volna a mi hat puskánk kétszázal szemben? De csőre töltöttük. És csak a gyilkosképű szakaszvezető — az ő neve már nem jut eszembe, foglalkozása hentes volt —, az fenyegetett meg bennünket kegyetlen öklével.

Fenyegethett! Hatan, hat huszonegy éves fiú függetlenítettük magunkat a katonai parancs alól, de vajon függetlenítettük-e magunkat a törvényei alól is? Mi lesz, ha hirtelen megfordul a front? ...

Ki gondolt akkor ilyesmire?

Már csak egyen törtem a fejem, azon, hogy ép bőrrel szabaduljak a háborúból. Mit keresek én itt, több mint ezer kilométerre szülővárosomtól, amely már lehet, hogy nincs is. Hiszen még az ősszel Nádasdon olvastam az újságból: „A keleti fronton Nagyszalontánál fejlődtek ki a legerősebb harcok.” És már csak napok kérdése volt, hogy Budapest is nem kapitulált, és azóta Németországnak is kétharmada el van már foglalva. Ezt megérteni, elég volt az én hat elemim is.

Dobogó szívvel húzódtunk visszafelé míg körös-körül ropogott a géppuska, csattant az akna, tört az emberélet. A száraz avarba párnázott hajlatban igyekeztünk minő messzebb kerülni a századtól.

A lövöldözések előrébb tolódtak, ez megnyugtatólag hatott ránk. Egy zöld cserjésben akartunk magunknak fedezéket ásni, esetleges eltévedt golyók elől, de amint gyalogsági ásonkkal feltéptük a pázsittá vastagodott mohát, kemény palakőbe ütközünk.

— Ez nem lesz jó hely — suttozta Kiss Sanyi —, az öregebbektől hallottam, hogy az olasz fronton a kő több embert agyonvert, mint a golyó.

Helyeseltünk.

Visszahúzódtunk hát az erdő sarkára, ahonnet elindultunk.

A szögletben, az erdő szélétől vagy húsz méternyire egy lapos, gallyakból öszszetákolts kalyiba kínálta magát. Bekémlelek: német tisztiruha hevert a közepén, mellette irattáska és egy kiterített térkép.

— A Frici ruhát cserélt — jegyezte meg a szöske Tóth Berti.

— Ő is megunta a háborút — toldotta meg simán Kerékgyártó.

Kiszórtuk a mündért és behúzódtunk a kalyibába.

Ekkor éles csattanás hasított a levegőbe. Hirtelen kirobbantunk a kalyibából... De csattant a másik, harmadik, negyedik... Értelmetlenül bámultunk egymásra. Elebb azt hittük, ránk lőnek, de nem. A csattanások pedig közvetlen közelünkbe voltak. „Ez kilövés. Itt van az aknavetőők állása valahol mellettünk” — állapítottuk meg. De most milyen? Német vagy amerikai?

Elindultunk felderíteni, hatan három irányban. Tóth Berti lelt rájuk, tőlünk alig 40—50 méterre. Amerikaiak küldték az utánpótlást arra, amerre századunk elszivárgott. Újra befészkelődünk a kalyibába. Vártunk és egyben tervezgettünk, hogyan megyünk be a faluba. Amikor jól bealkonyodott, útnak eredtünk. Mennyi izgalom, rettegés van egy ilyen szökésben. Minden nesz, minden mozgás, minden hang ellenséggyanús, s alig látni két méterre. Csatároslopba fejlődve nyomultunk a ránk nehezedett sötétségben a falu felé. Én voltam a kezdeményező, nekem kellett elől menni. Meg is követelte a társaság.

Széles szántó terült el az erdőszélen, itt egyenes irányt vettem a falunak. Nem láttam sem előre, sem hátra, csak sziszegésekből tudtam, hogy követnek. Félttem. Sötétbarna illatos föld rejtett bennünket, olyan volt, akárcsak nálunk a Kölesérköz. Már régen elhagytuk a szántót s a töltésmenti árokban húzódtunk a falu felé. Az ágyuk, az aknavetők már messziről ugattak. A páncélosok nehéz dübörgése morajlott, mintha valami mérhetetlen méhkaptárban lettünk volna, ahol óriásméhek dünnýögnek munkahimnuszukat.

Kezdtem hinni, ha nem is a harminc, de a háromezer páncélos gyűrűjét.

Minek írjam le a részleteket? Beszivarogtunk a faluba, és a műút szélén lapuló házak egyikébe szállásoltunk. Üres volt a lakás, lakói valahol az erdőben rettegtek. Birtokunkba vettük az épületet. Az istállóban vertünk kovártélyt, üres volt az is. De nemcsak az istálló, a falu is üres volt, a tegnap déli légitámadás kiűzte kétségbeesett lakóit az erdőbe. Illatos hegyi szénából vetettük meg ágyunkat, az ajtót bereteseltük, az ablakot egy pokróccal függönyöztük le, hogy a felénk is használatos olajmécses (úgy lógott a falon, akárcsak otthon látnám a Boros Ferencék vagy a Felföldi Jánosék tanyáján) fényével el ne áruljon bennünket. Levettük a köpenyt, a zubbonyt, még a bakancsot is, mintha máris biztos volna a sorsunk. Lefeküdtünk.

És akkor kihulltam az élet kapuján, de a többiek is, mind a hatan. Tőlünk akár tízszer cserélhetett volna gazdát a falu azon az éjjelen. Amikor felébredtem, halvány fénycsik lopózott be az ablakon a pokróc mellett. Egy szál gyufával megnéztük a Kerékgyártó óráját. Nyolc óra tíz!... Lerántam a pokrócot az ablakról... aranyos napfény tódul be az istállóba. Hirtelen úgy éreztem, mintha otthon lennék és valami nagyon szép ünnep volna, amikor gazdám megengedte, hogy fröstökig aludjam (bár ez egyszer sem fordult elő). Komótos nekifeledkezéssel öltözködünk fel. Kireteszeltem az ajtót és kiléptem az udvarra.

A reggeli szellő egész a faluig hozta az erdő illatát, teleszívtam a tüdőmet friss levegővel és elbámultam az erdő felé, ahol a tegnap délután eseményei lezajlottak.

A lankán, keleti irányból kisebb csoportokban vonultak vissza a falu lakói. Mindenik kezében egy-egy rúdon fehér ruhadarab lötyögött, mintha csak a szellő babrált volna vagy a száanalom. A műúton, amerről mi is jöttünk, nyolc német katona vándorogott. Az első kerékpárt taszított, seprűnyélre erősített zsebkendő csüngött a kormányán. Mulatságos látvány így távolról.

— Fiúk! Kihordani a fegyvereket! Vége a háborúnak! — ugrottam Kiss Sanyi nyakába.

Nem nagy megerőltetésbe került kivinni a hat puskát, néhány kézigránátot, s egy páncélöklöt. Összemarkoltam, átcipeltem az úttesten, ledobtam a fűre az egészet.

Amikor a páncélöklöt is kivittem, látom, három amerikai katona jön a műúton, nem is olyan messzi. Az első alacsony, köpcös, bal szeme be van fáslizva. Kezükben lövésre tartott géppisztoly.

— Még az én kézigránátomat! — kiáltja Tóth.

Kilépek az ajtón, hogy megnézzem, elment-e a három amerikai, de stopp, épp ott állnak előttem. Mind a három. Rámfogják a géppisztolyt és a köpcös, a bekötöttszemű „csiripel” valamit az ő nyelvén. Bambán nézek rájuk, s mi tagadás, meglepődve.

A köpcös magyaráz és a bal kezével úgy tesz, mintha valamit emelgetne, hogy milyen súlyú.

— Pisztol, pisztol?

Ezt már értem, és azt is értem, hogy miért emelgeti a kezét.

— Nix pisztol — mondom és felemelem a két kezem.

— Oké — mondja. Ennek a szónak már sejttem az értelmét. Meg van elégedve, azt jelenti.

Legyez a kezével, hogy induljak.

— Fünf Kamerad — mutatok be az ajtón.

Inti, hogy jöjjenek ki ők is.

Figyelmeztetem őket, már a magam tapasztalatából, tartsák fel a kezüket.

Micsoda mulatságos tragikomédia egy fogságbaesés. Milyen kegyetlen és nevetséges emberi „játék”. Mennyi alázat, félelem és bátorság!

Az, aki nem élte át, sohasem tudja teljesen megérteni. Átérezni még kevésbé.

Az eső eleredt és annyira rááncsötétedett, hogy nem volt tanácsos a mászkálás. A tapasztalt foglyok mind lefeküdtek, szorosan egymás mellé tizenöt-húsz ember. Akinek volt sátorlapja, betakarózott, vagy ha négy sátorlaptulajdonos összefogott, sátozt utóztok, de ez kockázatos volt, mert a sátozt „elfújták” feük fölt. Mi is utána feküdtünk egy hosszú sornak. Olyan volt, mint egy hullasor, melyben helyszűke miatt összepréselt rakták egymás mellé a holttesteket. Bálint Lajcsi volt a szívósabb, ő került szélről. Neki jutott szegénynek a legkevesebb meleg, de váltalta szó nélkül.

Az eső szaporán rákezdte, zuhogott. Biztosítótúval magunkra tűztük köpenyünk (másképp leopták az emberről), és átadtuk magunkat az éjszakának.

Csendes volt a tábor, csak a délnyugati sarkában dalolt egy fogoly szakadatlanul:

*Amikor az édesanyám
imakönyvét utoljára kértem...*

Az eső szakadt, a hadapród énekelt. Kellemes hangja szomorúan hullámozt a tábor fölött. Sokáig hallgattam, de ő kitartott, míg végül is jobb kezem horpaszom alá dugva, hogy vesémet védjem a megfázástól, magamra erőltettem az álmot.

Egyszer csak arra ébredek, hogy valaki elkiáltja magát:

— Jobbra át!

Te jó isten, hol vagyunk? — próbálom álmos agyammal felfogni a helyzetet, de nem volt sok idő a gondolkozásra, mert megmozdult az egész sor és akarva-akaratlanul át kellett forduljunk mi is. Az eső még akkor sem tágitott és az énekes fogoly is sírta a fájdalmát. Csuda torka lehetett.

Akkor éjjel még megfordultunk vagy háromszor, amiből az volt a haszon, hogy mind a két oldalunkon átázott a ruha és alattunk a föld. Aki hadifogoly, ne álmódjon vetett ágyról még akkor sem, ha az a fogság amerikai.

Későn pitymallott, de már jóval előbb megmozdult a tábor. A felfázott embernek sűrűn kell latrinára szaladnia. Veszekedés, káromkodás váltotta fel az éjjeli némaságot. A mellettünk levő sorban egy idősebb német rátaoost a társa arcára. Az felugrott és agyba-főbe verte az őreget, közben áldották egymást a nyelvükön. Mikor megvirradt, a mi sorunk is feltápaszkodott. Hát ennél már jobb volt a katonaság...

Elindultam megkeresni Kerékgyártóékat. Ők is hozzánk tartoztak. Be nagy város egy ilyen fogolytábor! Nincs se utcája, se házszáma és olyan egyforma a lakói: színre, külsőre, talán belsőre is mind egyforma. Sáros, éhes és semmibevert.

Alighogy megtaláltuk őket, berontott vagy 15 amerikai katona a táborba, felszerelve husángokkal, és kezdték terelni a népet a tábor egyik oldalára. Ordítottak, hogy hasadt ketté a levegő, kezükben működik a dorong, s aki hátul van, nyomul előre, mert egy ütést hetekig érez. Ha elesik, átgázol rajta az egész „csorda”.

Nem, itt nem szabad gyengének lenni. El kell bírni az időt, a tömeget, az éhséget, a bánásmódot!

Az eső már elállott, de a gúnya húzza le az embert. A tömeg bepréselődik a tábor felébe. Markolom Lajcsi köpenyének a dragonyát: le ne maradjak, mert lehet, egész nap se találom meg a többi tízezer ember között. Mégis elnyomnak. Előbb két ember ékelődik közénk, aztán négy, aztán több és elveszem. És elveszem a többieket is.

Mikor a tábor jó fele megürült, a foglyok elejét indítják a nagykapun kifelé. Kívül már csak egyesével, futólépésbe kongatják a népet. Ez a libasor két ládagarmada között vonul át, ahol négy amerikai nyomja kezünkbe a konzerves dobozokat: egy könnyű és egy nehezet. A könnyűben keksz, cukor, kávépor, cigaretta, gyufa, citrompor, melyikben mi van. A nehezekben: húsleves, sonkásbab, tojásos krumpli, paradicsomos hús, ha jól emlékszem, tizenhét-féle. A dobozok nagysága, mint egy negyedliteres porceláncsupor.

Hihetetlenül gyors az osztás. Két-három óra alatt végeznek.

Az élelem kiosztása után megkezdődik a csencselés. Volt, aki a könnyű konzervben negyven cigarettát kapott. Az király lett a többi között. Tíz cigaretta egy pokróc, egy pokróc: egy Anker- vagy Doxa-óra, két keksz egy csikk.

Igy megy a cserebere, míg elfogy a menü,

Az idő tovább szomorodik, néha szemerkél, délután ismét rákezd.

Lajcsit megtaláltam, de Kerékgyártókat nem. Jó, hogy ő megvan. Tartozom valakihez ebben az emberdzsungelben. Itt már nincs tiszt, itt nincs közlegény. Itt már mindenki állat.

Csavargásomban találkozom az egyik őrmesterrel is. Nagy Sándorral. Rongy ember volt a kiképzésen. Sokszor szerettem volna agyonütni: csak utálni volt módomban. De még jobban megundorodtam tőle, amikor a fronton az első tüzérségi becsapódásra összeesett és hátravitette magát. Hát ezek a laktanyai „hősök“.

— Hogy van, őrmester úr — szólítom meg —, hát nem kapott gutaütést..

— Ó, az csak színlelés volt... — vigyorgott veres képpel.

Otthagytam „a hóhér akasszon fel!“ gondolattal. Pedig nagy volt bennem az indulat, hogy valamit visszafizessek neki.

Igy megy minden nap: esik az eső, énekel a fogoly hadapród, fekszünk libasorban és veszekedünk a nyomorúságunkon. Mégis, telik a nap, egyik a másik után, de semmi kilátás, hogy elvigyenek bennünket. Az eső miatt a sár is bokaig ér. Érzem nap mint nap gyengülök. A lábam inog, a fejem kóvályog a fáradtságtól. Megforgatom agyamban a szökés gondolatát, de mindig az agyonlőtt német jut eszembe. Tűrni kell! Bár egy nap is végtelen. Az éjszakák meg a pokollal egyenlők. Hárman-négyen dűtjük össze a hátunkat, mert a habarcsba már lefeküdni képtelen az ember önként, s ha valamelyikünk elszundít és egyensúlyát veszti, mind beleborulunk a sárba, összeveszünk, de azért ismét összedűtjük a hátunkat, mert így könnyebb állni és könnyebb lehunyni a szemünket.

Az esős idő tovább tart. Egy fogoly barlangot vájt magának a földbe, abba bújt az eső elől. Egy hét múlva már sárga volt, mint az éretlen barack. Öt napig büntetett bennünket az esős idő. A kis hadapród öt éjjel sem szűnt meg énekelni.

Hatodik nap kiderült az ég. A nap piritott, szinte kánikula lett. Most már a hőség akart bennünket elpusztítani. A barna, homokos talaj gyorsan szikkadt. A sáros, vizes gúnyák lekerültek rólunk, de nem volt mibe kimosni. Minden nap két nagy tartályautón vizet hoztak ugyan, de ezrivel álltunk sorba érte.

Az esőzések után az volt az első dolgom, hogy levetköztem alsónadrágra és irtottam a tetűket. Huszonöt-harmincat naponta. A csúcsteljesítmény harminc-hét volt.

Igy telt el két hét.

Egy-egy kocsiba negyven-ötven személyt pakoltak és minden kocsi kapott két húszliteres kanna vizet azzal a biztatással, hogy vacsorát majd ott kapunk, ahová visznek. Még azt is mondta a tolmács: „Ott már főtt ételt adnak“.

A szerelvény elindult.

Csatogtak a vonatkerekek, simogatott a nap, jólesett a friss levegő. Röpkült mögöttem a táj, épp olyan volt, mint a mi pusztáink, szántóink. Kéklő falombokkal övezett tanyák erekekkel, hidakkal, csak épp számunkra idegenek. Mégis megnyugodva sorsunkba, elheverve a vagon deszkáján, ábrándoztunk a „jobb“ lágerről, meleg ételről és legalább olyan éjszakáról, mint amilyent ott Trierben a fabarakk kopasz priccsén töltöttünk.

Nem sokáig tartott meghitt beszélgetésünk, mert az egyik kis állomáson áthaladva a várakozók középort zúdítottak a lassító szerelvényre.

— Nesztek meleg vacsora! — köpte be Bálint Lajcsi csendesen, amikor már tűzvonalon kívül voltunk.

Itt találkoztam először a gyűlölettel, amit a háború váltott ki az emberekből.

A falut meghaladva — ikervonal lévén — szembe jött ránk egy civil személyvonat. Ablakai tele békés arcokkal, bodros fejekkel s gyűlölködő szemekkel. Egy szép szőke lány megszívta az orrát, kihajolt az ablakon és átköpött a vagonunkba.

— Állat vagy! — kiáltottam. De hangom összezűzódott a két vonat között.

Hát igen! Mi vagyunk a fasiszta hadsereg ártalmatlanná tett rémei, akiket most kalodába zárva nyugodtan lehet csúfolni, kövezni, köpködni, kinek mihez van kedve. Pedig épp úgy óhajtottam én ezt a háborút, mint ők.

A vasút vonalától jobbra kis tanyai erdő búszult a lankán, sarkánál néger katoná ölelgetett egy fehér lányt. Csókolóztak: majd abbahagyva a flörtölést a katona magyaráz valamit a lánynak, és az elkezd kacagni. A néger felveszi puskáját maga mellől, vállgödrébe helyezi a tusát... a nő egyre kacag, a néger céloz... Ahogy beveszem az irányt, mintha engem vett volna puskavégre. Lehúzódom a vagonba, csak a szemem emelem felül az alacsony oldalon.

Pfsziuj — sivit el fejem fölött a golyó.

Ez igen! A háborút megúsztam és most egy szerelmes néger passziójából megdöglökhetek. Ki vonná felelősségre érte? És mit érnék vele én?

Lesem, lő-e még egyszer? Nem! Visszateszi maga mellé a puskát a lányt ölébe borítja és csókolóznak tovább.

Nagyváros körvonalai rajzolódnak ki a lebukó nap fényében. Szerelvényünk hosszú, pilléres hídon zakatol, ha nem hadifogolyként utaznék, jól érezném magam. A táj varázsa még az átélt rossz pillanatokat is feddheti.

Elegáns állomásra fut be szerelvényünk.

Luxemburg.

Itt már béke van. A peron tiszta, előkelő. A háború nyoma alig-alig látszik. Szépen öltözött civilek sétálnak fel s alá. Az ember lelkébe markol a szabadság gondolata. De tűr, mert tűrni kell.

Vagonunk közelében javítják az egyik épület tetőzetét. Ingujjra vetkőzött emberek kótnak fedelén s felénk mutogatva beszélgetnek. Hárman vannak.

Egyszer, mintha villám csapna, röpül közénk a kőműves kalapácsa. Az egyik fogoly megtántorodik és sapkája alól vastag vércsik folyik végig borostás arcán.

Nincs idő szánakozni. Cserépdarabok röpülnek közénk fentről, lentől zúzott kőveket dobálnak a vagonba.

Valami nyom. Nem a félelem, nem a védekezés lehetetlensége, a kiszolgáltatottság, más: az ember bár megokolt, de ostoba gyűlölete. Hiszen az a honvéd, akit a kalapács ért, éppen kőművessegéd volt, talán egy cseppet sem rosszabb, mint aki főbeütötte. Bűnös? Miért? Ha van vétke, az sem az övé! Kinek kellett ez a háború? Ki vállalta? Melyikünk az, aki jószántából jött a vágóhídra?

Az amerikai örök csillapítják a bosszúvágytól fűtött embereket. Őrséget állnak a szerelvény mellett. Egy fogoly — később megtudtuk, pesti tanár — valamit kiabál franciául a kódobálók felé. Az elfogult civilek meglepődnek, kezük lendületben megáll, majd egymás után ejtik el a kőveket.

Igen, érteni kellene az embereknek egymás nyelvét. Be sok katasztrófától mentén meg a társadalmat.

Lekanyarodtunk az útról és a láger kapuja előtt megállottunk.

A tanár, aki a kabinban utazott, frissen ugrott ki és csengő hangon kiáltott fel az autóra:

— Leszállni!

Tudtam, hogy el van gyengülve a társaság, de ez csak most látszott meg a hetven-nyolcvan kilométer után. Ahogy kimásztunk az autóból, mint a rongybábuk csuklottunk össze.

Egymást támogatva idétlenül támolyogtunk be a drót mögé, ahonnan nem régen költözhetek el az elődeink. Szemetes, taposott volt a láger földje, de úgy elheveredtünk rajta, mint a beteg kutya a kopár udvaron.

Vajon milyen jövő előtt állunk? Mindenki ez a gondolat hánykolódott.

Jó félórai heverés, jósolgató után sorakozót kiabálnak:

— Kajaosztás! Kaja, kaja, kaja!

Egyetlen központi probléma.

Már alkonyodni kezdett. A sor eleje megkapta a maga adagját s kullogott vissza a maga helyére, nagyokat falva a kalácsfehér kenyérből és a jókora darab préselt húsból. Akkor karéjnak láttam a kenyereket, mint valamikor kölyökkoromban a Ponta Margit és a Benczik Sanyi kezében, mellette a húst olyanoknak, mint az ő kezükben a kolbászt... Pedig csak húsz deka volt a kenyér és a hús. De mekkora ahhoz az 5–6 dekához képest, amit az első lágerben kaptunk.

A vacsoraosztásnál egy amerikai őrnagy strázsált. Szálas, finom arcú, el van képedve a falánkságunktól.

Amikor az utolsó fogoly is megkapta a részét, ismét sorakozót kiáltanak.

Összeverődünk. Az őrnagy ott áll a tábor elejében hirtelen összeakasztott sátor előtt. Néz bennünket és hallgat. Éreztük, mondani akar valamit. Amikor a csend már hallhatóvá vált, megszólalt:

— Bajtársak! Én is magyar vagyok. Szeretném, amíg itt lesznek, emberséges sorsuk legyen. Én a magam részéről megteszek mindent. — Közel két hétig voltunk abban a táborban. Háromszor kaptunk enni naponta, és amennyi kellett. Konzervből készült ételeket: tejlevest, amelyben volt gyenge tengeri, keksz, nápolyi-törme-

lék, csokoládé, tengeriliszt és griz. Ebéd és vacsora: bab, káposzta, burgonya, borsó és mindenféle ismert étel, csak másképpen elkészítve, hússal.

Egy Pestre való szabósegéddel vertünk közös sátort. Devecseri Józseffel. Csendes hangú, olvasott ember volt.

Két napig hagytak bennünket erősödni, azután kivittek munkára: útépitéshez, autórakodáshoz, raktárba trógerolni, kit hová. Én egy hepehupás udvar egyenlítéséhez lettem beosztva, ahol hét órát dolgoztunk naponta.

Két hét után elköltöztettek bennünket a falu másik végére, egy hasonló táborba. Devecserit elvesztettem. Itt egy bácsalmási fiúval szövetkeztem közös sátorra. Ilkaházi Tiborral. Tisztviselő, jó rajzoló és futballista volt. Nem olyan halkszavú, mint Devecseri, de jól megértettük egymást.

A két hét, s a bőséges étel visszahozta erőnket. Kedvünk volt dolgozni, kedvünk volt élni.

Első nap egy szemetesautóra kerültem. Az egyik amerikai sátorváros-negyedből hordtuk a szemetet, ételmaradékot a Maginot-vonal páncélos csapdaárkába. Ott lelocsoltuk olajjal és meggyújtottuk. Ennek a tisztségemnek köszönhetem, hogy megismertem a hírhedt Maginot-vonalat.

Egy reggel alacsony, villogó szemű amerikai jött be a táborba, mellette a sofőr és a mi tanárunk, aki itt is magyar parancsnok és tolmács volt. Még tartott a számlálás. A kis virgonc ember pattogó szavakkal magyaráz és az ujján számol tizenhatig. Szűrös tekintetével végignyilazza a sorban álló társaságot. Mustrál bennünket, aztán egyenként húzigálja ki a sorból az embereket:

— Ju, ju, ju — egészen tizenhétig, és én is közéjük estem. Nem tudom, mit látott bennünk többnek a társainknál. A kapunál beraknak a kis dzsipbe mind a tizenhatunkat. A motor felbűg, a dzsip megugrik és veszedelmes sebességgel rohannak ki a táborból. Tizennyolc ember abban a csepp skatulyában és legalább nyolcvanas sebesség.

„Isten veled, Maginot-vonal!” — búcsúzkodtam magamban, mert ha mi elrohannunk így két kilométert, úgy kiszóródunk ebből a gyufásdobozból, hogy csak részeinket szedik össze a zúzott kövesúton.

De szerencsére nem repültünk két kilométert, mert öt-hatszáz méter után egy hosszú faháznál elhaladva megállunk egy nagy sátor előtt.

— Hej, hungarians, hungarians — ugrott ki a kis kövér. Göndör gesztenyés haja csak úgy fénylett a napban. Szeme ragyogott, mint a nyúlak.

— Come on! come on! — legyez a kezével és betuszkol bennünket a sátor-konyhába, ahol négy benzinkálya ékeskedett. Három fiókos mindenik. Három tartály tartozott hozzájuk, s ezek úgy működtek, mint a mai gáztűzhelyek, csak levegővel nyomattuk a benzint.

A sátrak között két milliméteres acéllemezből gyártott, összerakható járdára csodálkoztunk, melyből a teherforgalom alá is készítették utat. A sátrak és a faház között harmadosztályú műút nyújtózott, olajjal locsolták, hogy ne poroljon. Ilyen volt egy amerikai tábor környéke, kívülről. A sátrakban belül ponyvából készült tábori ágyak, cipzáras hálósákok, minden sátorban asztal és pad. Ez a tábori szállás, külön ebédlősátor kecskelábú asztalokkal, padokkal. Modern volt és romantikus. Itt már a szabadság- és a honvágyon kívül nem gyötört semmi. A konyhán már nem őriztek bennünket, de a tőlük kapott zsávolyruhára festettek két akkora fehér betűt, mint egy-egy békegalamb: P. W. és mellé a szám. Az ördög emlékszik már rá, hogy az enyém hányas volt.

Hét óra körül elkészült a reggeli, megterítették velünk az asztalokat a konyhasátor folytatásában, hetvenöt tiszt számára.

Miután ők megreggeliztek, a konyhában az amerikai szakácsok terítették nekünk is. Hogy tömören mondjam el: a hetvenöt tiszt nem fogyasztott annyit, mint mi tizenhatan. Az amerikai szakácsok elképedve bámulták a nagy evészetet, hang nélkül, de mikor befejeztük, gyomrot rázó hahotába törtek ki. A kis göndör, ő volt a főnök, úgy tapsolt, mint egy jó színházi jelenet után.

Hogy mi volt a reggeli-maradék? Úgy gondolom, hogy el kell mondjam az érdekesség kedvéért: déligyümölcsle, tojásrántotta, tej, habart palacsinta sziruppal, vajaskenyér, tejes és feketekávé és tejszín. Szegény amerikaiak! Nem tudom, mi-ből lett nekik ilyen kosztra.

Néhány nap múlva kitatarozták az előre gyártott alkatrészekből összeállított és vaskos facölöpökre épített faházat. Ekkor mint asztalos jelentkeztem a kis gön-

dörtnél, Ilkaházival. Megcsináltuk az asztalokat és négy szekrényt. Itthon ugyan nem tenné senki az ebédlőjébe, de ott csak szekrény volt az. Később szabónak jelentkeztem, itt már könnyebb volt a helyzetem, mert egy évig tanultam a szabóságot. Kaptam külön sátrat, ahol egyedül dolgozhattam. Abroszokat kellett varrjak az asztalokra és az ablakokra függőnyt, de ruhákat is adjusztáltam. Minden adjusztálásért kaptam két-három doboz cigarettát, csokoládét, narancsot, mikor mit. Nekem is már egyszerűbb tréfásan a kis göndör, cifrákat káromkodva.

— Még borbély is vagyok! — s mutatom neki, hogy le tudnám vágni a szép haját. Megbokszolt és adott egy doboz Chesterfield-cigarettát.

Miután rendbe lett téve a faház, ebédlő, a közeli faluból hoztak hat felszolgálólányt. Engem kitessékeltek a sátorból és berakták őket. Csak akkor volt szabad bemennem, ha valamelyik amerikai velem jött, vagy ha a lányokat hazavitték. Állandóan lestem, hogyan tudnám a sátozt olyankor megközelíteni, amikor a nők is benne vannak.

Nem! nem a lelkem vágyta őket, a test. Máskülönben valami különös undort éreztem velük szemben, lelki undort, mert ezek a nők minden szemérem nélkül jártak az amerikai katonák között, s azok be hozzájuk. Amikor pakolták őket az autóra, szoknyájukat nyakukba húzták és úgy fogdosták őket, mintha egyedül volnának velük a bordélyban, és mégis vágytam közéjük. Csak annyira, hogy valamelyiket megmögassam, megöleljem, vagy mit tudom én, de vágyódtam utánuk és egyre keresem az alkalmat.

Egyszer reggeli után a fiúk mosogattak. Én a sátor előtt varrtam egy nadrágot a göndörnek. A tisztek eltűntek... Ledobom kezemből a munkát és határozott léptekkel indulok a sátor felé. Bent a rádió valami vad zenét sugároz. A bejáratnál megtorpanok: „Ha elkapnak a Tomik, megegyengetnek“ — de vágyamat nem győzi le a félelem. Széthúszom a ponyvát... két nő táncol meztelenül a sátor közepén, a többi fekszik. Amikor meglátnak, elvisítják magukat. Néhány másodpercig meredten állok, az egyik nő felugrik az ágyra és pokrócát maga elé rántja. A másik kőveti. Érzem, fejembe szökik a vér.

Valaki megragadja a gallérom. A „pitvar kakasa“. Magas, félvér amerikai tiszt. Úgy nézek rá, mint egy istenre. Mi lesz most?! Ő fogja a gallérom és farkaszemet nézünk, majd a nőkre veti a tekintetét. Látom, keze öklöbe szorul. Kitéphetném magam a kezéből s elfuthatnék, de szégyellem. Várom, mi történik. A nők némák. Én nem tudok egy szót se váltani vele, hogy megmondhatnám: „Én is ember vagyok, és mióta jobban adtok ennem: férfí“.

Hogy ő mit gondolt, nem tudom, csak még egyszer rámnéz, felemeli az öklét és üt. Kivédem. Arcom mellett sívít el az ökle. Ahogy megrándulok, kicsúszik kezéből a gallérom. Az egyik nő elkírtja magát. A félvér néz rám, és ordít. Nem értem, de érzem a szavak lényegét, súlyát: „Takarodjak, mert kitapossa a belem!“

Most már azért sem megyek... Rámutatok az egyik szekrényre és kiveszem zsebemből a kulcsot. Magyarázom: valamit ki kell vegyek a szekrényemből.

Meglepetten hagyja, hogy odamenjek, de a szeme villámot szór rám, míg a szekrényben matatok. Kiveszek egy csomó abroszt és elkullogok vele.

Igen. Én mégis csak fogoly vagyok...

Hogy ne kerüljek hasonló helyzetbe, átkértem magam a legénységi konyhára. Nőhiányunkat pedig úgy pótoltuk, hogy sátrunkat teleaggattuk az amerikai folyóiratokból kivágott csábító képekkel. Még ma is őrzök belőlük néhányat.

Mindenesetre, a fogolynak az sem jó, ha nagyon jó a kosztja!...

A legénységi konyhán is épp az a menü volt, mint a tisztin, csak a legénység rem terített asztalokon evett és nem dupla porcelántányérból, hanem csajkából.

Reggel hét órakor fogtam a nagy csengőt és megindultam a sátrak között ébresztőre harangozni. Bakancsok repültek utánam, kefék, hálóruhák. Szidtak, amiért felzavartam őket, persze tréfából. Kócosan, hajukba ragadt rágógumival jöttek a reggeliért, mosdatlanul, tovább mint egy órahosszát, ki mikor szánta rá magát. Ha három napig nem volt friss tojás, már zúgtak.

Augusztus elsején még hoztak köztük 84 magyar foglyot. Ha jól emlékszem, Bad Kreuznachból. Soványak, elgyötörtek, épp mint mi voltunk egy hónappal előbb. Mesélik, hogy 102 ezren voltak egy táborban. Három hónap óta fedél nélkül. Ritkán kaptak konzervet, szárazon osztották nekik az ételt. Egy evőkanál liszt, egy kávéskanál cukor, hat-hét szem bab vagy borsó. És 12 ember kapott egy szőlőkarót, hogy legyen minél megfőzzék az ételüket.

Szeptember 4-én szabadnapos vagyok. Kint ülök Ilkaházival a sátor előtt és pipázunk.

— Jó lenne már hazamenni! — sereint nagyot Tibi.

Hallgatom és én is sereintek.

— Meddig tartanak még itt?

Arra sem felelek, hiszen egyebet sem beszélget az ember, csak azt, hogy mikor megy haza, mi van otthon, hogy lesz, ha hazamegy, hogy jóllakik mákostésztával, paprikás csirkével...

Igen, erről jut eszembe, hogy míg a tisztikonyhán voltam, a tiszték magyar gulyásra éheztek és nyaggattak bennünket, hogy főzzünk nekik. Minden hozzávaló megvolt, éppen csak ami a legjobban kell a paprikáshoz, paprika, az nem: Tovább mint egy hétig körözték a törött piros paprikát, míg találtak. Ujjongott a kis göndör, amikor a gépkocsi meghozta. El is készítettük nekik, jó háziasan... Azt hiszem, még ma is emlegetik, ha megvannak még valahol Amerikában. Csak úgy prűszköltek tőle, de azért dicsérték.

Ott hagytam el, hogy Ilkaházival pipáltunk, és bagótengert köpködtünk a sátor elé. „Bagótenger”-t, ahogy a tanárunk titulálta. Szép csibukunk volt, a sátermoziban találtuk, mert amióta legénységi konyhára járunk, nem kísér bennünket ör, így minden reggel terepszemlét tartunk a moziban, ott a földön lehet találni mindent a rágógumitól a pénztárcáig, a bakancstól a katonaköpenyig. Meg is szedtük magunkat.

Egy reggel Biró Lajcsival a WC-en vagyok, ahonnan be lehet látni a moziba. Észrevettük, hogy vagy hat fogoly egy nőt nyaggat a mozi bejáratában.

— Nézd, komám! — kiáltja el magát Bíró, azzal felugrik, összefogja derekán a nadrágot és fut a mozi felé, amikor odaér, szétlökődési a többieket és...

A folytatása az lett a dolognak, hogy egy hét leforgása alatt huszonhat fogoly jelentkezett a tábori kórházba nemibetegséggel és az amerikai sátrak, barakkok oldalát teleaggatták zöld plakátokkal. Nagy fekete betűk hirdették: „Ovakodj a szifilistól!”

Nahát, ebből a moziból szereztük a pipát, de az csak pipa... semmi bajunk nem volt tőle, csak az a tanárunk méltatlankodott a bagótenger miatt, aki most is odajött, kezében egy Franciaországban kiadott magyar újsággal. Lelkesedve mutatja a vastagbetűs címet: „Az oroszok az összes hadifoglyokat hazaengedték.”

— Fiúk! Nemsokára megyünk mi is!

— A tanár úr hiszi ezt? — kérdi Ilkaházi.

— Miért ne hinném... Itt van az újságban.

— Az újság türi... — ki sem mondja egészen, mikor egy dzsip rohan be a kapun, fut, fut a sátorunk irányáig és mintha csak az volna a célja: a velünk szembe levő sáternak rohan, áthajt rajta, ott megáll... A két fogoly tápáskodik fel az összeborult ponyva alól, de nincs rá idejük, mert a dzsip hátrakapcsol és újra áthajt rajtuk...

Aztán, mintha mi sem történt volna, kirobog a kapun, a két benneülő katona pedig röhög, mint valami jó tréfán.

Mi is odarohantunk a fiúkhoz, akik viaszsárgán búznak ki a ponyva alól... és szerencsére nincs semmi bajuk.

Szeptember 11-én szabadnapos vagyok. A tanár megint jön az újsággal:

— Nézzék fiúk — mutatja: „Az amerikai hadvezetőség ez év szeptemberében az összes magyar hadifoglyokat hazaszállítja.”

Eddig is minden nap ez a hír jött a WC-ről, ezután pedig egyébről sem beszéltünk, mint erről. Minden nap végtelennek tűnt, csak egy fogoly nem örült köztünk a hírnek, valami Alpár József:

— En akkor sem megyek, ha visznek. Nekem nem kell a kommunista kenyér.

Elterjedt a hír, hogy Alpár SS. Hiszünk is, nem is. Hiszen már százszor megvizsgáltak bennünket, de azért valami van a dologban. Szemébe is mondtuk, de ő mit se adott rá. Mosolygott és hülyézett bennünket.

Szeptember 28-án nem eresztettek munkába senkit.

Megtartják a számlálást, utána mindenkinek adnak egy málhazsákot a holmijának s kiadják a rendelkezést: mindenki csomagoljon, mert megyünk haza.

— Megyünk haza! Megyünk haza! — ujjongott a tábor.

Tizenegy órakor degeszre tömött zsákkal állunk névsorolvasásra.

— Alpár József! — került rá a sor.

Az amerikai parancsnok mellett ott a tanár.

— Tanár úr, én nem akarok haza menni! — mondja Alpár.

A tanár tolmácsolja, amit mond. Az amerikai int Alpárnak, s magyarázza, hogy menjen át a szomszéd kecsbe, a németek közé. Annak a szeme sem rebben. Nagy málhászsákját nehezen a vállára emeli és megy át a kórházhoz vezető úton a német lágerbe. Senki nem szól utána, ő sem néz vissza. Megy, elfelejteni anyanyelvét s azt a földet, amelynek a kenyerén felnőtt.

A névsorolvasás után megérkeznek az autók. Felszállunk.

Suipesi! Még öt perc, tíz, és nem látlak soha többet. Nem látom apró házaidat, és az amerikai sátorvárost, a kis göndörhajú szakácsot, aki nagyon jó ember volt hozzánk. A félvér hadnagyot, aki megfogta a gallérom a nők sátorában...

„Maily le Camp“ — volt a tábor kapuja fölé írva, ahova vittek bennünket. Körülbelül egy négyzetkilométer területen feküdt, és ha jól emlékszem, tizenhat részre, kecsre volt osztva. Kívül a rendes szeges drótkerítés mellett három méter átmérőjű hengerített szűrős drót, de a kecsék között másfél méter széles lágerutca, a német rendőröknek. Egy-egy kecsben négy sor sátor, egy sorban negyvenkettő, s mindenképpen harminc személy, összesen vagy ötezer ember kecsenként.

„Ez az elbocsátó tábor“ — mondogatták. De még eddig nem bocsájtottak el belőle senkit. A tábor közepén széles út húzódott egyik végétől a másikig. Az út két oldalán sorakoztak a kecsék, s bennük a töméntelen ember nyüzsgött, mint a férgek. A tizenhatos kecsnél megállítják a menetet. Ez lesz a mi táborunk. Itt magyar foglyok voltak, szörösek és soványak.

„Jó helyre jöttünk.“ Csak az vigasztalt, hogy a málhámban van húsz pakli dohány, húsz nehéz konzerv, egy zacskó keksz, három rend alsóruha, több pulóver. Tapasztaltam a sáros táborokban, ahol már jártam, hogy a dohány a legértékesebb valuta, hiszen Stenay-ban volt, aki napi három kecséből kettőt dohányért adott: egy csikkért vagy egy szippantásért egy kecszet. Én meg akkor mondom le a dohányról, amikor akarok. Tehát biztosítékom, tőkém volt.

Még asznap találkoztam egy vadászi fiúval. Vágó Sanyival. Jó ismerősöm, közeli falu Vadász Szalontához. És találkoztam Matusinka Antival is, földimmel, az öccse iskolatársam volt. És ugyancsak találkoztam egy gyaraki fiúval, Rácz Antival, akit Gellért Sándor, a költő is megénekelt, amikor együtt szenvedték végig a szovjet frontot. Hadd idézzem ide egyik róla szóló versének egy szakaszát:

Rácz Antal, hol is vagy, ülj a citerához.

Verd a halcsonttal, hogy sose legyünk álmos.

Még az unokánk is, az időben messze

Sarkantyúját a mi nótánkra pengesse.

Anti mostanáig megőrizte betyáros hangulatát és nótás kedvét, pedig itt is elég vékony az álla.

Úgy fogott közre a három földi, mint vásárból jött szülőt a gyermekek. Egy egész doboz Chesterfieldet szívtuk el hirtelen, a találkozás öröme.

Maily le Camp-ban egész új környezetbe kerültem. Mégis ismerős volt minden arc, minden hang: többnyire a mi tájainkról verődtek össze a sátrak lakói. Hadd sorolok fel közülük néhányat, akik nemcsak mint vidékbeliek, hanem mint emberek is közel álltak hozzám: Hegedűs Sándor Biharfélegyházáról, vele együtt voltam katona, jó idős bácsi, foglalkozása vasmunkás, de ügyesen tudott haját vágni és borotválni. Míg Marburgban voltunk, három hónapig, egyszer sem volt ideje meginni a feketekávéját, mert a konyháról jövet, menet közben ő nem tudta lenyelni, a körletben pedig már nem volt ideje, de a családja fényképét reggel, este mindig megnézegette és sorra csókolta. Koszta Dániel, Székelyhídről, csendes hallgatag ember, csak a csontos arca libeg még előttem, erős homlokával és két nagy szomorú szemével. Papp Imre, a hívó, Fugyivásárhelyről, Lőrincz Albert Nagyváradról. Pele József Érsemjénről (ő az, aki húsz fokos hidegben talpig mosakodott meg a sátorban egy lavor vízben), Szilágyi Jóska, a tancos cigány, diószegi, egy csikkért a legvadabb roma-táncot is eljáarta, de egy nóta két sorát képtelen volt megjegyezni vagy valaki után elismételni egy kurta mondatot.

Utánuk sorakoznak a távolabbi földiek. Máté László a háromszéki Eresztvényről, hálótársam, maga a megtestesült emberi jótulajdonság. Székely Gyuri bácsi a marostordai Udvarfalváról negyvennyolcéves volt, civilben kántor, mindig azt dalolta:

*Ments meg uram a rabságtól,
a komisztól, a csajkától,
Engem pedig a rabságtól,
kis bicskomat a komisztól...*

Farbula György Mikoláról Gellért Sándor falubelije. Balogh Dezső bácsi Bethlenről a jóindulat és a bölcsesség szimbóluma, aki úgy szándékozott hazajönni, hogy a múltból semmit sem vett észre. Itt találkozott össze újra Kanizsa Karcsival, de sajnos, ő a szomszédos kecsben volt. Am egy-egy cigaretta elszívása vele együtt a drót mellett tábori életem legszebb élményei közé tartozik.

Ismertősök közé kerültem, és bármennyire is lehangoló volt a szűrős drót, az eddigieknél jobban éreztem magam. Ezt az érzést az a tudat is táplálta, hogy innen már csak haza vihet az út.

Az első lágerutca közepe táján volt a sátrunk. Harminckettes. Állásra olyan volt, mint nálunk egy cigányputri a Kígyósréten. Alacsony, lapostetejű. Körülbelül nyolc méter hosszú, négy méter széles. Bizony nem valami tágas harminckét ember számára, de végigfeküdve két sorban, közepén még maradt annyi hely, hogy aki-nek menőkéje akadt, végigyalogolhatott a lábak között. Szűkösségét inkább éjjel lehetett érezni, mert nappal kinn töltötte idejét a fogoly. De éjjel sokszor rábotorkált a másik lábára.

Egy hét múlva ezerötszáz tisztet hoztak a kecsünkbe. Az első két sor sátorba pakolták őket, lehetett úgy tíz óra. Három óraker már jött Matusinka Anti:

— Feri, van még két szalontai a táborban: Molnár Gyuri bácsi és Bódi Imre, a tanító.

Gyorsan felkerestük őket.

Nem ismertek. De én őket igen. Gyuri bácsi, az a százkilós ember most mint egy összeaszalódott rúd vanília, alig negyvenkét kiló. Az adjusztált hadnagyi ruha úgy lötyögött rajta, mint béresgyereken az apja rongya. Nem akartam elhinni, hogy ő az. Kezet fogtunk, és bemutatkoztam neki.

Különös érzések kavargtak bennem. Fájdó igazságok.

— Itt van Hadházy Kálmán bátyád is, az ügyvéd — mondja Gyuri bácsi. Híres ügyvédje volt Szalontának és irodalombarát, őt jobban ismertem, mint Molnár Györgyöt. Amikor szabóinas voltam, sokat járt be gazdámhoz, varratni és beszelgetni, politizálni. Elindultunk hát, és felkerestük.

— Adjisten, nagyságos úr! — köszöntöttem a régi inaskori megszólítással és némi iróniával.

— Eredj már, Ferkó, nem vagyok én nagyságos úr... mondta lehangoltan.

— Nekem nagyságos úr a nagyságos úr — komiszkodtam tovább. Sok őt lejt kaptam én a nagyságos úrtól a gombvarrásokért.

— Jól nézel ki, honnan jöttél? — mustrálgat az öreg ügyvéd.

— Munkatáborból.

— Az más... Nincs egy csikked?

Megdöbbszemtem.

Hát ez a méltóság, nagyságos úr? Aki egy este elmulatott annyi pénzt, amennyi nekem egész életemre se jut, egy nőre költött annyit, hogy tíz család megélhetne belőle, aki egy gombfelvarrásért fizetett annyit, hogy a segéd sem kereste meg egy óra alatt, most ez az ember azt mondja nekem, a volt kondásnak, kifutónak, a senkinek: „Nincs egy csikked?”

Nem bírtam tovább gúnyolódni.

— Gyűjtson rá, Kálmán bácsi — nyújtottam felé a teli dobozt, és valahogy azt éreztem, bár soha se lett volna alkalmam megkínálni.

— Egy egész cigarettát? — nézett rám kétkedve, és ahogy az emeletnyi nagy ember ráhajolt a celofánnal bevont dobozra, úgy tűnt, mintha az isten alázkodott volna meg előttem.

Reszkető kézzel emelte ki a Chesterfieldet.

— Hogy háláljam én ezt meg neked, Ferkóm?

Nem feleltem. Adtam még neki öt cigarettát.

Felkerestük Bódi Imrét is. Zászlósi rangban feküdt a sátor pusztá földjén, néhány társával kártyázott. Ő sem ismert, bár tartott néhány énekórát, amikor még a nagyskola nebulója voltam. Csengőhangú, kedélyes ember. Szigorú, de nemcsak tanárja, pajtása is tudott lenni a gyerekeknek. És amennyi tisztelet kijár egy ismeretlen földinek a fogolytáborban, annyi tisztelettel fogadott ő engem, s kialakult

közöttünk a földik jó viszonya. (Ahogyan Vágó Sanyinak, Matusinka Antinak és Rác Antinak odaadtam a korpalevest, amíg az én tartalékomból futotta, neki a feketekávéát hordtam rendületlenül, vagy ő jött érte, ha elfogyott már a porciója.)

Az ismerkedés után visszamentünk a sátorba. Elkészítettem a fekvőhelyet, aztán kiültünk — Rác, Matusinka, Vágó és én — a sátor elé. Beszélgettünk és nó táztunk.

Maily. Akármerre néz az ember, csak a szegesdrótot látja és az eget. Hogy hol tették le ezt a helységet, ma sem tudom pontosan, hisz belőlről nem lehetett széjjel sem nézni, csak a „golyafészek“ látszottak a drótsövényen kívül, melyekben egy-egy amerikai ör átkozott bennünket, amiért neki ott kellett kuksolni, géppisztollyal a kezében, pedig már hogy menne ő is haza.

A lágerutcákon karszalagos német polizerek sétálnak. Arcuk fölényes és sima, mint mindenütt azoknak, akik a mások szabadságára vigyáznak, nehogy könnyen hozzájusson. Valahogy úgy nézem az ilyen strébereket, mint a vérebeket: miután beidomultak, jól tartják őket, hogy ne tudjanak gondolkozni, mert a jóllakott ember nem töri a fejét.

Lefekvés előtt cigarettázva ballagtam a latrinára. A vizeldében egy aszott arcú századossal találkozom. Nézi-nézi a cigarettát, hogy a szeme esik ki. Látom működik az ádámcsutkája. „Egy egész cigarettá! Csak egy szívás, egy fél, hogy értetném a számhoz...” — olvasom ki a gondolatát. De nem szól, erőt vesz magán. Én se veszem észre a szenvedését,ők sem vették észre a mienket.

Amikor visszaindulok, csak megszólít.

— Édes fiam! add nekem a csikket... (Nem, a mai eszemmel nem tenném, sem velük, sem másokkal. Az ember ne okozzon senkinek szenvedést, ha még netán megérdemli is. És ne alázza meg embertársát, mert az alázat fájóbb a megsemmisülésnél.)

Annak is adtam egy cigarettát. Talán ha közvetlenebb vagyok, összecsókol.

Van hős? Lehet! De én olyan igazi hőst, mint a könyvek hősei, még nem láttam.

Gábor Ferenc

Benkő Mrazek
Berta rajza

A határtudományok és a pedagógia

A határtudományok kérdése a tudományelmélet időszerű témája*. Pedagógiai vetületét, a határtudományok hatását az oktatás tartalmára azonban érdemtelenül elhanyagoljuk, holott a határtudományok megjelenése a tantárgyak közt, illetve a tantárgyakban, oktatásunk korszerűsítésének fontos mozzanata lehetne. Úgy gondolom, hogy az oktatás fejlesztéséről szóló törvény már nemcsak időszerűvé, hanem sürgős feladattá teszi e kérdés megvitatását. Ehhez a vitához kívánok indítékkal szolgálni.

Mik az alaptudományok?

Ahhoz, hogy a határtudományok jellegét megvizsgálhassuk, szükséges tisztáznunk — legalább nagyvonalakban —, mik azok az alaptudományok, amelyek érintkezési (jobbán mondva: fedési) területein a határtudományok kialakultak.

Az alaptudományok a tudományok rendszerének csomópontjait alkotják. S nem véletlenül, vagy önkényesen, hanem törvényszerűen: minden alaptudomány az anyag fejlődésének, felépítése bonyolódásának egyik jellegzetes szintjét vizsgálja. Melyek ezek a csomópontok? Már Engels megállapítja *A természet dialektikájában*, hogy minden mozgásformához egy jellegzetes anyagi struktúra tartozik elválaszthatatlanul. Ezek a struktúrák, az anyag fejlődésének lépcsőfokai — az anyag nem folytonos felépítésének ismeretében — pontosan (és szemléletesen) meghatározhatók: elemi részek, atommagok, atomok, molekulák, molekulahalmazok jellegzetes változatai, protoplazma és így tovább. Az anyag fejlődésének minden egyes lépcsőfokát, illetve a lépcsőfokot jellemző struktúrának a kialakulását (alacsonyabbrendű struktúrákból) egy alaptudomány tanulmányozza, így például, a vegytan a molekulákat és azoknak atomokból való felépülését (mind statikus, mind dinamikus szempontból).

Episztemológiai szükségszerűség, hogy a természettudományok (az egyszerűség kedvéért elsősorban ezeket vizsgáljuk) története folyamán, a jól körvonalazható központi téma körül kikristályosodó alaptudományok jelentek meg először és a határtudományok csak később, az alaptudományok kutatási területeinek terebélyesedése és egymást fedése eredményeként. Ez a megállapítás azonban nem lehet egy tudományokat osztályozó abszolút történelmi kritérium kiindulópontja, mely szerint a hamarabb keletkezett, „klasszikus” tudományok — alaptudományok, míg

* Bona Ervin: *Tudományhatárok, határtudományok*. Korunk 1965. 2.

az új, a „modern“ tudományok — határtudományok lennének. (Alaptudomány például az *elemi részecskék fizikája*; kialakulásának vagyunk tanúi napjainkban, míg a határtudományjellegű *gyógyszerészet* kialakulásának története az ősidők homályából ered.) Egyes tudományágakat elsősorban azért nevezünk *alaptudományoknak*, mert az anyag alapvető mozgás- és szerkezeti formáit tanulmányozzák, és csak másodsorban tekintjük azért alaptudománynak, mert a határtudományok — a történeti fejlődés során — belőlük alakultak ki, és mert sok (de amint később látni fogjuk, távolról sem minden esetben) alapvető ismeretet tartalmaznak rendszerezve.

Az egységes valóságot tükröző emberi megismerés egységét, az egymásba kapcsolódó, az egymásra épülő mozgás- és szerkezeti formákat tanulmányozó tudományok egységét — többek között — éppen a határtudományok léte bizonyítja. Ez a megállapítás egyik fontos eleme kell hogy legyen világnézeti nevelésünknek. A *tudományok osztályozása*, a tudományok „természetes rendszerének“ a bemutatása egyúttal az általános műveltség kialakításához hozzájáruló perspektíva-nyitás is.

E megállapítások és a tantervek összevetéséből az derül ki, hogy a túlnyomóan alaptudománybeli ismeretek elsajátítását előíró tanterveink tartalma részben anakronisztikus, részben hiányos: a tanulók a tudományok rendszerének egy olyan „határtudományok-előtti“ állapotával ismerkednek meg, amelyben minden tudomány a többitől független egység. A tudomány és az oktatás közti „fáziscsuszamlás“ tehát nemcsak a részletkérdésekben nyilvánul meg (a tanterv sohasem idomulhat függően az új tudományos felfedezésekhez) hanem alapvető, elvi kérdésekben is: a tantárgyak rendszere (ha erről egyáltalán lehet beszélni!) nem tükrözi hűven a tudományok rendszerét. Ezt a hiányosságot helyrehozni tehát nemcsak lehetséges, hanem szükséges is.

A tudományok korszerű osztályozásának pedagógiai szükségességét bizonyítja a következő: a fizikai diszciplínák hagyományos osztályozásának alapját a különböző fizikai hatások kiváltotta (szubjektív!) érzetek alkotják (hőérzet — hőtan, hangérzet — hangtan, fényérzet — fénytán). Tanterveink és tankönyveink már megpróbálják túlhaladni ezt az elavult és antropomorfi osztályozást. Ez a próbálkozás azonban még nem jelenti a rutinos középiskolai oktatás sémáinak a feloldását. Tanúja voltam egy szakköri felszólalásnak, amely szerint a mechanika és a hőtan „összekeverése“ állítólag — veszélyezteti a fizika logikus felépítését! Ezek után nem lepődöm meg, amikor a „golyák“ értetlenül nézik az órarenden a számukra még bizarr társítást jelentő tanfolyamneveket (termodinamika és statisztikus mechanika, optika és atomszerkezet).

Hogyan keletkeznek a határtudományok?

Az egyszerű válasz lehetetlen, mert a dolgok természetéből következik, hogy a határtudományokat nem lehet egy vagy csupán néhány sajátossággal jellemezni. A határtudomány *gyűjtőfogalma* azoknak a tudományoknak, amelyek valamilyen módon *átmenetet* jelentenek az alaptudományok közt. E módozatok változatossága a határtudományok árnyalását, differenciálását igényli. (Ebből a szempontból is hibás minden „új“, a „klasszikus“ — vagy inkább megszokott — alaptudománytól különböző tudományt egyszerűen határtudománynak nevezni).

Melyek a határtudományok jellemző vonásai és a valóság milyen határterületeit kutatják a határtudományok?

Az első, legnyilvánvalóbb meghatározása a határtudománynak: az anyag fejlődésfonalára csomópontjait képező struktúrák közti átmeneti szakaszok tanulmányozásával foglalkozik. Egy adott struktúráról szólva, magától érthetően, a tőle elválaszthatatlan, jellegzetes mozgásformáról is szólunk. A struktúra és a mozgás egy érem két oldala: az anyag fejlődési fokainak ontológiailag elkülöníthetetlen jellemzői. Azért hivatkozunk inkább az anyag különböző fejlődési fokait jellemző struktúrákra és nem a velük kapcsolatos mozgásformákra, mert az előbbiek szemléletesebbek és könnyebben meghatározhatók. Ennek az osztályozási szempontnak az eredetét is Engelsnél kell keresnünk, aki a kémia, fizika, illetve biológia feladatának az atomok, molekulák, illetve fehérjék jellegzetes mozgásformáinak tanulmányozását tekinti*.

Az átmeneti tudomány meghatározásának jól megfelel a *kolloidika*, mivel az általa tanulmányozott kolloid-részecskék nagyobbak, mint a kémia vizsgálati tárgyát képező közönséges molekulák, de sokkal kisebbek, mint a molekuláris fizikában tanulmányozott molekulahalmazok (szilárd testek, felületi hártványok). Ha az alaptudományokat a tudományok rendszere abszolút koordinátáinak tekintjük — s ezt joggal tehetjük, mert például a kémia a molekulák felépítésével és átalakulásával foglalkozó alaptudomány és nem a fizika és biológia közt elhelyezkedő átmeneti tudomány —, akkor az említett kritérium szerint meghatározott átmeneti tudományoknak egyértelműen megszabott létintervallumok felelnek meg a tudományok genetikus rendszerében.

A határtudományoknak csak egy része az átmeneti struktúrákkal és mozgásformákkal foglalkozó átmeneti tudomány. A biokémia például nem egy, a kémiai és biológiai struktúrák közti átmeneti struktúrával foglalkozik (ezzel a vírusológia foglalkozik), hanem az élőlényekben végbemenő vegyfolyamatokkal. A határtudományok egy másik válfajával állunk szemben, olyan esetben, amikor a határjellegzet a különböző szintű mozgásformák összefonódása, egyirányú vagy kölcsönhatása okozza. Vizsgáljuk meg a kérdést részletesebben.

A bonyolultabb struktúrák egyszerűbb struktúrákból épülnek fel, a magasabbrendű mozgásforma mindig magába foglalja az alacsonyabbrendűeket. A magábfoglalást dialektikusan kell értenünk: egy struktúra nemcsak tartalmazza építőelemeit, hanem azokkal kölcsönhatásban van (az egész a részekkel) ugyanúgy, miként a részek is kölcsönhatásban vannak egymással. A magasabbrendű mozgásforma jellegzetes, konkrét létkörülményeket biztosít a bennefoglalt alacsonyabbrendű mozgásformák sajátos törvényei megnyilvánulásának. Az alacsonyabbrendű mozgásformák és struktúrák sajátos megnyilvánulásaiból következtethetünk az őket magábfoglaló magasabbrendű mozgásforma egyes tulajdonságaira (például az élőlényekben végbemenő vegyfolyamatokból következtethetünk maguknak az életfolyamatoknak bizonyos sajátosságaira). Az, hogy egy folyamat tanulmányozásából következtetéseket vonunk le lefolyásának körülményeire, nem jelenti a körülményeknek a folyamatra való visszavezetését. Ebből következik, hogy az olyan típusú határtudományoknak, mint a biokémia, sem az a céljuk, hogy egy magasabbrendű mozgásformát alacsonyabbrendűre vezessenek vissza. Egy molekulafajta spektroszkópiai vizsgálatakor például (fizikai-kémiai probléma) a kémiai mozgást nem redukáljuk a fényt kibocsátó és elnyelő elektronok kvantifikált (fizikai) mozgására,

* Pontosabb terminológiát használva a határtudománynak ezt a válfaját átmeneti határtudománynak nevezik.

hanem ebből következtetünk a molekula kémiai szerkezetére, a benne fellépő kémiai kötések minőségére és erősségére.

Az imént vizsgált határtudományok lényegét másképpen is meghatározhatjuk: egy magasabbrendű mozgásforma vizsgálatát alacsonyabbrendű mozgásforma vizsgálata céljából kidolgozott módszerrel végezzük. Ez a meghatározás azonban csak részben fedi az előzőt, amelyet a struktúrák és mozgásformák belső kölcsönhatásaiból kiindulva fogalmaztunk meg. A rakétacsillagászat például (a csillagoknak rakétákra, műholdra szerelt műszerekkel történő vizsgálata) nem határtudomány: a csillagok struktúrája nem tartalmazza a rakéták struktúráját, a rakéták és a csillagok mozgásformái közt nem ismeretes átmeneti mozgásforma. A rakéta szerepe pusztán annyi, hogy a mérőműszereket közelebb viszi a vizsgálandó bolygóhoz.

Minél magasabbrendű struktúrákat, mozgásformákat tanulmányozunk, annál több határtudomány létrejötte lehetséges. (Minél magasabbrendű egy mozgásforma, annál több fajta alacsonyabbrendű mozgásformával van belső kölcsönhatásban. Mindegyik kölcsönhatás tanulmányozására — előbb-utóbb — kialakulhat egy határtudomány). Az utóbbi évtizedekben — ismereteinknek az infrastruktúra felé való mélyülése következtében — a biológia körül gombamód elszaporodtak a határtudományok: biofizika, kvantumbiokémia, molekuláris biológia, biokémia... Ezek közül egyesek (biokémia) már klasszikus tudománynak számítanak, mások pedig csak most próbálják, több-kevesebb pontossággal elhatárolni kutatási területüket. Van azonban egy közös tulajdonságuk: azoknak a kölcsönhatásoknak egyikét-másikát vizsgálják, amelyek a biológiai mozgásforma és a strukturálisan beleépült alacsonyabbrendű mozgásformák közt alakulnak ki.

Nem véletlenül említem a biológiát, mivel korszerű tanítása eszményi alkalmat nyújtana a határtudományok kisarjazásának bemutatására. Sajnos, ezt a lehetőséget nem igen használják ki a biológiatanárok. Hányszor hangzik el ez a határterületekre való kalandozást elhárító kijelentés: „Nem részletezzük, ezt már úgyis tanultátok kémiából (fizikából, földrajzból)!” Ebben az esetben is igazolódik az egyoldalú túlszakosodás korszerűtlensége: a szigorú értelemben vett szakma határterületei és a szomszédos tudományok áttekintésének hiánya gátolja a határtudományok problematikájának, korunk legsokatigérőbb kutatási területének vizsgálatát. Az adott témára összpontosuló érdeklődés csak úgy nyeri el lényeges értelmét, ha dialektikus ellentétével, a vizsgált témából a határterületek felé szétsugárzó érdeklődéssel fonódik össze. Mint minden dialektikus ellentét, ez is történeti jellegű, pólusainak értéke, „súlya” változik az idővel. Az oktatási folyamat bizonyos szakaszaiban a ki- és körültekintés, a szó eredeti értelmében vett *enciklopédizmus*, az összefüggések, a tudományok rendszerébe való beágyazás felismerése döntő kell hogy legyen.

Az általános oktatásnak per definitionem ezt az oldalt kell hangsúlyoznia. E feltételek megvalósítása már a tanárképzésben kell hogy elkezdődjék a különböző diszciplínák (a fenti értelemben vett) enciklopédikus és nem „túlspecializált” bemutatásával. Ugyanezt a célt szolgálná, ha — kivált a tanárképzésben — nagyobb fontosságot tulajdonítanánk a tudománytörténetnek, tudományelméletnek s hozzájuk hasonló elvi jellegű diszciplínáknak (még akkor is, ha a tanterv nem ír elő külön előadásokat és szemináriumokat a megvitatásukra).

A struktúrák és mozgásformák belső kölcsönhatása esetében tisztán kivehetők a különböző szükségszerű alá- és fölérendelési viszonyok: az élő struktúrák például szükségyszerűen tartalmazzák azokat a vegyi struktúrákat, amelyekkel belső köl-

csönhatásban vannak. A kölcsönhatásoknak azonban van egy másik, az előbbtől viszonylag különböző kategóriája. Minden struktúra kisebb-nagyobb hatás-, illetve kölcsönhatási viszonyban van a környezetét alkotó struktúrákkal. Nevezük ezeket *külső* kölcsönhatásoknak. (A kölcsönhatásoknak ez az osztályozása nyilvánvalóan módszertani és viszonylagos jellegű. A talaj geológiai alkotó elemei a talajlakó élőlények külső környezetét alkotják, a *talajt* mint komplex struktúrát azonban a geológiai és biológiai alkotó elemek belső kölcsönhatása jellemzi és alakítja). E kölcsönhatásoknak is sajátos határtudományok felelnek meg. Gondoljunk az élőlényekre ható légköri tényezőket és azok biológiai hatását tanulmányozó *biometeorológiára* (egyirányú külsőhatást, illetve a külső hatásnak belső hatással átalakulását tanulmányozó tudomány), vagy az éghajlat és az élőlények kölcsönhatását tanulmányozó *bioklimatológiára* (az élőlények nemcsak szenvedő alanyai a klímának, hanem alakítói is!)

Megvan a lehetősége annak, hogy tanítványainkat megismertessük az effajta határtudományok problematikájával. Megemlítem a földrajz keretében tanítandó *biogeográfiai* fejezeteket vagy — egy kis kalandozás a humaniorák és a reáltudományok határterületére — a történelemoktatásba iktatandó *ipar- és tudománytörténeti* fejezeteket. Kár, hogy a földrajztanárok egy része majdnem olyan csekély vonzalmat érez a biológiai témák iránt, miként a történelemtanárok egy része az ipar vagy más „reál” témák iránt.

A külső összefüggéseket tanulmányozó határtudományokhoz csatlakoznak a *komplex tudományok*. Ezek azokat a jelenségeket tanulmányozzák, amelyek több, egymás mellé rendelt mozgásforma összeszővődéséből származnak (például: *óceánográfia*).

Látványosan nyitott kapukat döngöttek, hiszen tanterveink már tartalmaznak biogeográfiai vagy oceanográfiai témákat. Nem is a témák hiányával van baj, hanem azzal az egyoldalú szemlélettel, amellyel ezeket a témákat tanítjuk. A biogeográfiai fejezeteket például a biológia keretében oktatjuk, de ezért a biográfia *nem* csupán biológia, hanem geográfia *is*. Ismét csak a tanárok átfogó, dialektikusan szintetizáló szemlélete kialakításának szükségességére kell utalnom. Előtérbe kerül a jól koordinált tantervek kérdése is. Nemcsak a rokontárgyak fogalmainak egymásutánjáról van szó (például arról, hogy a kémiai-fogalmak tanítását meg kell előznie — a fizika oktatásának keretében — a halmazállapotok, a sűrűség fogalmainak kialakítása), hanem arról is, hogy egységes képpé formáljuk mindazt, amit bizonyos témáról a különböző tantárgyak sajátos látószögén keresztül tanítunk. S ezzel elérkeztünk egy döntő fontosságú gyakorlati problémához.

Hogyan vezessük be a határtudományok oktatását?

A modern nyelvoktatás ismeri a tanulók memóriájának befogadó képességét és — a szavak előfordulásának gyakorisági indexe alapján — meg tudja állapítani, melyek azok a fontos szavak, amelyekkel a hatékony nyelvtanulás érdekében a memóriát fel kell tölteni. Roger Gal említi figyelmet érdemlő könyvében*, hogy ilyen mérések alapján egyes latin tankönyvek 4800 szavát 600 szóra lehetett csökkenteni! Felmerül a kérdés: nem lehetne-e az összes tanterveket a különböző fogalmak súlyozott gyakorisági indexe alapján összeállítani, előnyben részesítve az elvi fontosságú és szintetikus jellegű fogalmakat a leíró, részletező fogalmakkal szemben?

* Roger Gal: *Hol tart a pedagógia?* Budapest, 1967.

Ezek az aprólékos vizsgálatok nagy mértékben növelnék tanterveink gazdaságosságát és helyet szoríthatnának a főbb határtudományok tanításának. A lényeges fogalmak tanítására való törekvés szükségszerűen a határtudományok felé irányítja az oktatás figyelmét. Tudománytörténeti tény, hogy a határtudományok vizsgálódásai nagy mértékben finomították az alaptudományok fogalomrendszerét és metodológiáját. Jellemző példa erre a fizikai kémia megtermékenyítő hatása a klasszikus kémiára.

Szükség van-e új tantárgyak bevezetésére? Úgy vélem, hogy nincs. A határtudományok az alaptudományok „perifériális” tematikájából sarjadztak ki és ezért fő fogalmaik kialakításához megfelelő alkalmat nyújtanak az alaptudományokon nyugvó hagyományos tantárgyak.

Elősorban nem formai és mennyiségi változásokra, hanem a szemlélet megváltozására van szükség, mert csak így tudjuk gazdaságosan és hatékonyan kihasználni a pillanatnyilag végsőig feszített objektív (idő- és pszicho-fizikai) lehetőségeket. E szemléletváltozás lényeges tartalma a hagyományos tantárgyba összpontosult érdeklődés szétsugárzása kell hogy legyen. A hagyományos tantárgy központi alap, amelyről körültekintve felmérjük a határtudományok területét. Nem az alaptudományok oktatását oldjuk fel a határtudományok ismertetésében, hanem az alaptudományoknak a határtudományok felé szerteágazó gyökerei felé mélyítjük el az oktatást (ellentétben a felületes leíró-részletező túlspecializálódással).

A határtudományok eredményeinek jelentős része módszertani jellegű, a különböző módszerek összeötvözéséből, illetőleg egyik tudomány területéről a másikra való áthelyezésből származik. Ez a felismerés arra készítet, hogy sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítsunk a metodológiai, operatív, gondolkodtató ismereteknek, a problémameglátás és megoldás készsége elsajátításának. Tudománytörténeti tény, hogy számos határtudomány egy *alaptudomány—segéd tudomány* kapcsolatból alakult ki, oly módon, hogy valamely alaptudomány egy másik alaptudomány vizsgálati módszereit vette igénybe: a biokémia gyökereit a kémiának biológiai segéd tudományként való alkalmazásában kell keresnünk. Az oktatás is kiaknázhathatja e történeti-logikai útnak a lehetőségeit a különböző tantárgyak bizonyos tartalma segéd tudomány-jellegének hangsúlyozásával.

Nem minden határtudomány!

A „határtudomány” kifejezés divatos lett, s mint ilyen pontatlanná vált. Egyesek, alaptalanul határtudománynak minősítik a kibernetikát és az izomorfizmusokat tanulmányozó többi tudományt. Igaz, hogy ezek különböző területeken dolgozó szakemberek közreműködésének eredményeként jöttek létre, de azért meghatározásunk értelmében mégsem határtudományok. Vizsgálódásaik tárgya nem egy konkrét anyagi struktúra, illetve az azzal kapcsolatos konkrét mozgásforma, hanem különböző mozgásformák azonos vagy analóg sajátosságai. A kibernetika *nem egy* konkrét, a többitől különböző „kibernetikai mozgásformát” tanulmányoz, hanem a kommunikáció és vezérlés általános aspektusait kutatja, függetlenül attól, hogy a vezérelt rendszer biológiai, vagy más, gépi természetű.

Ezek a tudományok (ilyen a matematika és az elméleti mechanika is) a valószínűleg szélesebb körben érvényes törvényeit kutatják és úgy viszonylanak a különböző konkrét struktúrákat és mozgásformákat tanulmányozó szaktudományokhoz — legyenek azok alap- vagy határtudományok —, mint az általános a különshöz. Mondhatnók úgy is, hogy a tudományok rendszerében újabb szintet képviselnek az anyag konkrét szerveződési és mozgásformáit kutató szaktudományok

felett. Míg a szó szoros értelmében vett határtudományok az átmeneti formák tanulmányozásán keresztül ragadják meg a világ anyagi egységének a tényét, addig az előbb említett tudományok (matematika, kibernetika) a széles érvényességi körrel rendelkező törvények megfogalmazásával teszik ugyanazt; külső burokként fogják össze a tudományok rendszerét, míg a határtudományok belülről cementezik azt egységes egésszé. Nyilvánvaló, hogy a szédítő szakosodás egyeduralma után, egy szintézisre törekvő korszakban ezek a tudományok elengedhetetlen alkotó elemei az általános műveltségnek. A tudományok összecövöződésének ezt az aspektusát elsősorban a *matematizálódás* széleskörű folyamata tárja elénk. Ezzel kapcsolatban a kérdések bonyolult szövevénye tárul fel.

Legelőször is: a matematika és a különböző konkrét természettudományok ötvöződéséből határtudományok származnak vagy sem? Az itt kifejtett meghatározás szerint nem, mivel e diszciplinák nem határjelenségeket, átmeneti struktúrákat és mozgásformákat tanulmányoznak, hanem egy konkrét jelenségesoport mennyiségi és térbeli relációit. A biomatematika nem úgy viszonylik a biológiához, mint alaptudomány a határtudományhoz, hanem inkább, mint egy elméleti tudomány a kísérleti tudományhoz — bár e hasonlat távolról sem fejezi ki a lényegét. A konkrét és absztrakt dialektikájának sajátos esetével állunk szemben. Hangsúlyozandó a dialektikus kétsarkúság, az állandó kapcsolat és átmenet e két pólus között, mivel egyesek szemében a matematizáció azonossá vált az öncélú formalizációval.

A tanításban ez az öncélúság a diákriasztó képletek halmozásában nyilvánul meg, holott a matematikai apparátus alkalmazása nem öncél, hanem — a mennyiség, minőség és mérték dialektikus kapcsolatain át — út a lényeg megragadása felé. Vajon az oktatás folyamatában mindig végigjárjuk-e ezt az utat?

Tudományszervezés—iskolaszervezés

Azok a tudományfejlődési jelenségek, amelyek a határtudományok megjelenéséhez vezettek, nemcsak tartalmilag hoztak újat, a kutatás reflektorfényének a határterületekre való irányításával, hanem formailag is. A tudomány szervezésének feladatára gondolok, amelynek éppen a határtudományok szükségletei adtak nyomatékot.

A tudomány nemcsak a tudományos ismeretek rendszere és a tudományos kutatás módszere, hanem az alkotó emberi tevékenységnek egy sajátos szervezési formája is. A különböző tudományos intézmények és testületek nem mai keletűek, de a különböző szakmájú kutatók közti sokrétű kapcsolaton alapuló tudományos kollektívák szükségessége csak most, a tudományok integrációjának korában merült fel. (Már-már közhely Norbert Wienernek azt a matematikusokból, elektronikusokból és fiziológusokból álló asztaltársaságát emlegetni, amelyet a tudománytörténet a kibernetika böcsőjeként tart számon). A kollektív alkotó tevékenységnek olyan problémái válnak döntővé a tudományos tevékenység hatékonysága szempontjából, amelyeknek eddig nem tulajdonítottunk különösebb fontosságot. Elsősorban a munkamegosztásra és a tudományos munka tervezésére gondolok. S ezeknek az erkölcsi vetületére, azokra a tudomány-etikai kérdésekre, amelyek az „egyedülálló” kutató esetében fent sem állottak.*

A tananyag az alapvető tudományos ismereteket tartalmazza. A didaktikailag „átgyúrt” ismeretek elsajátítása a fő cél. Tanterveink tartalmaznak utalásokat a különböző intellektuális készségek fejlesztésére — a gyakorlatban azonban kevés tör-

* Victor Săhleanu: *Etica cercetării științifice*. București, 1967.

ténik ezirányban. Az indokolás „egyszerű”: arra is alig van idő, hogy a diákok megtanulják a tantervben előírtakat, nem érünk rá, hogy mindent újrafelfedeztessünk velük... Ilyen körülmények közt nyilvánvaló, hogy a tudományos munka szervezési formáinak még az elemeivel sem ismerkedik meg a tanuló. Pedig az ismeretek tudatos és aktív elsajátításának sokat hangoztatott didaktikai alapelve is arra utal, hogy egyszerű memorizálás helyett az ismereteket kialakulásuk folyamata révén ragadtassuk meg a tanulókkal. Nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk a problémamegoldó, kutató, felfedező tevékenységnek és ezzel kapcsolatban azoknak a szervezeti kereteknek, amelyekben ezek a leghatékonyabban megvalósíthatók.

A tapasztalatok szerint még ma is az osztály és a tanóra a legmegfelelőbb szervezeti formái az oktatónevelő folyamatnak. Felmerül azonban a kérdés, nem szükséges-e nagyobb fontosságot tulajdonítani azoknak a szervezési formáknak, amelyeknek a keretében kisebb tanulócsoportok sokoldalúan közelítenének meg egy komplex témát, valahonnan a határtudományok területéről. E célra legmegfelelőbbnek a tanulók különböző *szakkörei* mutatkoznak. Ízelítőt nyújthatnak a szervezett, tervszerű tudományos munkából és a különböző tudományoknak abból az összefogásából, amelyből a határtudományok születtek.

A határtudományokat termő tudományközi összefogás egyik feltétele a közös „nyelv”, a kölcsönös tájékoztatás lehetősége, azoknak a szellemi fegyvereknek birtoklása, amelyekkel idegen kutatási területekre lehet portyázni. Elsajátításuk feltétele a szemellenzős szakosítás ellentéte, a *szintézisre törrő oktatás*. De csak előfeltétele. A határterületeken, különösen az új határterületeken való tájékozódást a különböző szakképzettségű kutatók termékeny együttműködése segíti elő, ez az együttműködés alakítja ki az ismereteknek azt a rendszerét, amelynek alapján közös kutatásukat megszervezhetik. Az érdeklődés kiterjesztése, az új, a más természetű ismeretanyag befogadásának képessége, a hajlékonyság, amivel egy adott szaktudást más területen alkalmazunk — végsőfokon munkastílus kérdése. A munkastílust pedig a gyakorlás alakítja ki, márpedig ennek a gyakorlásnak nem a tanóra az egyedüli és legmegfelelőbb kerete. El kell gondolkoznunk azon, hogy a *szemináriumok, szimpozionok, vitaülések, tájékoztató referátumok* csak a főiskolákon lelnek alkalmazást — ott is sokszor csak formailag és nem alakult ki még középiskolai vetületük.

*

Most, amikor újabb erőfeszítésekkel törekszünk tanügyünket tökéletesíteni, e kérdések megoldását is tervbe kell vennünk. S mindazon kérdéseket, amelyeket a konzervatív óvatosság elkerült.

Salló Ervin

A Nagyelefánt nyomában

Ha igazuk van azoknak a cikkeknek, amelyek a publicisztikus sürgetések helyett most már a két háború közötti korszak tárgyyszerű irodalomtörténeti elemzését tartják időszerűnek, irodalmunk jelenére vonatkoztatva még inkább igaza van Szabó Gyulának, amikor az elmondott szónál többre tartja az írott szót, az alkalmi állásfoglalásnál a művek obulusát. Természetesen az obulus nemcsak aprópénz lehet, sőt — dacolva a kultúrtörténeti bizonyítékokkal, állítom — nemcsak ezüst, hanem arany is. Mindenesetre, semmiképpen sem a harminc ezüst. Azt ugyanis, hogy a jövő évtizedek irodalomtörténészei hasonlóképpen érdeklődjenek jelenkori irodalmunk iránt, mint ahogy mi a két világháború közötti termés felé fordulunk, csakis művekkel, mégpedig jó művekkel lehet elérni. Persze, mindnyájan tudjuk: ahhoz, hogy ezek a művek, a magunk és társaink művei megszülethessenek, olyanokká legyenek, amilyenek titkon álmodjuk őket — nem elég hősokeket és szituációkat megálmodni az íróasztal mellett; olykor oda kell állni a szónoki emelvényre, hogy aztán minél hamarabb és minél tisztább lelkiismerettel visszatérhessünk az íróasztalhoz, az írott szóhoz. Ezt várja tőlünk nép és párt, ezt várják író társaink és az olvasók.

És ahogy felszólalásaink aranyfedezete is csak a bizalomban gyökerező őszinteség lehet, műveink esztétikai hatékonysága sem különíthető el a bennük érvényesülő etikumtól. Regényre, drámára, kritikára, lírai versre — irodalmi hetilapra, havonta megjelenő folyóiratra egyaránt áll ez. Sokfajta fontos felelősségünk nem feledtetheti az önmagunk, saját tehetségünk iránti, pótolhatatlan felelősséget. Az a szó tehát az igazán meggyőző, amely mögött érezzük az egyéniséget, s amely nemcsak ígéret a jövőre, hanem valamennyire már beteljesedés: könyvekkel igazolt írói rang hitelesíti. Az ilyen írói teljesítmény valóban megérdemli a zászlólengetést, azt, amit oly sok cikk sürget ugyancsak: hogy kiemeljük e műveket a visszhangtalanság „kocsányos közegéből”. (Földes Lászlótól vettem a jelzetet, aki — ha nem is a kritikai reagálás gyorsaságával, de például a Lászlóffy- vagy Papp Ferenc tanulmányának elmélyültségével — új gyűjteményes kötetének bizonyossága szerint nem vizet prédikál...)

Ez a kiemelés, a megkülönböztetés azért is szükséges, hogy tisztán lássunk; a megszorított irodalompolitikai eszmefuttatások visszatérő

motívuma ugyanis, hogy a romániai magyar irodalom lemaradt a kortársi román irodalom mögött. Ez a megállapítás így túlságosan sommás, az értéket az értéktelen tucatáruval összemosó; mert nyilvánvalóan igaz az, hogy irodalmi lapjaink, az *Igaz Szó* és az *Utunk* — különösen a szerkesztői koncepció tekintetében — lemaradtak bukaresti társaik, a megújhodott *Luceafărul* és *Gazeta literară* mögött, sőt — éppen e tény következtében — valószínűleg az sem vonható kétségbe, hogy a mai romániai magyar irodalom átlaga elmarad a román szépirás átlagától; azt viszont már elég nehéz volna bizonyítani, hogy mérföldek választják el Szilágyi Domokos két újabb verskötetét (s mindenké előtt *A láz enciklopédiáját*), Páskándi Géza *Holdbumerángját*, Kányádi Sándor és Lászlóffy Aladár líráját Marin Sorescu, Ion Alexandru vagy Geo Dumitrescu költészetétől, annak eszmei-művészi szintjétől; hogy Bálint Tibor vagy Páskándi Géza novellái nem állíthatók nyugodtan Vasile Rebreanu, D. R. Popescu vagy az *Amfiteatru* abszurd felé keresgélő tehetséges fiataljainak alkotásai mellé; vagy hogy a már nemcsak számbelileg, hanem minőségileg is felfigyeltető új drámatermés nem ugyanúgy jellemző a romániai magyar irodalomra (ismét Páskándi mellett gondoljunk Kocsis Istvánra), mint a román literatúrára. Ellenkezőleg, meggyőződésem — és ez nem mond ellent az „itt és most”-alapállásnak, minthogy az irodalom humánus lényegénél fogva mindig egyetemességre tör —, hogy román kollégáink és barátaink legjobbjai-nak műveivel együtt jónéhány romániai magyar író műve is exportképes, nem szűk üzleti értelemben csupán, hanem a méltó formában kifejezett gondolat erejénél fogva. Ilyen értelemben bizonyíthatná versenyképességét Páskándi, Szilágyi, Lászlóffy Aladár, Kányádi, Bálint Tibor, Bajor Andor, Sütő András, Szabó Gyula (a névsor nem teljes!) Nagy Lászlóval és Sánta Ferencce, Fejes Endrével, Mrozekkel vagy Rozewicz-csel, Danilo Kissel és Bori Imrével, Ivan Klimával, Voznyeszenszkijjal Akszjonovval, sőt a nyugati irodalmak közép- és ifjú nemzedékével; s ha az értékeknek ebben a szigorú versenyében számosan le is maradnának, ez is csak újabb energiaforrást jelentene, de bizonyára lennének olyanok is, akiket évek múltán egy másik ország valamelyik kritikusa egy ilyen felsorolásba bevenne...

Mert az irodalomban eredetileg mindenki egyforma esélyekkel indul, és ha útközben az akadályok különböznek is, az mégis magán az alkotón múlik, hogy minden akadályon-buktatón át követi-e a Nagyelefánt nyomát, vagy trófeaként mohos köveket, színes tollat és nyúlfüleket mutogató faluvadásszá lesz. Persze, Palocsay Zsigmond verses vadászmeséjének hőisével vallhatjuk, hogy a főtt-hal-evők kételkedései közt „jól esne most egy ember, / egy olyan jóbarát szava, / aki lát, hall, érez, / szagolni / és örülni is tud mindannak, / aminek én.” De ha erre a jóbarátra rá is akad — és általában ez a törvényszerű —, továbbra is magának kell helytállnia mint vadásznak-nyomkeresőnek.

Férfikorban is, sőt akkor különösen. Van Lászlóffy Aladárnak egy verse, amelyet minden író (minden ember!) dolgozószobájában kiakaszthatnék. Ez a vers, a *Férfiak*, így kezdődik:

Hányan rohadtak el húsz és harminc között.
E kor a férfit vagy szemetet érleli bennünk.

Minden korok fiataljai számára hasznos ez az intellektus, a megszakítatlan önvizsgálatra, éberségre való felszólítás.

*Ezek a fiúk sem bácsinak indultak, aki más fiút
fejet csóválva korhol, s nem izének, aki lapulva
vet ágyat egy kitüntetés összkomfortos
bársonydobozában...*

Az okok? „mert esős a nyár, mert száraz a nyár, / ... / mert egy leckét sosem felejtene el, / mert másvalamit tökéletesen elfeledtek...” A felmentést ezeknek a férfiaknak nem adja, nem adhatja meg Lászlóffy, és nem adhatja meg senki. Mert a költő bevallhatja magáról, hogy ő nem igazmondó Elefánt, hanem csak Krokodil (ezúttal Székely János fabulájából idéztem egy másik elefánt-példázatot) — de ezzel is a képmutatást, a hazugságot tagadja meg. Vagy ahogy Szilágyi Domokos írta nemrég, a *Kényszerleszállásban*, „Sem anyáka, de lángpallósú kerub sem lettem”; ám épp ez az önismeret mondatja vele: „egyetlen tudományom: az élvezetboncolás”. Mint minden igaz költő, Szilágyi Domokos ezt a tudományt önmagán gyakorolja. Példamutatóan önző bölcsesség ez; mert „az időben, mintha márványba vésve, megmarad minden mozdulat, cselekedet. És mi lesz — amit ma még a tudomány lehetetlennek tart —, mi lesz, ha mégis, valahogy túlszárnyaljuk a fizikai határsebességet, a fényt tudniillik, és visszafele indulhatunk az időben? És szembe kell néznünk minden elmúltakkal?! Száz év múlva például mai önmagunkkal is?! — De nem is ez a fontos, nem az esetleges fenyegető lehetőség, hanem az élő, az örökéletű lelkiismeret.” (A *láz enciklopédiája*).

Szilágyi lelkiismerete — az egész szenvedő, kételkedő, bizakodni akaró emberiségé. Szabálytalan poémái — az említettek mellett különösen a *Haláltánc-szvit* — méltósággal állnak az összevetést Nagy László vagy Geo Dumitrescu hasonló vállalkozásaival. De az irodalom nem rangsorokból épül, hanem — olykor rokon — gondolatokból és érzésekből. És az érzelmek és gondolatok között sem vonható meg semmilyen hierarchia. Nem csupán az olvasók nagy tömegeire, de a legérzékenyebb vers-befogadókra is gondolva, hiszem azt, hogy a belső univerzumra összpontosító lelkiismeret megnyilatkozása irodalmilag-erkölcsileg éppoly magasrendű, mint az évezredekre visszapillantó költői számonkérés. Ezért tartom eseménynek Jancsik Pál „hagyományos” verseinek megjelenését (*Fűszálon csillag*), melyekben ilyen tiszta, tovább nem bontható, mégis rendkívül gazdag sorok zsongítanak:

*Hiába borús június,
mégiscsak kinyílt a hárs.
Szívednek százszor köszönöm,
hogy volt szívemnek drága társ.*

A prózaíró lelkiismerete természetesen másra kötelez. Arra, amit — az utóbbi hónapok javuló folyóiratszámáiban tallózva — például Bálint Tibor és Sütő András múlttal szembenéz, most készülő regényeiben vagy Kiss János illúziótlan realizmusú, eddigi írói teljesít-

ményét messze meghaladó kisregényében (*Ölelni indult pillantás*) találunk. Részletek alapján, bármily sokatigérők azok, könnyelműség volna az egészről véleményt alkotni, mindenestre vallomás és dokumentum egymáshoz-illesztése Sütőnél, a különös figurákat mindig nagy szeretettel és rendkívüli tehetséggel megjelenítő Bálint Tibornál pedig a nagyepika ostroma valami újat, a romániai magyar irodalomban vagy talán azon túl is jelentőset, eddig-nem-voltat jelez.

És már itt van asztalomon — ha nem is regényben, hanem a novella műfajában — Páskándi Géza *Úvegek*-je. Nehéz eldönteni, de talán nem is szükséges, vajon versben, drámában vagy prózában adott eddig többet ez a nagyformátumú író; az *Úvegek* nem a költő prózájaként esemény: mint önértékű művészi teljesítmény, mint egy következetes írói magatartás újabb kiemelkedő eredménye. Mert Páskándi Déry Tibor után is újat, a groteszken belül is mást ad (ahol pedig Örkény egyperces novellái jutnának eszünkbe, ott is nyilvánvalóvá lesz, hogy ő az abszurd eszközeit másként és másra használja). Csupán az európai méretű *Weisskopf úr, hány óra?* című írására emlékeztetek: környezetrajz és filozófia, önironia és az embertelenség kérlelhetetlen leleplezése, lehetőség és kötelesség szembesítése, vagyis a legkomplexebben értelmezett felelősség megtestesülése ez a novella, melyben a sajátos az egyetemeset szolgálja. A fasiszta önkénynek kiszolgáltatott kis zsidó órás és az Idő filozófiai problémáit boncolgató elsőszemélyes elbeszélő szembeállítás nemcsak elgondolásában, hanem írói megvalósításában is telitalálat: „S most ez csak mondja, mondja, mondja a pontos időt, s az én nagy Időm szárnyát behúzza gubbaszt valahol a lehetőségek ágán.”

Aki ilyen tisztán érzékeli a felelősséget, aki ilyen határozottan hallja az idő parancsát, az nem veszíti el azt a lehetőséget, hogy a nagy Idővel találkozzék. Annak nem kell félnie a börtönbeli katona, a Weisskopf urat akaratlanul is eláruló, fölöslegessé vált ember sorsától. Mert, ahogy Páskándi írja: „Nincs szomorúbb látvány egy katonánál, akit a vezényszavak hagytak cserben.”

Kövek

Lokodi András ötvöstitála

Szántó György születésének 75. évfordulójára

◆ A konstanzi kollokvium nemrég lezajlott kilencedik összejövele ez alkalommal a modern irodalom kérdését tűzte napirendjére. Az összejövetel témájának meghatározása (Provokáció-e a modern irodalom?) maga is vitára adott alkalmat, s a tanácskozáson kikristályosodott vélemények nemcsak etimológiai vonatkozásban, hanem a modern irodalom finalitását illetően is két álláspont körül kristályosodtak ki.

A résztvevők a modern irodalom „provokatív” jellegét egyformán abban látták, hogy annak küldetése: harcolni a rutin ellen, a „beveti” ábrázolási módok ellen, a megszokások, beidegződések és előítéletek ellen. A kérdés azonban ennek a harcnak a módja, s ezen a ponton tértek el egymástól a vélemények. A provokációnak egyesek (az osztrák Humbert Fink, a svájci Peter Birchsel) szerint közvetlen eszmei propagatív jellegűnek kell lennie, ugyanis a „fogyasztásra berendezkedett civilizációban” ily módon gyakorolhat igazán hatást. A másik vélemény — melyet N. Tertulian román kritikus és hozzá csatlakozva mások is kifejtettek — az irodalmi minőségre tette a hangsúlyt, mivel tartós és mély hatást az olvasóra csakis az ilyen lényegi „provokációval”, a pozitív írói állásfoglalás írói eszközökkel és új esztétikai minőségekkel való kifejezésével lehet gyakorolni. Ebben a tekintetben az irodalomnak — eltérően az egyszerű provokatív gesztusoktól — mélyreható, „katarzist” előidéző hatása van.

Az irodalom a maga feladatát nemcsak az elavult, teherteretellé vált, a fejlődés útjában álló erők látványos megroha-

Szeretettel emlékezünk rá: a vak íróra, aki megzsinásította számunkra a múlt sok problémáját, s nemcsak érdeklődési körünket szélesítette, hanem a felvetett kérdésekkel saját mai valónk emberségét is szolgálta. Ha most Szántó György egy kevésbé ismert — halála után, 1962-ben megjelent — regényét idézzük fel, tesszük ezt azért, mert érdekes tárgya egy nem kevésbé izgalmas társadalom- és irodalomtörténeti metszőponthoz kapcsolódik: az utópista szocializmus és a magyar irodalmi reformkor érintkezéséhez. A *Javíthatatlan javító* című Owen-regényről van szó, mely egyfelől az író szocialista tárgyú regényei, az 1924-ben Aradon elsőnek megjelent *Sebastianus útja elvégeztetett* és a még 1927-ben írt, de csak 1960-ban kiadott *Őtszínű ember*, másfelől angol vonatkozású munkái, *A földgömb*, *A bölcső* című Körösi Csoma-regény, a *Melété* és az ugyancsak posztumusz *A beszélő festmény* című Milton-regény mellé sorakozik.

Ahogy Németh László és Tamási Áron stílusa is leegyszerűsödött az 50-es és 60-as évek között, úgy Szántó György is közelebb került ebben a művében a klasszicista stílushoz. A regény az angol ipari forradalom széles freskóját festi föl, a technikai találmányok előretörésének bemutatásával: az angol irodalom és történelem ismeretében nagy kedvvel ábrázolja az angol társadalom egyes osztályainak és alakjainak jellegzetességeit. Magyar regényben szokatlanul bő értelmi fejtegetésekben és vitákban bontakozik ki az utilitarizmus és a chartizmus értelmiségiek és munkások tömegeit mozgató rendszere. A XIX. század első felének nagy angol politikuskai, Disraeli, Palmerston és a kezdődő munkásmozgalom vezérei, a Londonban élő nagy emigránsok, Marx, Mazzini, Kossuth és mások alakjai az évtizedeken át sokféle megfordult és sokféle hatást kiváltó Owen élete körül csoportosulnak. A Szántó-regényekből már régebben megszokott és megkedvelt „elképzelt”, imaginárius beszélgetés (Walter Savage Landor műfaja) itt is élénkíti a regény csaknem történetírásba csapó elbeszélését. Egy ilyen megtörténhetett beszélgetés Széchenyi és Wesselényi vitája Benthammel. Szántó György munkájához az angol munkásmozgalom egyik nagy történésze, Margaret Cole-nak Owen-életrajzát használta föl. Tudományos munkatársa és lektora a Történettudományi Intézet angol szakértője, Haraszi Éva volt, akinek a chartizmusról szóló nagy monografiája nemrég jelent meg.

Az utópista szocialista Robert Owen megismertetése a magyarsággal eredetileg Bölöni Farkas Sándor nevéhez fűződik. Az új társadalmi mozgalmak és szellemi áramlatok iránt annyira fogékony magyar reformkor érdeklődésének egyik fő szférája az utópista szocializmus. Az angol, amerikai és francia for-

radalom, az alapvető emberi jogok, Locke és az enciklopédisták ismerete készítette elő a talajt Saint-Simon, Fourier, Cabet és Owen számára. Közülük az utóbbi volt a leggyakorlatibb, hatása éppen ezért a legtartósabb, napjainkig ható. Eszméi közül az anyanyelvi oktatás, az elsőfokú népnevelés hatott a Dunatájon először. Kossuth budai börtönében az Owen-tanítvány Wildespin művét fordította. A doktrínérek heves érdeklődése a szocializmus iránt elsősorban a francia utópisták könyvein alapult. Az *Athenaeum*, Vörösmarty, Bajza és Toldy folyóirata, több cikkben is foglalkozott Owennel. Jól ismerte Madách és Tánácsics is. 1846-ban a reakció már saját céljaira akarta felhasználni; báró Dercsényi János *Tanulmányok a kommunizmus egy humánus ellenségéről* című könyvében az utópisták, köztük Owen gondolatainak valóra váltásával akarta — naiv módon — elejét venni a néptömegek érdeklődésének a kommunizmus iránt.

Tóth Lőrinc, a reformmozgalom egyik vezető jogtudósa, 1842-ben elsőnek látogatott meg owenista telepet, és ennek szervezete annyira hatott rá, hogy bizakodó sorokat írt Owen és a szocializmus bekövetkező győzelméről: „Owen Róbert lanarki intézete, melyben rendszerét nagyban akará megkísérteni, nem kapott erőre; azonban doctrínája, melynek alapja örök-igazság, nem halt meg. A kedvgerjesztő munkásság rendszere, melynek fő elvei: az egyéniség megsemmisítése, s egyének összesítése szorosan kötött apróbb társulatokba, és a nyereség érdem szerinti felosztása, a dolgozó néposztályok közt folyvást talál buzóg és lelkesült tanítványokra“ (*Uti tárcza*. Pest, 1844. 5. füzet, 193).

Ismernie kellett Owen eszméit Eötvös Józsefnek is, ő *A XIX. század uralkodó eszméi*-ben külön fejezetet szentelt a kommunizmusnak és Owen hangsúlyozta erkölcsnemesítő értékének. Hogy mennyire közbeszéd tárgya lehetett a szabadságharc után is a nagy angol utópista szocialista munkássága, arra érdekes bizonyíték Arany Jánosnak egy — tévedésből — hozzá intézett levele. Amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1867 februárjában külső tagjává választotta Richard Owent, Arany János mint „titoknak“ fogalmazta a hozzá intézett levelet. De Arany önkéntelenül is nem a természettudós Owennek címezte azt, hanem Richard helyett Robert Owennek, a nagy utópistának, akiről nyilván többet hallott.

A második világháború idején fordult az érdeklődés megint Owen felé; a korai szocializmus két magyar kutatója, Fejtő Ferenc és K. Havas Géza írtak róla és közöltek tőle. 1945 óta a marxista szemináriumok révén milliók közkincsévé válik az utópista szocialisták és így Owen tanítása, két vastag antológia is jelent meg írásaiból magyar nyelven.

Szántó György több történelmi regényében elemezte a szocializmus sorsát és az angol-brit társadalom epizódjait, s már három évtizeddel ezelőtt vetette papírra egy Owen-regény vázlatát. A kivitelezésre azonban csak a szocializmus történetének tágasabb szemlélete idején kerülhetett sor. A végül is elkészült Owen-regény a szocializmus nagy alakjairól szóló magyar szépirodalmi művek kiemelkedő alkotása lett. Angol viszonylatban is páratlan hozzájá-

mozásával teljesíti, hanem sokkal inkább azzal, ha a jogosult kritikát mélységben, a maga sajátos eszközeivel élve gyakorolja. Jelentős alkotások és életművek (Dürrenmatt, Peter Weiss, Brecht) bizonyítják, hogy sohasem pusztán a provokáció ténye, hanem annak művészi megvalósulása volt jelentős az irodalomban.

◆ A régészet az utóbbi száz évben sok hihetetlennek tartott mítoszt és legendát igazolt, bebizonyítva azok történeti gyökerét. Az idén júniusban maga VI. Pál pápa jelentette be, hogy megtálatta Péter apostol holttestét.

A keresztény hagyomány szerint Péter a nérói üldözések alatt (i.sz. 64-ben) vértanúságot szenvedett, és azon a helyen temették el, ahol ma Szent Péter temploma áll. Most egy véletlen mintha igazolná e hagyományt. 1939-ben XI. Pius pápát e templom kriptájában temették el. Sirját ásva Nagy Konstantin korából származó leletekre bukkantak. A következő pápa, XII. Pius elrendelte a Vatikán alatt levő grották feltárását. Az ásatások 1939-től 1950-ig tartottak, és többek között felszínre hoztak néhány I. századi és több művészi kivitelezésű II. századi sirt. Közülük a legtöbb házalakú, ajtókkal, ablakokkal, sőt beépített bútorral van ellátva. A sírok hamvasztásos vagy inhumációs jellegűek, vagyis a halottak pogányok és keresztények voltak. Korukat a talált cserepek alapján pontosan meg lehetett állapítani.

A feltárt mező központi részén egy szentély, ún. tropaion van, mely három, egymás fölé helyezett fülkéből áll. A fal és a fülke találkozásánál egy kis márványládát találtak,

benne emberi csontokat. A régészek feltételezik, hogy a láda a IV. század viharos éveiben valamelyik fülkéből került ki. A Péterre vonatkozó feltételezések elsősorban a tropaion fekvésén alapulnak. Elfölött volt ugyanis az i.sz. IV. században épült Konstantin-bazilika központja. A temetőt Nagy Konstantin töltötte fel, és tette vízszintessé a lejtős területet.

A régészek feltevésük bizonyítékát látják a szentély körül talált, nyilván zárandokoktól odadobott idegen pénzekben, s a szentélybeli és a szomszédos falon fellelhető számos vallásos graffitiben (feliratok). Ezeken gyakran előfordul Péter neve rövidítve (PE), kulcsszerű ligatúrában. Az oszteológiai vizsgálatok előrehaladott korú, 60–70 éves emberre mutatnak. Ezek alapján a római egyetem görög-római felirattának professzora, Margherita Guarducci, aki csaknem két évtizedig vezette az ásatásokat, arra a következtetésre jutott, hogy a márványláda Péter apostol csontjait tartalmazza, ezeket a IV. század folyamán az eredeti sírból eltávolították, és ismét eltemették a ládába.

◆ A New York-i Museum of Modern Art a Lincoln Center Festival 1968 keretében Greta Garbónak, Chaplin után a filmművészet legnagyobb képviselőjének csaknem valamennyi színészi alakítását, összesen 27 filmjét mutatja be. Filmjeinek felelevenítése jó alkalom arra, hogy a sajtó és a filmtörténet ismét behatóan foglalkozzék a filmesillag életével és művészetével. Pályájának elindítója egy kelet-európai filmrendező, Mauritz Stiller volt, aki a húszas években Victor Seastrommal első

mulás a haladó angol gondolkodás szépirodalmi ábrázolásához, s széles körökben keltette föl és tartja ébren a szocialista olvasók érdeklődését a felvilágosodás és az utópista szocializmus nagyjai közül Owen iránt.

Gál István

Népszerű matematika

Az emberek nagy részében jó adag ellenszenv él az egzakt tudományokkal s főleg a matematikával szemben. Ha erről esik szó, reménytelenül legyintenek, eszükbe jutnak az iskolai matematika-órák, s elrémülve gondolnak azokra a kínokra, melyeket egy-egy példa megoldása közben kiálltak. Sokakban él azonban a becsületes törekvés, hogy megpróbáljanak behatolni a „félelmetes” tudomány titkaiba. Nagy segítségükre lehet a Tudományos Kiadó nemrég megjelent könyve, a *Számokról és ábrákról*.

Amint az alcím is mutatja (Selectiuni de matematică pentru amatori), a mű a nagyközönség, az érdeklődők számára készült. A szerzők — Hans Rademacher és Otto Toeplitz — hosszas beszélgetéseiből született meg a váz, melyet aztán gondos munkával szerkesztettek teljes, önálló alkotássá. A kézirat eredetileg német nyelven készült el 1929-ben. Az angol változat, melyből a román fordítás is készült, 1957-ben jelent meg Princetonban.

A mű fő célja, hogy megismertesse az olvasóval a logikus matematikai gondolkodásmódot, a matematika egyes alapvető kérdéseit s azok megoldását. A könyv 28 szinte teljesen különálló fejezete egy-egy érdekes kérdést vet fel s annak egy vagy több megoldását adja. A kérdések és megoldások is nagyon egyszerűek (s minél egyszerűbb a megoldás, annál nagyserűbb), még az elemi számtan ismerete nélkül is érthetőek. Csak egy kis figyelmet igényelnek az olvasótól, s ennek viszonzásaképpen azt a boldogító érzést nyújtják, melyet csak akkor érez az ember, ha sikerül behatolni valamilyen tudomány rejtett kincséhez.

A feladatok egy része nagyon régi keletű, már az ókori görög bölcselek felvetették s részben meg is oldották őket. Csodálatos, hogy milyen eleganciával fogalmazták s oldották meg ezek a gondolkodók a mértan és aritmetika alapvető feladatait. A könyvből megismerheti az olvasó Euklidész, Platon, Püthagorász egyszerűségében is zseniális gondolkodásmódját. Érdekes az irracionális számok és az összemérhetetlen szakaszok összefüggéseinek feltárása is: a számelmélet világába, a matematika királynőjének birodalmába vezeti be az olvasót. A matematika másik izgalmas fejezete, a halmazelmélet is otthonossá válik: a matematikának ez a része, melyet Georg

* Hans Rademacher — Otto Toeplitz: Despre numere și figuri. Editura științifică, București, 1968.

Cantor alapozott meg, a legegyszerűbb meggondolásokból indul s fontos, szerteágazó elméletet dolgoz ki, csupán a logikus gondolatmenetre támaszkodva.

A könyv a nehezebben követhető gondolatmenetet is nagyon szemléletes és közérthető példákkal teszi világossá. Így például a Cayley által 1879-ben felvetett problémát, az ún. *négy szín problémáját* és megoldását is igen egyszerű példákkal mutatja be, s közben az ember észrevétlenül elsajátítja a matematikai gondolkodásmódot. Úgyesen vezetnek rá a szerzők az aritmetika és a mértan összefüggéseinek felismerésére, s szinte észrevétlenül jövünk rá a különböző mértani idomok alapvető tulajdonságaira. Megütözközve vesszük tudomásul, hogy lényegében csak 5 szabályos síkidom van, s élvezettel olvassuk, miként lehet felhasználni a legegyszerűbb mértani ismereteket bizonyos fizikai feladatok megoldására (gondolok itt a különböző mechanizmusok leírta görbék és mozgásformák tárgyalására). A maximum- és minimum-példák, melyek szintén igen régi keletűek, általában visszatérnek a könyv lapjain, s különböző megoldásukat ismerhetjük meg.

Bár a különböző fejezetek szinte teljesen különállóak, mégis megvan a könyv szerkezeti egysége. A szerzők úgy építették fel a művet, mint ahogy minden fejlődik a természetben: az egyszerűtől a bonyolult felé. Az utolsó fejezetekben már felhasználják azokat az ismereteket, amelyeket előzőleg elsajátított az olvasó és a matematika nehezebben érthető kérdéseit vetik fel. Így minden fejezettel egy kicsit előbbre jutunk a matematika birodalmában s egyúttal olyan gondolkodásmódot alakítunk ki, mely lehetővé teszi bonyolultabb kérdések megértését és megoldását is.

A könyv lényegében tehát abban segít, hogy ne reszkessünk tovább a parton, hanem bátor elhatározással ugorjunk fejest a matematikába.

Váró Zsuzsa

Ion Ţuculescu művészetéről

Brâncuşi modern „klasszikussága” ma már a világ közös kincse. Nincs az a kontinens, ahol a hozzáértők előtt ismeretlenül csengene a neve, nincs az az egyetemes igénytel megismerkedett modern művészeti könyv, amelyben ne közölnék munkáit. Az egyszerű olténiai parasztfiú pályája beívelt a halhatatlanságba.

Fiatalabb honfitársának, Ion Ţuculescunak előbb meg kellett halnia ahhoz, hogy a szűk baráti körön kívül hazája népe is megismerje munkásságát, alkotóerejét. A mintegy három évvel ezelőtti posztumusz kiállítása szinte debütálásnak számított, annyira ismeretlen volt akkor még neve a művészi körökben is. Azóta nagyon sok tudományos értékű írás, különböző kiadványok sora próbálja bepótolni azt

helyre emelte a svéd filmművészetet. Stiller fedezte fel az akkor 17 éves Greta Gustafsson kisasszonyt, egy stockholmi nagyáruház tisztviselőnőjét és a Királyi Drámai Színészeti Akadémia akkori hallgatónőjét. Ugyancsak ő adta a Garbo nevet, melyről kevesen tudják, hogy az Bethlen Gábor erdélyi fejedelem keresztnévének kissé változtatott, visszhangosított formája. Nagy sikerei után a művész 35 éves korában visszavonult a filméletből, és ma a New York-i East Side-on lakik. Legnagyobb filmjei az 1924-ben Stillertől rendezett *The Saga of Gösta Behring*, melyben partnere a nagy svéd színész *Lars Hanson*, a *Susan Lenox*, ezt *Clark Gable*-lal együtt játszotta, továbbá *Mata Hari*, *Anna Christie*, a *Kameliás hölgy* és a *Ninocska*.

◆ Tomasi di Lampedusának *Il gattopardo* (A párdúc) című, halála után, 1958-ban kiadott regénye máról holnapra a klasszikus alkotások sorába került. A tavasz folyamán a regény körül ismét nagy vihar támadt. Carbo Muscetta, a catanai egyetem professzora ugyanis azt a kijelentést tette, hogy a regény jelenlegi formájában csak az első változat, és nem ezt, hanem az eredeti, az írótól kijavított példányt kellett volna kiadni. Megjegyzése Giorgio Bassani ellen irányult, aki a kézirat és néhány gépelt fejezet alapján a regényt kiadásra előkészítette. A vitába beleszólt a herceg fogadott fia, Gioachino Lanza Tomasi és a Fiera letteraria hasábjain elmondja, hogy a regény eredetileg több változatban készült el, és a kiadók egymás után visszautasították. Ugyanakkor azt állítja, hogy a Bassanitól összeállított szöveg a legjobb.

krónika

◆ *A nagy angol filozófus, tudós és békeharcos, Bertrand Russell nemrég megjelent ön-életrajzának második kötete az 1914 és 1944 közötti korszakot öleli fel (The Autobiography of Bertrand Russell: 1914–1944). Ez a korszak a filozófia és a matematika nagy kérdéseiről a világ és a társadalom megoldatlan problémá felé tereli figyelmét. Már az első világháború idején ugyanazt a határozott magatartást tanúsítja Russell a háborúval szemben, melyet későbbi éveiből jól ismerünk. Mikor Cambridge-i kollégái, köztük a neves matematikus, munkatárs és jóbarát, A. N. Whitehead „elvadult háború-pártiak lettek”, Russell, bár elszigetelődött, megmaradt bátor, szókimondó pacifistának. Fáradhatatlanul dolgozott, írt, előadásokat tartott. 1918-ban hat hónapi börtönre ítélték. Börtönében Balfour közbenjárására engedélyt kapott, hogy olvasson és írasson. Ekkor készült el egyik főműve, a Bevezetés a matematikai filozófiába. 1920-ban meglátogatta a Szovjetuniót, innen Kínába ment. Visszatérése után rövid időre visszavonult a közéletből, és létrehozta a csakhamar híressé vált kísérleti iskoláját. Később az Amerikai Egyesült Államokban mint „visiting”, látogató professzor, előadásokat tartott a chicagói egyetemen, mígnem összeütközve az egyetem rektorával, kénytelen volt előadásait félbeszakítani. Kaliforniából „az alázatos keresztény adakozók” ülték el. Ekkor a New York-i City College hívta meg, de a város bürokratái nem akarták e „sátáni” idegenre bízni gyermekeit, és róla a következő épületes jellemzést adták: „Züllött, epekedő, kéjenc, erotomániás, afrodisziákus, tiszteletlen, szülőkátórkörű, megbízhatatlan, egy mákszemnyi er-*

a nagy hiányt, melyet a sematizmus idézett elő ennek a csodálatos látomásvilágú művésznek a megismerésében.

Ma már műveinek egy részét múzeumaink óriási értékű kincseiként tartjuk számon, a kiadók művészi kivitelű albumok lapjain* próbálják újraálmodni merész színeit, külföldi kiállításokon az ő festményei rangosbíjtják Románia jó hírnevét. És mégis fel lehet tenni a kérdést: megtettünk-e mindent, hogy Tuculesscu műve ugyanolyan töretlen fényben ragyogjon az emberiség tudatában, mint a Brâncuși-é? Nehezen lehetne igennel felelni. Mindehhez azonban jelentősen hozzájárul az a tény is, hogy a két művész életútja sokban különbözött egymástól.

Brâncuși a modern művészet pezsgő központjában, Párizsban igyekezett a maga és a művészi világ számára újrateremteni a messzire elhagyott szülőföld minden szépségét. Műveinek kicsiszolódott arányában nosztalgia és nemzeti büszkeség, nyugodt méltóság és meleg emberség ötvöződött össze harmonikus egységgé, melyet a külföldi kritika hamarabb szárnnyra kapott, mint a hazai.

Az elismert szak tudású bukaresti orvos ifjúkorától kezdve a töretlen, erős színek, a nagy kontrasztok kedvelője volt. Ezt kereste-kutatta, ezt találta meg az olteni népművészetében. A parasztházak „tiszta szobájának” harsogó, friss színvilága, az álom-szép szőnyegek lírai dekorativitása készítette első képeinek megfestésére. A művész nem igyekszik fő és mellékszerepet adni az egyszerű hajlékokban található népművészeti tárgyakkal — hiszen tulajdonosaiknak is egyformán fontos valamennyi —, hanem azonos erővel és szeretettel ábrázolja mindeniket. Ez adja már korai képeinek nagyfokú dekorativitását. Különösen a paraszt szőnyegek hatnak a művészre elemi erővel. A szőpvonali levél-, virág-, és embermotívumok majd minden e korszakból való művének alkotó elemeivé válnak. Festményein zseniális módon felvibráltatja a népköltészet ritmusát, a népmesék álomvilágát s az, amit művészi énjéből még hozzáad, újja teszi alkotásait, eredetivé. Szőnyegek rozettáiból, leveleiből sejlenek elő tájképeinek fái, levélmotívumokból épül fel a rögös talaj, ovális levélformák hullámoztatják a vizeket, rezgetik a levegőt, mesebeli madarak, virágformájú pillangók repkednek. Csodálatos tájak ezek: minden mozgalmat rajtot és mégis végtelen nyugodtságot árasztanak. Zeneien zengő álomképek, melyek nosztalgikus csengése megragadja, magához bilincseli a nézőt. Árnyalakok imbolyognak, libegnek a sárgás-zöldes mezőkön, mélykék ég alatt, hórát táncolnak; párok állanak kéz a kézben, és valamennyien összefonódnak a természettel. Ez az annyira egyéni s egyben a nép érzelm- és gondolatvilágához kötött vízió jellegzetes román jelentkezése az európai szürrealizmusnak.

Tuculesscut azonban nem elégti ki ennyi. Mind mélyebbre és mélyebbre hatol népének megismerésében, ezzel egyidőben pedig mind általánosabb,

* Petru Comarnescu: *Ion Tuculesscu, Editura Meridiane. București, 1967.*

mind nagyobb emberi problémák foglalkoztatják. Formanyelvébe beolvasztja az útszéli és temetői keresztet, a troiták képét, az agyagból készített bájosan esetlen népi babákat. Ezek felhasználásával egyidőben megváltozik képeinek kompozíciós felépítése is: az eddig többnyire vízszintesen tagolt, tájinspirálta festmények helyett a függőleges irányokat hangsúlyozó alkotások kerülnek ki a festő ecsetje alól. Bár gyakran szinte szimmetrikus a kompozíciók megszerkesztése, mégis nyugtalanná válnak, drámaian hatnak a szemlélőre. Eltűnnek az idillikus tájak, szörnyű látomássá alakulnak a békés madarak, a lengőfátylú táncoló parasztszasszonyok helyett troiták szigorú vonala vágja át a táj vízszintes lankáit. S ez a természet él és ránk tekint. Az eddig lágyan hullámzó, eget-földet betöltő ovális levélformák szemekké alakulnak: néznek bennünket a vörös part málló kövei, sötét pillantással tekint ránk a tenger, a troiták jámbor szentjei helyén vádoló tekintetek izzanak. Szemek egymás mellett, szemek egymás fölé, végérhetetlenül, mint Brâncuși *Végtelen oszlop*ának geometrikus formái. Lángoló vörösek, sárgák mellett józan kékek, sötét feketék húzódnak. A szenvedélyesen felrakott vastag festék megbontja a kép síkját, robusztus anyagszerűsége még drámaibb hangulatot sugall.

Mi hozta vajon a művész életében ezt a változást? Miért hessentették tova a képzelet tündéri látomásait a félelmetesen megszemélyesített elemek? Hová lett Tuculescu meleg, optimista világa? Betegség, meghasonlás, elhagyatottság sorvasztotta? Vagy így próbált lázadozni a sematizmus ál-igazságai ellen? Mindez talány a nagyközönség számára. Hiányzik még az az írás, mely feltárja életének ezeket a titkait. Csak annyit tudunk és érzünk, hogy munkásságának ezzel a szakaszával is a román kultúra, a román képzőművészet kapott új tartalmat, gazdagodott új irányban.

Utolsó művein a népművészet eddig mindig világosan látható hatása áttételessé válik. Eltűnnek az ismerős népi elemek, de a szenvedélyesen villódzó non-figuratív alakzatok összekepe a hármaskeresztek emlékét idézi. A művész elérkezett alkotókészségének ahhoz a szakaszához, amikor már általános következtetések levonására képes, amikor az egész emberiséget érintő problémák megoldására vállalkozhat. Nemesen elvont képeken kutatja az anyag ezer arcát, az emberi érzelmek végtelen széles skáláját. Megfoghatatlan szépségekre nyitja fel szemünket, súlyos küzdelmek katarzisaianak leszünk részesei, kirepíti gondolatainkat a hétköznapi szűk ketreceiből. Költőien elnevezett alkotásai éteri tiszták és mélyen emberiek.

Műveit ma még csak alig ismeri a világ. Helye a hazai művészettörténetben sincs véglegesen megállapítva. Értéke azonban vitathatatlan. Erzelmeiktől átítatott alkotásai időtállóak, mert nem pillanatnyi divat termékei, hanem nemes belső indítékok megtestesült formái.

krónika

kölcs sincs benne". Ezután Albert Barnes világhírű francia műgyűjtővel kötött ötéves szerződést filozófiai előadások tartására. Az első év után azon a címen, hogy kötelezettségét nem teljesítette, Barnes a szerződést felmondta, mire ő perelt, és szokástól eltérően perét meg is nyerte. Részben ekkor készült el The History of Western Philosophy című műve. Angliába visszatérve ismét felemelte szavát a háború ellen, előadásokat tartott, melyekben leleplezte a fasizmust, és ugyanakkor hangoztatta az angol birodalom anakronisztikus voltát.

Nagy István

Sáncalja

A századeleji Kolozsvár, Nagyvárad és Nagynyed a színtere Nagy István önéletrajzi regényének, mely nem pusztán gyermekkori emlékek felelevenítése, hanem valóságos számadása egy, a magyar munkás-ábrázolás oly jelentős fejezetét megalkotó írónak. Az emberlétre, majd öntudatra eszmélés egyes fázisait, epizódjait részben Nagy István más regényeiből, novelláiból is ismerjük, mégis most, a hangvétel személyes jellege által közvetlen közelébe kerülünk egy életműnek s egy korszaknak, amelyet az író nemcsak saját emlékeire támaszkodva, hanem a korabeli munkás-sajtóból is merítve s a szűkszávíú újságközleményeket emlékezés-megindításra felhasználva elevenít fel.

Szinte azt mondhatnók, hogy a századeleji erdélyi munkásság kollektív emlékezésének regénye ez. És ehhez hozzátéve: önvallomás és számadás. az írói és emberi felelősségről. „Megtettem-e minden tőlem telhetőt, amit e nagy megpróbáltatásokat hordozó században minden becsületes, igaz ügyért kiálló írótól elvárunk?” — teszi fel a kérdést maga az író, és életútjával adja meg saját kérdésére a feleletet. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Din gândirea economică progresistă românească

A tanulmánykötet a XIX. század haladó gazdasági gondolkodása hazai úttörőinek munkásságát ismerteti. A szerzők érdeme, hogy egységes módszertan alapján vizsgálják a kötetben szereplő gondolkodók nézeteit, mégpedig aszerint, hogy miként viszonyultak

Amikor Edouard Herriot miniszterelnök 1924 nyarán a londoni konferenciáról hazatért, ahol MacDonalddal együtt a Ruhr-vidék kiürítését határozták el, az újságírók kérdésére kérdéssel felelt: „Vajon mit fog szólni hozzá az átlagfrancia?” A *français moyen* kifejezés nemsokára bejárta az országot, sőt fordításban a világot is. Egy emberöltővel később Herriot emlékirataiban* hozzátéste: „A történelmi szállóigék akaratlanul születnek.”

Herriot aggálya nem volt alaptalan. Mert ugyanaz az „átlagfrancia”, aki tapsolt Poincarénak, amikor a német hadiadósság zálogaként megszállta a Ruhr-vidéket, aki tapsolt Herriot-nak, amikor magával hozta Londonból a Dawes-tervet, nyolc év múlva ismét kivonul az utcára, mert Herriot miniszterelnök az amerikai hadikölcsönt akarja törleszteni. „*Pas un sou pour l'Amérique!*” — ez a jelszó sodorta el Herriot-t a kormány éléről. Mit ír róla a szenvedő hős? „Ma is úgy gondolok erre a bukásra, amelyet a francia adott szóhoz való ragaszkodásom váltott ki, mint politikai pályafutásom legszebb mozzanatára.”

Az átlagfrancia kormányt buktat és alakít.

Ezt a Maginot-vonal mögött, a képzelt biztonság és a viszonylagos jólét napos oldalán sűtkérező *français moyen*, ezt a nemzeti elfogultságtól nem mentes, de a *sou-t* is fogához verő átlagfranciát képviselte Herriot hosszú közeleti pályafutása során. Ő maga is a vidék szülötte, vagyis verbéli francia, s szívesen hangoztatja, hogy Párizs nem Franciaország. A harmadik köztársaság békaegérharccá fajuló pártharcái közt, a központi és a helyi kormányzat urainak „vizesesszerű” váltakozásában Herriot képviseli a folytonosságot.

Rövid megszakításokkal ötven évig volt „város-*atya*”, Lyon polgármestere. Lyonban hatalmas köz-munkákat végeztet el, népjóléti intézmények és emlékművek egész sorát állíttatja fel, ő rendezi meg először az azóta nemzetközi hírűvé vált Lyoni Vásárt. Rövid megszakításokkal negyven évig volt „honatya”, törvényhozó, háromszor miniszterelnök, számtalanszor miniszter. Lyon Bernádyja már az első világháború előtt tagja lesz a francia parlamentnek, mégpedig, a szokványtól eltérően, előbb szenátor, aztán miniszter, s a háború után képviselő. Politikai nézetei a Panama-botrány és a Dreyfus-ügy idején alakulnak ki, s így a radikálszocialisták közt találja meg helyét, a pártnak egy emberöltőn át elnöki tisztségét viseli.

A radikális szocialisták büszkén vallják magukat a nagy francia forradalom fiainak. A polgári demokratikus eszméket valló Herriot is évtizedeken át állta a „kétszáz család” sajtójának támadásait, amiért az elsők között utazott a forradalmi Oroszországba, az 1924. évi választáson a szocialistákkal kartellben meg-

* Edouard Herriot: *Pagăni de jurnal*. Editura politică. București, 1968.

téka

buktatta Poincaré nemzeti blokkját, a Szovjetunióval diplomáciai kapcsolatot teremtett. Később is a francia—szovjet katonai szerződés híve, a belpolitikában a népfront jobbszárnyán helyezkedik el. A francia bal-közép pártjaiból alakult kormányokban Herriot rendszerint tárcanélküli miniszter, ami azt jelzi, hogy a kormányt a radikálszocialisták is támogatják.

Amikor a francia jobboldal el akarja seperni a parlamenti demokráciát, s 1934. február 6-án a ligák felvonulnak a Concorde térre, a Képviselőház elé, Herriot, a parlamenti játékszabályok legfőbb őre, az egyik célpont. S mivel neve erre kitűnően alkalmas, megszületik a jelszó, amit a tűzkeresztesek ütemesen skandálnak: *Herriot, au poteau!* — vagyis akasztófára vele. Amikor pedig elhagyja a Quai d'Orsay-t, a tüntetők felismerik s a Szajnába akarják dobni. „Sértve éreztem magam — írja húsz év múlva rendíthetetlen bonhomival —, hogy a lyoni polgármester más folyóban is végezhetné életét, mint a Rhône-ban.“

A parlamenti demokrácia nem tudta megvédeni önmagát. A párizsi külváros munkástömegeinek kellett felvonulniuk, hogy megállítsák a francia *Marcia su Roma*-t. A radikálisok, „a forradalom fiai“, rég elvesztették uralmukat az utca felett. Legjobbjaik, mint Herriot, még komolyan veszik a köztársasági intézményeket, zömük azonban az emberi jogok nyilatkozatából csak a tulajdon szentségéhez ragaszkodik. De Herriot is értetlenül áll az utcával szemben. Az ő világa a zöld asztal, a hálókocsi, az ülésterem. Számára a parlament és a városháza — Franciaország; a Népszövetség — Európa. S miközben az utcán egyre többen éneklik az Internacionálét, mint a Mar-seillaise-t, az ülésteremben egyre magasabb tisztségeket foglal el. A Képviselőház elnöke lesz, majd a német megszállás után, amelyet háziőrizetben vészel át, a Nemzetgyűlés elnöke.

Csak egyet nem ért el — a köztársasági elnökséget. A III. köztársaságnak ugyanis hagyománya, hogy erős egyéniség ne legyen elnök. Clemenceau a világtörténelmi győzelem kivívása után megbukik a szürke Deschanellel szemben, Briand negyvenegy szavazattal marad le a később tragikus sorsú Doumer mögött, amikor pedig Herriot lehetett volna elnök, kétszer egymás után választják meg a könnyes szemű Lebrunt.

És Herriot mégis mindenütt elnököl. Nemcsak a parlamentben, hanem irodalmi szimpozionokon is. Arra a legbüszkébb, hogy az *École normale supérieure* diákja volt. Innen indult el Jaurès és Blum a szocializmus felé, s bár Cachin nem volt a nagynevű intézet növendéke, ő is a filozófiai tanári katedrát cserélte fel a parlament szószékével. Herriot diákkorában a filológia és a történelem iránt vonzódott, s ezt a szenvedélyét tanítványának, Daladier-nek is átadta, aki szintén a középiskolai tanár kemény székét hagyta el, hogy a miniszterelnök puhább, de ingatagabb székeben foglaljon helyet.

A tanár Herriot *Mme Récamier és barátai* című könyvével tűnik fel, a politikus Herriot Beethoven életrajzának megírására használja fel a két kormányalakítás közt beálló holtidőt. Minisztertársa, Bartou

az 1948-as társadalomhoz, a fejedelemségek egyesítéséhez, az 1864-es agrárreformhoz és az ország iparosításához. Nemcsak a kronologikus sorrend könnyíti meg az olvasó számára a múlt századi kiemelkedő gondolkodók eszméinek megértését, hanem a dialektikus elemzés mód is. (Editura științifică, 1968.)

Németh Pál

Út a kibernetikához

A könyv hasznos eszköz a számítógépeket és bonyolult automatákat övező rejtély megszüntetéséhez. Első fejezeteiben a szerző ismerteti az automata berendezéseket, az irányítástechnika alapfogalmait és eszközeit. Bevezeti az olvasót a kibernetika „nyelvébe“, közli a terminus technicusokat és mindezeket közismert példákkal, rajzokkal illusztrálja. A további fejezetekben a számítógépek működésével, egységeivel foglalkozik. A golyós számológépektől fokozatosan, ugrás nélkül jutunk el az elektronikus digitális számítógépekig. Bevezet a könyv a számítógépek alkalmazásába és különösen a termelési folyamatok irányításába is. Ennek kapcsán ismerhetjük meg a szerszám-gépek programvezérlését, a vegyipar automatizálási problémáit, mesterséges állatokat és játékgépeket. Németh Pál könyve nem tudományos mű, nem tankönyv, de nem is vulgarizál — hasznos ismereteket nyújt a laikusoknak. (Műszaki Könyvkiadó, 1967.)

Páskándi Géza

Úvegek

Műfaji változatosságával Páskándi Géza már eddig is sok meglepetést szolgált az ol-

téka

vasónak. Erőtéljes egyéniségű versei, merész logikájú esszéi és érdekes drámái mellett a lapokból megismerkedtünk a novelláiról is. Ez utóbbi teremtését gyűjtötte össze legújabb kötetében. Páskándit hőseinek tudat-folyamatai érdeklik elsősorban: a mérlegelő, tájékozódó, tisztán látni akaró és a tisztánlátáshoz eljutott ember. Némi kételkedő szigorral nézi őket, nem tűri mellébeszéléseiket, hazugságaikat mások és önmaguk előtt, így fejezve ki mai valóságunk humánnum-lényegét egyértelműen igenlő írói állásfoglalását. Az írói közlésformák nyugtalan vibrálásában egy pozitív előjelű tagadás körvonalaázódik, az újat teremteni akarás és tudás, és ennek hevülete teszi e kötet novelláit, elbeszéléseit izgatónan érdekes olvasmányokká. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

D. M. Pippidi

Contribuții la istoria veche a României

A bukaresti egyetemi tanár, az Akadémia Régészeti Intézetének vezető munkatársa, D. M. Pippidi, második, bővített kiadásban megjelent tanulmánykötete főképpen a dobudzsai tengerpart egykori görög városai, Kallatisz, Hisztria és Tomisz régészeti emlékeivel, elsősorban felirataival foglalkozik. A tanulmányok sok értékes adatot tartalmaznak e városok belső szervezetéről, gazdasági és társadalmi helyzetéről, az egymás között, valamint a görög és a római világgal meg a szomszédos getákkal fenntartott kapcsolataikról. A 600 lap terjedelmű 23 tanulmány és 5 kiegészítő jegyzet éppen ezért nemcsak hazánk történeti múltja ismeretének, hanem az egyetemes ókori történetnek a gazdagítását is jelenti. Különö-

is regényes történelmi életrajzokkal kísérletezik. Ugyanakkor egy fiatal író, akit Herriot és Barthau rendőrsége nyilvántartásba vesz, a kínai kommunisták harcáról írja meg *Embassadors* című regényét, hogy aztán de Gaulle kormányában ő is miniszteri tárcát kapjon. André Malraux-ról van szó. A politikának és az irodalomnak ebben az összefonódásában Herriot jelkép és fogalom.

Akik a parlamentben lehurrogják, a Sorbonne-on megtapsolják. A thermidori államcsínýról, Robespierre elfogásáról hallottam előadni. A gyakorlati politikus közvetlen átélése párosult az előadóművész választékosságával. Ez jut eszembe, amikor emlékirataiban olvasom, hogyan internálták a háború alatt Herriot-t a németek. Aiszkhülosz Prométheuszát idézi, majd így folytatja: „Ehhez az istenhez, vagy legalábbis hóshöz viszonyítva mi csak szegény emberek vagyunk. Itt, Dauphiné-i sziklámon, távolabb vagyok a tengertől, mintsem hogy meglátogathatnának az okeánidák szárnyas fogatukon.” A hasonlat szép, de kissé sántít. Herriot passzív ellenállásban tölti el a megszállás éveit. Híre járja, hogy de Gaulle bozót-harcosai merényletet akarnak elkövetni ellene.

Román fordításban megjelent emlékirata, ha töredékesen is, de sok mindent bemutat a *Jadis* és az *Episodes 1940—1944* szerzőjének nyolcvanöt évre terjedő életéből. Annál kevesebbet mond a bevezető színes egyéniségéről. Még a fényképét sem közlik. Pedig Herriot-hoz éppen úgy hozzátartozik elmaradhatatlan pipája, mint Churchillhez a szivar. Minden arányt nélkülöző gargantuai termete kiáltó ellentétben áll gondolatainak fegyelmezettségével. A vicclapok — s ezek Párizsban közvéleményt irányítanak — ha hatalmon van, oroszlánnak, ha megbukott, ökörnek ábrázolják, akit taglóval üt le a köztársaság elnöke. Mind-ezen ő mulat a legjobban.

Bon mot-it azonnal felkapja a világsajtó. Ő mondta Titulescuról: „Egy kis nép fia, aki nagy politikát csinál”. A szójátékot vissza is fordíthatnók: Herriot egy nagy nép fia volt, aki kisszerű politikát folytatott. De ami szellemes, az nem mindig igaz. A kisszerűség legfeljebb annyiban illik rá, amennyiben a harmadik köztársaság és a harmadik rend embere maradt, amikor már a negyedik rend tört uralomra. Ezt a rendet, a *tiers état*-t viszont a legmagasabb szinten képviselte. Emléke a francia szellem és a francia szellemesség legjobb képviselői között fennmarad, annak ellenére, hogy — az Akadémia is halhatatlanjai közé választotta...

Mikó Imre

Gorka Géza kerámiái

Korunk művészetében — legalábbis a legnagyobbakéban — közvetve vagy közvetlenül kimutatható a népművészet ösztönző, termékenyítő hatása. Gondoljunk csak Bartók Béla és Kodály Zoltán művésze-

tére. Miként nálunk, úgy másknál is bonyolultan, sokrétű kulturális tartalom keresztül érvényesül a népművészet hatása.

Gorka Géza művészetének — miként a mai magyarországi keramikusok legjobbjaiénak — egyik legszembevetőbb sajátossága, törekvése a népművészet eredményeinek követése, felhasználása.

A különböző művészetek, művészeti ágazatok között talán a kerámia kapcsolata a legszorosabb, legközvetlenebb a népművészettel. A XIX. század második felében az üzemileg előállított kerámiákon — többek között a pécsi Zsolnay-kerámián — már a 70-es, 80-as években kimutatható a népi hatás. A Zsolnay-testvérek sárközi himézseknek, Baranya megyei református templomok festett mennyezet- és padlódiszainak gyűjtésével és felhasználásával tudatosan fordultak a népművészeti díszítőelemekhez, formákhoz. A századfordulón, amikor a díszkerámia egyre inkább egyénileg dolgozó keramikusok tevékenysége lesz, a népművészeti formáihoz és díszítő-elemeihez való fordulás általános művészi magatartássá válik. E tény okának elemzése messzire nyúlna, annyit mégis szükséges megjegyezni, hogy a múlt század 80-as éveitől jelentkező, egymást követő stílusirányzatok szinte mindegyikénél szembevetendő a népművészeti igazodás. E fejlődés évtizedeken át napirenden tartotta a népművészethez való művészi viszony, alkotói magatartás kérdését. Míg a XIX. század 80-as, 90-es éveiben az iparművészetben a népművészethez való viszony a különböző népi formák, díszítőelemek közvetlen átvételében jutott kifejezésre, később, a két világháború közötti időszakban, az iparművészet és a népművészet kapcsolata már bonyolultabbá lesz, bár az egyes stílusirányzatokban, egyes alkotói munkásságában eltérően alakul. Az első világháború utáni évek primitív expresszionizmusa már nemcsak a díszítőelemek és népi formák egyszerű átvételében vélte a népit, a „primitívet” megtalálni, hanem technikában is. Ekkor jelenik meg a fazekaskorong mint a népihez való visszanyúlás technikai eszköze.

Gorka Géza Badár Balázs mezőtúri műhelyében ismerte meg és sajátította el a fazekasmesterség fogásait. Németországi tanulmányútján viszont a különböző technológiák mellett megismerkedik a kerámia-művészet irányzataival és művelőivel, így Paul Mannnal és Max Leugerrrel. Gorka komplexebben fogja fel és értelmezi a népművészet eredményeit, mint mások. Nem a díszítőelemek átvételére, a formák közvetlen alkalmazására törekszik, hanem a népművészet eredményeit magasabb szintézisben — a modern technológia korszerűsítésében — dolgozza fel.

A 20-as, 30-as években a figyelem Európa-szerte a XVI—XVII. század kiváló keramikusai, a habánok felé fordul. A habán kerámián mindmáig megcsodáljuk a színek és mázak összhangját, a díszítőelemek mértéktartó szépségét, a kerámiák időtállóóságát. Gorka Gézát is megejtette a habán kerámia lenyűgöző varázsa. A népi hagyományok eredményein nevelkedett művész hamar felismeri, hogy a habánok ún. „majolika-technikája” korszerűsített változatával tovább gazdagíthatók a modern kerámia mű-

téka

sen értékesek a getákra vonatkozó feliratos emlékek alapos elemzését tartalmazó tanulmányok, valamint a kereszténység dáciai elterjedését tárgyaló két dolgozat és a bevezetőként szolgáló tanulmány, amely az ókori Dobrudzsa régészetének utolsó száz évét foglalja össze. (Editura științifică, 1967.)

Fitz József

A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története

II. A reformáció korában

Hosszú évtizedes kutatómunka eredményeként a szerző műve második kötetében a mohácsi vésztől a XVI. század végéig dolgozza fel a magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történetét. A mű első részében általános jellegű kérdéseket, a reformációval meginduló korszak gazdasági, társadalmi, ideológiai és művelődési hátterét, a könyv új alakját és a betű formáját, a nyomdák elterjedését, a nyomdászokat és mecénásokat, a nyomdák ellenségeit, berendezését, a bennük folyó munkát, a könyvek díszítését, kötését, a papírellátást és a kiadványok értékesítését tárgyalja. A másodikban a korszak nyomdait és a nagy nyomdászokat mutatja be. A helyi művelődéstörténet szempontjából is nélkülözhetetlen, gazdagon illusztrált, szép munka. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Kálmán Béla

A nevek világa

A névtudomány legújabb eredményeinek felhasználásával szerkesztett mintegy harmadfélszáz lapnyi kötet olyan népszerűsítő jellegű kiadvány,

téka

amelyet szívesen olvashat mindenki, akit maga és környezete névanyagának eredete érdekel. Kálmán Béla, a debreceni egyetemen a finnugor nyelvészet professzora, a rokon népek névtudományának ismeretében, sőt az egész világon folyó ilyen jellegű tudományos eredmények birtokában kutatja személy- és földrajzi neveink gyökerét. Minden tulajdonnév eredetileg köznévből vált személyre vagy helyre vonatkozó névvé. Nem egy hely- vagy személynév azonban idegen eredete vagy a nyelv változása miatt ma már értelmetlen, pusztán hangsorrá lett korunk embere előtt. A munka először ismerteti meg népszerűsítő formában a magyar névtani kutatások legfontosabb eredményeivel. (Gondolat, 1967.)

Dezső Ervin

Undele și lumina

Felületes tanulmányozással ki tudná fellelni a hang és a fény, a rádió, a televízió és a színes fényképezés vagy az inga lengései és a modern laser közötti hasonlatosságokat? Dezső Ervin egy ilyen alapjelenségre, a rezgő mozgásra, hívja fel a figyelmet. Az inga periodikus mozgásának tanulmányozásából kiindulva jut el fokozatosan a komplexebb periodikus mozgásformákig. Könyvét vonzó stílusa, tárgyának érdekessége, sok illusztráló példa teszi hozzáférhetővé még a nem szakképzett olvasó számára is. (Editura științifică, 1968.)

Plutarkhosz

Három életrajz

Plutarkhosz Párhuzamos életrajzok című gyűjteményének ötven római és görög élet-

vészi lehetőségeit. E technika lényege, hogy az agyag a másodszori égetés előtt közvetlenül a fedőmázra kapja a különböző színeket és az égetés során a színek a fedőmázzal azonosulva eredményezik a tárgy anyag- és színhatását. A porcelántárgyaknál ellentétesen érvényesül ez az eljárás mód. Itt a máz és a szín a külön égetés következtében rátétnek, aplikációnak hat, ennél fogva nem lényegül eggyé az agyaggal.

Gorka Gézánál a korszerűsített majolika-technika azon alapul, hogy a népi technikaként alkalmazott engóbos eljárást magasabb szinten alkalmazza. Ezzel sikerül biztosítania tárgyain a felület és az anyag azonosulását: a forma, az agyag és a máz szerves egységét. Ez azonban Gorka Géza kezében csak eszköz a művészi mondanó kifejezésére. A máztechnikán kívül a korong használatában is őrzi a népi fazekasság hagyományait. Ezzel egyben a művész formavilága szigorúan a kerámia anyagszerűsége szabta határokon belül marad, mert a korongolt formaelemekből felépített formák megfelelnek a kerámia alapanyaga történetileg kialakult törvényszerűségeinek. Tévedés volna azt hinni, hogy ez a művészi út a formavilágot szűkebb határok közé szorítja. Ellenkezőleg: a korongolt formaelemekből való formaképzés kitűnően megfelel a kerámia formanyelvének, mert lehetővé teszi a lényeg kiemelését, a summázó, tömörszerű fogalmazást, s így dekorativitást eredményez.

Ez a művészi szemléletmód és módszer egyben megfelel azoknak a követelményeknek, melyek a kerámia-edények használati funkcióiból következnek. A különböző edényformák ugyanis Gorkánál egyszerű forgás-elemek variációiból épülnek fel, csakúgy, mint a népi kerámiánál. Ez az oka annak, hogy Gorka Géza mindig idegenkedett a „plasztiká”-tól, vagyis a jellegzetesen szobrászati megoldásoktól, kategóriáktól. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy Gorka művészetéből hiányoznának a figurális alkotások. Már 1928-ban foglalkozik figurális kerámiák készítésével, mint ezt az ekkor készült Zöld számár példázza. Nem véletlen, hogy éppen a kerámia anyagszerűségének jegyében készült alkotását éri bírálat a szobrászok részéről. E műven csakúgy, mint újabb alkotásain, a kerámiászerűség mint az anyagszerűségnek megfelelő művészi megoldás dominál. Nemcsak a formai komponálásban ragaszkodik a kerámiászerűség, anyagszerűség törvényeihez, hanem a mázazásban, színezésben is a natúrától eltérő dekoratív megoldásokhoz folyamodik.

Ma már művészetelméletileg is tisztázott, hogy a kerámikusnak a kerámia sajátos útját kell járnia és nem a szobrászatét. Így a figurális kerámikák megalkotásánál sem kölcsönözheti a művész a szobrászat formanyelvét. Ezáltal ugyanis a kerámiai alkotás nem válna gazdagabbá, kifejezőbbé, annál is inkább, mert a finom, részletező szobrászati formák ellenállnak a technológiai megmunkálásnak, mázzal párosulva csökkentik a dekorativitást és ellentétesek a kerámia használati funkciójával is.

A népművészet eredményeinek felhasználása Gorka Géza művészetében sokrétűen jelentkezik. Nemcsak a díszítőelemek, motívumok felhasználásában és a formák létrehozásában, hanem a színezésben, mázázásban is érvényre jut a *művész népi tanultsága*. Edényeinek, figuráinak szerkesztésében sajátos törvényszerűség figyelhető meg. A korongolásnál a körforogás következtében kétféle erő hat egyszerre egymással egyidőben: a centrifugális és centripetális erő. Gorka edényeinek, alkotásának szerkesztésmódjában is ez a két erőkomponens érvényesül. Edényeit a kitarulkozás, majd a középpont vonzása jellemzi. Ezzel egyben biztosítja a kerámiák kívánatos statikáját és a más műfajoktól eltérő anyagszerűséget.

Gorka Géza sem egyszerre, hanem fokról fokra alakította ki művészetét. Mégis úgy tűnik, már indulásánál teljes fegyverzetben jelenik meg, ami művészi, mesterségbeli tudását illeti. Kétségtelen, hogy korán, már indulása első éveiben kialakította egyéni művészetét, melyet a későbbiek során kiteljesített, gazdagított. Biztos indulása azon alapszik, hogy viszonylag korán felismeri a folytonosságot a népi fazekasság és a korszerű technikák, technológiák között, és ennek magasabb szintézisére törekszik: formában, máztechnológiában, kerámia-technikában egyaránt. Művészetének egyes állomásai nehezen köthetők évekhez és egy-egy alkotáshoz. Annyi azonban bizonyos, hogy már a 20-as években foglalkozik a habán kerámia eredményeinek elemzésével, a fedőmázazás technológia alkalmazásával. A 30-as években készült munkáin találkozunk elsősorban az ugrasztott és a csorgatott mázas technikai eljárásokkal. Az 1930-as évek közepétől a sgraffito- vagy karcolt-technika és az ugrasztott-mázazás technika alkalmazási kombinációi foglalkoztatják. Ezzel az eljárással készülték a losonci műhely kerámiái is a 40-es években.

Művészetére a magyarországi és külföldi szakmai, társadalmi közvélemény is felfigyelt. Elnyerte az Iparművészek Országos Egyesületének aranyérmét. Művészi pályafutása egyre felfelé ível, s nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is nagy elismerést vált ki. 1936-tól 1942-ig minden évben egy-egy újabb kitüntetés jelzi művészi teljesítményét. Amszterdamban, Alexandriában, Barcelonában, Berlinben, Bécsben, Brüsszelben, Londonban, Milánóban, Monzában, Philadelphiában, New Yorkban, Rómában, Stockholmban, Tokióban, Moszkvában, Varsóban, Pekingben állítják ki munkáit. A külföldi kitüntetések mellett — melyek közül az 1958-as brüsszeli kiállítás aranyérmét említjük meg — 1942-ben magyar állami aranyéremmel, 1955-ben Munkácsy-díjjal, 1959-ban „A Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze” címmel, 1963-ban pedig Kossuth-díjjal tüntették ki.

Gorka Géza ugyanúgy, mint kortársai, pályatársai, újabb és újabb technikák, művészi megoldások kialakításán fáradozik. Újabb színes kerámia-üveg ablak előállításának és művészi mintázásának kérdései izgatják, foglalkoztatják. Ez előre mutató elemei ellenére is kísérletnek tekinthető, azonban mutatja, hogy Gorka Géza művészete nem zárult le, hanem újabb

rajza közül Caius Marius, Caesar és Cicero életével ismerkedhetünk meg Máthé Elek fordításában. Marius hadvezérként, Caesar államférfiként, Cicero szónokként töltött be vezető szerepet az i. e. I. századi, utolsó évtizedeit élő köztársasági Róma életében. Plutarkhosz elbeszéléseinek nem erőssége a történelmi hitel, de az a jellembrázolás. Figyelme középpontjában a kuriózum, a kézelleti siker vagy kudarc áll. Plutarkhosz elsősorban moralista volt, s mint moralista eszményítette alakjait, kidomborította legszebb erényeiket, hangsúlyozta szabadság- és igazságszeretetüket, jó hazafiságukat, mintegy példaképpé állítva őket a Traianus- és Hadrianus-kori emberek elé. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Levelek Hatvany Lajoshoz

167 magyar és külföldi író, költő, közéleti személyiség 535 levele foglal helyet ebben a vastkos kötetben, töredéke annak a hatalmas anyagnak, amely a néhány éve elhunyt Hatvany Lajos hagyatékában maradt fenn. Nélkülözhetetlen forrásanyag azok számára, akik századunk magyar irodalmának képét akarják megrajzolni s izgalmas olvasmány annak, aki laikusként kedveli azt. De mindennél érdekesebb, hogy e levelekből egy olyan irodalmár-egyéniesség arcvonásai rajzolódnak ki, akik ha súlyában nem is, szerepének jellegét tekintve Kazinczyhoz hasonlítható. Hatvany Lajos kapocs volt nemzedékek és írói törekvések között, fáradhatatlan ösztönzője és munkása mindannak, ami Adyval és Ady után a magyar irodalomban az újat jelentette. Ez a leveleskönyv az Ady-tanulmányok és az így élt Petőfi mellé sorakozik, s általuk az egykori „me-

téka

cénás” helyét fokozatosan és joggal foglalja el egy másik arc: az író, irodalomkutató és irodalom-össztűző maradandó arca. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Karinthy Frigyes

Utazás a koponyám körül

A közvetlenül személyes fogantatású mű hőse maga az író, akit 1936-ban agydagyanattal operáltak, s aki betegsége ki-fejlesztését, lefolyását írta meg benne. Íróvá e művet mégsem a tárgy, hanem a betegség kitérő leírásán túlmenően valami más teszi. Az önmegfigyelésből eredő biológiai-lélektani diagnózisnál nem kevésbé érdekes és izgalmas egy másik vizsgálat, amelyben maga az író-beteg válik orvosá s élesszemű diagnosztikájává környezetének, a betegsége reagálók megnyugtatótást célzó tettetésének, nagy-képű tudálékosságának, pá-nikhangulatának. S az egész regényen átvilágít a humo-rista filozófiája, hite az élet-ben, rendíthetetlen bizakodása a betegség fölötti diadalban. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Mihai Beniuc

Ce simt și ce pricep animalele

A szerzőnek, az állat-pszichológia neves hazai művelő-jének nemrég megjelent köny-ve az állatok viselkedését elemzi. A környezethez való alkalmazkodás az ontogeneti-kus fejlődésben szerzett ismeretek segítségével valósul meg. A könyv vizsgálja az állatok tanulásának különböző for-máit, valamint az állatoknál megnyilvánuló intelligencia problémáját. A zárófejezetek az állatfajok közti, állatfajo-kon belüli kapcsolatok külön-böző vonatkozásait tárgyalják.

és újabb színfoltokkal, eredményekkel gazdagodik. Az üveg és a kerámia kombinációjában is a kerámia-elemek dominálnak, az üveg mintegy közegül szolgál ezekhez. Izgalmas technológiai problémát jelent az üveg és a kerámia egymástól eltérő olvadási koefficiense, illetve az ebből adódó problémák áthi-dalása.

A magyar és az egyetemes kerámiaművészet ki-magasló, útmutató egyénisége Gorka Géza. Művé-szete mind a hagyományokat, mind a modern kerámia-művészet eredményeit egyesíti magában és nagymér-tékben hozzá is járul ahhoz. Ez a művészet mind-végig, így ma is *nyitott*, magábaszívja a fejlődés újabb és újabb eredményeit, és szembenéz a kerá-miaművészet iránt jelentkező igényekkel. Ennek el-lenére sohasem igazodott külső hatásokhoz, divatok-hoz, izmusokhoz, ezért mentes is maradt a túlzások-tól, szélsőségektől. A kerámiaművészet belső fejlő-dését kereső, kikényszerítő, és immanens fejlődés útját járó művészete nélkülözhetetlen diszciplínákkal járult hozzá a modern kerámiaművészet megterem-téséhez.

Katona Imre

Éljen az aforizma!

Az ókori görög filozófusoktól napjaink költőig úgyszólván minden nagy gondolkodó írt aforizmát; ki többet, ki kevesebbet gyöngyözött ki magából. Az aforizma az egyik legrégibb s ugyanakkor a legmo-dernerbb műfaj, annak ellenére, hogy az idők folya-mán sokszor és sokan elparentálták.

Az értelem fényét sugárzó aforizmák a bölcsesség, az igazság egy-egy szikráját villantják fel, akár száz vagy ezer év homályából is. Írójuk rég elhunyt, de ők ragyognak tovább, hogy az idő kozmoszán át-ívelve hírt hozzanak a régi emberek gondolatvilágá-ból. A közmondásokban a népek, az aforizmákban a nagy gondolkodók évezredes bölcsessége fénylik fö-löttünk, mint csillagos égbolt, amelyre ritkán né-zünk fel: legtöbbször nem is látjuk a közöny homá-lyától.

De szálljunk le a fellegekből, s vegyünk egy földi hasonlatot. A búzaszem, ha egy múmia sírjából több ezer év múltán előkerül, s ha jó földbe vetik, csírá-t hajt és kikel. Így élednek újjá a legősibb magvas mondasok is a modern gondolkodás talajában, és másodvirágzásukban is dús, zamatos gyümölcsöt te-remnek. A műfaj örök metamorfózisának vagyunk ta-núi. De nemcsak régi aforizmák újulnak meg, hanem újak is születnek. Mégpedig rengeteg olyan szellemi szikra, amely csak a mi korunk gondolatvilágából pattanhatott ki. Az aforizma tehát ma is él és csillog, jobban, mint valaha. S miért ne élne? Hiszen a mai ember — akinek korunk felgyorsult életritmusában sokszor ideje sincs hosszabb olvasmányra —, nagyon szereti a tömören csattanó s mégis sokatmondó gon-dolat műfaját.

Mindezek a gondolatok *A kö bölcsessége a keménység* című román aforizmagyűjtemény* olvasgatása közben kezdtek zsongani bennem. A kötet valószínűs szellemi felfrissülés volt számomra, mintha magaslatti levegőn sétáltam volna, közel a csillagokhoz. A kis antológia tizenhét román író — köztük Eminescu, Caragiale, Vlahutá, Anton Pann, Victor Eftimiu, Lucian Blaga, Tudor Muşatescu — aforizmaiból ad izelítőt. Beke György igényes válogatása és nagy műgonddal készült, szép fordítása igazi élvezetes olvasmánnyá teszi a kötetet. (S itt hadd jegyezzük meg: Beke György vállalkozása úttörő jellegű, ilyen átfogó román aforizmagyűjtemény eddig még román nyelven sem jelent meg.)

Az elgondolkoztató erkölcsi igazságokat, szentenciákat, életbölcsességeket tömören, szellemesen, gondolati és nyelvi csattanóval kifejező velős mondasok meggyőznek arról, hogy az aforizma nemcsak „francia műfaj” (mint sokan vélik). És arról is, hogy igenis időtálló, halhatatlan műfaj. Mert ugyan mi avulhat el az ilyen maximákból: „A becsület nem erény, hanem kötelesség” (Eftimiu); „Nem lehet barátom az, aki nem válogatja meg a barátait” (Tudor Vianu); „Ne feledjük el, hogy Edison a gázlámpa fénye mellett dolgozva találta fel a villanykörtét” (Muşatescu); „Nemzetiségét az ember a szívében kell, hogy érezze, és nem csupán hangoztassa. Amit az ember mélyen érez és becsül, azt ritkán veszi ajkára” (Eminescu); „Kérd ki a tanácsát kicsinek-nagynak, de végül te magad dönts” (Anton Pann).

Beke György a kötet előszavában — amely különben értékes tanulmány az aforizma történetéről és jellegzetességeiről — „a helytállás műfajá”-nak nevezi az aforizmat. Teljes joggal, mert a kertelés nélküli kemény szókimondás, az igazságkeresés, a nemes szándékú moralizálás minden korban az emberi és írói helytállás megnyilvánulása volt. És ma is az: hatékony eszköze az új erkölcsi világkép kialakításának, gondolatvilágunk gazdagításának, csiszolásának. És bizony arra is szükség van, hogy az ész fényostora villogva csattanjon a bürokrácia esztelenségén, a maradiságon s minden régi tudatmaradványon, hibás erkölcsi magatartáson.

Beke György nagyon helyesen jegyzi meg, hogy az aforizma mindig a lényegre tör, s éppen tömörsége igényli az olvasó értelmi közreműködését. „Minden aforizma zártnak tűnik, mégis arra ingerel, hogy továbbgondoljuk... Nem kész igazság az életről, csak az igazság megközelítésének eszköze, s éppen azért eszköz, hogy az elmét csiszolja: valósággal kihívás a gondolkodásra... Aki szeret gondolkozni, őszinte barátja az aforizmanak.”

Korunkban a líra mindinkább a gondolatiság felé hajlik. Érthető így, ha az aforizma reneszánszát éli a román irodalomban. Frissebb, idősebb, mint valaha. Ismét újjászületik hamvaiból, mint a fénixmadár. S versenyt repül még az úrhajóval is.

Török László

* *A kö bölcsessége a keménység. Román aforizmak. Válogatta és fordította Beke György. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1967.*

Érdekes az állatok „beszéd-tanulását” foglalkozó fejezet, mely rámutat arra, hogy az állatok csak érzelmi komplex ingereket fognak fel és reagálnak rájuk, nem pedig szavakat tanulnak. (Editura ştiinţifică, 1968.)

Jancsik Pál

Fűszálon csillag

A költő második kötete a verskedvelő örömeire szolgál; akkor is, ha a messzenemző finom, hagyományos formafegyver és tisztelet kezdetben zavaró is ezt a hatást. Zárt, arányos szerkezetűkkel is hatnak Jancsik versei, de lírájában a költői szemlélet modernsége, a humanista magatartás, a benyomások pontos leereagálása és sajátosan egyéni színben való megérzéskitése a fontosabb. Többszöri olvasásra érezzük igazán e versek hatását, fedezzük fel szépségeit. Így kapcsolódik költészetéhez a klasszikus lírai örökség és a XX. századi magyar költői törekvések vonalába. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968).

Mészöly Miklós

Jelentés öt egerről

A groteszk és a többnyire belőle kinövő abszurd divatja gyanakvóvá teszi az olvasót — pedig az irodalmi divat nem időtörvényű, hanem nagyonis társadalmi meghatározottságú jelenség. Mészöly Miklós azonban nem szabad a divatos írók közé sorolnunk: éppen társadalmi kötődésével igazolja, mennyire a kort, nem pedig az irodalmi atmoszférát érzékeli magas íráskultúrájú, érdekes, feszült novelláiban. Az embertelenség ellen emel szót akkor is, ha az erőszak, akkor is, ha a kispolgári stupiditás és képmutatás groteszk szituációit ragadja meg. (Magvető, 1967.)

TALLÓZÁS

Kortársunk, a fiatal Marx

(Gazeta literară, 1968. 25—29.)

Alexandru Ivasiuc cikksorozata nem recenzió Karl Marx most románul is megjelent fiatalkori írásaihoz, hanem nyugodtan mondhatjuk: nemzedéki vallomás. Érdekes teszi már az is, hogy a fiatal román prózaíró-nemzedék egyik jelentős tagja mondja ki, és nemcsak egyéni véleményként, hanem egész nemzedéke nevében, hogy ösztönözni akar Marx olvasására és meditációra, megpróbálja lefrissíteni ismereteinket Marx gondolkodásáról, s eleven, alkotó, azaz ellentmondó és elkötelezett eszmecserére hív mindannyiunkat.

A cikkíró vonzódásának közvetlen oka szubjektív és korából eredő. A fiatal Marx írásait nem filozófiatörténeti stúdium tárgyának tekinti, nem „önmagukban való”, hanem „nekünk való” igazságok gyűjteményének, s különösen megragadja őt azokban az egész addigi világ ellen rohamra induló, bevett és fennren hirdetett igazságokat lázadó szenvedéllyel újraértelmező egyénisége. Ezen a közvetlen indítékon túl azonban Ivasiuc a gondolkodó Marx felé fordul. Kiinduló pontja az „elidegenedési elmélet”, amely Marxnál már ekkor a kapitalista viszonyokból levont s az egész kizsákmányoláson alapuló rendet megmagyarázó közgazdasági fogalommal vált, de amely, lényegét tekintve, az egyre elvontabbá váló emberi viszonyok között is biztos eligazítóvá válik. Marxot idézve, Ivasiuc az *ember lényegének* tartja a teljességet (nemcsak az érzetek, érzések, intellektus, hanem a történelmileg konkrét társadalomhoz kötöttség összességét) s *létezése* reális bizonyítékának *teremtő erejét*, lévén ő a világnak nem csupán része, hanem ugyanakkor *alkotója* is.

A cikkekből nem egyszerű elméleti fej-

tegetéseket kapunk a marxi gondolkodás különböző vonatkozásairól; azok minden alkalommal mai valóságunk s arra reagáló irodalmi életünk konkrét problémáihoz kapcsolódnak. Az ember teremtő szenvedélyének mint egyénisége lényegének hangsúlyozását épp az elmúlt évtizedek irodalmi gyakorlatával szemben tartja fontosnak hangsúlyozni. Ezt a gyakorlatot „vulgárszociologizmus” helyett „előregyártott klisé-irodalomnak” (conceptualism spiritual) kívánja nevezni, jelczve ezzel annak kánonizált normatív esztétikai felfogását éppen úgy, mint száraz deklarativ modorát, s különösen egy abszolutizált determinista felfogást marxistának kijátszó filozófiáját. Az egy évtized előtti irodalom elméletéből és gyakorlatából ezért hiányzott éppen az élet, s az akkori gyakorlattal szemben éppen ezért kell hangsúlyozni a marxi igényt a teljes emberre s alkotó képességeinek felszabadítására.

„Úgy vélem — írja Ivasiuc, cikksorozata utolsó részében —, hogy az én nemzedékemhez tartozó írók alkotásainak legmaradandóbb része az, amely az absztrakciók és a sémák elleni harc zászlaja alatt sorakozik fel... A mi nemzedékünk... ellenhatásként jelentkezett az egyediségtől megfosztott általánosra, és kísérletet tesz arra, hogy az árnyalat, a differenciáltság dicséretét szöveltesse meg... Éppen ezért Karl Marx fiatalkori írásainak emberfogalma és humanizmusa, figyelemzvetés arra, hogy ama végtelen erők, amelyek között élünk, magának az alkotó embernek a teremtményei, s hogy ennek az embernek lényege önmaga külső újratemtése... indítékul szolgálhattott e cikkek megírására”; — s tegyük hozzá: arra is, hogy ez a fiatal nemzedék hitet tehessen az alkotó marxizmus melletti elkötelezettségéről.

Az a gazdasági viszonyokban gyökerező elidegenedés, amely ma a nyugati kultúra annyit emlegetett problémája és dilemmája, csak az emberi alkotóerő felszabadítását biztosító szocializmusban szűnik meg. Csak ez a társadalom biztosíthatja az alkotó egyén számára a felszabadulást az elszigeteltségből, oldhatja fel az elaprózódás, az eljelentéktelenedés nyomasztó érzése alól. S az irodalomnak, amely adott körülmények között maga is e nyomasztó érzés alatt születik, az alkotó egyéniség felszabadulása nemcsak témákat, hanem nagyszerű lehetőségeket is kínál az emberiséget foglalkoztató alapvető kérdések tisztázására.

Sematizmus szürkében és rózsaszínben

(*Lupta de clasă*, 1968. 7.)

Hazai filmművészetünk megújhodásáért széles körű vita bontakozott ki. E tekintetben Ecaterina Oproiu figyelemre méltó szempontokat fejt ki cikkében. Hangsúlyozza, hogy erőteljes közvéleményt kell kialakítani a hamis művészi felfogások, mindenfajta sematizmus ellen. Az évek során — írja a szerző — a sematizmus nagyon sokat ártott a román filmnek. Kezdetben a szürkesség és a szomorúság köntösét öltötte magára. Vattás kabátot viselő, érdeshangú nőket láttunk a mozivásznon, akik vezércikkekből vett szölamokat pufogtattak. Láttuk továbbá, hogy az új munkamódszerek bevezetése eltorzítja a lelkiéletet, megfosztotta minden laikus érzelemtől. Ebben az időszakban jelent meg az a tréfáskedvű, szeleburdi legény, aki adott pillanatban kész volt a tűzbe is ugrani újítási megmentéséért. Ez a tipológia teremtette meg azokat a szép szerelmespárokat, akik a fák között incselkednek, epekedve nézik egymást, s az utolsó jelenetben kéz a kézben szemlélik a napfényes égboltot, mintegy bátorító szimbólumaként az emberi faj megújulása-nak.

A szürkesség e hosszú szakasza után jelent meg a rózsaszínű sematizmus. Filmgyártásunk a tömeggyártmányok, a kereskedelmi prospektusok, a divatlapok, a kispolgári konformizmus hatása alá került. Kedves lányok kezdtek megjelenni, akik dekoratív garzonlakásban bájolgottak. Időnként még egy kis dráma is akadt — egy pohár borvízben. A boldog kifejtlet természetesen nem maradt el. Filmjeink gyorsan átvették a fogyasztói társadalom sablonjait, pikantériáit, music-hallos bájjeleneit, a belsőlépcsős lakosztályokat, olyan fotogén autókat, melyek nálunk a kereskedelemben sohasem voltak kaphatók. Már-már az volt az érzésünk, hogy saját túrakocsi nélkül nem lehet valaki filmjeink hőse. Természetesen nem emelhető kifogás a bárok, a luxusautók, a belső lépcsőfeljárók ellen. Ami ellenérzést vált ki, az a hiteles konfliktusok hiánya, a sziruposág, az összeütközések tartalmatlansága.

A szerző rámutat a továbbiakban, hogy a kritikának és filmeseinknek éveken át téves nézeteik voltak a közönségről. Ki a közönség? Egyesek így vélekedtek: „A közönség én vagyok!” A filmkritikus és a filmes összecserélte magát a közön-

séggel, és kijelentette: „A közönség akarja...”, „A közönség nem akarja...” Más felfogással is találkozhattunk: „Ki a közönség? Mindenki, aki rajtam és néhány barátomon kívül áll.” Ez a koncepció a közönséget lenézte. A filmgyártásnak azonban számolnia kell a közönséggel: a film az ő művészete. Egy költő közönség nélkül szomorú valóság, de nem elképzelhetetlen. Egy filmes viszont közönség nélkül katasztrófa vagy utópia. Akár tetszik, akár nem: a filmesnek együtt kell léteznie a közönséggel.

Ez hogyan valósítható meg? A közönség szolgálatával. Ennek fő formája: az ízlésalakítás, a közönség nevelése, bekapcsolása mindabba, ami ma érdekes a világon történik. Sajnos, eddig nálunk az ízléskutatás egyetlen formája: a kasszasiker. Kétségtelenül ez is fontos, a jövődelmezőség elvéről nem mondhatunk le. A kasszasikernek azonban egybe kell esnie a művészi sikerrel. A művészetben nem engedhető meg pénzügyi rentabilitás a szellemi jövődelmezőség szféráján kívül.

Korunk reményei

(*Contemporanul*, 1968. 30.)

Ezen a címen közli a lap Max Born Nobel-díjas német fizikus nemsokára román fordításban is megjelenő előadás-sorozatának egyik darabját — talán a legszebbet —, amelyet a kiváló fizikus és ember a délnémet rádiótársaság kérésére írt pár évvel ezelőtt. Korunk egyik vezető magfizikusa — kinek Einsteinnal, Heisenberggel és Dirackal együtt oroszlánrésze volt a modern atom- és magfizika elméleti alapjainak lerakásában — értekezését a következő szavakkal kezdi: „A remény olyan kifejezés, mely nemigen fordul elő a fizikai irodalomban. Valamely dolgozat rendszerint egy-egy kísérlet vagy elmélet tervének bemutatásával kezdődik, s e terv mindig bizonyos feltevéseken alapul. De reményről nemigen van benne szó. Ezért számomra kissé szokatlan dolog a reményről beszélni, s nem kis idegenkedést kellett leküzdenem magamban, míg hozzáfogtam az íráshoz. De aztán — hosszú elmélkedések nyomán — rájöttem, hogy mégis valami közöm van a reményhez.”

Az emberiség közös reményéről van szó, az élet, a földi élet fennmaradásának reményéről. A továbbiak során a neves fizikus elemzi tudományos pálya-

futásának néhány „reményteljes“ fázisát, egy-egy várt eredmény elmaradásával együttjáró csalódását, és megállapítja: „Egy világ, amelyben csalódások vannak, bizonyára reményeket is rejt magában.“ Fritz Habert, az ugyancsak Nobel-díjas német vegyészt idézi, aki felfedezéseivel kétszer is kihúzta a sárból a Kaiser katonáit — a háborút mégis a poroszok vesztették el. Elemzi a fizikusok szerepét Angliában és másutt, megállapítva, hogy szerepük a háború terén ott sem volt erkölcsösebb, vagy ha úgy tetszik, erkölcstelenebb, mint Németországban.

A második világháború és lényegében Hiroshima után következett be a nagy csalódás. „Csak jóval később, Hiroshima után — írja — kezdett bennem kialakulni a felelősségtudat. Máskülönben a tudományos kutató felelőssége már korábban rányomta volna bélyegét didaktikai tevékenységre, és lehet, hogy nem lett volna oly sok tanítványom oly készséges az atombomba előkészítésében való közreműködésre.“ Azután felteszi a kérdést, vajon remélhetjük-e, hogy az emberiség többsége felismeri az atomveszélyt, és ez a felismerés megmentésükre szolgál-e majd? Véleményem szerint ez az egyetlen kiút, és ez az út még nyitva áll. Az emberiség egy sok háborút viselt már, hogy fizikusi szemmel nézve, rá kellene jönnie: a háborús megoldások kísérlete csalódást okozott minden alkalommal. Forduljunk tehát a reményhez — írja Max Born —, korunk egyetlen reménységéhez, ahhoz „hogy minden ember, minden polgár, a Föld bármely sarkán is él, minden igyekezetét és tudását beveti e küzdelembe — a békéért.“ Ez lenne a tudomány embereinek is a legmagasabb reménye.

A metaforáról — a legújabb román líra tükrében

(*Viața românească*, 1968. 4. 5.)

Nemrégiben magyarul is megjelentek egy gyűjteményes kötetbe (*Epítő Amfion*) foglalva azoknak a fiatal román költőknek a versei, akiknek műve érdekes stilisztikai vizsgálódásra szolgáltatott alkalmat. Dumitru Bălăeț elemző tanulmánya (*Aspecte ale metaforei în tinăra poezie română*) a metafora eszmévilágot és valóságképet tükröző jellegeiből kiindulva vizsgálja az újabb román költőnemek sajátos vonásait.

Tudor Vianu egyik megállapítása sze-

rint „a metafora az emberi lélek megismerésének egyik legfinomabb eszköze“, s ennek az eszköznek valóban sok arcuata jelenik meg a fiatalok költészetében: Ion Alexandru látszólagos egyszerűségben mítoszi mélységeket kifejező költészete, Marin Sorescu köznap kifejezéseket, motívumokat új elektromos töltéssel telítő képei, Ion Gheorghe gigantikusra felnagyító, Gh. Pituț miniatürizáló metaforái külön-külön érdekes elemzésekre nyújtanak lehetőséget. A fiatal költők képi újításait a szerző az avantgarde-mozgalom felé is tekintve vizsgálja.

A stilisztikai tankönyvek szokványos csoportosításaitól eltérően, a metaforát nem formális, hanem lényegi jegyeinél megragadva Lucian Blaga már beszélt *plasztizáló és reveláló* (a gondolat érzékletesebbé tételét, illetve a mögötte kitárulkozó mélységeket megnyitó) metaforáról. Most, megállapítva, hogy a metafora fejlődésének történelmi tendenciája a mű minél nagyobb hatósugarú átfogása: a *globalizálódás*, a tanulmány írója további megkülönböztetéseket tart szükségesnek, s az egyes metafora-csoportokat (intellektuális, hangulati, jelképi, lidércnyomasos) konkrét példaanyagon mutatja be. S ha a modern költészet sokszor, egyes esetekben nem éppen alaptalanul, a költői nyelvteremtés kalandjának is tekintik, a tanulmány alapvetésül szolgáló költői termés az aggályoskodók megnyugtatóra szolgálhat, azzal, hogy — a szerző szerint — a metafora szárnybontását gátló akadályok eltávolítása után új, strukturális egyensúly és mértéktartás jegyeit figyelhetjük meg.

A halál mint a filozófia tárgya

(*Viața românească*, 1968. 5.)

„Egy író nekrológot írt egyszer egy művészről, s abban főként azt hozta fel dicséretére, hogy hatvanéves életpályája során mindenre gondolt, csak a halálra nem. Sohasem borzadt meg a halál gondolatától: íme a lélek erejének bizonyítéka! Nem tudtam soha rájönni, vajon ebben a dicséretben nem rejtőzik-e egy kis ironia, s a szerző őszintén meg van-e győződve róla, hogy a lelki erő feltételezi a halál gondolatának hiányát. Lehetséges, ama kifejezés mögött, hogy „halhatatlannak gondolta magát“ ... némi ironia és valami fölényes lenézés is húzódott meg.“

Ezzel az anekdotába illő bevezetéssel tér rá George Bălan a halál mint filozófiai kérdés taglalására. Camus ismert tételét idézi: „Egyetlen komoly filozófiai probléma van: az öngyilkosság. Ha megállapítottuk azt, hogy az élet megéri, hogy végigéljük, akkor a filozófia alapvető kérdésére válaszoltunk. A többi kérdés, hogy a világ háromdimenziós-e, s a szellemnek kilenc vagy tizenkét kategóriája van-e, ezután következik.“ George Bălan azonban nem a mai egzisztencialista filozófia vonalán halad tovább, hanem Senecát fogadja el vezetőnek, akit „őkori egzisztencialistának“ nevez.

A halál gondolata — folytatja Bălan —, Senecával vonul be a filozófiába, aki önvizsgálódásai során kiűzte lelkéből a halálfélelmet, és a szellem legyőzhetetlenségének hitében talált megnyugvást. Ide azonban a bölcsek közül is csak a legbőlcsebbek jutottak el. Bălan felidézi a Senecát megelőző filozófusok magatartását a halállal szemben. A materialista Anaxagorasz elmenekült, amikor perbe fogták, és hagyta, hogy távollétében ítélkezzenek felette. A szofista Protagorasz ugyanezt tette. A nagy Arisztotelész, az ókor Hegelje, szintén kitért végzete elől, hogy egy év múlva valami egészen prózai betegségben haljon meg, és ne a dicsó halál végezze vele.

Az ókor egyetlen gondolkozója, Szókratész tölti el csodálattal Senecát. „Amikor az athéniék halálra ítélték Szókratészt — írja Bălan —, visszasíttatta a menekülés gondolatát, átvette a hóhér kezéből a mérge poharat, és tiltakozás nélkül távozott az élők sorából. Amikor pedig Néró, mint minden zsarnok, az elene szőtt összeesküvés gondolatától megszállottan, Senecában is összeesküvőt gyanított, és parancsot adott neki, hogy legyen öngyilkos, a filozófus készséggel engedelmeskedett, lehet, azért, mert, így megírhatta filozófiája utolsó és legmeggyőzőbb lapját.“

George Bălan nem mond véleményt a halál helyéről a filozófia rendszerében, hanem Hegelt idézi, aki szerint Szókratész volt az igazi filozófus, mert ahelyett, hogy elméletet írt volna, megélte a maga filozófiáját.

A strukturalizmus román előfutára

(*Revista de istorie și teorie literară*
1968. 2.)

Mihail Dragomirescu neve és műve körül a román esztétikai irodalomban szélsőséges és egymásnak ellentmondó vélemények hangzottak el. Maiorescu

egykori tanítványának esztétikai rendszerezését (*Știința literaturii — La science de la littérature*, Paris, 1929.) a kortársak egy része elismeréssel fogadta, munkásságát olyan tekintélyek méltányolták, mint Benedetto Croce vagy Paul van Tieghem, de nem hiányzott az éles bírálat, sőt a gúnyolódás sem, amely mindenekelőtt az irodalmi alkotás esztétikai elemzésére felállított sémainak dogmatikus merevségét vette célba. Halála (1942) után sokáig hallgatás vette körül, s ezt csak a legutóbbi években törte meg néhány elemző tanulmányíró (Dumitru Micu, Vladimir Streinu, Z. Ornea), akik végre alapos vizsgálat alá vették a történeti módszer legelszántabb ellenfelének esztétikai örökségét, kihangsúlyozva szemléletének a modern irodalomszemlélettel rokon, egyes megállapításaiban a strukturalizmus felé mutató vonásait. Ezt a célt tűzte ki most maga elé Marin Bucur is (*Semnificația antiistorismului lui Mihail Dragomirescu*).

Dragomirescu esztétikai rendszere kora divatos és elismert felfogásainak kimondott ellenlábasként született meg. Szemben állott a pozitívizmussal, amely a művet az alkotó, a kor, a társadalmi és egyéni tényezők eredőjeként vizsgálta, szemben állott a Wundt nyomán kibontakozó lélektani irányzattal, az impresszionista kritika önkényes szubjektívizmusával egyaránt. Rendszere megalkotásánál kizárt minden, a művön kívüli tényezőt, éles határt vont az alkotó emberi egyénisége és művészi személyisége közé, hogy annál extenzívebb vizsgálat alá vehesse az utóbbi teremtményét, a művet. Azt vallotta, hogy az alkotás vizsgálatánál egyedül a művészi személyiségre ható és így művészi funkcióval bíró tényezőket lehet figyelembe venni, s egyedül e tényezők összhatásából állapítható meg, hogy zenialis alkotással vagy csak tehetséges, esetleg csupán ügyességre valló alkotásokkal állunk-e szemben (e hármas csoportosítás töle származik). Az irodalomtudománynak — románul ő alkotta meg ezt a terminust — szerinte csak az első csoportba sorolható művekkel kell foglalkoznia, mivelhogy egyedül azokban ölt testet az „alkotás misztikuma“ (azaz: a forma — a tartalom — az összhang).

A műalkotásnak ilyen esztétikai egyékségnél történő vizsgálata kétségtelenül lehetővé teszi az alkotás művészi sajátosságainak eredményes elemzését. A kutatásnak a műelemzés felé irányítása tehát a román esztéta kétségtelen ér-

deme. A különböző szempontok zúrvarára idején ez az „esztétikai reakció” nemcsak érthető, de hasznos is volt. Dragomirescu azonban ott tévedett, amikor bonyolult rendszerének spekulatív útjain kívánta ezt az esztétikai egységet meghatározni. A tanulmány sokatmondó megállapítása szerint: felfogta és átérte a műalkotás melódiaját, de képtelen volt azt visszaénekelni. Az érdeklődés tehát — születésének 100. évfordulójától függetlenül is — jogos, s esztétikai örökségének kritikai hasznosításával a román esztétika-irodalom minden bizonnyal közelebb jut a műalkotás helytálló, sokoldalú elemzéséhez.

Haeckel román és szász tanítványai

(*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1968. 1.)

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Nagyszebenben megjelenő német nyelvű folyóirata Valeriu L. Bologa, a jeles román orvostörténész tollából két érdekes — eredetileg 1964-ben Jénában elhangzott — előadást közöl Ernst Haeckel két neves román és két neves erdélyi szász tanítványáról. A nagy német biológus mind a darwinista fejlődésléleket fejlesztésével, mind monista természettudományi materializmusával e tanítványai révén kapcsolódott be a hazai művelődéstörténetbe.

A darwinizmus négy úttörőjének pályája ível fel előttünk. Nicolae Leon, az ismert iasi-i parazitológus, emlékirataiban mindig hálással és büszkén idézte mindazokat az élményeket, melyekre Haeckel jénai intézetében tett szert, s számos vitáirátát, melyekben a babonás előítéletek cáfolására a korszerű fejlődéstan igazáért állott ki, a nagy német professzor Darwint kiegészítő antropológiájára építette fel. Haeckel-tanítvány volt Leon féltestvére, Grigore Antipa biológus is, a bukaresti — ma róla elnevezett — természettudományi múzeum megújítója. Mint Bologa professzor kifejti, Antipát Haeckel irányította a hidrobiológia felé, s nem is eredménytelenül, hiszen a jeles román biológus nyitotta meg alkotó tudományos munkájával a Duna-delta és a Fekete-tenger természeti kincseinek korszerű gazdasági kiaknázását. A Jénában szerzett egységes biológiai alapismeretek alapján Antipa az egyes állatok és állatfajták kölcsönviszonyait, együttlétét, környezethatását tanulmányozta, s így nemcsak a hidrobiológiának, hanem az ökológiának is a hazai megalapítója lett. Mind-

két tudós szoros személyi kapcsolatot tartott fenn mesterével, s a legszebb román Haeckel-émlékezést Antipa írta 1914-ben.

Kevéssé ismert Julius Römer brassói neves darwinista fellépése és harca a szász szellemi életben. Szintén Haeckel-tanítvány, de a felekezeti oktatás korlátaiba ütközve nem juthatott tovább a fejlődésléleket újságírói népszerűsítésénél. Mindenesetre ő az első az erdélyi szász értelmiségiek között, aki 1880-tól kezdve az anyag és szellem idealista kettészakításával szembeszállt, s a materialista szemlélet s a modern biogenetika hirdetője volt. Nagyobb pályát futott be a nagyszebeni Carl Friedrich Jickeli, aki már mint boltosinas szabadejét természetkutatásra fordította, és eredeti felfedezéssel jegyezte el magát a tudománynak. Tizenkilenc éves korában közel-keleti útra indul, és a Földközi-tenger és a Vörös-tenger molluszk-faunájának különbségét tanulmányozza. Németországi közléseit követik tanulmányai; 1883-ban Haeckel Jénában hívja maga mellé asszisztensnek. Pályáját idehaza is folytatja, s *Pathogenesis* című életműve 1924-ben, közvetlenül halála előtt, világhírt szerez számára.

Bologa professzor Jickeli jelentőségének megítélésére kolozsvári kartársát, Victor Preda biológus-professzort idézi, aki a nagy erdélyi szász tudósról a következőket vallja: „Feltétlenül pozitívan kell értékelnünk Jickeli ama felfogását, hogy a variációk a környezet megváltozásának hatására lépnek fel, s mechanizmusuk anyagcsere-zavarokra épül. Ugyanígy elfogadható a mozgás és szubsztancia-fejlődés elvének hangsúlyozása, végül az a jelentőség, melyet Jickeli a fejlődésfolyamatban a környező világnak ad, miközben a kiválasztódásnak másodrendű szerepet tulajdonít.” Maga a cikkíró Carl F. Jickeli legnagyobb érdemeinek a darwini-haeckeli fejlődésléleket eredeti továbbfejlesztését tekinti, azt a tudománytörténeti eredményt, hogy a biokémiát, fiziológiát és endokrinológiát is biológiai érveléseinek szolgálatába állította.

A fegyverhasználat és az ellenőrzés kérdése

(*Newsweek*, LXXI. 26.)

A lap szerkesztősége az amerikai erőszak egyik leggyakoribb okával, a polgárok szabad fegyverviselési jogával foglalkozik. Az utóbbi évek nagy gyil-

kosságai az amerikai népet meggyőzték arról, hogy a fegyverviselés korlátozása és szigorú ellenőrzése ma már a társadalom elengedhetetlen követelménye, és a káros örökség felszámolása többé nem halasztható.

A világ nagy államai közül csak az Egyesült Államok engedi meg polgárainak a csaknem korlátlan fegyverhasználatot. Ezért a „kiváltságért” szörnyű drága árat fizet. Négy amerikai elnök és számos vezető személyiség lett áldozata a gyilkosok golyóinak. Amint Johnson elnök közölte, az Egyesült Államokban évenként átlag 6 500 golyó általi gyilkosság történik, így végzi életét 10 000 öngyilkos, baleset következtében meghal 2 600 személy, komoly fegyveres támadás ér 44 000 embert, fegyvert használnak 50 000 rablásnál, és nem végeztes találat ér 100 000 személyt. A százasforduló óta 750 000 ember pusztult el a magánfegyverek golyójától, egyharmada annak a veszteségnek, melyet Amerika fennállása óta háborúiban szenvedett.

A legszomorúbb mindebben az, hogy e háttorzongató örökséget még nagyon sokan természetesen tartják. Amerika az az ország, ahol a gyermek négyéves korában játékpuskát kap, 12 éves korában szélpuskát, de azután nemsokára, „önérzetének növelésére” igazi fegyvert. „A szombat esti különlegesség” országa ez, ahol a vendéglőkben, kocsmákban, táncteremekben, bárókban mindenki fegyverrel kérkedik. Az az ország, ahol az útjelzőket gyakran a „lövészek” golyói lyuggatják ki, akik a robogó autókból végzik gyakorlatukat. Annak ellenére, hogy a világ legfejlettebb ipari állama, mégis az a barbár ország maradt, ahol a vitákat gyakran a halálhozó puskagolyó dönti el. „Két barát összeszólalkozik valamin — mondja a detroiti rendőrfőnök —, az egyik kirántja a fegyverét, és lelövi a másikat, nyilván azért, mert a másikinál nem volt kéznél a revolvere”.

Az utóbbi időben sokkal több fegyvert vásárolnak, mint korábban bármikor. Ennek főoka tagadhatatlan a több mint száz városban időről időre kirobanó faji feszültség. „Fehérek és feketék túl hamar cselekszenek, mintha csak hólábdázásról lenne szó” — mondja az egyik rendőrpáncsnok. Detroit külvárosában, Dearbonban a háziasszonyok fegyvergyakorlatra iratkoznak be. Egy chicagói néger nyilatkozata szerint a fegyver társadalmi rang — ezért nevezik egyenlősítőnek (equalizer). Ma mindenki kezd egyenlő lenni — mert min-

denkinek van fegyvere. Sacramentóban a harcias Fekete Párduc Párt minden tagja állig felfegyverezve támadta meg a helyi kormány épületét, a fegyverellenőrzési javaslat elleni tiltakozásként.

A magánfegyverek adásvétele csupán Washingtonban háromszorosára emelkedett. Johnson elnök az évi fegyvervásárlás növekedését kétféle millió darabra becsülte. Bizonyos adatok arra utalnak, hogy e szám sokkal nagyobb, és eléri az évi négymilliót. Annyi bizonyos, hogy a fegyverárúsítás a „big business” rangjára emelkedett. A múlt évben a nem katonai fegyverek adásvételének összege 350 millió dollárra rúgott.

A tények azt mutatják, hogy a faji harc időnkénti fellobbanása, a közéleti személyiségek meggyilkolása mindig „a házi fegyverkezési verseny” meggyorsulásával jár. Martin Luther King meggyilkolása idején Los Angelesben a fegyvervásárlás egyszerre megháromszorozódott. Ez az ütem Robert Kennedy halálakor még élénkebbé vált. De éppen Kennedy halála vetette fel élesen a fegyverszabályozás halaszthatatlan szükségét, és a komoly gondolkodású amerikaiakat nem elégítik ki a látszat-intézkedések, s többé nem hajlandók a fegyverellenőrzésben a polgári jogok megcsonkítását látni.

Lex minimi

(Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 3.)

Kohn Hillel alaposan dokumentált tanulmányában rámutat, hogy a *leggyengébb láncszem* törvényszerűségét első ízben Justus von Liebig (1803—1873) német kémikus, az agrokénia megalapítója fogalmazta meg a minimum-törvényben (lex minimi) egy mezőgazdasági-fiziológiai kérdéssel kapcsolatban. A törvény ennek nyomán mint természeti törvényt hatolt be a köztudatba. Kevésbé figyeltek fel azonban társadalmi érvényesülésére. Idevágóan a szerző megállapítja: a minimum törvénye általános, a természetre és a társadalomra, az emberre egyaránt érvényes dialektikus mozgástörvény. A „leggyengébb láncszem” egy struktúrának az a része, alkotóeleme, amely az egészben betöltött szerepére alkalmatlan, válna az egész funkcionálását lehetlenné teszi, s így-voltaképpen az egésznek tagadásává válik. A leggyengébb láncszem ellentétéként található meg a struktúrának a *döntő láncszeme*, amely a leggyengébbnek a tagadása. A leggyengébb láncszem és a döntő láncszem

egysége tehát tulajdonképpen a tagadás tagadása dialektikus törvényének egy konkrét formája.

A tanulmányíró gondolatébresztő módon fejtegeti, hogy az emberi társadalom a természeti világ része, s ebből következik, hogy a természettörvények jelenlétekeny része érvényesül a társadalom életében is — természetesen nem mind s nem változatlanul —; ennek tagadása idealizmus, a mechanikus átvitel, az azonosítás viszont vulgármaterializmus lenne. A társadalomnak emellett megvan a maga sajátos törvényei is. A lex minimi társadalmi érvényét különösen két szempontból kell hangsúlyozni: egyrészt elvi, metodológiai szempontból, különös tekintettel a negativitásban mint tagadásban rejlő pozitív tartalomra; másrészt gyakorlati szempontból, mint a társadalmi történések tudományos előrelátásának, illetve mint a társadalmi, a történelmi hajtóerők feltárásának eszközt, iránytűjét.

A lex minimi tartalmazza a mozgás és a dialektikus tagadás momentumát. Az állandó mozgásban, fejlődésben levő társadalomban döntő szerepet játszik a dolgokban magukban benne rejlő negativitás a tagadás — a minimum, a leggyengébb láncszem. Ez a negativitás lehet valamilyen hiány, lehet egy rész funkciójának megváltozása, ami a többi részeket — amelyekkel a rész, illetve funkciója eddig összhangban volt — tagadja, hatásukat csökkenti vagy megsemmisíti. Ez a negativitás indítja el a belső ellentétek ama harcát, amelynek dialektikáján keresztül a társadalmi fejlődés is végbemegy. Természetesen a dialektikus tagadás sohasem pusztán negatívum, hanem pozitív tartalmú, mozgósító jellegű.

A minimum törvényének társadalmi — politikai vagy gazdasági — kérdésekben való gyakorlati felhasználása különösen a tudományos előrelátás szempontjából fontos. A jövőbelátás lehetősége és megvalósíthatósága függvénye a tudmánynak, a „meglátott jövő“ ugyanakkor a tudomány fejlődésének és felhasználhatóságának egyik döntő próbája. Ez a természet- és a társadalomtudományokra egyaránt áll, s kiváltképp nagy jelentősége van a szocialista társadalomban, melynek gazdasági tervszerűsített, és amelynek felépítményi intézményeit is a tudatosság és az elhatározás jellemzi. Kiváltképpen fontos, hogy a társadalmat mint egészet, mint egységet szemléljük, és a részjelenségeket az egészben elfoglalt helyük szerint értékeljük. Például a

szocialista tervgazdaságban hiába működik valamennyi többi rész kifogástalanul, ha valamely nemzetgazdasági ágban „minimum“ áll elő. Ugyanakkor a „sűrű keresztmetszet“, a „leggyengébb láncszem“, illetve az adott terület fejlődése mint a tagadás tagadása az egész vonatkozásában is előremozdító. A minimumok gyakran más minimumok feloldásával segítenek a saját megoldásukhoz.

Tanulmánya befejező részében Kohn Hillel utal arra, hogy a marxizmus klasszikusai ismételten leszögezték: a folyton újjászülető belső ellentmondások — amelyek a fejlődés mozgató erői — éppen a dolgokban benne rejlő negativitás következtében keletkeznek, s a tagadás az, amely elindítja és folytonos mozgásban tartja az ellentmondásokat. A minimum-törvény tükrözi a dolgok szükségszerű strukturáltságát, azt az általános dialektikus törvényszerűséget, hogy minden egész részei — bár ellentmondásban vannak egymással — egyben egységet is alkotnak. Rávilágít továbbá a viszony dialektikájára, arra, hogy minél összetettebb egy jelenség, annál több benne az összefüggés, a „viszony“, annál fontosabb tehát a részek egymással és az egészszel való kölcsönhatása. Tartalmazza a mennyiségi változások minőségi ugrást előidéző hatására vonatkozó törvényt is; megvilágítja a hegeli csomópontok, az ugráspontok, az úgynevezett *kritikus pontok* jelentőségét.

Jancsó Miklós harmadik „stációja“

(Filmkultúra, 1968. 2.)

A világszerte feltűnést keltett és elismert három Jancsó-filmet (*Szegénylegények, Csillagosok, katonák, Csend és kiáltás*) elemzi Fehér Ferenc a tekintélyes budapesti szaklapban, elsősorban a rendező történelmi víziója szempontjából. Jancsó Miklós — a cikkíró szerint — filmjeiben európai szintézist valósít meg: egy konkrét talaját soha el nem hagyó, mégis szimbolikusan az összemberire rendező és felelő ciklusban, egybeötvözve a népiek balszárnának ma is eleven hagyatékát és a korszerű szabadságfilozófiát. A történelmi dimenzió igaz és konkrét volta a művészi megközelítés belső szükségessége, mert aki hisz az ember szabadságtörékvéseinek realitásában — és Jancsó hisz benne —, annak a valóságos létben kell keresnie a szabadság lehetőségét.

gek forrását; márpedig a valóságos lét mindig történelmi.

A Jancsó-féle történetiség fontos specifikumai: a teljes történelmi igazság tiszteltben tartása, sőt felfokozása, és ennek a múltbelinek a maihoz való közelftése, ugyanakkor leszűrése mindannak, ami az egész emberiségre jellemző. További sajátossága, hogy a megírt és közismert történelem hiányzik filmjeiből, a történelem csak mítosz alakjában képezi a film-történetek hátterét. A mítoszt mint folklórrá vált történelmet használja, mint olyan „mesét”, amelyet mindenki ismer, s ez megtakarítja az alkotónak a szószaporítást. E történelmiség érdemül tudja be Jancsó méltatói az újfajta népábrázolást. Régebben a legnagyobb, legdemokratikusabb művészet is öntudatlanul a Fourier—Csernisevskij-féle felfogás alapján dolgozott, vagyis nem tagadta, hogy a műveletlenség, a népi élet faragatlan keménysége létezik, csak éppen hitt abban, hogy elég erről a világról „letakarítani” a kizsákmányolást, hogy előbukkanjon annak megváltoztértekrénde. Marx gondolata, miszerint az elidegenedés közös sorsa elnyomónak és elnyomottnak, csupán eltérő módon nyilvánul meg, a maga korában nem talált igazi, művészi ábrázolásra. E marxi felismerés mai ábrázolói közé tartozik Jancsó Miklós.

A továbbiakban Jancsó „primitív művészetéről” beszél a cikkíró, mely újfajta nézői viszonyt követel: nem a spontán elmerülést, hanem a szüntelen elemzés magatartását úgy, mint sokkal magasabb színvonalon József Attila a lírában, Bartók a zenében. „De — írja továbbá — a mozi szociológiai határait túllépnie mégsem szabad. Vagyis nem kerülheti meg azt a tényt, hogy átlagban egy ember egy filmet egyszer néz meg, és ilyenkor mindent meg akar érteni...”

A Jancsó-filmek sikerének titka: „a megőrzött hit az emberi tartalmak elpusztíthatatlanságában” — zárja cikkét Fehér Ferenc.

Lázadás az angol nyelv ellen.

(Saturday Review, LI. 14.)

Mario Pei érdekes tanulmányt közöl a nagy nyelvek nemzetközi helyzetéről. Azzal a megállapítással kezdi, hogy történelmileg a nyelvek rendszerint az azokat beszélő néppel együtt keletkeznek és múlnak el, noha amint a sumér

vagy a latin példa bizonyítja, vannak nyelvek, amelyek gyakran túlélnek magukat a népeket.

A modern európai nyelvek közül a francia nemzetközi tekintélye a legrégibb, a keresztes háborúkkal kezdődött, és hullámhegyekkel és völgyekkel a mai napig tart. Az angol a XVII. század hódításaival párhuzamosan kezdte meg nemzetközi pályafutását, és különösen a második világháború alatt vívott ki magának egyedülálló helyet. Az Egyesült Államokban (mi hozzáteesszük, Angliában is) éppen emiatt bizonyos fokú nyelvi izoláció alakult ki. A kényelmeség mellett ezt a magatartást az a tudat váltotta ki, hogy úgyis mindenki tanul angolul. Az izoláció jelenlétét tagadhatatlanul tükrözi az egyetemi hallgatók hiányos idegen nyelv tanulása. A háború alatt és az első szputnyikok idején az idegen nyelvek iránti érdeklődés hirtelen megnőtt, majd ismét az átlagos 35 százalékra esett vissza. Felmerül hát a kérdés, vajon valóban helytálló az a gyakran hangoztatott megállapítás, hogy mindenki tanul angolul.

A nyelvek iránti érdeklődésnek megvannak a maga emelkedő és süllyedő görbéi. Az első és a második világháború után a német, olasz és a francia nyelv iránt az érdeklődés nemzetközi viszonylatban megcsappant. Ennek oka az illető államok tekintélyének, politikai, gazdasági, katonai és kulturális presztízsének csökkenése. A második világháború után az angol nyelvterület brit szegmentuma lényegesen összezsúfult, az amerikai szegmentum befolyása pedig csökkent. Annak ellenére, hogy az angol már általánosan elfogadott nemzetközi nyelv lett, beszélnek mind az öt földrészen, még a moszkvai repülőtér feliratai is orosz és angol nyelvek, s a nemzetközi értekezletek, sajtószervek nyelve ma már főként az angol, mégis bizonyos jelek arra utalnak, hogy megindult az angol nyelv elleni nemzetközi lázadás, és az „egyetlen világnyelv” minősítésért folytatott küzdelemben erős versenytársakra talált.

Az angol nyelv befolyását „a diplomácia és kultúra nyelvét”, a franciát beszélők milliói mindig bizonyos irigységgel szemlélték. A titkos féltékenység azután legutóbb az ENSZ-ben tört fel: színre, amikor a francia kormány és még 36, főként volt francia gyarmat közbenjárására azt a határozatot hozták, hogy az ENSZ azon alkalmazottai, akik mindennapi munkájukban az angol

nyelv mellett a franciát is használják, jelentős pénzbeli illetményt élvezzenek. Ugyanakkor a dél-amerikai államok a spanyol nyelv használatáért szálltak síkra. A franciák tiltakozó szavukat akkor is felemelték, amikor az egyik jelentés „az angol nyelv kitűnő befolyásáról” beszélt. Az UNESCO munkáját már csaknem kizárólagosan francia nyelven végzi, és a francia külügyminisztérium költségvetésének mintegy felét a külföldön franciát tanító 32 000 nyelvtanárra és a francia könyvek kivitelére fordítja. De Gaulle quebeci beszéde óta a kanadai kormány 5000 angol anyanyelvű alkalmazott francia nyelvi oktatására ötmillió dollárt költ, és a legújabb határozatok értelmében az ilyen tisztviselők számát 12 000-re emeli. A kanadai franciák most már a két-nyelvűséget követelik, és ennek megfelelően szövegezték át a himnuszát:

O Canada! Our home — *notre pays*
La feuille d'érable: one flag from sea
 to sea...

Az angol nyelv nemzetközi befolyását csökkentti az orosz és a kínai nyelv térhódítása, sőt a szuezi háború óta az arabok is az arab nyelv nemzetközi jogával állnak elő. Az angol kezd kiszorulni Indiából, a múlt évben a delhi egyetem diákjai általános tüntetésben törtek ki ellene. De változik a helyzet Afrikában is. Noha az egykori gyarmatok a nyelvi bábel miatt még megtartják az angol hivatalos jellegét, de az ország-, város- és folyónevek megváltoztatása e lázadás előjeleinek tekinthető. Az etiópiai és a kenyai egyetemek máris javaslatot tettek egy helyi nyelv elfogadására, és a kelet-afrikai országokban általánosan ismert *szuahéli* nyelvben állapodtak meg. Egészen új, az általános hangulatot tükröző jelenség tűnt fel Olaszországban. Az olasz államvasutak a hivatalos menetrendet angol, francia és német nyelv mellett most már eszperantóul is közlik. Ebben sokaknak az óhaja jut kifejezésre, miszerint szükség van egy kötetlen, nemzetek fölött álló nyelvre, amely megszünteti az egyes népek kiváltságos helyzetét.

Legyőzhetők-e az öröklött betegségek?

(*Litteraturnaja gazeta*, 41 561.)

A társadalmi és tudományos haladás eredményeként mind több olyan betegség válik kiküszöbölhetővé, amit a külső környezet vált ki. Ezért az orvostudo-

mány figyelme egyre inkább az öröklött betegségek felé fordul. A mutáns gének közvetítette megbetegedések típusainak száma ezerre tehető. Külsőleg egészséges, de recesszív, lappangó mutáns génnel rendelkező szülők gyermeke is hajlamos lehet egyes betegségekre. Az emberi gén ma még a természet egyik legbonyolultabb talánya, és egyelőre kevés az ismeretünk róla, ezért korai lenne frontális támadást indítani ellene. De sok esetben az előrelátás segítségével számos megbetegedést már most meg lehet akadályozni. Ha az orvos ismeri egy család genetikai jellemzőit, könnyebben tájékozódhat és megelőzheti a nemkívánatos öröklött tulajdonságok megnyilvánulásait, így gyógyíthat magának a betegségnek a létrejötté előtt.

Hogy meddig terjednek a genetikus jogai és mik a kötelességei, ez bonyolult kérdés. Nem vállalhatja a felelősséget és nem szólhat bele abba, ki hogyan választja meg életársát, és hogy mutáns génnel rendelkező szülőknek legyen-e gyermekük. De tanácsainak nagy lehet a biológiai és szociális jelentősége. Mindenki különbözőképpen fogékony a környezet hatására, ezért a genetikus a tisztán orvosi útmutatáson túlmenően is segítséget nyújthat a szakma, a lakhely megválasztásában, sugallhatja a szülőknek, hogy gyermekük számára milyen adaptációs feltételeket biztosítsanak.

A Szovjetunióban — írja A. Prokofjeva-Belgowszkaja, V. Gindlisz és K. Grinberg —, megtették az első gyakorlati lépéseket a lakosság genetikai megsegítésére: az utóbbi öt évben több laboratórium és konzultációs központ létesült. Azonban ez még csak a szerény kezdet. Szükség van a genetikai vizsgálatok fokozatos bevezetésére az orvosi ellátás különböző területein, a genetika mint tudomány és az alkalmazott genetika kétoldalú kapcsolatának kifejlesztésére, és főleg a lakosság tömeges konzultálására, központosított intézményekben történő profilaxisra. Példamutató ebből a szempontból a dán orvosok tevékenysége: elvégezték az egész ország lakosságának genetikai felmérését, amihez még az ősök betegségeiről, halálának okairól szóló egyházi feljegyzéseket is felhasználták, és így megrajzoltatták az örökletesség típusainak teljes képét mind az egyes családok és nemzetségek, mind pedig Dánia egésze szempontjából. Minden országnak megvannak a maga bioszociológiai sajátosságai, tanulmányozásuk a sürgős feladatok közé tartozik.

A számítógépek jövője

(Le Monde, 7316.)

A cím gyűjtőnév akar lenni. Hasonló és más fejlecek alatt a nyugati sajtó sokat foglalkozik az utóbbi időben egy — úgy tűnik — időszerű problémával: vajon valóban rentábilisak-e az ultramodern és hiper-gyors számítógépek az ipar és a termelés más ágazatainak vezetésében és tervszerűsítésében? A kérdésfeltevés első pillanatra meghökkentőnek tűnik, hiszen hosszú ideje megszoktuk már, hogy az elektronikus számítógépekről s azok jövőbeli szerepéről csak szuperlatívuszokban beszéljünk. Am, az idézett cikk közli egy az IMB (International Business Machines) által rendelt ún. Mac Kinsey-jelentés kivonatát erről a kérdésről, mely egyáltalán nem osztja az eddig hangoztatott optimizmust.

A jelentés mindenekelőtt megállapítja, „hogy a 6 évvel ezelőtti helyzethez képest — amikor a gépeket felhasználók többsége jóformán még félt a számítógépektől, és pontosan nem is tudta, hogy tulajdonképpen milyen célokra használhatná azokat — a helyzet gyökeresen megváltozott. A vázolt jelenség eltűnt, helyette egy új jelenség lépett fel: az informatika alkalmazási tere rendkívül kiterjedt, de rentabilitása csökkenő tendenciát mutat“. A jelentés utal arra, hogy „mindenütt új, egyre tökéletesebb, egyre drágább, egyre gyorsabb gépek jelennek meg, kiszolgáló személyzetük egyre magasabb képesítésű, alkalmazásuk egyre komplexebb és rafináltabb területekre terjed ki. Amit azonban ugyanakkor megállapítunk, az, hogy e terjedéssel szinkronban következik be rentabilitásuk és az általuk elért eredmények jelentőségének csökkenése.“ Ez nem más, mint egy közismert közgazdasági folyamat vetülete, hogy ti. a teljesítmény a méretek növekedésével egyetemben csökken, azaz a különbséggel, hogy a számítógépek esetében a kihasználás valódi potenciáljától még messze vagyunk.

A kérdésnek van még egy másik vetülete is — ti. a felhasználások korlátai. Vajon meddig lehet egy ilyen géppel el menni? Például a nyelvészet vagy zene területén. A vélemények erről még megoszlanak, vannak, akik a végtelen lehetőségekre esküsznek, s vannak megint mások, akik már látni vélik a gépek korlátait. Az említett jelentés mindenesetre megállapítja, hogy az Egyesült Államokban megvizsgált több tíz vállalat és intézmény esetében a probléma a követ-

kezőképpen tevődik fel: „legfontosabb volna az elektronika és informatika szakembereire bízni az elektronikus számítógépek jövőben való felhasználási területeinek eldöntését: az üzemek és intézmények vezetőire csupán a keretters kidolgozása és ellenőrzése maradna.“ Egy gép vagy egy terv technikai virtuozitása önmagában még nem garantálja annak hasznosságát, de sajnos, a helyzet legtöbb helyen az — és itt a jelentés az Egyesült Államokra vonatkoztat —, hogy „egyetlen vezető sem hajlandó lemondani szerepéről, és helyét a dolgok lényegének irányításában a valódi szakembereknek átadni.“ Pedig ez a vázolt paradoxális helyzet megoldásának egyetlen útja...

Történelmi kertművészet

(Műemlékvédelem, 1968. 2.)

Örsi Károly *A magyar történelmi kertekről* című írásában arra figyelmeztet, hogy az építőművészettel együtt kifejlődött kertművészet történelmi alkotásai éppen úgy szakszerű védelemre szorulnak, mint a műemlék-számba vett régi szép épületek. Nem a szokásos és kíváncsú természetvédelemről van szó, természetű ritkaságok, ősi tájegységek, kipu sztulának lévő növény- és állatfajták megőrzéséről, hanem az esztétikai célból alkotott növényegyüttesek mint telepítésformák, kertalakítások értékeinek megmentéséről.

Ismeretes, hogy régi kastélyokat, várakat a múltban művészi kertkompozíciók vettek körül, de míg a múltból örökölt történelmi stílusú épületeket ma már mindenütt restaurálják, és gondosan őrzik, addig az övező kertek tájszervező csodái kevesebb megértésre találhatnak, és sokszor a pusztulásnak, értetlen rombolásnak vannak kitéve. „Ma, amikor az ember mindennapi munkája miatt a természettől eltávolodni kényszerül — írja Örsi Károly —, világszerzte fokozott jelentősége van az üdülést, pihenést biztosító tájnak, kertnek. Védelmükről ezért is gondoskodni kell. S ha vannak... a nagyvárosok közelében megfelelő történelmi kertek, amelyek könnyen, rövid idő alatt megközelíthetők, s a pihenni szándékozók igényeit — nem is drágán — biztosítják, akkor ezekkel foglalkozni szükséges. Elsősorban a kastélyokhoz tartozó kertek védelmét kell biztosítani. A kastélyokra vonatkozó rendeletek, határozatok hatá-

lyát a kertekre is ki kell terjeszteni."

A cikkíró szerint arra kell törekedni, hogy a kastélyok mai tulajdonosai beartassák a Műemléki Felügyelőség ama rendelkezését, mely szerint *műemléki környezetként* kezelendő a műemlék zavartalan érvényesülését előmozdító „tájképi környezet is. Negatív példaként szerepel a cikkben a magyarországi Fehérvárcsurgó kastélyparkjának sorsa: itt labdarúgópályát hasítottak ki teljesen feleslegesen a műemlék-kastély homlokzata előtt, úgy, hogy ma csövek, betonoszlopok, drótfonatok összevisszasága fedi el a kellemes látképet. Ezzel szemben a híres fertői barokk kertben, a „magyar Verszáli“-ban sikerült idejében megakadályozni a kertkompozíció szerves részét alkotó hársfasor okatlan kivágását, s a műemléki felügyelet közbe lépésének köszönhető az is, hogy nem a diszudvaron létesítették a községi strandot. A cikk végül hivatkozik a német és csehszlovák műemléki kertvédelem nemzetközi hírű eredményeire.

A művészet mint szemiotikai adottság

(*Neues Forum*, 1968. 3—4.)

Minden tudattartalom — írja Jan Mukáňovsky, a prágai Károly-egyetem esztétika professzora —, amely az egyéni tudat határait átlépi, közölhetősége révén a jelentéstani értelemben vett *jel* tulajdonságait ölti magára. A jelekkel foglalkozó tudomány (melyet Saussure „szemiológia“-nak, Bühler „szemasziológia“-nak nevezett) eredményeit ezért kell feltétlenül alkalmazniuk a társadalomtudományoknak is, amelyek mind jeltermészetű adottságokkal dolgoznak.

A műalkotás mindenekelőtt az érzéki világhoz tartozik, ezért lehet mindenki számára megközelíthető. A mű „tárgyasága“ azonban csak külső jel (Saussure megnevezése szerint „jelölő“), amelynek a közönség tudatában meghatározott jelentés felel meg. A műalkotás hatásában természetesen egyéni lélektani tényezők is szerepet játszanak; ezeket nevezi Fechner „asszociatív tényezők“-nek. E szubjektív elemek csak annyiban tár-

gyiasodhatnak s válhatnak közérvényűvé, amennyiben a mű közös tudathoz tartozó központi magvához kapcsolódnak mind minőségi, mind mennyiségi tekintetben. Kétségtelen például, hogy más minőségű egyéni hangulatokat vált ki ugyanabból a műélvezőből egy impresszionista s más egy kubista festmény, amint nagyobb mennyiségű szubjektív képzet támad bennünk egy szürrealista vers, és kevesebb valamely klasszikus mű olvastakor.

A jel tehát érzéki valóság, mely egy másik általa felidézendő valóságra utal. A műalkotás mint önálló (autonóm) jel valamilyen társadalmi jelenség-komplexumra utal (bölcsélet, politika, vallás, gazdaság). Ez az utalás természetesen nem szükségképpen közvetlen, hanem lehet közvetett, metaforikus is. A tárgyas műalkotásnak e közös tudatban gyökeröző tartalma alkotja a mű igazi struktúráját, s biztosítja társadalmi funkcióját.

A műalkotás mint jel ugyanakkor közlő (kommunikatív) funkcióval is rendelkezik, mely funkció elsősorban a tematikus művészetekben (irodalom, festészet, szobrászat) nyilvánvaló. Ezekben a téma a *jel közlendő jelentése*. Így felfogva, a műalkotás minden eleme, a leginkább formai jellegűek is közlő értékűek; egy festmény színei és vonalai mindig jelentenek „valamit“, még Kandinsky „abszolút“ festészetében is. A műalkotás önálló és közlő jel-funkciója között dialektikus ellentmondás-viszony van, ennek alakulása a tematikus művészetek fejlődéstörténetében jól nyomon követhető.

E közlő funkció a műalkotások esetében sajátos vizsgálatot igényel. A műalkotás ugyanis — minden más kommunikatív jeltől eltérően — nem létezés-értékű viszonyt fejez ki jel és jelentés között, a téma ugyanis, még ha a valóságból merítettett is, sohasem valóságértékű, sohasem másolata a valóságnak. A témának s rajta keresztül a jelnek a valósághoz való viszonya tehát minden műalkotás struktúrájában fontos szerepet játszik; ennek a viszonynak a szemiotikai vizsgálata nélkül a művészettudományok szükségképpen a műalkotás formális elemzésére korlátozódnak.

A turisztika közügyi tudomány

(Levél a szerkesztőséghez)

Mivel a *Korunk* több alkalommal is foglalkozott a turisztikával, úgy vélem, jól tenné, ha bizonyos kérdéseket alaposabban tisztázná e sokágú problémakörben. Ilyen céllal fűznék néhány megjegyzést e témához.

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a természetjárás fontos helyet foglal el a sportok rendszerében: elősegíti a test harmonikus fejlődését és részben kialakítja a magas termelékenységű munkához szükséges erkölcsi képességeket is. Egyedüli sportág, amelyben nincsenek nézők, csak résztvevők, a sportpálya a nagy természet, a földrajzi környezet, és életkortól függetlenül mindenki gyakorolhatja. A természetjárás alapja a természet szeretete, minden megnyilvánulásának megértése, a természet esztétikájának élvezete.

A modern turisztika igen bonyolult ipari-kereskedelmi és tudományos-technikai szakmában ölt testet. Ez a szakma az *idegenforgalom*. A modern idegenforgalom mind teljesebben hasznosítja egyrészt a természet szépségeit, másrészt a múlt és a jelen emberi teljesítményeit. E világméreteken kibontakozó tömegmozgalomban mindenki érdekelt: a látni-utaznivágyó ember, és a fogadó vállalat vagy ország egyaránt. Az idegenforgalom ma már százazrek számára teszi lehetővé, hogy évi szabadságukat lakóhelyüktől távol, idegen természeti környezetben, városban, üdülöhelyen, vagy gyógyfürdön tölthessék el. Ma már mind többen felismerik az idegenforgalom értékeit: van, akinek „orvosság”, van, akinek szórakozás, művelődés, egyszóval kellemes és hasznos időtöltés. A turisztika integráns része a modern életnek.

Az idevágó tudományos kutatás egyre alaposabban feltárta a turisztika lényegét, jelentőségét. A svájci, francia, olasz, cseh és más turisztikai iskolák képviselői mind határozottabban körvonalazzák e tömegmozgalmi jelenséget. Az egyes országok turisztikai potenciálfelmérései, valamint különböző turisztikai övezetek gazdasági szempontból történő értékelései alkotják a modern turisztika alapkérdéseit. A *turisztikai tudomány* az ilyen vonatkozású elméleti megalapozásokat más tudományok felhasználásával tudja elvégezni. Így talál egymásra például a turisztika és a földrajz. E két tudomány között egy új, gyakorlati jelentőségű határtudomány kezd kibontakozni: a *turisztikai földrajz*. Tárgya a turistamozgalom és a földrajzi környezet közti kapcsolatok, összefüggések tanulmányozása. Felméri a turisztikai lehetőségeket, megállapítja az uralkodó tényezőket, melyek ismeretében gyakorlatilag megvalósítja az idegenforgalom fejlesztését, távlati kibontakozását. Kutatási eszközei sajátosak. Részletes felméréssel állapítja meg: honnan jönnek a turisták, hányan jönnek, milyen irányban haladnak, hol időznek szívesebben, mi vonzza őket, mennyit költenek, egyáltalán milyen tényezők készítetik őket utazásra?

Amikor a turisztikai földrajz alkalmazásával felmérjük az idegenforgalom valamennyi tényezőjét, már gyakorlati feladatokat szolgálunk. Hozzájárulunk az övezetek funkcióinak megállapításához, az ország turisztikai potenciáljának sokoldalú értékesítéséhez. Az alapos és sokoldalú felmérés útján lehetővé válik a tervezés, az előrejelzés turisztikai jellegű beruházásokra, reklámtechnikai kérdések megoldására,

Ismeretes, hogy az idegenforgalom gazdasági jelentőségét tekintve vetekedik sok népgazdasági ággal. Az idegenforgalmat „láthatatlan export” néven is szokták emlegetni. Mint a külkereskedelem egyik „formája” óriási jövedelmet eredményez a fogadó országoknak. A „turisztikai ipar” jelentékeny külföldi valutát „termel”, miáltal pozitívan befolyásolja az illető országok fizetési mérlegét. A turisztikai ipar látható előnyei szoros kapcsolatban állnak a közlekedéssel, kereskedelemmel, különösen a vendéglátó iparral és közvetve az élelmiszeriparral. Az említett népgazdasági ágak mellett az idegenforgalmat jelentősen befolyásolja a nemzetközi jog, a devizapolitika és a vámpolitika is. Mindez arra vall, hogy napjaink idegenforgalmának bonyolult ipari és kereskedelmi jelentősége van.

Az idegenforgalom gazdasági jelentősége mellett nem törpül el kulturális-politikai jelentősége sem. A nemzetközi idegenforgalom a kulturális és művészi értékek cseréjének, a kölcsönös megismerésnek az eszköze. Az egyes országok művészeti értékeinek megismerése, a kölcsönös tisztelet és elismerés mind közelebb hozza egymáshoz a különböző népeket, hozzájárulva a baráti kapcsolatok kiépítéséhez.

Hazánk nemzetközi turisztikai versenyképességét azok az idegenforgalmi értékek határozzák meg, melyek vonzzák a külföldi vendégeket: vannak magaslati üdülésre és téli sportolásra alkalmas festői hegyvidékeink, napos tengerpartunk, kitűnő gyógyfürdőink, történelmi emlékekben bővelkedő helységeink, népművészeti hagyományaink... Mindezen értékek összessége biztos alapot teremt idegenforgalmunk kibontakozására. Államunk nagy erőfeszítéseket tett az idegenforgalom fejlesztésére, a korszerű turisztikai feltételek megteremtésére. 1970-ig 3 milliárd lejt irányoztak elő turisztikai alapra. Ebből az összegből épülnek újabb tengerparti szállodák, a nagyvárosokban vendéglátóipari egységek, hegyvidékeinken menedékházak. Mindezek mellett élelmiszeriparunk fejlődése, valamint a népművészeti tárgyak kivitelezése emeli a turisztikai zónák vonzását. Sok múlik a szubjektív tényezőkön is: a helyszíni szolgáltatások minősége, a civilizált kiszolgálás és elszámolás nagymértékben befolyásolja az idegenforgalom fellendítését.

Legsürgősebb feladat: *megyéink* konkrét helyi idegenforgalmi adottságainak alapos felmérése, hogy az eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert vidékeket sokkal-sokkal magasabb szinten tudjuk hasznosítani. E tekintetben komoly kezdeményező lehet a *helyi sajtó*.

A sajtóra vár különben a turisztika reklámozása is. Fontos feladat a turisták sokoldalú tájékoztatása hazánk idegenforgalmi értékeiről, és ezen keresztül a turisztikai értelemben vett kereslet alapos megszervezése. A turisztikai reklám csak akkor lesz hasznos, ha figyelembe veszi a hírverés speciális alapelveit: formájában legyen modern, vonzó, ötletes, művészi, tartalmában legyen igaz, időben legyen folytonos. Sokoldalúan kell bemutatnia a „kinálatot”, felkeltenie a legmesszebbmenő turista-érdeklődést az idegenforgalmi nevezetességek iránt, s az érdeklődést hasznosítani ott és amikor a turisták vásárolnak.

Idegenforgalmi adottságainkat csak akkor tudjuk messzemenően értékesíteni, ha mindennapi munkánkkal, megfelelő szakértelemmel ez országos jelentőségű kérdés ügyét helyileg is szolgáljuk.

Székelyudvarhely, 1968. augusztus

Vofkori László
tanár

Sumar

<i>Tóth Imre</i> : Valoare și adevăr	1267	<i>A. Constantiniu—Leon Eșanu</i> : Solidaritate româno-poloneză în toamna anului 1939	1351
<i>Mihail Cernea</i> : Sociologie și mecanism economic	1277		
<i>Szemlér Ferenc</i> : Școlii mele din Odorhei (versuri)	1283		
<i>Albert Dávid</i> : Odorheiul Secuiesc: 375 de ani	1285		
<i>Antal Imre</i> : Miercurea Ciuc: 300 de ani	1289		
<i>Farkas Jenő</i> : Cristurul Secuiesc: 175 de ani	1291		
<i>Kulin György</i> : Umanismul în cercetarea spațiului cosmic	1295		
<i>Bartalis János</i> : În fața hirtiei albe (versuri)	1302		
<i>Jancsó Elemér</i> : La aniversarea antropologiei „Holnap“	1304		
<i>Bálint Tibor</i> : Omul care s-a îndurat de mine (nuvelă)	1309		
<i>Ingmar Brantsch</i> : Discurs din vremea războiului de 30 de ani, El Greco, vulcanul (versuri. Trad. de Jancsik Pál și Apáthy Géza)	1315		
<i>Sükkösd Mihály</i> : Huxley văzut azi	1317		
		TRIBUNĂ	
		<i>Szilágyi Júlia</i> : Indolență și autoritate critică	1355
		<i>Sugár Erzsébet</i> : Critică literară — prin prisma editorială	1358
		DOCUMENTE	
		<i>Balogh Edgár</i> : Despre amintirile din prizonierat ale lui Gábor Ferenc	1363
		<i>Gábor Ferenc</i> : Sub stele albe	1363
		TINERET—EDUCAȚIE	
		<i>Salló Ervin</i> : Științele limitrofe și pedagogia	1378

OGLINDĂ

<i>Somlyai László</i> : Preocupări din Sic	1327
--	------

NOTE

<i>K. L.</i> : Emanciparea teatrelor	1336
* * * : La moartea lui Spectator	1337
<i>Láng Gusztáv</i> : Poleială și înțelepciune	1338
<i>Cseke Gábor</i> : Cinci dumineci	1339
<i>Szekernyés János</i> : Infrumusețarea revistei „Művelődés“	1341
<i>Orbán Ferenc</i> : Metalul a început să-l neliniștească	1342
<i>Beke György</i> : Gazete pentru elevi	1344

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

<i>Jordáky Lajos</i> : Substratul ideologic al mișcărilor studențești din Apus	1347
--	------

RECENZII

<i>Kántor Lajos</i> : Pe urmele Marelui elefant (Pietre)	1386
<i>Gál István</i> : Robert Owen în literatura maghiară	1390
<i>Váró Zsuzsa</i> : Matematică popularizată	1392
<i>Gazdáné Olosz Ella</i> : Despre arta lui Ion Țuculescu	1393
<i>Mikó Imre</i> : Un mare mic-burghez francez	1396
<i>Katona Imre</i> : Ceramica decorativă a lui Gorka Géza	1398
<i>Török László</i> : Trăiască aforismul!	1402

REDACTORI—CITITORI

<i>Vofkori László</i> : Turismul, știință a afacerilor publice	1415
--	------

Hazai magyar könyvújdonságok

- BAGDI SANDOR:** Fura intermezzo. Bevezeti SZABÓ GYULA (humoros írások, Forrás)
- BALLA ZSÓFIA:** A dolgok emlékezete. Bevezeti BAJOR ANDOR (versek, Forrás)
- BORSOS TAMÁS:** Vásárhelytől a Fényes Portáig. Szerkesztette KOCZIÁNY LÁSZLÓ (emlékiratok, levelek)
- BÜCHNER, GEORG:** Danton halála. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ fordítása. VERESS DANIEL utószavával (drámák)
- CSIKI LÁSZLÓ:** Esőt-kaszáló. Bevezeti SZÓCS ISTVÁN (versek, Forrás)
- DÁNE TIBOR:** A Tau-Ceti hívőjele (ifjúsági regény)
- FARKAS ÁRPÁD:** Másnapos ének. Bevezeti LÁSZLÓFFY ALADAR (versek, Forrás)
- FÖLDES LÁSZLÓ:** A lehetetlen ostroma (bírálatok)
- GARCIA LORCA:** Várnász. ILLYES GYULA fordítása. DEÁK TAMÁS utószavával (drámák)
- GRAVES, ROBERT:** Homérosz leánya. SZEMLÉR FERENC fordítása (regény, Horizont)
- GÚZS IMRE:** A furulyás. Bevezeti FODOR SÁNDOR (novellák, Forrás)
- HAUPTMANN, GERHART:** A takácsok. VAJTHÓ LÁSZLÓ fordítása. DIMÉNY ISTVÁN utószavával (dráma)
- JEBELEANU, EUGEN:** Énekek a halál ellen. FRANYÓ ZOLTÁN fordítása (versek)
- KARACSONY BENŐ:** Tavaszi ballada. BARÓTI PÁL utószavával (novellák, szindarabok, Romániai Magyar Írók)
- KÁNTOR LAJOS:** Vallomások Móríz Zsigmond (kismonográfia)
- KIRÁLY LÁSZLÓ:** Rendhagyó délután (versek)
- KORMOS GYULA:** Matild néni metamorfózisa (novellák)
- KOVÁCS GYÖRGY:** Csatangolások a világban (útijegyzetek)
- MAJTÉNYI ERIK:** Betonkelepce (kalandregény)
- MANDICS GYÖRGY:** Gyönyörű gyökerek. SZÁSZ JÁNOS utószavával (versek)
- OLOSZ LAJOS:** Versek. Bevezeti SZÁSZ JÁNOS (Romániai Magyar Írók)
- OROSZ IREN:** Kövér pap vadászó macskája (novellák)
- PAPP FERENC:** Én is voltam gyermek (regény)
- PASKÁNDI GEZA:** Üvegek (novellák)
- PHILIPPIDE, ALEXANDRU:** Monológ Babilonban. DEÁK TAMÁS, JÁNOSHÁZY GYÖRGY, JEKELY ZOLTÁN, LÁSZLÓFFY CSABA, SZEMLÉR FERENC és VERESS ZOLTÁN fordításai (versek)
- SIMON MAGDA:** Tanyai lelkek. Bevezeti CSEHI GYULA (Romániai Magyar Írók)
- SZABÓ LŐRINC:** A huszonhatodik év (szonettek)
- SZABÓ ZOLTÁN:** Énekelj csak, Simon testvér (novellák, karcolatok)
- SZTOJKA LÁSZLÓ:** Pergő idő (versek)
- TOLSZTOJ, LEV:** Ivan Iljics halála. SZÜLLŐSY KLÁRA fordítása (regény)